Giedrius Mackevičius,
Rimutė Morozovienė,
Beatričė Stukienė

I DALIS

11 kl. ISTORIJA

baltos lankos

TURINYS

SENOVĖS ISTORIJA

VIDURAMŽIAI

PRATARMĖ

Mieli moksleiviai ir mokytojai,

Jūsų rankose didelę pedagoginę patirtį turinčių istorijos mokytojų – R. Morozovienės, B. Stukienės ir G. Mackevičiaus – integruotas Lietuvõs ir pasaulio istorijos vadovėlis 11 klasei, skirtas mokytis istorijos išplėstiniu kursu. Vadovėlį sudaro 2 dalys, kuriose pateikiama žmonijos istorija nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos (73 pagrindinės ir 12 apibendrinamųjų temų). Vadovėlio skyriai prasideda įvadu, o baigiasi – apibendrinamaisiais klausimais, kurie mokiniams turėtų padėti išsiaiškinti, ar jie gerai įsisavino temos mokomąją medžiagą, ar sugeba atsakyti į probleminius klausimus. Prieš kiekvieną temos tekstą 3 sakiniais nurodytos pagrindinės temos tezės, kurios mokinį supažindina su tema. Kiekvieną temą sudaro pagrindinis tekstas, rašytiniai ir vaizdiniai istorijos šaltiniai, žemėlapiai, keletas iliustracijų ir užduotys.

Užduotys yra diferencijuotos – pateiktos po pagrindinio teksto ir šaltinių. Nemažai darbo su šaltiniais užduočių yra kompleksinės, t. y. apimančios kelis šaltinius arba šaltinius ir pagrindinį tekstą. Pagrindiniame tekste paryškintos sąvokos aiškinamos knygos pabaigoje esančiame žodynėlyje. Tekste skliausteliuose įrašyti skaitmenys nurodo, kuris šaltinis (jei skaičius paryškintas) ar iliustracija (jei skaičius neparyškintas) papildo tą teksto vietą. Sudėtingesni klausimai pažymėti žvaigždute.

Šis istorijos vadovėlis padės pakartoti ir pagilinti visą mokyklinį istorijos kursą, gerai įsiminti svarbiausias istorijos sąvokas, ugdys mokinių kompetencijas dirbant su įvairiais istorijos šaltiniais, žemėlapiais, iliustracijomis, lavins savarankiško darbo su tekstu ir užduotimis įgūdžius.

Istorijos mokymasis – ypatingas procesas: istorinių įvykių negalima tiesiogiai stebėti, reikia rekonstruoti praeitį remiantis žmonijos praeities pėdsakais, juos tyrinėjant ir darant atitinkamas išvadas. Vadovaudamiesi nuostata, kad svarbiausias istorijos mokymo bendrojo lavinimo mokykloje tikslas yra ugdyti istorinį mąstymą ir supratimą, jog šiandienos pasaulis yra istoriškai nulemtas, o istorijos dalykas moko pažinti, suprasti ir vertinti praeitį, vadovėlio autoriai būtent ir parašė tokį istorijos mokomąją priemonę. Moksleiviams linkime sėkmės dirbant su šiuo vadovėliu, o istorijos mokytojams – kūrybiškumo, nes lemiamą žodį istorijos pamokose taria būtent jie.

Vadovėlio autoriai

I. ISTORIJOS MOKSLAS

Istòrija – tai mokslas, pagal istorinius šaltinius tiriantis praeities įvykius ir procesus, nustatantis jų datas, apibūdinantis priežastis, įvertinantis pasekmes. Istorijos šaltiniuose matyti žmonių materialinės ir nematerialinės veiklos rezultatai, padedantys atskleisti dvasinį ir materialinį praeities gyvenimą. Atskiroms istorinių šaltinių grupėms tyrinėti sukurti net atskiri mokslai, kurie yra vadinami pagalbìniais istòrijos mókslais. Tai **sfragìstika, numizmãtika, paleogrãfija, hidronìmika, herãldika** ir kiti. Istorikai bendradarbiauja ir su kitų mokslų atstovais, nes istorijos šaltiniai įvairūs ir jų analizė sudėtinga. Labai svarbu žinoti, kad gyvenamasis laikotarpis ir istorinių šaltinių analizės būdų tobulėjimas veikia istorikų tyrimų rezultatus. Pagrindinė istorinio tyrimo problema – bešališkumas: istoriko tautinė, religinė priklausomybė, išsilavinimas sąmoningai ar nesąmoningai daro įtaką jo kūrybai, todėl, daugelio istorikų nuomone, bešališkai tirti praeitį neįmanoma, nes kiekvienas autorius ją interpretuoja savaip. Kiekviena visuomenė kuria savo praeities versiją, todėl kartais istorija virsta moralinių pamokymų šaltiniu. Ne veltui iki šiol populiarus romėnų oratoriaus Marko Tulijaus Cicerono (106–43 m. pr. Kr.) posakis: „Istorija – gyvenimo mokytoja.“

1. ISTORIJOS MOKSLAS

- *Istorijos mokslo tikslas – pažinti žmonijos praeitį siejant ją su dabartimi*
- *Istorijos mokslą sudaro trys pagrindinės dalys: tyrimas, teorija ir didaktika*
- *Istorijos neįmanoma pažinti netyrinėjant istorinių šaltinių*

Žmogui, kaip protingai būtybei, būdinga istorinė sąmonė – praeities, dabarties ir ateities ryšio suvokimas, – todėl prisiminimai ir lūkesčiai visais laikais buvo neatsiejama žmogaus kasdienybės dalis. Prisiminimai mums padeda suprasti praeities poelgių reikšmę dabarčiai, o lūkesčiai numato ateities veiklos kryptis. Dėl to supančio pasaulio negalima paaiškinti vien tik dabarties įvykiais. Šiuolaikinis pasaulis yra žmogaus veiklos ir pažinimo praeityje padarinys, o anksčiau gyvenusių žmonių patirties perėmimas yra vienas svarbiausių civilizacijos raidos variklių.

Praeitis yra praėjęs laikas, tačiau tai nesumažina mūsų noro ją pažinti (**1**). Šiam tikslui pasitelkiama istorija (**2**). Plačiąja prasme istorija – tai visi praeities įvykiai, jų tarpusavio ryšys, todėl galime kalbėti apie visatos, Žemės, gamtos, žmonijos, šalies, mokslo, asmens ar kitą istoriją. Siaurąja prasme istorija – tai žmonių politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės veiklos praeityje bei jų tarpusavio ryšio šiose srityse atskleidimas dabarties požiūriu. Šiame vadovėlyje žodį „istorija" vartosime kaip tik šia, antrąja, siaurąja prasme.

Istoriją, kaip mokslą, (kitaip dar vadinamą istoriogrãfija) galima apibūdinti keliais požiūriais. Istorijos tėvu vadinamas Herodotas (apie 484–425 m. pr. Kr.) manė, kad istorija turi aprašyti didingus praeities žmonių darbus ir taip šias žinias perduoti ateities kartoms. XIX a. susiklostė klasikinė istorijos mokslo samprata, kuria remiantis istorija – tai mokslas, tiriantis praeities įvykius pagal istorinius (visų pirma rašytinius) šaltinius, nustatantis jų datas, priežastis bei pasekmes. Tuo metu istorijos mokslo tyrimų objektu tapo nacionalinių valstybių, valdovų ir kitų didingų asmenybių veikla praeityje (**4**), o tikslu, anot vokiečių istoriko Leopoldo fon Rankės (*Ranke,* 1795–1886 m.), – siekis parodyti, „kaip buvo iš tikrųjų". Šiuolaikinių istorikų nuomone, istorija – tai mokslas, tiriantis žmonijos praeitį, leidžiantis suprasti dabartį ir bandantis nusakyti būsimos raidos tendencijas. Toks požiūris leido papildyti istorijos mokslo tyrimų objektą ir tyrinėti visuomenių bei kolektyvų istoriją, o tikslingų klausimų kėlimas praeičiai, remiantis dabarties aktualijomis, tapo naujais istorikų veiklos tikslais. Tai

lėmė ir vertybių pokyčius. Anksčiau pagrindinė istorikų vertybė buvo praeitis, o dabar vienodai vertinami visi trys laiko matmenys (praeitis, dabartis, ateitis).

Istorijos mokslą sudaro trys pagrindinės dalys: tyrimas, teorija ir didaktika. Istoriniais tyrimais siekiama atkurti praeities įvykius ir procesus remiantis istoriniuose (visų pirma rašytiniuose) šaltiniuose esančia informacija (**3**). Tinkamai pasinaudoti istoriniais šaltiniais ir gauti iš jų kuo daugiau informacijos padeda istòrijos tyrìmo metòdika. Kiekvieno istoriko tyrimas neįmanomas be loginių metodų: analizės ir sintezės, indukcijos ir dedukcijos, lyginimo, modeliavimo. Būtina paminėti ir specialius istorinius tyrimo metodus: genètinį (istorinių reiškinių priežastingumo atskleidimas), lýginamąjį (skirtingų visuomenių ar epochų, kurias sieja panašūs reiškiniai ar procesai, lyginimas kuriuo nors aspektu), kiekýbinį (matematinis praeities reiškinių modeliavimas, statistikos panaudojimas atskleidžiant įvairių istorinių procesų prasmę) ir kitus. Istorija palyginti neseniai sukūrė savo atskirą metodiką, kurios pagrindu tapo trys esminiai tyrimo veiksmai: 1) istorinių šaltinių radimas ir jų apibūdinimas bei skelbimas; 2) istorinių šaltinių analizė ir juose randamos informacijos įvertinimas; 3) istorinio tyrimo rezultatų aprašymas.

Neįmanoma pažinti istorijos neištyrinėjus istorinių šaltinių (**5**). Istoriniai šaltiniai skirstomi į rašytinius, epigrafinius, ikonografinius, daiktinius, lingvistinius, landšaftinius urbanistinius. Svarbiausi istorikų tyrimams yra rašýtiniai šaltìniai. Tai įvairūs praeities tekstai. Jie taip pat skirstomi į grupes: dokumentiniai (sutartys, teisynai ir kt.), naratyviniai, tai yra pasakojamieji (metraščiai, kronikos, šventųjų gyvenimų aprašymai ir kt.), epistoliariniai (laiškai). Savotiška rašytinių šaltinių rūšis – epigrãfiniai šaltìniai. Tai įvairūs užrašai ant sienų, antkapių, monetų, medalių, meno ir kitų dirbinių. Ikonogrãfiniai šaltìniai – tai mus iš praeities pasiekę vaizdiniai paminklai (paveikslai, freskos, ikonos, nuotraukos ir kt.). Dáiktiniai šaltìniai gali būti žmonių veiklos materialūs produktai (darbo įrankiai, kasdienio naudojimo daiktai ir kt.). Lingvìstiniai istòriniai šaltìniai – tai vietovardžiai, daiktų, įrankių pavadinimai, vardai ir pavardės, kiti pavadinimai, randami ne tik rašytiniuose šaltiniuose, bet ir tautų tarmėse, šnektose. Istorikai labiausiai domisi vietovardžių, asmenvardžių raida nuo seniausių iki dabartinių laikų. Prie šių šaltinių priskiriama ir pasakojamoji tautosaka (sakmės, legendos, priežodžiai). Landšãftiniai urbanìstiniai šaltìniai yra materialūs žmonių veiklos produktai, atsiradę keičiant geografinį kraštovaizdį (iškasti kanalai, pakeistos upių vagos, supilti sampilai, piliakalniai ir kt.) arba tam tikroje erdvėje pastačius statinių (namų, šventyklų ir kt.). Šiais šaltiniais vietovė, pastatas ar pastatų grupė tampa tada, kai jiems pripažįstama istorinė pažintinė reikšmė, kai siekiama juos išsaugoti ateinančioms kartoms.

Ypatingą vietą tyrinėjant istoriją ir istorinius šaltinius užima specializuoti savarankiški mokslai: archeològija ir etnològija. Klasikinė archeologija, tyrinėjanti žmo-

nijos praeitį remdamasi daiktiniais šaltiniais, istorikams padeda tada, kai tiriamojo laikotarpio rašytinių šaltinių nėra išlikę iš viso arba jų nepakanka. Pavyzdžiui, ką galėtume pasakyti apie gyvenimą XV a. Vìlniuje, jei nesinaudotume archeologų radiniais? Etnologija tiria tautų ir etninių bendrijų materialinę ir dvasinę kultūrą. Be jos istorikai taip pat negali išsiversti. Pavyzdžiui, kaip galime tirti XIX a. Lietuvõs istoriją, nepažindami to meto valstiečių materialinės ir dvasinės kultūros?

Istorikams talkina ir kitų, atrodytų, net visai su ja nesusijusių sričių mokslininkai. Fizinės antropologijos specialistai, tyrinėdami žmonių palaikus, gali daug pasakyti apie praeities žmonių gyvenimo būdą. Tirti praeitį padeda paleozoologai, kurie tyrinėja senovinių gyvūnų kaulus, ir paleobotanikai, paleogeologai ir paleogeografai, kurie nustato gamtines žmonių gyvenimo sąlygas praeityje. Istorikams padeda fizikai ir chemikai, kurie atlieka cheminius ir fizikinius praeities šaltinių tyrimus.

Istòrijos mókslo teòrija – tai apibendrintas abstraktus praeities aiškinimas. Istorijos teoretikai, įvertinę istorikų sukauptas žinias apie šalies, regiono ar net viso pasaulio praeitį arba atskirus laikotarpius, bando kurti istorinės raidos modelius. Pavyzdžiui, Karlas Marksas (*Marx,* 1818–1883 m.), remdamasis ekonominės santvarkos savitumais įvairiais istorijos tarpsniais, išskyrė kelias pakopas, kurias praėjo žmonija. Kiti istorijos teoretikai tiria, apmąsto ir savo veikaluose aprašo, kaip, kokiais metodais remiantis, jų manymu, pati praeitis turėtų būti tiriama ir kokiu būdu būtų geriausia tyrimų rezultatus aprašyti istorijos knygose. Istorijos mokslo teorija padeda kritiškai įvertinti istorinio tyrimo rezultatus ir metodus, numatyti naujas, dabarčiai aktualias tyrimo kryptis.

Kiekvienas mokslininkas dirba ne tik savo mokslo labui, bet ir rūpinasi mokslo žinių sklaida. Istòrijos didãktika, kaip pedagogikos šaka, tirianti mokymą ir lavinimą, padeda skleisti istorijos žinias. Istorijos didaktika ne tik perteikia istorines žinias visuomenei ir ugdo istorinę sąmonę (žmogaus supratimą apie praeitį ir požiūrį į ją), o ir pačius istorikus skatina domėtis savo tyrimų rezultatų populiarinimo būdais.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Ką tyrinėja istorija?
2. Apibūdinkite istorijos mokslo sudedamąsias dalis.
3. Kaip vyksta istorinis tyrimas?
4. Atskleiskite rašytinių šaltinių svarbą istorijos mokslui.
5. Kada istorija susiformavo kaip mokslas? Ką to laikotarpio istorikai laikė svarbiausiu istorijos tyrimų objektu?
6. Kuriais atvejais archeologinių šaltinių svarba istoriniams tyrimams turi didesnę reikšmę?

ŠALTINIAI:

1. Iš Vilhelmo Vindelbando (*Windelband*, 1848–1915 m.) veikalo „Istorija ir gamtamokslis“:

Jeigu ateityje koks nors stichinis įvykis – ar tai būtų planetos išorės, ar žmogaus pasaulio vidinis pasikeitimas – sugriautų mūsų kultūrą, galime būti įsitikinę, jog ateinančios kartos lygiai taip pat ieškos jos pėdsakų, kaip mes dabar ieškome senovės. Jau vien dėl šių priežasčių žmonija privalo nešti nemažą istorijos naštą, o jeigu ilgainiui ji gresia tapti dar sunkesnė, tai ateinančios kartos ras pakankamai priemonių, kaip ją atsargiai ir be žalos palengvinti.

Kultūra ir istorija, sud. V. Berenis, Vilnius, 1996, p. 31.

2. Kas yra istorija? Tai žmogaus sukurto pasaulio, jo kultūros sklaida laike. Toji sklaida yra ne paprastas sukurtų kultūros simbolių perdavimas iš kartos į kartą, bet visų pirma kultūros simbolių atnaujinimas, jų gausinimas ir kaupimas. Istorija nuo gamtos skiriasi visų pirma tuo, kad joje nuolat atsiranda kažkas nauja. Tačiau kartu istorijai būdingas perimamumas. Kiekviena nauja karta perima beveik viską, kas sukurta ankstesnių kartų, ir net naujus kultūrinius simbolius kuria panaudodama iš praeities atėjusius ir išsaugotus simbolius.

Pagal: A. Šliogeris, *Transcendencijos tyla: pamatiniai filosofijos klausimai*, Vilnius, 1996, p. 173–174.

3. Faktai nė kiek nepanašūs į žuvis, sudėliotas ant prekystalio žuvų turguje. Faktai yra lyg žuvys, plaukiojančios bekraščiame ir kartais nepasiekiamame vandenyne, tai, ką istorikas sužvejos, iš dalies priklauso nuo atsitiktinumo, tačiau daugiausia – nuo vandenyno vietos, kurioje jis sumanys žvejoti, ir nuo žvejybos reikmenų, kuriuos pasirinks; o šie du veiksniai, kaip žinome – nuo žuvies, kurią norima sugauti.

E. H. Carr, *Kas yra istorija?*, Vilnius, 1999, p. 24.

4. Kai kalbama apie politinę-diplomatinę istoriografiją, daugiausia dėmesio skiriama šitos paradigmos pažintinių interesų ypatybėms. Čia labiausiai domimasi valstybių tarpusavio santykiais – karais, sutartimis, sąjungomis, monarchų, karvedžių, diplomatų veikla. Visi kiti dalykai (kultūra, ekonomika) traktuojami tik kaip fonas, karinių ir diplomatinių kovų scena. Tokią pažintinių interesų orientaciją pirmiausia lėmė įsitikinimas, kad pagrindinis istorijos „variklis“ yra didžiųjų valstybių kova dėl galios ir įtakos. Šis įsitikinimas dar vadinamas užsienio politikos pirmenybės principu. Šiuo požiūriu ekonominės, politinės ir kitokios valstybių vidaus permainos yra pastangų didinti galios potencialą kovai su kitomis valstybėmis padariniai. Kas laiku „nepersitvarko“, tas žūva. Antra, domėtis politikos dalykais skatino sugriežtėję reikalavimai šaltinių kritikai, istoriko teiginių pagrindimui. Teiginiai apie politikų, diplomatų, karvedžių veiksmus gali būti tiksliai patikrinti. Apie tuos veiksmus, bent jau naujųjų laikų istorijoje, yra daug dokumentų.

Z. Norkus, *Istorika: istorinis įvadas*, Vilnius, 1996, p. 39.

5. Žmonės, kurie stebėjo praeitį, pamatė tik jos dalį ir užrašė tik dalį to, ką prisiminė. Išliko tik dalis to, kas buvo užrašyta. Istoriką pasiekė būtent ši dalis. Tik tos užrašytos dalies dalis verta pasitikėjimo, bet šioje dalyje yra ne viskas aišku. Tai, kas aišku, yra apibendrinama ir papasakojama. Mes negalime užtikrinti, jog tai, kas mus pasiekė, yra vertinga, svarbu, tipiška ir amžina.

Н. А. Ерофеев, *Что такое история?*, Москва, 1976, p. 86.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

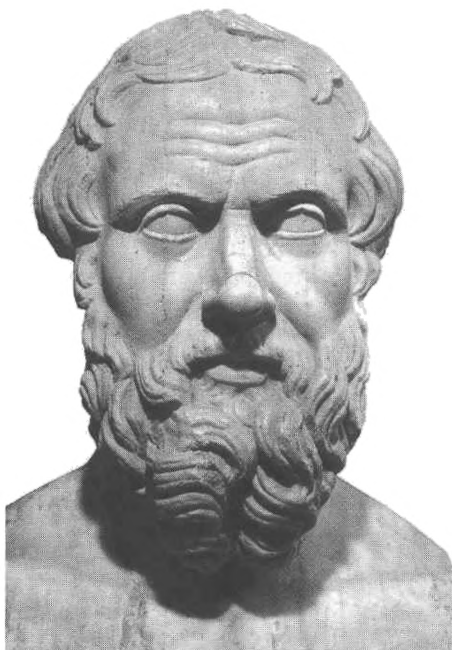
1. Kokia istorijos paskirtis? Kodėl „žmonija privalo nešti nemažą istorijos naštą" (1 šaltinis)?
2. Naudodamiesi 2 šaltiniu, nurodykite, kaip vyksta visuomenės gyvenimo pokyčiai. Kuo jie panašūs į gamtoje vykstančius pasikeitimus ir kuo nuo jų skiriasi?
3. *Kodėl istoriko darbą galime prilyginti žvejybai (3 šaltinis)? Kodėl toks požiūris yra kritikuotinas?
4. *Apie kokį istorijos mokslo etapą kalbama 4 šaltinyje? Atsakymą pagrįskite.
5. Kodėl istoriniai šaltiniai būna šališki (naudokitės 5 šaltiniu)?
6. Kurie temos šaltiniai skirti istorijos šaltinių problemoms aptarti? Atsakymą pagrįskite.

2. ŽYMIAUSI PASAULIO IR LIETUVOS ISTORIKAI

- *Istorijos tyrinėjimų tikslai laikui bėgant kito*
- *Pirmąja spausdinta Lietuvõs istorija laikoma M. Strijkovskio „Lénkijos, Lietuvõs, Žemaĩčių ir visos Rusiõs kronika“*
- *L. fon Rankė įtvirtino istorijos kaip mokslo sampratą*

Istorijos mokslo raidos neįmanoma suvokti be iškiliausių istorikų ir jų darbų, kuriuose perteikiama tam tikro laikotarpio žmonių istorinė sąmonė. Kiekvienas istorikas, analizuodamas istorinius šaltinius ir aprašydamas juose pateiktą informaciją, perteikia savo suvokimą. Be to, turi galimybę pasirinkti, pavyzdžiui, ar kritiškai vertinti LDK valdovo Algirdo sprendimus, ar juos pateisinti. Dėl to atsiranda skirtingų istorinių įvykių interpretacijų, kurios yra pagrindinis istoriografijos raidos variklis.

Senovė. Senovės Rytų tautos (egiptiečiai, babiloniečiai, asirai, kinai ir kt.) labai nusipelnė istorijos mokslui, nes sukaupė milžiniškus archyvus šventyklose ir valdovų rūmuose. Įspūdingiausi Asìrijos valdovo Ašurbanipalo ir Babilònijos valdovo Nabuchodonosaro sukaupti archyvai. Pirmieji kritiškai vertinti praeities įvykius pradėjo hetitai, tačiau istorijos mokslo pradžia siejama su senovės Graĩkijos istorikų **Herodoto (apie 484–425 m. pr. Kr.)** (1) ir Tukidido (460–395 m. pr. Kr.) veikalais. Jų tikslas buvo aprašyti istorijos įvykius, kurie turėtų auklėjamąjį poveikį. Herodoto „Istorijoje“, skirtoje Pèrsijos impèrijai ir graikų pasauliui, istorinis pasakojimas susipynęs su geografiniais aprašymais bei mitais, istoriniai įvykiai priklauso nuo dievų valios ir likimo. Tukidido „Peloponeso karo istorijoje“ istoriniai įvykiai vertinami kitaip. Autorius griežtai laikėsi chronologijos, rėmėsi ne tik įvykių liudininkais, o ir rašytiniais

1. Herodoto biustas

šaltiniais – sutartimis, įrašais, nurodydavo įvykių priežastis ir padarinius. Anot Tukidido, istorijos raidą skatina įvairių žmonių ir grupių interesų kova, o ne dievų valia. Polibijo (apie 201–120 m. pr. Kr.) veikale „Visuotinė istorija" nagrinėjama Ròmos iškilimo reikšmė Viduržemio jūros regionui. Pasak šio istoriko, kiekvienos valstybės istoriją būtina tyrinėti siejant su kitų valstybių raida. Taip atsirado visuotinės istorijos pagrindai. IV a. pr. Kr. išpopuliarėjo žymių žmonių biografijos, nes to meto istorikai manė, kad istorija turi tapti pamokančių praeities pavyzdžių šaltiniu.

Viduramžiai. Bendras raštingumo sumažėjimas ankstyvaisiais viduramžiais sulėtino istorijos raštijos raidą. Viduramžiais krikščioniškosios istoriografijos pradininkai buvo Eusebijas Cezarėjietis (apie 265–apie 340 m.), Orozijus (380–418 m.), Šventasis Augustinas (354–430 m.). Pagoniškoji istorijos chronologija buvo suderinta su Šventuoju Raštu, ji apėmė laikotarpį nuo pasaulio sukūrimo iki Paskutinio teismo dienos. Istorija buvo neatsiejama nuo teologijos. Viduramžių istorikai rašė **analùs** (metraščius), **krònikas**, šventųjų, valdovų ir kitų žymių žmonių gyvenimų aprašymus (biogrãfijas). Flavijus Kasiodoras (487–578 m.), Beda Garbingasis (673–735 m.) ir kiti istorikai išpopuliarino tautų istoriją. Einhardo (apie 770–840 m.) veikalas „Karolio Didžiojo gyvenimas" (833 m.) tapo pirmąja viduramžių valdovo biografija.

Iki XIII a. beveik visos kronikos, analai buvo rašomi lotynų kalba. Centralizuotų valstybių kūrimasis ir domėjimasis savo krašto istorija skatino kronikas rašyti gimtąja kalba, o augant miestams išpopuliarėjo miestų kronikos.

Lietuvõs istorijos ištakos – metraščiai. LDK kanceliarine slavų kalba XV–XVI a. buvo parašyti „Lietuvõs didžiųjų kunigaikščių metraštis", „Lietuvõs ir Žemaĩčių Didžiõsios Kunigaikštỹstės kronika" ir „Bychovco kronika". Juose pateikiama Lietuvõs valstybės istorijos samprata. Labai svarbią vietą metraščiuose užima legendinė LDK istorija. Juose įrodinėjama, kad Lietuvõs valdovai ir bajorai yra garbingos romėnų kilmės (iš Palemono), aprašoma Lietuvõs istorija apima įvykius nuo kunigaikščio Palemono iki XVI a. vidurio.

Renesansas. Vienas įtakingiausių XV a. humanistų Lorencas Vala (*Valla*, 1406–1457 m.) pradėjo kritines Šventojo Rašto ir popiežių veiklos studijas, pagrįstas istorinių šaltinių analize. Tolesnius Bažnyčios istorijos tyrinėjimus paspartino XVI a. prasidėjusi teologinė diskusija tarp katalikų bei reformatų ir religiniai karai. Nikolo Makiavelio (*Machiavelli*, 1469–1527 m.) (**1**) parašyta „Floreñcijos istorija", Frančesko Gvičardinio (*Guicciardini*, 1483–1540 m.) veikalas „Itãlijos istorija" pagrindė nacionalinės istorijos modelį. Renesanso epochoje visuomenės susidomėjimą istorija skatino spaudos išradimas, o didieji geografiniai atradimai, prekyba tarp Europos ir kitų žemynų labai išplėtė istorijos tyrimų erdvę, susidomėta žemėmis ir tautomis už Europos ribų. Jau tuomet buvo padėti pagrindai naujai istorijos periodizacijai – skirstymui į senovės laikus, vidurinius amžius ir naujuosius laikus.

Renesanso epochoje pasirodė pirmąja spausdinta Lietuvõs istorija laikoma Motiejaus Strijkovskio (1547–1593 m.) „Lénkijos, Lietuvõs, Žemaĩčių ir visos Rusiõs kronika“ (1582 m.). Pagrindinis „Kronikos“ tikslas – apginti politinį LDK savarankiškumą, todėl M. Strijkovskis idealizavo Lietuvõs kunigaikščius, iškėlė jų narsą, turtus, vaišingumą. LDK savarankiškumo idėja ginama ir Vìlniaus universiteto rektoriaus Alberto Kojalavičiaus-Vijūko (1609–1677 m.) „Lietuvõs istorijoje“ (t. 1, 1650 m.; t. 2, 1669 m.), kuri apima laikotarpį nuo seniausių laikų iki 1572 m.

Apšvietos amžius. Tolesnę istorijos raidą lėmė naujos istorijos filosofijos idėjos: iškelta istorinės raidos dėsnių problema, pabrėžta gamtinių geografinių veiksnių svarba visuomenės raidai, suformuluota istorijos pažangos koncepcija, suvokta bendra žmonių prigimtis (tai skatino lyginamuosius visų tautų istorijos tyrimus). Dėl to istorinių tyrimų objektu pradėta laikyti ne tik politikos, bet ir kultūros istoriją – mokslo, švietimo, literatūros ir ūkio raidą. Istorinį pasakojimą imta sieti su moksline istorinių šaltinių analize. Žymiausi Apšvietos amžiaus istorijos veikalai yra Edvardo Gibono (*Gibbon*, 1737–1794 m.) „Ròmos impèrijos nuosmukio ir žlugimo istorija“ ir Deivido Hiumo (*Hume*, 1711–1776 m.) „Ánglijos istorija“.

XVIII a. Lietuvõs istorijos mokslui nusipelnė Vìlniaus pijorų kolegijos rektorius Motiejus Dogelis (1715–1760 m.), kuris surinko užsienio archyvuose daug LDK istorijos dokumentų ir, 1754 m. gavęs iš karaliaus privilegiją, ėmė skelbti juos rinkinyje „Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae“ („Lénkijos Karalỹstės ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės aktų kodeksas“).

XIX amžius. Šiuo laikotarpiu mokyklose ir universitetuose pradėtas dėstyti istorijos dalykas, akademinėse įstaigose imti vykdyti istoriniai tyrimai. Tuo metu L. fon Rankė manė, kad kiekvienos tautos būtis yra ilgos istorinės raidos rezultatas, o norint tiksliai atkurti praeitį būtina kritiškai vertinti istorinius šaltinius. Jis galutinai įtvirtino istorijos kaip mokslo sampratą. „Romanų ir germanų tautų istorija, 1494–1535 m.“, „Reformacijos laikų Vokietìjos istorija“ ir kiti veikalai suformavo vadinamąją Rankės mokyklą, kuri vadovavosi šiais pagrindiniais principais: tiksliai pagrįsti istorijos įvykius dokumentais, sukaupti didelę istorinių šaltinių bazę, atkurti tikslius praeities įvykius.

Didžiausią poveikį istorijos kaip pažangos suvokimui padarė **pozityvìzmas**, pagrįstas besąlygišku tikėjimu mokslu, manymu, kad jis lems žmonijos raidą. Buvo teigiama, kad istoriją būtina nagrinėti remiantis sociologija, tirti ne valstybę, o socialines grupes. Istorija, kaip ir gamtos mokslai, turi savo dėsnius, kuriuos gali atskleisti sociologinis tyrimas. Labiausiai tuo metu išsiskyrė K. Marksas, teigdamas, kad žmonijos istorinę raidą lemia visų pirma materialinių ekonominių pagrindų kaita.

XIX a. uždarius Vìlniaus universitetą Lietuvojè istorijos tyrinėjimai nutrūko, teliko privati iniciatyva. Iš taip dirbusių istorikų produktyviausias buvo Teodoras Narbutas

(1784–1864 m.), kuris lenkų kalba parašė „Lietuvių tautos istoriją" (9 tomai, 1835–1841 m.). Tai apimtimi didžiausia, pirmoji atskirta nuo Lénkijos istorijos, romantizmo dvasia parašyta Lietuvõs istorija, kurioje įvykiai dėstomi iki 1572 m. Pagrindinis jos trūkumas – nepakankamai suvokta istorijos šaltinių vertinimo svarba.

Simonas Daukantas (1793–1864 m.) buvo pirmasis lietuvių istorikas, rašęs lietuviškai. Jo veikalas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (1845 m.) išsiskiria tematika ir stiliumi (**3**). Jame aprašoma senosios Lietuvõs gamta, gyventojų verslai, religija, politinė santvarka, papročiai, paprastų darbo žmonių būdo bruožai.

XX amžius. Naują postūmį istoriografijos plėtrai suteikė 1929 m. Prancūzìjoje pradėtas leisti žurnalas „Ekonominės ir socialinės istorijos analai". Jo leidėjai (vadinamoji istorijos „Analų" mokykla) iškėlė uždavinį sukurti integralią istoriją. Pasak šios mokyklos atstovų, istorikai turi atsisakyti istorijos skirstymo į politinę, ekonominę, kultūrinę ir kitas. Užuot tai darius, jie siūlė kuo išsamiau atskleisti tiriamo regiono ir laikotarpio žmonių gyvenseną, mąstyseną, išnagrinėti jų elgesio motyvus. Kitas svarbus uždavinys, kurio ėmėsi „Analų" mokyklos istorikai, buvo atskleisti ilgalaikius istorinius darinius, kaip antai ekonominius, kultūrinius ryšius tarp visuomenių ar individų ir t. t. Po Antrojo pasaulinio karo istoriniai tyrinėjimai vis labiau specializavosi. Didelis dėmesys skirtas mikroistòrijai – bendruomenės, žmonių grupės, asmens gyvenimo tyrinėjimams. Taip pat imta domėtis ir tirti kasdienybės, moterų, seksualinių mažumų, psichinių ligonių ir sutrikusio intelekto žmonių, ekologinę, demografinę istoriją. Politinė istorija irgi nebuvo nuvertinta, tačiau ji imta tirti kitais aspektais.

Atkūrus Lietuvõs valstybės nepriklausomybę (1918–1940 m.), istoriniai tyrinėjimai tapo nuoseklesni ir sistemingesni. Profesionalaus istorijos mokslo plėtrą paskatino universiteto atidarymas Kaunè 1922 m. Čia daug nuveikė archeologai Vladas Nagevičius (1881–1954 m.), Petras Tarasenka (1892–1962 m.), Jonas Puzinas (1905–1978 m.), istorikai – Zenònas Ivinskis (1908–1971 m.), Augustinas Janulaitis (1878–1950 m.), Adolfas Šapoka (1906–1961 m.) (**4**) ir daug kitų. Sovietmečiu (1940–1990 m.) daug dėmesio buvo skiriama marksizmui ir komunistų partijos ideologinėms nuostatoms įgyvendinti (**2**). Daugelis istorinių problemų buvo sąmoningai nutylimos arba visais įmanomais būdais pritempiamos prie komunistinės propagandos. Nepaisant to, toliau buvo tyrinėjamos reikšmingos Lietuvõs priešistorės ir istorijos problemos (**5**).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Apibūdinkite antikos ir viduramžių istoriografiją.
2. Kuo Lietuvõs istorijai svarbūs metraščiai?
3. *Kokią įtaką pozityvizmas ir romantizmas padarė istorijos mokslui?
4. Paaiškinkite, kokius tikslus istorikai iškėlė XX amžiuje.
5. Apibūdinkite, kuo istorijos mokslui nusipelnė L. fon Rankė.

ŠALTINIAI:

1. Iš N. Makiavelio veikalo „Samprotavimai apie Tito Livijaus dekadą" (išleista 1531 m.)

Antra vertus, kai matau, kad šauniais darbais, kuriuos aprašo istorija ir kuriuos nuveikė senųjų karalysčių ir respublikų valdovai, karvedžiai, piliečiai, įstatymų leidėjai ir visi kiti, darbavęsi tėvynės labui, veikiau tiktai gėrimasi negu sekama, ir dar daugiau, jog kiekvienas jų taip bijo, kad nelieka nė žymės senojo šaunumo, negaliu tuo nesistebėti ir kartu dėl to nesikrimsti. Juo labiau kai matau, jog, kilus nesutarimams tarp piliečių visuomeniniame gyvenime ir žmonėms susirgus labiausiai paplitusiomis ligomis, visada griebiamasi senovės sprendimų ir vaistų, o juk mūsų įstatymai yra ne kas kita kaip senųjų teisininkų nuosprendžiai, – surašyti į teisynus, jie moko dabartinius teisėjus teisti.

Pagal: N. Makiavelis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1992, p. 97–98.

2. Buvo tvirtinama, kad sovietiniai istorikai remiasi visame pasaulyje pažangiausia marksistine-lenininine metodologija, rašo moksliškai nepriekaištingus, moksliniu požiūriu objektyviausius istorijos veikalus bei studijas. Taigi oficialių komplimentų ir liaupsių tikrai netrūko. Kad istorikas būtų pripažintas ir gerbiamas, jis turėjo visus istorijos įvykius ir procesus vertinti iš „partinių" ir „klasinių" pozicijų. Į partines ir klasines pozicijas perėjęs mokslininkas privalėjo smerkti ir niekinti bet kurios praeities epochos valdančiuosius sluoksnius, pasiturinčią ar turtingą visuomenės dalį ir aukštinti žemesniuosius sluoksnius, plebsą kaip svarbiausią pažangos nešėją ir istorijos veikėją.

R. Vėbra, *Šimtas istorijos mįslių*, Kaunas, 1993, p. 86–87.

3. Iš S. Daukanto veikalo „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" (1833 m.)

Tebturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausią palikimą savo bočių[1] prabočių[2], tai yra savo kalbą, kurią idant išplėštų iš nasrų visa ryjančio laiko ir pastatytų šalia kalbų mokytų, turi aną šiandien dailinti. Mindami užvis ant to[3], jog reta giminė su tokia kantrybe ir narsybe gynė savo liuosybę[4], su kokia senų dienų lietuviai ir žemaičiai, kurie rūpesny niekuomet nenusiminė, kartais rūstose dienose braidydami kraujuose savo brolių, dar ant jų kūnų savo liuosybę gynė ir ne kartą pelenuose savo namų pačius neprietelius[5] laidojo.

S. Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1976, p. 36.

---

[1] Bõčius – senelis.
[2] Prãbočius – prosenelis, protėvis.
[3] Kalbėdami apie tai...
[4] Liuosýbė – laisvė.
[5] Nẽprietelius – nedraugas, priešas.

4. Mūsų tauta turi dabar daug įvairių – kultūrinių, socialinių, politinių ir tautinių – problemų, kurių visų šaknys glūdi praeityje. Todėl Lietuvõs ir lietuvių tautos istorija turi parodyti senąją Lietuvõs praeitį, turi išaiškinti, kaip susidarė dabartinės mūsų gyvenimo aplinkybės, kaip atsirado visos sprendžiamosios problemos. Žodžiu, parodžiusi tautos praeities gyvenimo kelią, istorija turi padėti suprasti ir dabartį.

Lietuvos istorija, red. A. Šapoka, Vilnius, 1989, p. 1.

5. Tauta ir liaudis – giminingi žodžiai, netapę sinonimais. Liaudį sudarė materialinių vertybių žemės ūkyje ir pramonėje gamintojai; feodaliniu laikotarpiu tai buvo valstiečiai ir amatininkai. Visi tie, kurie iš jų darbo gyveno, patys tokio darbo nedirbdami ir svetima kalba kalbėdami, vadinosi tauta. Liaudies kova buvo naujos, viena kalba kalbančios tautos atsiradimo sąlyga.

J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978, p. 4.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. *Kodėl, N. Makiavelio požiūriu, istorijos paskirtis yra prieštaringa (pagal 1 šaltinį)? Dėl ko autorius labiausiai kremtasi? Kodėl?
2. Pamąstykite, kaip Sovietų Sąjungoje istoriko darbas buvo susijęs su komunistine ideologija (2 šaltinis). Kodėl taip buvo?
3. Kokį lietuvių tautos požymį išskiria 3 šaltinio autorius? Kodėl?
4. Kokia, anot 4 šaltinio autoriaus, istorijos prasmė? Kodėl?
5. Ar 5 šaltinio teksto autoriaus liaudies ir tautos priešinimas pakankamai įtikinantis? Kuris terminas dabar retai vartojamas? Kodėl?
6. *Palyginkite 3, 4 ir 5 šaltiniuose pateiktus istorikų požiūrius į lietuvių tautą atskirais istoriniais laikotarpiais. Kuo jie skiriasi? Kodėl taip yra?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kodėl istorinis pažinimas neatsiejamas nuo civilizacijos ir kultūros?
2. Kokios yra istorijos mokslo sudedamosios dalys?
3. Koks yra istorijos šaltinių vaidmuo? Kaip jie skirstomi?
4. Kokie istoriniai šaltiniai yra svarbiausi istorijos tyrimams?
5. Kokia pagalbinių istorijos mokslų paskirtis?
6. Kuo skiriasi archeologo ir etnografo darbas? Kodėl taip yra? Kokie būna jų veiklos rezultatai?
7. Kodėl atsitinka taip, kad kai kurie istoriniai faktai būna interpretuojami skirtingai? Nuo ko tai priklauso?
8. Nurodykite istorinius šaltinius, kuriais naudotumėtės tirdami savo gimtinės vardo kilmę.
9. Kodėl istorija kartais prilyginama menui? Pabandykite išspręsti dilemą: istorija – mokslas ar menas?
10. Paaiškinkite, kokie mokslai padėtų tirti Lietuvõs pokario laikų gyventojo dienoraštį.
11. Palyginkite atskirų istorijos laikotarpių istoriografiją.
12. Įvardykite iškiliausius Lietuvõs istorikus ir jų darbus.
13. *Kodėl šiuolaikiniai istoriniai tyrinėjimai tampa tarpdalykiniai?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Appleby J., Hunt L., Jacob M., *Tiesos sakymas apie istoriją*, Vilnius, 1998.

Carr E. H., *Kas yra istorija?*, Vilnius, 1999.

Norkus Z., *Istorika: istorinis įvadas,* Vilnius, 1996.

Rüsen J., *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, Vilnius, 2007.

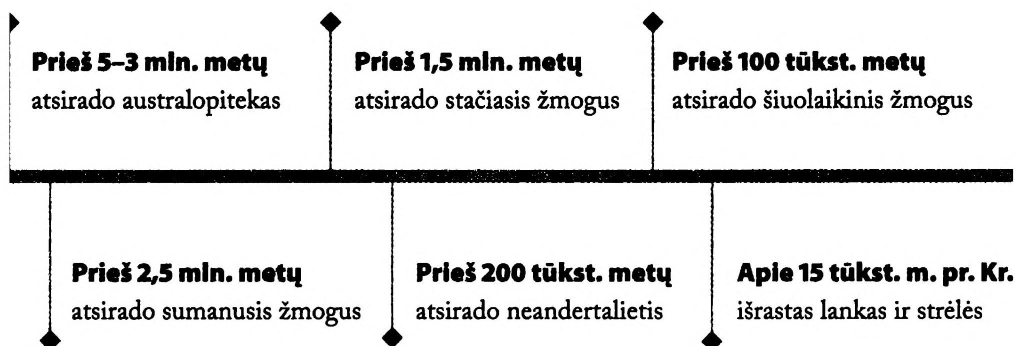
Priešistorė – tai laikai, kai nebuvo rašto, taigi beveik viską apie tų laikų žmonių gyvenimą sužinome iš archeologinių radinių. Priešistorinius radinius reikia tyrinėti atsižvelgiant į kontekstą, kuris padėtų įspėti jų pirminę prasmę. Žinoma, bet kokios išvados yra hipotetinės. Priešistorės tyrinėjimai, dar labiau nei istorijos, – tai nesibaigianti interpretacijų grandinė.

Priešistorė apima tarpsnį nuo žmonijos pradžios iki rašto bei valstybės atsiradimo. Šiuo laikotarpiu įvyko nepaprastai svarbių pokyčių žmonių gyvenime: pradėti gaminti įrankiai, pradėta naudoti (o vėliau ir įžiebti) ugnis, atsirado šiuolaikinio tipo žmonės, jie ėmė bendrauti rišlia kalba, dar vėliau – įsitvirtino žemdirbystė ir gyvulininkystė, atsirado religija ir menas. Priešistorės žmogus perėjo nuo klajoklinio prie sėslaus gyvenimo būdo, laikinas stovyklavietes pakeitė nuolatinės gyvenvietės, kai kurios jų ilgainiui išaugo į miestus.

Laikotarpį, kai svarbiausius įrankius žmonės dirbo iš akmens, mokslininkai pavadino akmens amžiumi. Jis skirstomas į senąjį akmens amžių, arba paleolìtą, vidurinį akmens amžių, arba mezolìtą, ir naująjį akmens amžių, dar vadinamą neolitù. Kiekvienu laikotarpiu tobulėjo akmens apdirbimo technika ir įrankiai: nuo paprastai apdirbto akmens pereita prie įvairių sudėtinių, šlifuotų akmens įrankių.

3. ŽMONIJOS RAIDA PALEOLITO LAIKOTARPIU

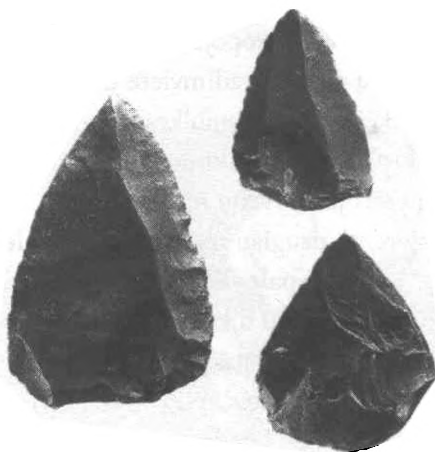
- *Žmogaus atsiradimą paaiškina dvi pagrindinės teorijos – evoliucijos ir sukūrimo*
- *Didžiąją paleolito laikotarpio dalį vyko antropogenezės procesas*
- *Paleolito laikotarpiu atsirado religinės pasaulėžiūros užuomazgų*

Nuo seno buvo domėtasi, kaip atsirado žmogus. Visos pasaulio tautos žmogaus kilmę aiškindavo mitais. Mitų apie žmogaus sukūrimą įvairovė leidžia daryti prielaidą, kad nuo seno visoms tautoms ši problema buvo labai svarbi. Ilgainiui mitiniai žmogaus atsiradimo aiškinimai virto nuoseklia sukūrìmo teòrija, kuri pagrįsta tikėjimu, jog žmogų ir viską, kas gyva žemėje, sukūrė Dievas. Vienas iš tokios teorijos variantų aprašytas Biblijoje. **Evoliùcijos** teòriją sukūrė mokslininkai. Jos pradininku laikomas Čarlzas Darvinas (*Darwin,* 1809–1882 m.), kuris veikale „Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu“ (1859 m.) pabrėžė, kad varomoji evoliucijos jėga – natūralioji atranka, lemianti organizmų prisitaikymą prie aplinkos. Dėl to jie kinta (mutuoja) atsitiktinėmis kryptimis, o tokios mutacijos yra paveldimos. Jeigu jos naudingos išlikimui, palikuonių su tokiais naujais požymiais (mutacijomis) ateinančioje kartoje bus kur kas daugiau.

Akmens amžiaus pradžia neatsiejama nuo antropogenezės proceso (**1**). Mokslininkai diskutuoja, kas tam turėjo lemiamos įtakos: aplinka su visais prisitaikymo ir natūraliosios atrankos dėsniais ar **hominìdų** tikslinga veikla (**2, 3**). Hominidų kilmė siejama su **primãtais**. Iš primatų rūšies – ramapitekų – prieš 5–3 mln. metų atsirado australopitekai. Kūno sandara jie buvo panašūs į žmones: vaikščiojo stačiomis, turėjo

tvirtas rankas, didelę kaukolę. Australopitekai pragyvendavo rankiodami maistą. Vietoj įrankių jie naudodavo neapdorotus arba mažai apdorotus daiktus – pagalius ir akmenis. Tokie akmeniniai įrankiai turėjo šiurkščiai, atsitiktinai ir netolygiai nuskeltus ašmenis. Manoma, kad australopitekai maitinosi daugiau augaliniu maistu, tik baigiantis jų gyvavimo laikotarpiui pradėjo medžioti. Ilgą laiką australopitekai išliko kaip savarankiška hominidų šaka.

1. Akmeniniai dirbiniai iš Mustjė urvo Prancūzijoje (vidurinis paleolitas)

Ankstyvojo paleolito (apie 2 mln. m. pr. Kr.–150 tūkst. m. pr. Kr.) pradžia siejama su sumaniojo žmogaus (*homo habilis*) veikla. Pastarieji pradėjo apdoroti akmenį. Akmeniniai įrankiai turėjo aiškiai nuskeltą, aštrią briauną. Jie būdavo naudojami žvėrių odai ir mėsai pjaustyti, medžiui drožti. Sumanieji žmonės vertėsi rankiojimu ir medžiokle, statydavosi paprastus būstus iš lapų ir kailių.

Apie 1,5 mln. m. pr. Kr. atsirado ir paplito stačiasis žmogus (*homo erectus*). Jis akmeninių įrankių ašmenis apdorodavo iš dviejų pusių. Įrankio briauna tapo aštresnė. Atsirado įrankių, skirtų gremžti ir skelti. Svarbiausias stačiojo žmogaus išradimas – ugnis. Pradėjęs ja naudotis žmogus galėjo geriau paruošti valgiui mėsą, apsiginti nuo stambių žvėrių, atsirado medžioklė su varovais, taip pat buvo lengviau apdoroti kaulą ir medį. Vėlyvojo paleolito pabaigoje, apie 200 tūkst. m. pr. Kr., atsirado neandertalietis (*homo neanderthalensis*).

Vidurinis paleolitas (apie 150 tūkst. m. pr. Kr.–40 tūkst. m. pr. Kr.) (1). Šiuo laikotarpiu žmogaus raidai didelės įtakos turėjo ledynmečiai. Klimato pokyčiai paskatino žmones labiau vertinti ugnies, drabužių ir būsto privalumus. Neandertaliečiai buvo tvirto sudėjimo žmonės, todėl gerai prisitaikė prie šalto klimato. Iš mirusiųjų laidojimo papročių galima daryti prielaidas apie religinės neandertaliečių pasaulėžiūros užuomazgas. Mirusieji buvo laidojami suriesti, su įkapėmis ir nudažyti raudonos ochros spalva. Spėjama, kad raudona ochra simbolizavo kraują, o šis – gyvenimą. Archeologiniai radiniai byloja apie tai, kad ypač pagarbiai neandertaliečiai laidojo gyvūnus, kuriuos, matyt, laikė savo protėviais. Neandertaliečių gyventose olose archeologai randa banguotų linijų, rankos atspaudų, paprastai ornamentuotų įrankių, tačiau tai – tik atsitiktinės meno užuomazgos.

Pagal **monocentrìnę** teoriją, apie 100 tūkst. m. pr. Kr. Artimuosiuose Rytuose ir Šiaurės Afrikoje atsirado šiuolaikinio tipo žmogus (*homo sapiens*), kuris vėliau

apsigyveno Europoje. Seniausia Kro Manjono urve Pietų Prancūzijoje esanti šių žmonių skeletų radimvietė datuojama prieš maždaug 40 tūkst. metų. Aukšta kakta, išryškėjusi nosis, smulkesni rankos pirštai, tiesi laikysena ir didesnės smegenys tapo išskirtiniais šiuolaikinio tipo žmogaus (kromanjoniečio) bruožais. Manoma, kad tada žmogus jau gyveno beveik visuose žemynuose, kur buvo palankios sąlygos žmonėms išgyventi, daugiau maisto išteklių ir lengvai pasiekiamų urvų.

Vėlyvojo paleolito laikotarpiu (pradžia prieš maždaug 40 tūkst. metų, pabaiga Europoje – apie 10 tūkst. m. pr. Kr.) gerokai patobulėjo įrankiai – atsirado ietis ir žeberklas, todėl medžioklė pasidarė sėkmingesnė, atsirado žvejyba. Žmonės ėmė suvokti bendros kilmės, giminystės ryšių ir ja pagrįstų įsipareigojimų svarbą. Žmonių grupė (banda) virto giminine bendruomene. Suklestėjo urvų menas: piešinių rasta Lasko, Montespano, Trua Frero, Altamyros urvuose, juose vaizduoti arkliai ir bizonai, gyvulių pavidalo žmonės. Iš šio laikotarpio rastos molio, kaulo ir akmens moteriškos figūrėlės, įkūnijusios augimo, vaisingumo ir derlingumo dvasias. Manoma, kad jos simbolizavo žvėrių motiną, žemės ar gamtos jėgų valdovę. Skulptūrėlių, akmenų, medžių, įrankių ir ginklų garbinimas apibūdinamas fetišizmo sąvoka. Paleolito žmogus manė galintis palenkti į savo pusę jį supantį grėsmingą pasaulį pasitelkdamas bendruomenę globojančius gyvūnus, dvasias ir ypatingų galių turinčius daiktus. Labai svarbi buvo **māgija** (**4**): priešistorės žmonės tikėjo, kad įmanoma paveikti žmones, gyvūnus ir oro sąlygas.

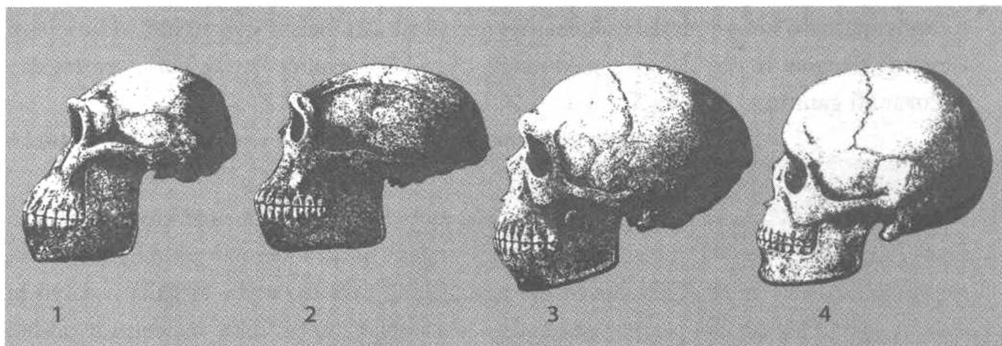
Pačioje paleolito pabaigoje buvo sukurti įrankiai, kuriais naudotasi gaminant kitus įrankius. Ant akmeninio priekalo buvo dedamas akmuo ir smūgiuojama mediniu kūju. Taip paleolito žmogus galėjo atskelti plonesnes ir ilgesnes skeltes ir geriau paaštrinti akmeninę briauną. Greta rūpestingiau apdorotų ir daug mažesnių pleištų atsirado gremžtukai ir skeltės. Kitas reikšmingas išradimas – sudėtiniai įrankiai. Ant ilgo ar trumpo pagalio pririšta skeltė virto patobulinta ietimi ar peiliu. Be to, buvo išrastas lankas ir strėlė, o pastarosios greitis ir smogiamoji jėga, palyginti su ieties, yra didesnė 3–4 kartus. Atsiradus ietisvaidžiui ir lankui medžioklė pasidarė sėkmingesnė. Visi šie pasiekimai lengvino žmogaus gyvenimą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Palyginkite evoliucijos ir sukūrimo teorijas. Nurodykite jų panašumus ir skirtumus.
2. Apibūdinkite pagrindinius antropogenezės etapus. Kas lėmė jų kaitą?
3. Kas būdinga paleolito laikotarpiu gyvenusių žmonių religinei pasaulėžiūrai? Kodėl ji buvo tokia?
4. Kokie išradimai patobulino paleolito laikotarpio įrankius?
5. *Pagalvokite, kokios aplinkybės paskatino šiuolaikinio tipo žmogaus įsigalėjimą pasaulyje. Kodėl?

ŠALTINIAI:

1. Antropogenezės procesas (kaukolės raida)

1. Australopitekas – prieš 5–3 mln. metų; 2. *Homo erectus* – prieš 1,5 mln. metų; 3. *Homo neanderthalensis* (neandertalietis) – prieš 200 tūkstantmečių; 4. *Homo sapiens* (kromanjonietis) – prieš 100 tūkstantmečių.

2. Ir kas gi sudaro būdingą žmonių visuomenės žymę, skiriančią ją nuo beždžionių kaimenės? *Darbas.* Beždžionių kaimenė pasitenkindavo tuo, kad suėsdavo visą maistą, esantį jos rajone, kurio ribas nulemdavo geografinės sąlygos arba kaimyninių kaimenių pasipriešinimo laipsnis. Ji klajodavo iš vietos į vietą ir kovodavo su kaimyninėmis kaimenėmis, norėdama įsigyti naują maisto rajoną, bet ji nesugebėdavo išgauti iš teikiančio jai maistą rajono daugiau, negu duodavo pati gamta, išskyrus tai, kad kaimenė nesąmoningai patręšdavo žemę savo išmatomis. Gyvulys sunaikina kurios nors vietovės augaliją, nežinodamas ką darąs. O žmogus ją naikina tam, kad išsilaisvinusioje dirvoje galėtų pasėti javų, prisodinti medžių, įveisti vynuogyną, žinodamas, kad jis gaus derlių, keleriopai viršijantį tai, ką jis pasėjo. Jis perkelia naudingus augalus bei naminius gyvulius iš vienos šalies į kitą ir tuo būdu pakeičia ištisų pasaulio dalių augaliją bei gyvūniją. Dar daugiau. Dėl įvairių dirbtinių veisimo ir auginimo metodų augalai bei gyvuliai, žmogaus rankos veikiami, taip pasikeičia, jog jų nė atpažinti negalima.

Pagal: F. Engelsas, „Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese“, *Gamtos dialektika*, Vilnius, 1960, p. 125, 127–128.

3. Iš Č. Darvino veikalo „Žmogaus kilmė ir lytinė atranka“ (1871 m.):

Pastebėjome visus žmogaus pokyčius ir fizine, ir dvasine prasme; taip pat pastebėjome, kad tie pokyčiai tiesiogiai ir netiesiogiai vyksta dėl tų pačių bendrų priežasčių ir priklauso nuo tų pačių dėsnių, kurie veikia žemesniuosius gyvūnus. Žmogus dėl nuolatinių persikėlimų paplito visoje žemėje, todėl patyrė įvairių gamtinių sąlygų poveikį. Žmogaus protėviai kaip ir visi gyvūnai siekė, kad jų būtų daugiau ir kad jie pranoktų išgyvenimo galimybes, todėl nuolatos vyko kova dėl būvio, kuri buvo pagrįsta natūraliosios atrankos dėsniu. Bet kokie

naudingi pokyčiai, kurie įvyksta atsitiktinai arba dėl naujų įgūdžių, buvo išsaugojami, o nenaudingi – išnykdavo. Jeigu žmogaus protėviai apsigyvendavo kokioje nors srityje, kurioje keisdavosi gamtinės sąlygos, jie iš karto pasidalydavo į dvi grupes. Grupė, kurią sudaro individai, savo kūno judesiais sugebantys geriau surasti maisto ir apsiginti, vidutiniškai išgyvena daugiau ir turi daugiau palikuonių negu kitos grupės nariai, kurie yra mažiau apdovanoti gamtos.

Pagal: Ч. Дарвин, *Собрание сочинений,* Санкт Петербург, 1909, p. 124–125.

4. Seras Džeimsas Freizeris (*James Frazer*) bandė apibrėžti religiją garsioje knygoje „Aukso šaka" (*The Golden Bough*). Freizeriui klausimas, ar tam tikras tikėjimas yra religinis, ar ne, siejasi su tuo, kiek to tikėjimo išpažinėjai jaučiasi galį priversti esybę ar galią įvykdyti jų įsakymą. Jeigu išpažinėjai jaučiasi nesaugūs ir yra nuolankūs bei linkę maldauti ir prašyti palankumo ir ypatingų malonių, jų tikėjimai ir veiksmai savo esme yra religiniai. Jei jie mano, kad yra valdomi įvykius valdančių esybių ir galių, nejaučia netikrumo dėl rezultatų ir nejaučia poreikio nuolankiai maldauti, jų tikėjimai ir veikla yra magijos, o ne religijos pavyzdžiai.

M. Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas, 1998, p. 235.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kaip 1 šaltinis pagrindžia žmogaus kilmę iš beždžionės? Ar pritariate tokiam aiškinimui?
2. Pasakykite, kaip 2 šaltinis pagrindžia darbo reikšmę antropogenezės procese. Kodėl 2 šaltinio autorius pabrėžia darbo svarbą?
3. Kaip natūralioji atranka paveikė antropogenezės procesą (3 šaltinis)?
4. Kaip Dž. Freizeris aiškina skirtumus tarp religijos ir magijos (4 šaltinis)?

4. ŽMONIJOS RAIDA MEZOLITO IR NEOLITO LAIKOTARPIAIS

- *Svarbiausi mezolito laikotarpio pokyčiai: baigėsi ledynmetis, patobulėjo medžioklės įrankiai (**mikrolitai**), prijaukintas šuo*
- *Neolito laikotarpiu paplito žemdirbystė ir gyvulininkystė*
- *Akmens amžiaus pabaigoje atsirado pirmieji miestai*

Apie VIII–VII tūkstm. pr. Kr.
atsirado žemdirbystė, gyvulininkystė, linininkystė

VII–VI tūkstm. pr. Kr.
atsirado audimo staklės, keramika

Mezolitas (pradžia Europoje – X tūkstm. pr. Kr.). Laikotarpio pradžioje iš Šiaurės Amerikos, Šiaurinės Azijos ir Europos dalies pasitraukė ledynai ir atšilo klimatas. Dėl pakitusių oro sąlygų paveiktos aplinkos pasikeitė ir medžioklės pobūdis, joje dalyvavo mažiau žmonių, išnyko stambūs gyvūnai (mamutai, gauruotieji raganosiai). Mezolito laikais ypač pagerėjo žvejybos sąlygos. Žvejai naudojo žeberklus, ietis, strėles kauliniais antgaliais, tinklus, žvejojo su kauliniais kabliukais. Mezolito laikotarpiu tobulėjo akmeninių įrankių gamyba. Jie tapo įvairesni, smulkesni ir aštresni, pritaikyti įvairiems poreikiams (pavyzdžiui, siūti, durti, pjauti ir t. t.), atsirado įrankių įstatomais ašmenėliais.

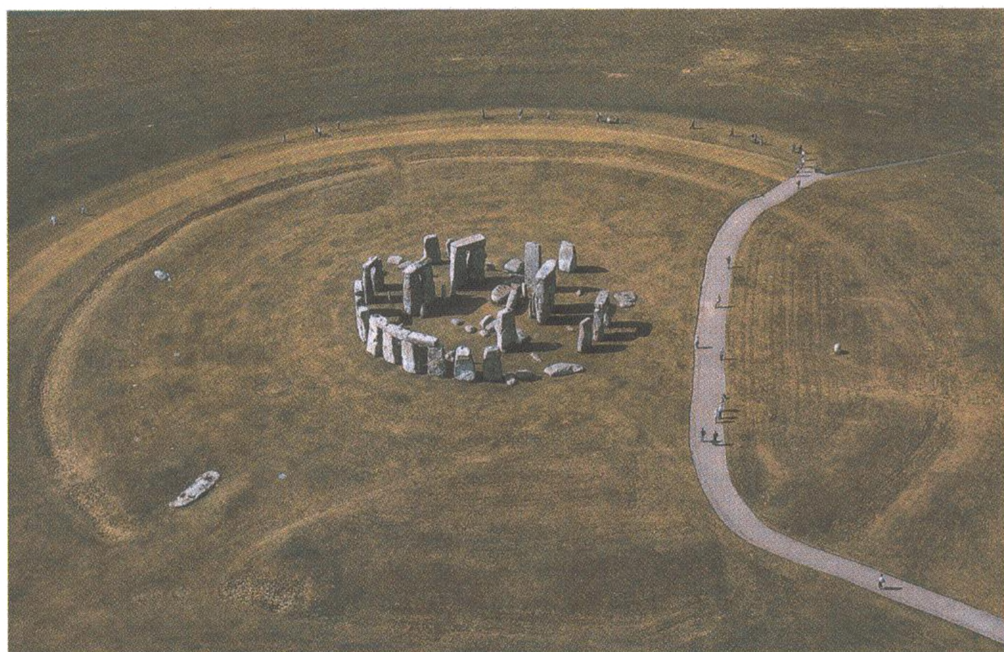
Šiuo laikotarpiu keitėsi gimininės bendruomenės gyvenimas (**1**). Medžioklė buvo ne tik pagrindinis verslas, bet ir veikė žmonių santykius. Nuo seno žmonės tarpusavyje pasidalydavo medžioklės grobį. Dėl patobulėjusių įrankių ji tapo sėkmingesnė ir individualesnė, todėl bendruomenės vaidmuo dalijant grobį mažėjo. Didelės bendruomenės suskilo į mažesnes.

Neolitas (pradžia Artimuosiuose Rytuose – XI tūkstm. pr. Kr., Europoje – IX tūkstm. pr. Kr. vidurys). Didžiausias neolito epochos perversmas – žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas – pakeitė priešistorinę visuomenę. Dauguma žmonių tapo sėslūs, gyveno kaimais, dirbo žemę ir augino prijaukintus gyvulius, tačiau ilgą laiką greta žemdirbystės

ir toliau vertėsi medžiokle bei žvejyba. Artimuosiuose Rytuose apie X–VII tūkstantmetį pr. Kr. buvo prijaukinti šuo, ožka, avis, kiaulė ir karvė. Čia iškilo pirmieji miestai – Jerichonas (apie 8000 m. pr. Kr.) ir Čatal Chiujukas (apie 6500 m. pr. Kr.).

Kaupdami maisto atsargas ir augindami vis daugiau gyvulių, žmonės įgijo turto, todėl to meto bendruomenei teko spręsti turto paveldėjimo problemą. Pasidarė svarbu ne tik tai, kokiai giminei žmogus priklauso, bet ir tai, iš kokios šeimos jis kilęs.

Šiuo laikotarpiu atsirado gludintų akmeninių įrankių – kirvių, kaplių, kaltų. Tinkamai apskaldytas akmuo būdavo gludinamas galąstuvu, vėliau taip apdorotą akmenį buvo galima paaštrinti. Svarbi naujovė gaminant darbo įrankius buvo akmens gręžimo ir audimo staklių išradimas. Dėl to buvo pradėta auginti augalus (kanapes), kurių pluoštą galima naudoti audžiant. Akmens gręžimo staklėmis nugludintame akmeninio kirvio ruošinyje buvo galima, pavyzdžiui, išgręžti skylę kotui. Kita neolito naujovė – puodininkystės paplitimas, svarbus šios srities pasiekimas – molinių indų lipdymas ir jų tvirtinimas išdeginant. Induose žmonės galėdavo virti maistą, saugoti maisto produktus. Keramika ir jos puošyba lėmė **piktogrãfinio rãšto** atsiradimą. Žmonėms keliaujant iš vienos vietos į kitą reikėjo pavaizduoti aplankytas vietoves, taip šis raštas tobulėjo. Archeologai yra radę „žemėlapių“ ir mitų apie pasaulio sukūrimą, užrašytų gana paprastu piktografiniu raštu. Be to, paplitus žemdirbystei keitėsi piešinių tematika. Užuot piešus žvėris, pradėti naudoti simboliai, ornamentai, ženklai.

1. Stounhendžas (Didžiõsios Britãnijos pietuose)

Neolito laikais žmonės buvo laidojami su įkapėmis. Epochos pabaigoje mirusieji pradėti laidoti karstuose, o kai kur deginti. Kapuose randamos moterų figūrėlės rodo vaisingumo kultų klestėjimą, jaučio skulptūrėlės su žmogaus kaukėmis, rastos kai kuriuose regionuose, simbolizuoja vyriškas dievybes. Archeologiniai radiniai leidžia daryti prielaidą, kad dievybių išvaizdai po truputį buvo suteikiama žmogiškų bruožų. Taip saulė tapo vyru, o žemė – moterimi. Apeigos turėjo sustiprinti šių pradų sąveiką. Tokie pasaulėžiūros pokyčiai lėmė **animìzmo** įsigalėjimą (**2**).

Neolito laikotarpiu pradėtos statyti šventyklos, todėl manoma, kad tuo metu atsirado žynių sluoksnis. Šventyklose buvo įrengiami aukurai, laikomi šventi indai, akmens ir molio plokštės bei vazos su ritualinių scenų piešiniais, medinės, molinės statulos. Baigiantis neolitui, Europoje buvo pradėti ręsti didžiulių akmenų statiniai, arba megal̀itai. Daugiausia tai buvo kapai: įspūdingi dolmènai, sudaryti iš milžiniškų akmens plokščių, paguldytų ant kelių stačių akmenų. Be megalitinių kapų, dar buvo statomi **menhŷrai** – eilėmis ar ratu sustatyti akmenys. Manoma, kad jie simbolizavo ritualines laidotuvių procesijas. Kiti megalitiniai statiniai buvo astronominės paskirties. Dangaus kūnų (Saulės ir Mėnulio) kaitos stebėjimas lėmė laiko skaičiavimo atsiradimą, padėjo nustatyti kalendorių ir žemės darbų laiką. Stounhendžas (Didžióji Britãnija) (1) – pats geriausias to pavyzdys. Statinį sudaro smiltainio luitų ratas. Kai kurie akmenys stovi vidurvasarį patekančios saulės linijoje. Tokie statiniai padėjo stebėti dangaus šviesulius ir turėjo ritualinę paskirtį.

Akmens amžiaus pabaigą žmonijos raidoje žymi du perversmai: atkuriamojo (prodùkcinio) ūkio perversmas, paremtas žemdirbyste ir gyvulininkyste, o labiausiai savo raida pažengusiose vietovėse, esančiose vadinamajame Derlingajame pusmėnulyje, – ir miestų atsiradimas. Atsiradus žemdirbystei ir gyvulininkystei, susidarė kaimo bendruomenės. Tuo metu miestuose vyko labai reikšmingi procesai: kūrėsi politinės organizacijos, ilgainiui atsirado monumentalioji architektūra ir raštas, visuomenė skaidėsi, specializavosi pagal veiklos pobūdį, formavosi mokesčių ir duoklių sistema. Visa tai sudarė sąlygas atsirasti ankstyviausiems civilizacijų židiniams Mesopotãmijoje ir Egiptè.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios aplinkybės lėmė medžioklės sąlygų pasikeitimą mezolito laikotarpiu?
2. Kas palengvino žvejybą mezolito laikotarpiu?
3. Kodėl žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas laikomas perversmu?
4. *Kodėl neolito epochos pokyčius galima prilyginti revoliucijai?

ŠALTINIAI:

1. Šimtų kultūrų visame pasaulyje namų gyvenimo tyrinėjimas leido antropologams prieiti išvadą, kad visur namų gyvenimo organizaciją lemia dvi idėjos. Pirmoji iš jų yra giminiškumas per **tėviškąją** ir **motiniškąją kilmę** *(descent)*. Antroji yra giminiškumas per santuoką, arba **svainystė** *(affinity)*. Žmonės, kurie susiję kilme ar artumo ir kilmės deriniu, yra giminaičiai, arba giminės. Idėjų sritis, apimanti tikėjimus ir lūkesčius, kuriuos giminaičiai sieja vieni su kitais, vadinama giminyste. Kilmė yra tikėjimas tam tikrų asmenų reikšminguoju vaidmeniu – jie sukuria, pagimdo ir užaugina vaikus. Kilmė reiškia tam tikro žmogiškos substancijos ar dvasios aspekto išlikimą naujoje kartoje ir todėl yra simbolinė nemirtingumo forma.

Pagal: M. Harris, *Kultūros antropologija*, Vilnius, 1998, p. 123.

2. Taip pat yra žinoma ir dvasių daugialypiškumo pavyzdžių. Dakotų genties žmonės mano, kad žmogus turi keturias dvasias: viena lieka kūne, kita – jo kaime, trečia išskrenda į orą, o ketvirta – į dvasių šalį. Karenai skiria „la", „kela", kurias galima apibūdinti kaip asmenines gyvybines dvasias, ir „tchach" – atsakingą moralinę dvasią. Kondai žmogaus keturių dvasių buvimą paaiškina šitaip: pirmoji dvasia pereina į palaimingą būseną ir grįžta pas Burą, didžiąją dievybę; antroji pasilieka kondų gentyje Žemėje ir atgimsta kiekvienoje kartoje, taigi gimstant kiekvienam vaikui žynys klausia, kuris iš genties narių sugrįžo į žemę; trečioji dvasia vyksta į anapusinę kelionę, palikdama kūną negyvą. Būtent ši dvasia gali laikinai įsikūnyti į tigrą ir už bausmę kentėti po mirties visokias kančias. Ketvirtoji dvasia miršta irstant kūnui.

Е. Б. Тайлор, *Первобытная культура*, Москва, 1989, p. 216.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Paaiškinkite, kuo svarbi kilmė ir giminystė žmonių bendruomenei (pagal 1 šaltinį).
2. Pagrįskite teiginį, kad 2 šaltinyje pateikta informacija atskleidžia sudėtingą religinę pasaulėžiūrą. Kada tokia pasaulėžiūra egzistavo?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kokie pagrindiniai antropogenezės veiksniai? Kaip jie veikė šį procesą?
2. Kokie mokslai istorikams padeda tyrinėti žmogaus kilmę? Kodėl būtent šie?
3. Pagalvokite, kodėl sunku vienareikšmiškai kalbėti apie žmonijos priešistorę.
4. Palyginkite stačiojo ir sumaniojo žmogaus pasiekimus. Kas lėmė šiuos skirtumus?
5. Kaip neandertaliečiai laidojo savo bendruomenės narius? Kodėl?
6. Kokiomis religinėmis nuostatomis rėmėsi paleolito žmonių pasaulėžiūra?
7. Kodėl archeologiniai tyrinėjimai – pagrindinis akmens amžiaus pažinimo šaltinis?
8. Kuriuo laikotarpiu pradėtas tašyti akmuo, o kuriuo – gludinti? Kas lėmė tokią seką?
9. Įrodykite, kad paleolito laikotarpiu padaryti išradimai padėjo pagrindus tolesnei žmonijos raidai.
10. Apibūdinkite akmens amžiaus raidą remdamiesi žiniomis apie akmeninių įrankių gamybą.
11. Kodėl atsirado neolito revoliucijos sąvoka?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Akimuškinas I., *Išnykęs pasaulis*, Vilnius, 1987.

Gendrolis E., *Kultūros ištakos. Nuo Homo habilis iki Homo sapiens sapiens*, Vilnius, 1994.

Gimbutienė M., *Senoji Europa*, Vilnius, 1996.

Girininkas A., Lukoševičius O., *Lietuvos priešistorė. Materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*, Vilnius, 1997.

Harris M., *Kultūrinė antropologija*, Vilnius, 1998.

Levi-Strauss C., *Laukinis mąstymas*, Vilnius, 1997.

Levi-Strauss C., *Rasė ir istorija*, Vilnius, 1992.

Mincas L., *Paskutinieji iš akmens amžiaus*, Kaunas, 1988.

Neimantas R., *Raštas: nuo piktogramos iki raidės*, Kaunas, 1998.

Varšavskis A., *Protėvių beieškant. Žmogaus kilmė: mitas ir tikrovė*, Kaunas, 1984.

SENOVĖS ISTORIJA

III. SENOVĖS RYTŲ CIVILIZACIJOS

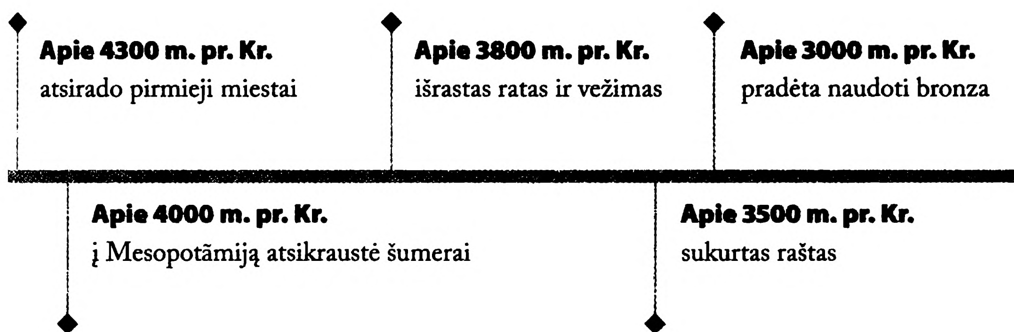
Didžiosios Rytų civilizacijos atsirado didelių upių slėniuose: Egiptė prie Nilo, Mesopotãmijoje prie Eufrato ir Tigro, Ìndijoje prie Indo, Kìnijoje prie Huanghės. Civilizacijas pavyko sukurti tik bendromis prie upių susitelkusių žmonių pastangomis sutramdžius gamtą. Tam pirmiausia reikėjo įrengti, nuolat prižiūrėti ir atnaujinti drėkinimo sistemas. Tokius stambaus masto kolektyvinius darbus turėjo kas nors koordinuoti. Tam labiausiai tiko valstybės valdovas. Be to, reikėjo surinkti ir paskirstyti mokesčius bei darbo prievoles. Taip valdant visuomenę ilgainiui atsirado raštas ir teisė. Atkuriamasis ūkis, kurio pagrindas – žemdirbystė ir gyvulininkystė, bei pasiektas tam tikras technologinis lygis padarė darbą našesnį, leido sukurti produktų perteklių, todėl dalis žmonių galėjo imtis kitokios veiklos: amatų, karybos, susiformavo politinės ir religinės institucijos. Darbo pasidalijimas ir turto kaupimas paskatino visuomenę skaidytis į atskirus sluoksnius. Egìpto, Babilònijos, Kìnijos ir kitų Rytų valstybių ūkiuose ėmė vyrauti dideli valdovų, didikų ir šventyklų ūkiai.

II tūkstantmetyje pr. Kr. į senųjų Rytų civilizacijų arealą ėmė keltis indoeuropiečiai. Jie įkūrė Hetìtų, Pèrsijos, arijų valstybes Ìndijoje.

Išskirtinę vietą senovės Rytų pasaulyje užėmė Sandoros su Dievu vykdytojai žydai bei jūrų pirkliai ir abėcėlės kūrėjai finikiečiai. Senovės Rytų valstybės tapo galingos dėl veiksmingo administracijos darbo, nes valdovai nuolat tobulino valstybės valdymą, kodifikavo teisę. Valstybių galią ir klestėjimą atskleidžia monumentaliosios architektūros paminklai: Egìpto piramidės, Didžioji kinų siena ir kiti.

5. MESOPOTAMIJOS CIVILIZACIJOS: ŠUMERAS, BABILONIJA, ASIRIJA

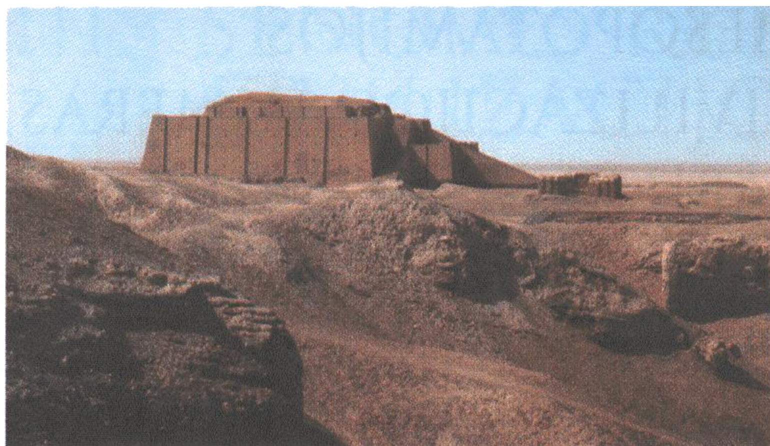
- *Šumerų civilizacijos klestėjimą lėmė miestų atsiradimas*
- *Mesopotãmijoje buvo sudaryti pirmieji teisynai*
- *Asirijos galybės pagrindas – didelė ir gerai organizuota kariuomenė*

Mesopotãmija (**1**) laikoma žmonijos **civilizãcijos** lopšiu. Šiame krašte buvo palankios geografinės sąlygos žemės ūkio raidai: per Tigro ir Eufrato potvynius dumblu pasitręšusi žemė tapdavo labai derlinga, upių vandeniu buvo galima drėkinti laukus. Mesopotãmijos gyventojai išrado drėkinimo sistemą, žiedžiamąjį ratą, vėliau ratą ir vežimą, anksčiausiai ėmė naudoti bronzą, galvijų jėgą. Tai skatino žemdirbystės pažangą. Atsiradus žemės ūkio produkcijos pertekliui, sparčiai augo gyventojų skaičius, išryškėjo visuomenės narių turtinė nelygybė. Reikėjo prižiūrėti drėkinimo sistemas, statyti šventyklas, tiksliai ir apgalvotai paskirstyti darbo jėgą, todėl prie Tigro ir Eufrato iškilo miestai-valstybės.

Šumèras. Apie 4000 m. pr. Kr. į Mesopotãmiją atsikraustė šumerai. Jie įkūrė kelias dešimtis miestų-valstybių. Šumerų miesto centre buvo statoma šventykla, pagrindinis „aruodas“ ir „sandėlis“, miesto-valstybės religinio ir ūkinio gyvenimo vadovais tapo žyniai (**2**). Kiekviena žemdirbių bendruomenė dalį derliaus pasilikdavo sėjai ir maistui, o kitą dalį atiduodavo šventyklai. Už tai kiekvienas žemdirbys gaudavo amatininkų dirbinių. Visi įnašai šventyklai buvo kruopščiai užrašomi ir suskaičiuojami.

Pirmas galingas šumerų miestas IV tūkstantmetyje pr. Kr. buvo Urùkas. Apie 2800 m. pr. Kr. Kìšas, pavergęs aplinkinius miestus, tapo galingiausiu Mesopotãmijoje.

1. Ùro zikuratas (III tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga)

Miestus silpnino dažni tarpusavio karai. Užkariautuose miestuose vyrai būdavo išžudomi, jų turtas tapdavo karo grobiu, drėkinimo kanalais niekas nesirūpindavo, todėl miestas žlugdavo. Vienai valdovų dinastijai valdžią išsaugoti pavykdavo apie 100–200 metų. Įvertinus to meto technines žinias ir žmonių gimstamumą, tiek laiko pakakdavo karo padariniams panaikinti. Apie 2650 m. pr. Kr. vietoj nusilpusio Kìšo iškilo Urùkas, vėliau Ùras, Lagãšas, o apie 2300 m. pr. Kr., maištaudamas prieš Lagãšo valdovus, iškilo Ùmos miestas. Ùmos miesto valdovui Lugalzagesiui (XXIV a. pr. Kr. 2-oji pusė) pavyko suvienyti šumerų miestus Pietų Mesopotãmijoje ir sukurti gana didelę šumerų valstybę.

Mesopotãmijos šiaurėje **Sargonas I (apie 2316–apie 2261 m. pr. Kr.)** subūrė semitų gentis ir įkūrė **Akãdo valstybę**. Prasidėjo kova su Šumerù, kuri baigėsi Sargono I pergale. Taip buvo sukurta didžiausia tų laikų valstybė. Sargonui I ir jo įpėdiniams pakluso ne tik visa Mesopotãmija, jo valdos taip pat pasiekė rytinę Viduržemio jūros pakrantę. Valdyti imperiją padėjo administracija, kurios veikla buvo pagrįsta centrinės bei vietinės valdžios santykiais, ir didelė kariuomenė. Užkariautų miestų-valstybių valdovai tapo Sargono I vietininkais, vykdančiais centrinės valdžios įsakymus. Apie 2200 m. pr. Kr. dėl klajoklių antpuolių, sukilimų valstybės viduje ir menkų prekybinių ryšių tarp miestų Akãdo valstybė subyrėjo.

Babilònija. Šumerų miestus siaubė įvairios semitų gentys, kurios II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje Mesopotãmijos šiaurėje įkūrė Asìrų valstybę, o pietuose – Babilòniją. Žymiausias Babilònijos valdovas **Hamurabis (1792–1750 m. pr. Kr.)** pertvarkė valstybės valdymą – pareigūnus, priklausiusius valdančiajai dinastijai, pakeitė valdovo skirti raštingi ir įstatymus išmanę valdininkai.

Kovai dėl viešpatavimo Mesopotãmijoje Hamurabis sutelkė profesionalią klajoklių kariuomenę. Sumaniai vykdant užsienio politiką, pavyko sukurti vieningą valstybę ir užkariauti didžiąją buvusios Sargono I imperijos dalį. Babilònijos valdovas suprato,

kad vien karinė jėga negali ilgą laiką valstybėje užtikrinti taikos, todėl visuomeniniams ir turtiniams santykiams reguliuoti ir ginčams spręsti Hamurabio laikais buvo parengtas teisynas (2, **3**). Jis atsirado **kodifikãvus** galiojančius rašytinės ir paprotinės teisės įstatymus. Teisingumą užtikrino teisėjai. Valstybės vienybę turėjo sustiprinti bendra pinigų (sidabro šekelis) ir matų sistema.

2. Garsiosios Hamurabio teisyno stelos viršutinė dalis. Karalius besimeldžiančiojo poza stovi priešais Saulės ir teisingumo dievą Šamašą.

Hamurabis, vykdydamas ekonominę politiką, siekė išspręsti tarp Babilònijos gyventojų atsiradusius prieštaravimus. Nederlius, nevienodai derlinga žemė, priklausiusi žemdirbių bendruomenėms ir šventykloms, lėmė žemdirbių skaidymąsi į turtingus ir vargšus. Vargšai, nesugebėdami susimokėti mokesčių valstybei, už skolas atiduodavo savo žemę turtingesniesiems arba šventykloms, o patys tapdavo vergais arba bežemiais. Tokia padėtis Babilònijos valdovo netenkino, todėl buvo pradėta nuomoti šventyklų žemes ir riboti paskolų palūkanas. Po Hamurabio mirties prasidėjo pavaldžių miestų sukilimai, klajoklių antpuoliai, todėl Babilònijos valstybė nusilpo.

Babilònija vėl suklestėjo valdant **Nabuchodonosarui II (605–562 m. pr. Kr.)**, kuris suvienijo Mesopotãmiją, Sìriją ir Palestìną. Šiuo laikotarpiu Babilonė pastatyta Procesijų gatvė, Ištarės vartai, Babelio bokštas ir kiti didingi statiniai. Politinis Babilònijos klestėjimas truko neilgai – VI a. pr. Kr. viduryje Babilòną užėmė Pèrsija.

Asìrija. Asìrijos valstybė susikūrė II tūkstantmetyje pr. Kr. Šiáurės Mesopotãmijoje. Jos sostinė Ašũras suklestėjo pradėjęs kontroliuoti prekybos kelius Mesopotãmijoje. Hamurabio laikais Asìrija pripažino Babilònijos valdžią, o galybės viršūnę pasiekė valdant Tiglatpalasarui III (745–727 m. pr. Kr.) ir **Ašurbanipalui (668–626 m. pr. Kr.)**. Tiglatpalasaras III įvykdė karinę ir administracinę reformas. Asirų kariuomenę sudarė pėstininkų, raitelių, žvalgybos ir inžineriniai daliniai. Siekiant kontroliuoti užkariautus kraštus ten buvo apgyvendinami asirai, o šias žemes valdė centrinės valdžios paskirti vietininkai. Asìrijos valdovas Ašurbanipalas buvo prieštaringa asmenybė. Jis pastatė naują Asìrijos sostinę Ninèviją ir įkūrė įspūdingą biblioteką, tačiau garsėjo žiaurumu. Amžininkai liudijo, kad Ašurbanipalas papietavęs (3) eidavo pasigėrėti į sodą nukirstomis priešų galvomis, sukabintomis ant medžių.

3. Ašurbanipalas puotauja savo rūmų sode (Ninèvijos rūmų reljefo fragmentas, VII a. pr. Kr.)

Žiaurumu Asìrijos valstybės išsaugoti nepavyko. Asìrijos karybos pasiekimus perėmė priešai, kurie susivieniję įveikė užkariautojus, o jų centrus – Ninèviją, Ašũrą – sunaikino.

Mesopotãmijos kultūra. Dauguma tyrinėtojų pripažįsta, kad senovės Rytų pasaulyje svariausi yra Mesopotãmijos tautų – šumerų, babiloniečių ir asirų – pasiekimai. Regis, šumerams pirmiesiems kilo idėja sukurti pirmąją rašto sistemą žmonijos istorijoje. Taip iš pradžių Mesopotãmijoje atsirado piktografinis raštas, vėliau – **dantìraštis**. Šumerė buvo įkurtos pirmosios bibliotekos, mokyklos („lentelių namai"), organizuota labai tiksli ūkinės veiklos apskaita. Šumerai, o vėliau ir babiloniečiai, sudarinėjo pirmuosius istorijoje sisteminius įvairių sričių terminų katalogus ir žodynus. Mesopotãmijoje rasti ir pirmieji istorijoje laiškai: tai į molinius vokus įdėtos molinės lentelės, ant kurių surašyti ūkiniai dokumentai.

Mesopotãmijos kultūra padarė didelę pažangą įvairių mokslų srityse. Babiloniečiai mokėjo spręsti kvadratines, kubines, ketvirtojo bei šeštojo laipsnio lygtis. Jų skaičiavimo sistema buvo šešiasdešimtainė. Šiuolaikinis valandos skirstymas į 60 minučių, minutės – į 60 sekundžių, skritulio – į 360 kampinių laipsnių yra perimtas iš babiloniečių šešiadešimtainės skaičiavimo sistemos. Šumerų ir babiloniečių pasiekimai astronomijoje ne mažiau įspūdingi: buvo sudarinėjami žvaigždėlapiai, planetos skiriamos nuo vadinamųjų nejudančių žvaigždžių, mokėta nuspėti Mėnulio ir kai kuriais atvejais Saulės užtemimus. Šumerai sukūrė ir pirmąjį istorijoje Zodiaką, kuris iš pradžių turėjo 18 ženklų (vėliau ženklų skaičius buvo mažinamas, sujungiant kai kuriuos ženklus). Astronomija Mesopotãmijoje buvo glaudžiai susijusi su astrologija: paskirų žmonių ir visos šalies likimas buvo spėjamas iš žvaigždžių. Dangaus šviesulius šumerai ir babiloniečiai stebėjo nuo pakopomis kylančių bokštų – zikurãtų (1).

Mesopotãmijos gyventojai turėjo nemaža patirties ir kartografijos srityje, darė gana tikslius dirbamų žemės sklypų, tvenkinių planus. Jau III tūkstantmetyje pr. Kr. jų brėžiniai būdavo gerai orientuoti pagal pasaulio šalis. Tiesa, bendri pasaulio žemėlapiai buvo

primityvūs (4). Daug buvo pasiekta planuojant miestus ir jų architektūrą. Babilonė būta sudėtingų vandens kėlimo sistemų ir terasomis kylančių pastatų, kuriuose įvairiame aukštyje būdavo įveisiami net sodai. Didelių laimėjimų buvo pasiekta chemijos, metalų kalimo ir lydymo, audeklų gamybos srityse, bet medicina buvo žemesnio lygio nei senovės Egiptė. Be to, Mesopotãmijos gyventojai sukūrė sudėtingiausią, tobuliausią ir kruopščiausiai tvarkomą drėkinimo (irigãcinę) sistemą senovės Rytuose. Mesopotãmijoje buvo sudaryti pirmieji istorijoje išsamūs teisynai (Urukaginos, Urnamu, Hamurabio), vėliau – ir asirų įstatymų rinkiniai (4). Palanki teisinė aplinka sudarė sąlygas plėtotis prekybai, buvo steigiamos **faktòrijos**, atliekamos sudėtingos finansinės operacijos.

4. Vienintelis žinomas babiloniečių pasaulio žemėlapis (VIII–VII a. pr. Kr.)

Iki šių dienų išliko įspūdingų šumerų ir babiloniečių grožinės literatūros paminklų. Garsiausias iš jų – Gilgamešo epas. Jame svarstomi amžinieji žmogaus egzistencijos klausimai, atskleidžiamas žmogiškųjų nemirtingumo paieškų beprasmiškumas, raginama tenkintis šiapusine būtimi ir galimybe daryti gerus darbus šiame gyvenime.

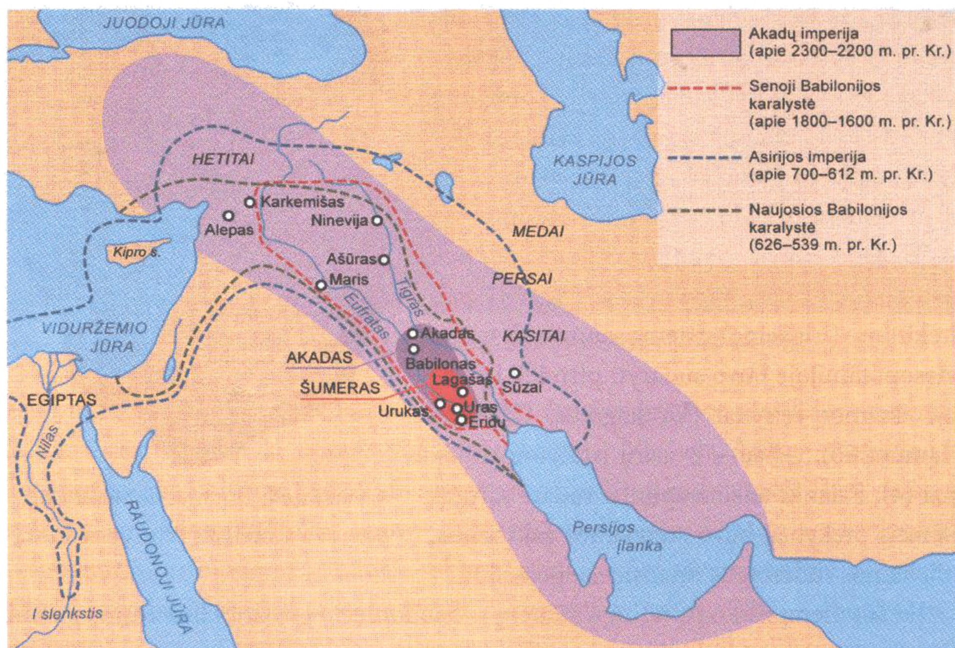
Asirų kultūra pasižymi įstabia skulptūra, taip pat realistiniais karo ir medžioklės scenas vaizduojančiais **reljèfais**. Asìrijoje ir Babilònijoje sukurtos pirmosios miestų apgulties mašinos, pontoniniai tiltai kariuomenei persikelti, organizuoti pirmieji istorijoje masiniai tautų trėmimai. Taigi kartu su civilizacijos pasiekimais Mesopotãmijoje išryškėjo ir civilizacijos ydos, atsiskleidė brutali žmogaus prigimtis.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Pagrįskite, kodėl valstybė tapo civilizacijos pažangą skatinančia jėga. Kodėl ji atsirado?
2. Paaiškinkite, kuo šumerams buvo svarbi šventykla.
3. *Nurodykite pagrindines priežastis, kurios lėmė tai, kad Mesopotãmijoje vyko karai dėl viešpatavimo.
4. *Įrodykite, kad Hamurabis kūrė naujo tipo valstybę.
5. Kokios reformos sustiprino Asìrijos valstybę?
6. Kokie reikšmingiausi Mesopotãmijos gyventojų mokslo pasiekimai?
7. Kokie Mesopotãmijos civilizacijos laimėjimai yra svarbūs ir šiuolaikiniame pasaulyje?

ŠALTINIAI:

1. Mesopotāmija 2300–650 m. pr. Kr.

2. Teoriškai Šumèro miestas priklausė pagrindinei dievybei, kuriai jis buvęs paskirtas kūrimo dieną. Toks visiškas dievo ir miesto sutapatinimas buvo pamatinis Šumèro visuomenės principas. Miesto dievo šventykla buvo svarbiausioji miesto vieta. Dažnai būdavo ir mažesnių šventyklų ar šventviečių, skirtų pagrindinio dievo žmonai ar vaikams. Šventyklos buvo stambūs ekstensyviai ūkininkaujantys žemvaldžiai, nuomojantys žemę ar atiduodantys apdirbti iš pusės. Bet, nepaisant nominalaus[1] dievo ir miesto tapatumo, šventyklai priklausė tik dalis miesto valstybės žemių.

Kad ir kokia svarbi buvo šventyklos padėtis Šumèro mieste, aišku, jog aukščiausia politinė valdžia ankstyvuoju laikotarpiu priklausė pasaulietiškai figūrai – „karaliui“. Kai kurie duomenys leidžia spėti, kad priešistorinio Šumèro bendruomenės pradžioje buvo iš esmės demokratinės, nors ir ne dabartine šio gerokai nuvalkioto termino prasme.

Pagal: J. Oates, *Babilonas*, Vilnius, 2004, p. 25–26.

3. Ištrauka iš Hamurabio, Babilònijos karaliaus, įstatymų:

Kai didysis Anu, anunakų karalius, ir Enlilis, dangaus ir žemės valdovas, lemiantis šalies likimą, suteikė Mardukui, pirmajam Ea sūnui, teisę viešpatauti visiems žmonėms, pavadino Babilòniją jo didžiuoju vardu, padarė jį galingiausią *keturiose* pasaulio *šalyse*, patvirtino jo amžiną karališką valdžią, kurios pagrindas – tvirtas kaip dangus ir žemė, tada pašaukė mane,

[1] Nominalùs – formalus.

Hamurabį, šaunų, dievobaimingą valdovą, tam, kad šalyje suklestėtų teisingumas, kad būtų pražudyti nesilaikantieji įstatymų ir pikti, kad stiprus neengtų silpno, kad aš, kaip Šamašas, iškilčiau virš juodagalvių ir apšviesčiau šalį, pašaukė Anu ir Enlilis mane žmonių gerovei.

1. Jeigu žmogus ims kaltinti su priesaika kitą žmogų, metęs jam *kaltinimą* žmogžudyste, ir to neįrodys, tai kaltintoją reikia užmušti.

2. Jeigu žmogus pasakys kalbą teisme paliudydamas apie nusikaltimą ir neįrodys savo pasakytų žodžių, *tai*, jei byloje buvo sprendžiamas gyvybės klausimas, tą žmogų reikia užmušti.

3. Jeigu teisėjas nagrinės teismo bylą, priims sprendimą, pagamins dokumentą su antspaudu, o paskui savo sprendimą pakeis, tai tą teisėją reikia apkaltinti pakeitus sprendimą, ir jis privalo sumokėti 12 kartų didesnę ieškinio *sumą* nei *pateiktoji* šioje teismo byloje, taip pat turi būti susirinkime pakeltas iš savo teisėjo krėslo ir nebeturi grįžti posėdžiauti su teisėjais teisme.

Pagal: *Хрестоматия по древней истории*, t. 1, Москва, 1936, p. 28–29.

4. Ištrauka iš Asìrijos įstatymų A lentelės:

1. [Jei]gu moteris – [ar] žmogaus žmona, [ar] žmogaus duktė – įėjo į šventovę ir šventovėje pa[vo]gė [k]ą [n]ors, [priklausančio mal]dyklai, [ir] buvo sučiup[ta], [tai] – ar ją [tuo] su priesaika apkaltino, ar [ją] [tai darant] matė – pavogtą daiktą [turi atimti], [tada] paklausti dievą, ką jis palieps [padaryti moteriai], ir jai turi tai padaryti.

3. Jeigu žmogus arba serga, arba yra miręs, [o] jo žmona pavogė ką nors iš jo namų ir [tai] atidavė ar vyrui, ar moteriai, ar kam nors kitam, tai žmogaus žmona, taip pat ir tie, kas paėmė [vogtą daiktą], turi būti užmušti.

O jeigu žmogaus žmona, kurios vyras gyvas, pavogė [ką nors] iš savo vyro namų [ir] perdavė [tai] ar vyrui, ar moteriai, ar kam nors kitam, [tai] žmogus turi su priesaika apkaltinti savo žmoną ir skirti [jai] bausmę, o [tas], kuris paėmė iš žmogaus žmonos [vogtą daiktą], turi tai, kas pavogta, atiduoti, ir bausmė tokia [pat], kokią žmogus paskyrė savo žmonai, turi būti paskirta paėmusiam [vogtą daiktą].

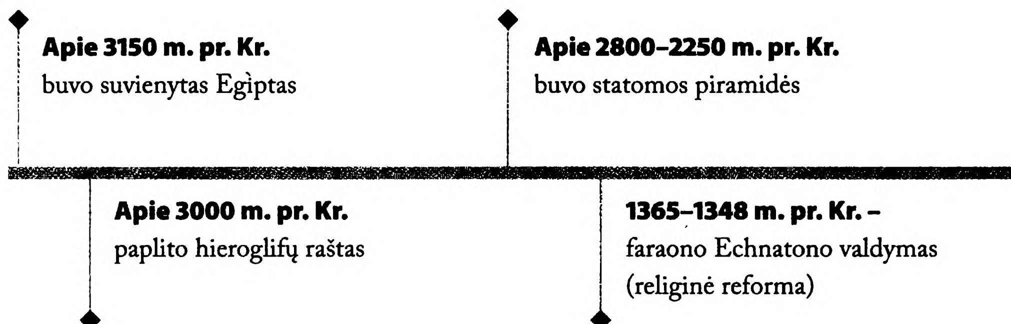
Pagal: *Хрестоматия по древней истории*, t. 1, Москва, 1936, p. 58–59.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Apibūdinkite didžiausių Mesopotãmijos politinių darinių teritorinę kaitą (1 šaltinis). Kuri valstybė buvo didžiausia?
2. Remdamiesi 2 šaltiniu apibūdinkite šventyklos reikšmę ankstyvųjų šumerų miestų gyvenime. Koks buvo žynių santykis su politine valdžia?
3. Kada buvo išleisti 3 šaltinyje cituojami įstatymai? Kas buvo šaltinyje minimi Šamašas, Anu, Enlilis, Mardukas ir Ea? Kas buvo vadinami juodagalviais? Įvertinkite ištraukose pateiktus įstatymo straipsnius. Kuo jie skiriasi nuo šiandieninių baudžiamųjų įstatymų?
4. *Pasinaudodami 4 šaltiniu, apibūdinkite vyro ir moters padėtį Asìrijoje. Kokios priežastys lėmė tai, kad Asìrijos įstatymuose pabrėžiamas vyro išskirtinumas (pagal 4 šaltinį)?

6. SENOVĖS EGIPTAS

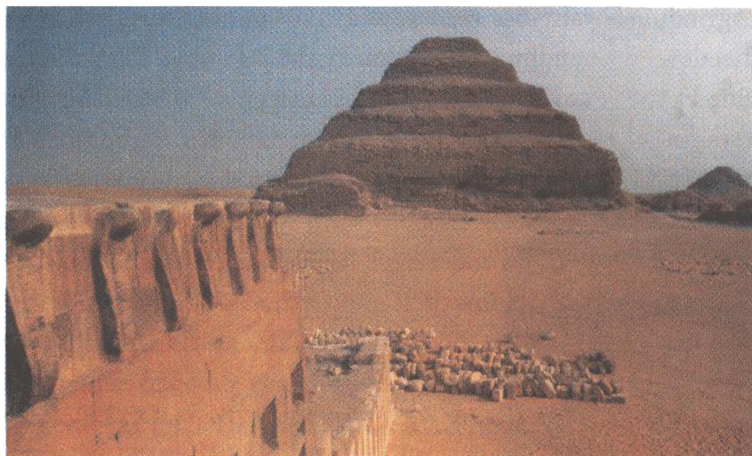
- *Senovės Egìptas – seniausia didelė valstybė žmonijos istorijoje*
- *Piramidė – senovės Egìpto simbolis, išlikęs iki šių dienų*
- *Faraono Echnatono religinė reforma – monoteizmo užuomazga*

Senovės Egìptas buvo atskirtas nuo likusio senovės pasaulio. Tai lėmė geografinės aplinkybės: Nilo upė buvo vienintelis kelias iš Viduržemio jūros į Egìptą, vakaruose ir rytuose Nilo slėnis ribojosi su dykumomis, o vienintelis sausumos kelias ėjo per Sinajaus pusiasalį (1). Derlingas upės slėnis tapo Egìpto gyvybės šaltiniu.

Egìptas patyrė šumerų civilizacijos įtaką. Kai kurių mokslininkų manymu, IV tūkstantmetyje pr. Kr. prekiaujant su Mesopotãmija ir vykstant gyventojų migracijai, egiptiečiai perėmė šumerų atradimus: drėkinimo sistemą, piktografinį raštą, išmoko gaminti bronzinius įrankius, žiedžiamąjį ratą. Egiptė, kaip ir Šumerė, šventykla tapo valstybingumo sklaidos centru. Šventyklose garbinamas pagrindinis dievas telkė Nilo pakrantėse esančias gyvenvietes, kurios sudarė teritorinį žynių vadovaujamą politinį vienetą – nòmą. Prasidėjus kovai dėl viešpatavimo Nilo slėnyje, nomai ėmė vienytis – IV–III tūkstantmečio pr. Kr. sandūroje atsirado Aukštutìnio ir Žemutìnio Egìpto karalystės. Aukštutìnio Egìpto faraonas Menas (2) apie 3150 m. pr. Kr. abi karalystes suvienijo. Jis įkūrė naują sostinę – Mem̃fį. Sostinė pastatyta nusausintoje Nilo žemėje.

Senoji karalystė (apie 2800–apie 2250 m. pr. Kr.). Suvienyto Egìpto vadovas vadovavo drėkinimo sistemos priežiūros darbams. Egìptas, sėkmingai kariaudamas su gretimais kraštais, apsirūpino vario, aukso ir sidabro ištekliais. Valdydamas visą šalies turtą faraonas užtikrino savo galią, o vykdydamas vedybų tarp skirtingų regionų kilmingųjų politiką ir garbindamas vietinius dievus, sudarė sąlygas stiprėti žyniams ir kilmingiesiems. Valdant valstybę reikėjo derinti įvairių lygių administracijos darbą.

1. Džoserio piramidė (III tūkstantmečio pr. Kr. vidurys)

Išskiriami net trys valdininkijos veiklos lygmenys: vietinis (gyvenviečių), regioninis (nomų), centrinis (visos valstybės). Kiekvienas valdininkijos lygmuo griežtai atsakė už savo veiklą: vietinis – už mokesčių surinkimą, regioninis – už šventyklų ūkio veiklą, drėkinimo kanalus ir kt., centrinis – už valstybinių sandėlių, dirbtuvių veiklą ir už dideles statybas. Egìpto administracijos veikla buvo neįmanoma be rašto.

Egìpto faraonas buvo garbinamas kaip dievas. Valdovo galią įamžindavo piramidės, kurias statant atsiskleidė valdininkijos organizuotumas. Didingiausios yra Džoserio (1), Cheopso, Chefreno, Mikerino piramidės. Jas reikėjo prižiūrėti, todėl dėl „mirusiųjų reikalų" gausėjo valdininkų skaičius, vis daugiau imta kyšių, jų pareigos tapo paveldimos. Įspūdingos aukos šventyklų dievams, dovanos kilmingiesiems, kad šie būtų palankūs valdovui, tuštino iždą, valstybė neteko daug žemių. Iškilo kilmingieji ir žyniai, jie tapo savarankiškais atskirų nomų valdovais – nomárchais.

Vidurinė karalystė (apie 2050–apie 1785 m. pr. Kr.). Po apie 200 m. trukusio suirutės laikotarpio Egìptą vėl pavyko suvienyti, nors šios epochos pradžioje faraonų valdžia dar nebuvo tvirta. Egìpto valdovas Amenemchetas I (XX a. pr. Kr. vidurys) įgyvendino du svarbius tikslus: pasiekė, kad nomarchai pripažintų faraono valdžią, ir sustabdė klajoklių veržimąsi. Valdant šiam faraonui buvo pastatyta nauja sostinė – Tébai. Sustiprėjus faraono valdžiai, Senusertas III (XIX a. pr. Kr. vidurys) ėmė pertvarkyti šalies vidaus ir užsienio politiką. Nomarchus faraonas pakeitė skiriamais pareigūnais, kurie, kaip ir kiti valdininkai, imti vertinti už profesionalumą, o ne už kilmę ir turtus. Už gerą tarnybą karvedžiai ir kariai gaudavo brangių dovanų, žemės sklypų. Tokios reformos susilpnino kilminguosius ir žynius, todėl faraonas, pasikeitus jėgų pusiausvyrai, galėjo sėkmingai vykdyti užsienio politiką.

Šiuo laikotarpiu ekonomika rėmėsi valstybiniais ir šventyklų ūkiais. Jiems priklausomų žemių nuoma, derliaus ar amatininkų dirbinių dalis, darbo prievolės tapo

pagrindiniais valstybės iždo papildymo šaltiniais. Naujų pajamų valstybė gaudavo iš metalurgijos ir audimo. Pagrindinė darbo jėga buvo valstiečiai, padaugėjo vergų. Palyginę Egìptą su to meto Babilònija, pamatysime akivaizdžių skirtumų. Egìpto miestai Vidurinės karalystės laikotarpiu jau taip pat buvo svarbūs ūkio objektai, bet prekyboje buvo atsiskaitoma ne sidabru ar auksu, o grūdais, nebuvo rašytinės teisės.

Vidurinės karalystės simbolis buvo Merido ežeras (Senosios karalystės – piramidės), kuriame, įrengus sudėtingus kanalus, užtvankas ir šliuzus, buvo kaupiamas Nilo potvynių vanduo. Dėl šios drėkinimo sistemos smarkiai padidėjo al Fajumo oazės dirbamos žemės. Tai buvo didžiausias drėkinimo kanalų kasimo technikos ir inžinerijos laimėjimas. Šalia ežero pastatyta ištaiginga projekto sumanytojo ir vykdytojo Amenemcheto III (XIX a. pr. Kr. 2-oji pusė–XVIII a. pr. Kr. pradžia) kapavietė.

Egìpto klestėjimą nutraukė klajoklių hiksų įsiveržimai XVIII a. pr. Kr. Pasikartojantys antpuoliai virto ilgalaikiu užkariavimu. Kadangi patys hiksai nesugebėjo valdyti nukariauto Egìpto, turėjo naudotis egiptiečių nomarchų paslaugomis, žmonėms įbauginti buvo rengti baudžiamieji žygiai, kurių metu būdavo renkamos duoklės ir niokojamas kraštas.

Naujoji karalystė (apie 1570–apie 1075 m. pr. Kr.). Kai faraonas Jachmas I (apie 1580–1559 m. pr. Kr.) nugalėjo hiksus, Egìptas vėl buvo suvienytas. Valstybėje pradėtos vykdyti reformos. Naujosios karalystės faraonai centralizavo Egìpto valdymą, administracijos darbą suskirstė į kelis lygmenis. Manoma, kad visi valdininkai vadovavosi griežtais nurodymais, kurie buvo surašyti į 40 odinių ritinėlių (apie pirmąjį Egìpto teisinį dokumentą užsimenama įvairiuose kapaviečių tekstuose). Valdininkams už darbą buvo atlyginama žemės sklypais. Buvo pokyčių ir ūkio bei prekybos srityse. Nusausinus Nilo deltos pelkes dirbamos žemės buvo pakankamai, todėl ji buvo nuomojama. Tai skatino prekybos raidą. Prekyboje jau buvo atsiskaitoma ne grūdais, bet sidabru. Visuomenėje iškilo pirklių sluoksnis. Vykdomos reformos mažino diduomenės, žynių galią ir stiprino profesionalų (valdininkų, karių, amatininkų ir kt.) padėtį. Faraonas **Amenchotepas IV (valdė 1365–1348 m. pr. Kr.)** žengė ryžtingą žingsnį ir saulės dievo Atono kultą padarė valstybiniu. Jo garbei pasikeitė savo vardą ir pasivadino **Echnatonu**, įsteigė naują sostinę – Achetatòną. **Politeìzmą** Egiptè bandyta pakeisti **monoteìzmu** (primityviu pavidalu). Ši reforma nebuvo iki galo įgyvendinta. Žyniai ir diduomenė tapo stiprios faraono valdžios priešininkais. Po Echnatono mirties buvo sugrąžinta senoji politeistinė religija, naujoji sostinė apleista, faraono ir jo garbinto dievo vardas ištrintas iš visų įrašų.

Naujosios Egìpto karalystės valdovai ėmėsi agresyvios užsienio politikos – veržėsi į Aziją. Tutmozio III kariuomenė, kurios pagrindinę smogiamąją jėgą sudarė kovos vežimai, nepatyrė pralaimėjimų. Azijos valstybės nenorėjo susitaikyti su Egìpto viešpatavimu, nuolat organizuodavo prieš Egìptą **koalìcijas**. Kaip rodo rašytiniai šaltiniai,

Egìptas, siekdamas jas išardyti, palaikė aktyvius diplomatinius santykius su Babilònija, Hetìtų valstybe ir kitomis šalimis.

Ramzio II (1290–1224 m. pr. Kr.) (2, 3) valdymas – paskutinis ryškus epizodas Naujosios karalystės istorijoje. Išvengęs pralaimėjimo prieš hetitus Kadešo mūšyje 1286 m. pr. Kr., Egìpto valdovas įsitvirtino Palestìnoje ir Sìrijoje, sudarė sąjungą su hetitais prieš Asìriją. Tačiau valstybės galią silpnino karo žygiai, jūrų tautų antpuoliai, žynių, diduomenės sąmokslai ir nomarchų **separatìzmas**.

Vėlyvosios karalystės laikotarpiu (I tūkstantmetyje pr. Kr.) Egìptą siekė užkariauti daugelis aplinkinių valstybių. Bandant vykdyti savarankišką užsienio politiką nepavyko išsaugoti nepriklausomybės. 525 m. pr. Kr. Egìptą užkariavo Pèrsijos karalius Kambizas II.

2. Ramzio II skulptūra

Egìpto kultūra. Egiptè, kitaip nei Mesopotãmijoje, ypač buvo raginama rūpintis pomirtiniu gyvenimu, čia pirmą kartą istorijoje susiformavo itin gilus tikėjimas asmeninio nemirtingumo galimybe. Senovės Egìpto civilizacijai būdingas ypatingas kultūrinių formų pastovumas, užtikrinęs jos trijų su puse tūkstančių metų istorinį tęstinumą. Egiptiečių žyniai sukūrė pirmąsias pasaulyje išplėtotas teologines sistemas, priartėjo prie kai kurių monoteizmui būdingų nuostatų. Egiptiečių menas (pavyzdžiui, sienų tapyba) padarė įtaką krikščioniškajai ikonografijai, o visa Egìpto kultūra iš visų senovės Rytų kultūrų labiausiai žavėjo senovės graikus bei romėnus.

Architektūros ir statybos technologijų srityje Egìpto pasiekimai neturi lygių ne tik senovės Rytuose, bet ir visame senovės pasaulyje: buvo įvaldyti labai pažangūs kietųjų akmens rūšių apdirbimo metodai, kurie iki šiol tyrinėtojų nėra iki galo išaiškinti ir suprasti. Iki šių dienų yra išlikęs vienintelis iš septynių senovės pasaulio stebuklų – Cheopso piramidė.

Egiptiečiai, Nilo potvynių pradžią sieję su dangaus šviesulių padėtimi, nustatė, kad metus sudaro 365 dienos. Nedaug pasikeitusiu egiptiečių saulės kalendoriumi naudojamės ir dabar. Seniausia egiptiečių rašto forma buvo **hieròglifai** (3). Ilgainiui šalia jų atsirado dvi greitraščio formos – **hierãtinis** ir **demòtinis**. Pirmąjį naudojo žyniai ir raštininkai, antrąjį – visi raštingi žmonės. Manoma, kad Egìpto žyniai pirmieji sukūrė ir alfabetinio rašto principus, bet siekdami išsaugoti savo privilegijuotą padėtį, susijusią su painaus hieroglifų rašto išmanymu, alfabeto sistemos sąmoningai neįdiegė.

3. Egiptiečių hieroglifai. „Mirusiųjų knyga", apie 1250 m. pr. Kr. Tokia „knyga" – papiruso ritinys, kuriame būdavo surašomi burtažodžiai ir nutapomos iliustracijos, kad padėtų pomirtiniame gyvenime.

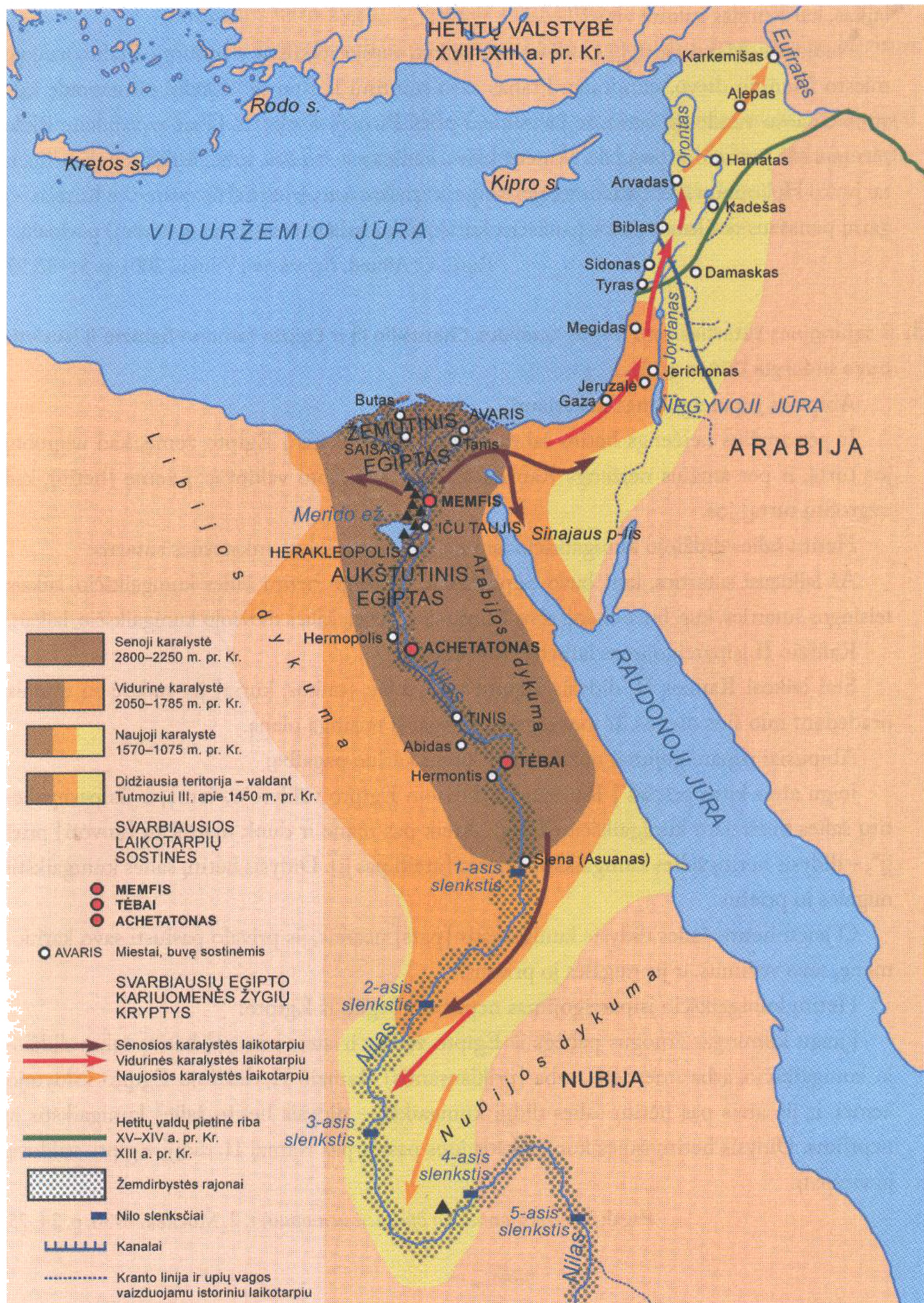
Egiptiečių matematika rėmėsi dešimtaine sistema. Jie mokėjo operuoti trupmenomis, apskaičiuoti rutulio paviršių plotus ir piramidės tūrį, gana tiksliai nustatė skaičiaus „pi" (π) reikšmę (3,16). Egiptiečiai daug pasiekė chemijos ir medicinos srityse. Jau Senosios karalystės laikais egzistavo gydytojų **specializãcija**. Egiptiečiai mokėjo daryti netgi kai kurias nesudėtingas smegenų operacijas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Paaiškinkite, kaip Šumèras paveikė Egìpto civilizacijos raidą.
2. Kuo ypatinga senovės Egìpto karalystės administracijos veikla?
3. *Pagrįskite teiginį: „Piramidės – valstybės galybės ir žlugimo pagrindas."
4. Apibūdinkite pagrindinius pokyčius Egìpto valstybės raidoje.
5. Kas būdinga egiptiečių rašto sistemai? Kaip ji kito?
6. Kokie reikšmingiausi egiptiečių architektūros, astronomijos, matematikos, medicinos pasiekimai?

ŠALTINIAI:

1. Senovės Egìptas XXX–XI a. pr. Kr.

2. Pakanka įrodymų, kad Dviejų Žemių Sąjunga (apie 3150 m. pr. Kr.), įkurta Meno, kad ir kas jis būtų, laikyta pačiu svarbiausiu Egipto istorijos įvykiu –„Pirmuoju Laiku", kaip kad tas laikas, kai Kūrėjas sukūrė visatą.

Naujosios Meno valstybės sukūrimas, matyt, turėjo įtakos ir demiurgo Ptaho, naujojo miesto Memfio dievo, sampratai. Ptahas savo mintimi ir ištarme iššaukė pirmapradę kalvą iš Chaoso vandenų, kuriuose jis glūdėjo prieš Pirmąjį Laiką. Iš Chaoso vandenų iškilo pirmapradė piramidės pavidalo akmens kalva, vadinama *ben ben*, arba Aukštuoju Smėliu, ir tai įvyko Heliopolio šventyklos vietoje. Kaip tik ant *ben ben* pirmą kartą apsireiškė Kūrėjas – į garnį panašaus fenikso (šviesos paukščio, kuris išsklaidydavo tamsą virš vandenų) pavidalu.

Pagal: C. Aldred, *Egiptiečiai*, Vilnius, 2001, p. 81–82, 99.

3. Iš sąjunginės sutarties tarp hetitų karaliaus Chatušilio III ir Egipto faraono Ramzio II (sutartis buvo sudaryta 1270 m. pr. Kr.):

Abipusis įsipareigojimas nekariauti:

Ir per amžius neįžengs hetitų šalies didysis kunigaikštis į Egipto žemę, kad užgrobtų jos turtą, ir per amžius neįžengs Ramzis II, didysis Egipto valdovas, į žemę [hetitų, kad užgrobtų turtą] jos.

Hetitų šalies didžiojo kunigaikščio įsipareigojimas vykdyti ankstesnes sutartis:

Aš laikiausi sutarties, kuri buvo Šupiliuliumo, didžiojo hetitų šalies kunigaikščio, laikais, teisingos sutarties, kuri buvo mano tėvo Muvatalos, hetitų šalies didžiojo kunigaikščio, laikais.

Ramzio II įsipareigojimas laikytis šios sutarties:

Štai laikosi Ramzis II, didysis Egipto valdytojas, [taikos, kurią] jis sudarė su mumis, pradedant nuo šios dienos. Ir mes elgsimės pagal šį teisingą planą.

Abipusiai įsipareigojimai teikti vienas kitam karinę pagalbą:

Jeigu ateis kitas priešas į Ramzio II, didžiojo Egipto valdytojo, žemę, ir jis pasiųs hetitų šalies didžiajam kunigaikščiui žinią: „Ateik pas mane ir duok man jėgų [kovoti] prieš jį", – didysis hetitų šalies kunigaikštis privalo [ateiti pas jį]. Didysis hetitų šalies kunigaikštis nugalės jo priešus.

O jeigu hetitų šalies didysis kunigaikštis [pats] neateis, jis privalo pasiųsti savo kariuomenę, savo vežimus, ir jis nugalės jo priešus.

Hetitų kunigaikščio įsipareigojimas nepriimti bėglių iš Egipto:

[Jeigu kilmingas žmogus pabėgs iš Egipto žemės ir ateis į žemę] hetitų šalies didžiojo kunigaikščio, arba miestietis, arba [priklausantis] Ramzio II, didžiojo Egipto valdytojo, žemei, ir jie ateis pas hetitų šalies didįjį kunigaikštį – didysis hetitų šalies kunigaikštis jų nepriims. Didysis hetitų šalies kunigaikštis juos pasiųs pas Ramzį II, didįjį Egipto valdovą, jų viešpatį.

Pagal: *Хрестоматия по древней истории*, t. 2, Москва, 1936, p. 24–25.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Pagal žemėlapį (1 šaltinis) apibūdinkite Egìpto teritorijos kaitą ir pagrindines karo žygių kryptis ir rezultatus.
2. Remdamiesi 2 šaltiniu, apibūdinkite egiptiečių pasaulio sukūrimo sampratą.
3. *Kokios pagrindinės egiptiečių ir hetitų taikos sutarties nuostatos (pagal 3 šaltinį). Kodėl Ramzio II valdomą Egìptą galima laikyti didžiąja valstybe? Kodėl šioms valstybėms reikėjo sudaryti tokią sutartį?
4. Kuris temos šaltinis yra pirminis? Kodėl taip manote?

7. SENOVĖS INDIJA

- *Harãpos civilizacija paslaptingai išnyko*
- *Arijai – naujos Indo civilizacijos kūrėjai*
- *Pirmąją Ìndijos imperiją sukūrė Maurjų dinastija*

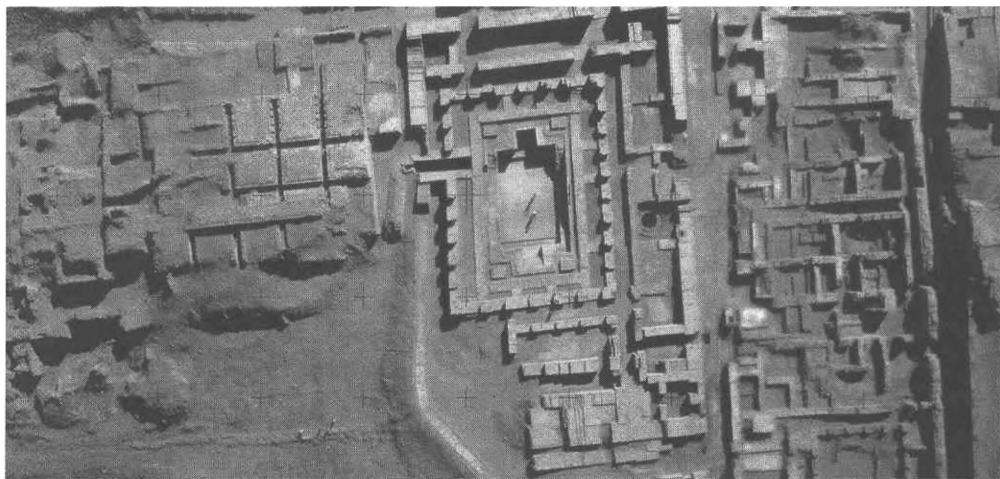
Apie 2400 m. pr. Kr.	Apie 1500 m. pr. Kr.	Apie 560–apie 483 m. pr. Kr.
Indo slėnyje atsirado pirmieji miestai	Gango slėnyje apsigyveno arijų gentys	gyveno Sidharta Gautama (Buda)

Šalies pavadinimas kilo nuo Indo upės, kurią senovės Ìndijos gyventojai vadino *Sindch*, vėliau persai – *Hind*, o dar po kiek laiko graikai – *Indos*, pavadinimo. Archeologai mano, kad dabartinės Ìndijos teritorijoje, išskyrus Indo ir Gango slėnius, žmonės gyveno jau labai seniai. Didžiųjų Ìndijos upių slėniai buvo pelkėti ir apaugę džiunglėmis, todėl žmonėms neprieinami. Tačiau apie 6000 m. pr. Kr. potvynių užliejamoje Indo upės lygumoje apsistojo pirmieji gyventojai. Čia ilgainiui susikūrė senovės Ìndijos civilizacija, kuriai, kaip manoma, įtakos turėjo Šumèras. Prekybinius jų ryšius atskleidžia archeologiniai radiniai Pietų̃ Mesopotãmijoje ir Indo slėnyje.

Harãpos civilizacija (2400–1700 m. pr. Kr.). Apie šią civilizaciją žinoma gana mažai. Harãpos rašto paminklai – tai įvairūs antspaudai, trumpi užrašai ant molinių lentelių ir kitų dokumentų nuotrupos. Turimų duomenų nepakanka raštui, kurį sudarė apie 400 hieroglifų ir piktogramų, iššifruoti.

III tūkstantmečio pr. Kr. viduryje pradėjus naudoti bronzinius įrankius, plėsti drėkinimo kanalų tinklą ir auginti medvilnę, šalis suklestėjo. Vietiniai gyventojai išmoko ne tik auginti, bet ir verpti bei austi medvilninius audinius.

Indo slėnyje įsikūrę miestai, pagal archeologinių kasinėjimų vietas vadinami Harapà ir Moheñdžo Darù (1), primena Šumèro miestus-valstybes. Jų galios pagrindas – puikiai dirbanti valdininkija, klestinti prekyba ir amatai, sistemingai renkamos duoklės, mokesčiai, vykdomos darbo prievolės. Pirmųjų Indo slėnyje pastatytų miestų tiesių ir plačių gatvių tinklas primena taisyklingą stačiakampį. Juose buvo įrengta puiki atliekų šalinimo sistema, net suapvalinti šaligatvių kampai sankryžose, kad lengviau pravažiuotų vežimai. Miestą sudarydavo dvi pagrindinės dalys: gyvenamieji kvartalai, išdėstyti kvadratais, ir tvirtovė ant kalvos, kur stovėjo viešieji pastatai. Harãpos civilizacija išnyko

1. Moheñdžo Dāro griuvėsių vaizdas iš viršaus

staiga, jos miestai buvo tarsi nušluoti nuo žemės paviršiaus. Manoma, kad Harāpos civilizaciją galėjo sunaikinti potvynis ar epidemija, tam įtakos galėjo turėti prekybos, ekonomikos smukimas, visuomenės santvarkos pakrikimas arba arijų skverbimasis.

Arijų Ìndija (1500–500 m. pr. Kr.). Manoma, kad apie III–II tūkstantmetį pr. Kr. teritorijoje tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų, Mažosios Azijos pusiasalio ir Kaukazo kalnų gyveno indoeuropiečiai. Diskutuojama, kodėl jie paliko savo protėvynę ir patraukė į kitus kraštus. Manoma, kad juos galėjo paskatinti sausra, ligos ar karas. Indoeuropiečiai migravo trimis pagrindinėmis kryptimis: vieni atsidūrė Mažosios Azijos pusiasalyje ir ten sukūrė Hetìtų valstybę, kiti apsigyveno Europoje, treti – dabartinio Irāno teritorijoje ir Ìndijoje. Čia atkeliavę žirgų traukiamais kovos vežimais, ārijai, viena iš indoeuropiečių genčių grupių, su avių ir galvijų bandomis įsikūrė Gango slėnyje.

Pamažu atvykėliai tapo sėslūs, perėmė vietinius papročius, išmoko naudoti geležį, dirbti žemę, tvarkyti drėkinimo kanalus, įvaldė amatus. Senovės Ìndijoje valstybė labai kruopščiai kontroliavo amatininkų darbą: jie negalėjo savavališkai pakeisti gyvenamosios vietos, norėdami išvykti turėjo gauti leidimą. Be mokesčių, buvo nustatytas darbo dienų skaičius, per kurias amatininkai privalėjo dirbti valstybės dirbtuvėse. Iš arijų tarmių susidarė **sanskrìto** kalba, kuria buvo sukurta senovės Ìndijos raštijos paminklų. Arijai atsinešė ir savo religiją, būsimąjį hinduizmą.

Arijų visuomenė buvo pasidalijusi į keturias **várnas** (2): brahmanų (šventikų), kšatrijų (valdovų ir karių), vaišijų (valstiečių, amatininkų, pirklių) ir šudrų (tarnų). Žmogaus padėtį visuomenėje lėmė tai, kokiai varnai jis priklausė. Pirmųjų trijų varnų atstovai buvo laikomi „antrąkart gimusiais“, jiems paauglystėje buvo atliekami įšventinimai (iniciãcijos), suteikiantys teisę mokytis tėvų bei protėvių profesijos ir sukurti šeimą.

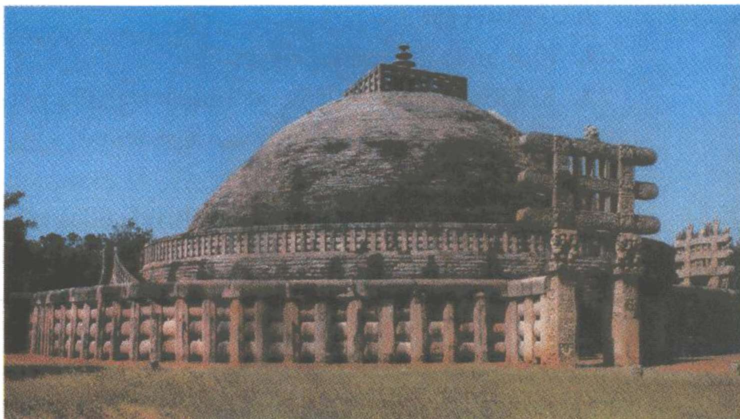
2. Ašoka.
Didžiojo Sančio stupos detalė

Kiekviena varna gyveno pagal labai griežtas taisykles, nors būdavo, kad skirtingų varnų atstovai susituokdavo. Tokias tradicijas skatino hinduìzmo religija (tiksliau, ankstyviausioji jos raidos stadija – vedìzmas). Jos pagrindą sudaro **vèdos** (**3**) ir komentarai, vadinami **upanišãdomis**. Hinduistai tiki, kad mirusio žmogaus siela persikelia į kitą gimstantį organizmą. Šį persikėlimą ir sielos tobulėjimą lemia kárma (dėsnis, pagal kurį nuo poelgių ankstesniame gyvenime rezultatų priklauso žmogaus būsimasis gyvenimas) ir dharma (pareiga) – taip hinduizmas pagrindė varnų sistemą.

Dauguma arijų vertėsi žemdirbyste. Bendruomenę sudarydavo giminės, kurioms **radžà** skirdavo žemės sklypus. Už juos kaip mokestį radžai reikėjo atiduoti šeštadalį derliaus. Iš pradžių duoklė buvo mokama savanoriškai, vėliau ji, kaip ir kitos įvairios prievolės, tapo privaloma. Ilgą laiką radža buvo renkamas kilmingųjų tarybos. Tarp radžos įpėdinių ir kilmingųjų kildavo rimtų nesusipratimų, negana to, tarpusavyje dėl valdžios kovojo žyniai ir kariai. Tai paveikė indų religiją. Pagal tradiciją aiškinti vedas ir mokyti religinių tiesų galėjo tik brahmanai, bet kšatrijai taip pat siekė savaip aiškinti religinius tekstus. Atsirado labai daug vedų aiškinimų ir religinių mokymų. Kai kurie žmonės ėmė ieškoti religijos, kuri panaikintų varnas arba nepripažintų visuomenės padalijimo. Tokioje religinių diskusijų aplinkoje pasirodė **Sidharta Gautama (Buda, apie 560–apie 483 m. pr. Kr.).** Pasak legendų, būdamas 29-erių Buda paliko namus, šeimą ir po 7 metų klajonių, asketiško gyvenimo ir apmąstymų staiga praregėjo, suvokė tikrąją gyvenimo išmintį ir pasiekė dvasios tobulybę. Jo mokiniai pavadino jį Buda, t. y. atsibudusiu, praregėjusiu, nušvitusiu. Budìzmas buvo pirmoji pasaulyje religija, kurios pasaulėžiūra grindžiama taikumu ir geranoriškumu, žmonių lygybe, moralinio tobulėjimo siekiu.

Apie X–VIII a. pr. Kr. tarp susikūrusių Ìndijos valstybėlių dėl viešpatavimo regione vyko arši kova. Apie 500 m. pr. Kr. Gango slėnyje buvo maždaug 16 didelių valstybių, turėjusių savo karalių dinastijas. Po ilgų tarpusavio kovų iškilo Mãgadha, kurią IV a. pr. Kr. sunaikino Nandų dinastijos valstybė.

Maurjų dinastija (317–180 m. pr. Kr.). Šios dinastijos pradininku laikomas Čandragupta (317–293 m. pr. Kr.). Jis nugalėjo Nandų dinastijos karalių, išvijo paskutinius graikų ir makedoniečių kariuomenės būrius, pasilikusius po Aleksandro Makedoniečio žygio (327 m. pr. Kr.). Maurjų dinastijos valdovai kaip valstybinę religiją bandė

3. Sančio stupa, viena iš aštuonių didžiausių, pastatyta III a. pr. Kr.

įtvirtinti budizmą, valstybės valdymo centralizavimą grindė valdininkijos specializacija. Vien kariuomenės reikalais rūpinosi mažiausiai penki padaliniai: pėstininkų, kovos vežimų, kovos dramblių, kariuomenės aprūpinimo, karo laivyno ir kt. (4). Žymiausias Maurjų dinastijos valdovas **Ašoka (273–232 m. pr. Kr.)** (2) gerokai praplėtė imperijos ribas. Užėmęs Kalìngos valstybę, jis buvo sukrėstas karo padarinių ir, apmąstęs savo poelgius, atsivertė į budizmą. Ašoka įsakė Ìndijoje pastatyti daugybę **stùpų** (3) Budai atminti. Jo įsakai, iškalti ant uolų ir kolonų, buvo paremti dhárma, t. y. unikalia mintimi, kad karaliaus pareiga – rūpintis savo pavaldinių gerove. Jie buvo pradėti skelbti visoje imperijoje. Vėliau jis atsisakė naudoti prievartą, nepripažino žudymo, karų ir užkariavimų. Amžininkai Ašoką apibūdino kaip tolerantišką visoms religijoms valdovą. Plintanti budizmo religija ardė nusistovėjusią visuomenės santvarką, griovė varnų sistemą. Tuo ypač nepatenkinti buvo brahmanai.

Po Ašokos mirties įpėdiniai nesėkmingai bandė suvienyti yrančią valstybę ir pasipriešinti užkariautojams.

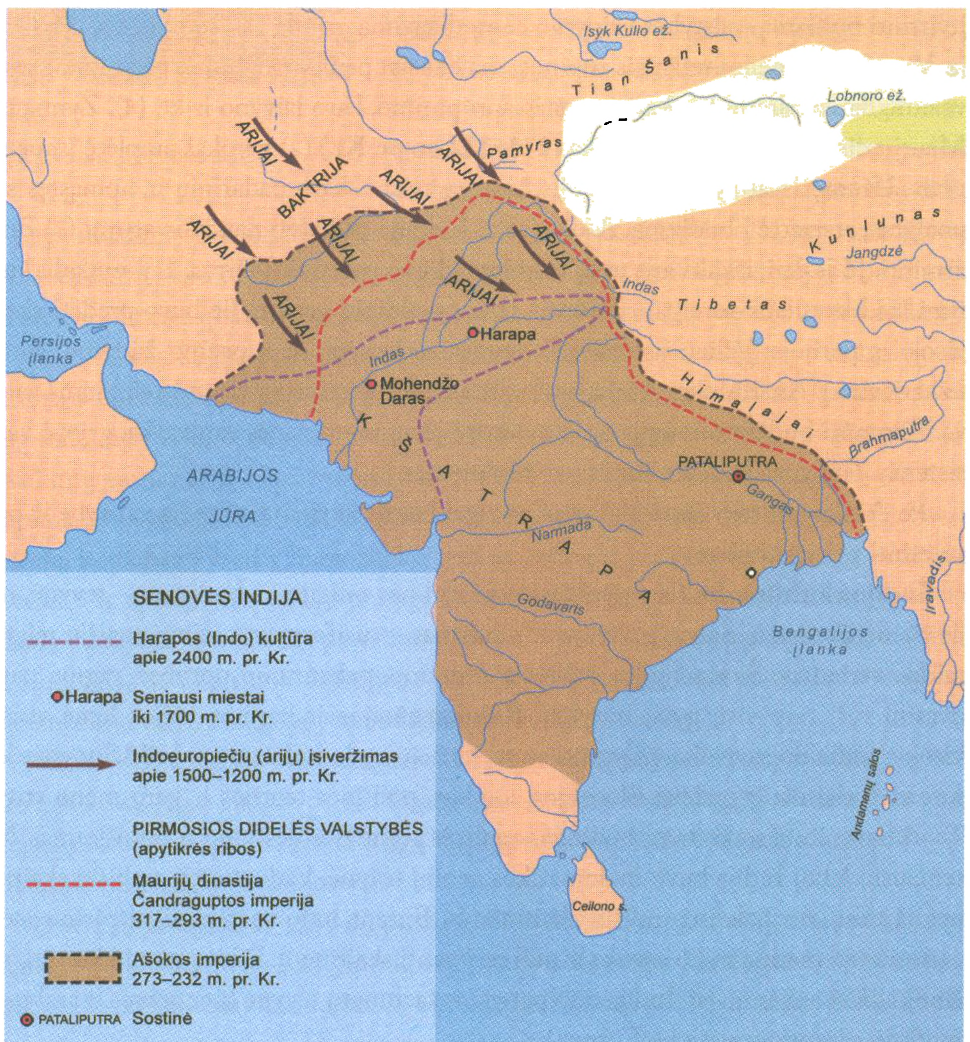
Ìndijos kultūra. Ìndija – seniausios pasaulinės religijos – budizmo – tėvynė, nors jis čia neįsitvirtino. Šalyje įsivyravo hinduizmas – susiformavęs senosios arijų religijos raidos variantas. Šios religijos pabrėžia romumo, pakantumo dorybes, ragina patirti dvasinį ryšį tarp visų gyvų būtybių. **Reinkarnãcijos** ir karmos idėjos lėmė visiškai kitokią individo savivoką, palyginti su ta, kuri atsirado judaizmo ir krikščionybės kultūrose. Indai daug pasiekė filosofijos, logikos, politinės teorijos ir karo meno srityse. Teoriniams indų traktatams būdingas analizės gilumas ir dėstymo sistemiškumas. Nuo seniausių laikų Ìndija buvo matematikos genijų tėvynė. Vadinamieji arabiški skaitmenys iš tiesų yra pakeisti indiški skaitmenys. Būtent indų matematikai pirmieji ėmė vartoti matematinę nulio sąvoką ir nulį reiškiantį skaitmenį. Iš kitų senųjų kultūrų nulį žinojo tik senovės majai. Ìndija taip pat yra ir šachmatų tėvynė (per persus ir arabus šio žaidimo prototipas pasiekė Europą).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kuo unikali Harãpos civilizacija?
2. Kokios aplinkybės lėmė politinę kovą arijų visuomenėje?
3. *Kuo susiję hinduizmas ir varnų sistema?
4. Kuo reikšmingas budizmas?
5. Kokie Maurjų dinastijos nuopelnai Ìndijos valstybingumui?
6. Kas būdinga Ìndijoje atsiradusioms religijoms?
7. Kokie didžiausi senovės Ìndijos matematikų laimėjimai?

ŠALTINIAI:

1. Senovės Ìndija

2. 38 Nors anie, apsėsti godumo,
jau nebeskiria ir nebemato
nedorybės – išžudę savuosius,
juos išdavę – nusikaltimo,
39 tačiau mes, žiną, kaip nedora
giminėms gyvybę atimti,
ar negalime, o Džanardana,
atsimesti nuo piktadarystės?
40 Kada žlunga gentis, tolydžio
susiklostę įstatymai nyksta,
kada nyksta įstatymai, gentį
neregėta užvaldo piktybė.
41 Viešpataujant piktybei aplinkui,
genties moterys pradeda tvirkti,
o kai moterų pusė pakrinka,
susimaišo kastos, o Krišna.
42 Susimaišius kastoms, keliauja
pragaran ir gentis, ir žudikai,
pragaran ir protėviai krinta
be vandens, be aukos papločių.
43 Savo giminei ruošiantys galą
nedori maišytojai kastų
giminės įstatymus griauna
ir šeimos amžinuosius dėsnius.

Bhagavadgyta, vertė A. Bukontas, Vilnius, 1999, p. 83–84.

3. Ir stengdamasis pasiekti savo tikslą, Javakris pradėjo griežtai asketiškai gyventi. Jis pasninkavo, stovėjo ant vienos kojos ir per karščius, ir per šalčius, degino savo kūną ugnimi ir šaldė šalčiausiame vandeny, ir kai jo nuopelnai dėl tokio pasiaukojimo labai padidėjo, jis kreipėsi į Indrą ir tarė: „Už mano pasiaukojimą suteik, dievų valdove, šventųjų vedų išmanymą." – „Ne šventuoliškumu pasiekiama vedų išmintis, – atsakė jam Indra. – Eik pas mokytoją, o Javakri, ir išmok vedas kaip pridera stropiai ir kantriai." Bet Javakris nepanoro įprastu būdu perprasti vedų išminties ir tęsė savo pasiaukojimo žygdarbį. Ir pagaliau, įgijęs dar daugiau nuopelnų marindamas savo kūną, jis vėl kreipėsi į Indrą: „Tu nepasieksi savo tikslo marindamas kūną, – vėl jam atsakė Indra. – Eik pas mokytoją, o Baradvadžos sūnau." – „Nėra nieko šiuose trijuose pasauliuose, ko nebūtų galima pasiekti pasiaukojimu, – prieštaravo užsispyręs Javakris. – Jeigu tu dabar nepatenkinsi mano noro, aš dar rūsčiau marinsiu savo kūną; aš pradėsiu kirsti vieną po kitos savo kūno dalis ir mėtyti jas į ugnį; ir tavo valdžia

danguje nuo mano žygdarbio susilpnės!“ Ir teko Indrai patenkinti jo norą. Javakrio prašomas, jis perteikė jam ir jo tėvui tobulą vedų išmanymą ir pažadėjo, kad nė vienas varžovas negalės jiems prilygti šventosios išminties žinojimu.

E. Tiomkinas, V. Ermanas, *Senovės Indijos mitai,* Vilnius, 1989, p. 141.

4. Senovės Ìndijos politinė teorija.

Remiantis senovės Ìndijos politine teorija, monarchinė valstybė (*rājya*) buvo sudaryta iš septynių pagrindinių elementų, arba narių: valdovo, ministro, armijos, kaimo vietovės, įtvirtintų miestų, iždo ir sąjungininkų; kiekvieno elemento svarbą rodo jo vieta šiame sąraše. Senovės Ìndijos teoretikai suskaičiavo šešias politikos formas: taika (*sapdhi*), karas (*vigraha*), žygis (*jana*), lūkuriavimas (*asapa*), dviveidė politika (*dvaidha*) ir pagalbos ieškojimas (*samšraja*). Ir patys terminai, ir jų aiškinimai nekelia abejonių, kad pagrindinis būvis – karas. Taika vertinama tik kaip pasirengimas karui. Palankiomis sąlygomis karalius visada turėjo siekti karo: „Visas pasaulis bijo to, kuris visada pasiruošęs karui, todėl visus gyvus padarus reikia pavergti karu.“ Tačiau esama pakankamai nurodymų, kuriuose siūloma naudoti kitas politikos formas ir karo griebtis tik kraštutiniu atveju. Teoretikų rekomendacijose nuolat vardijamos klasta, slaptos žmogžudystės ir išdavystė.

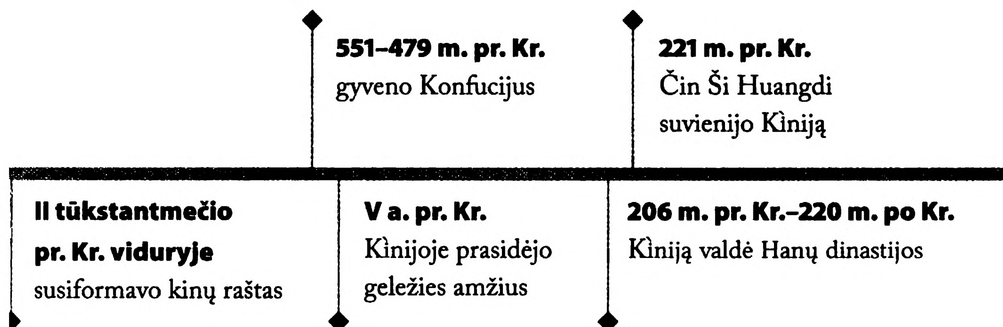
Pagal: Г. М. Бонгард-Левин, Г. Ф. Ильин, *Индия в древности*, Москва, 1985, p. 562, 564–565.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Raskite seniausios Ìndijos civilizacijos paplitimo sritį (1 šaltinis). Palyginkite Ašokos imperijos teritoriją su dabartinės Ìndijos teritorija.
2. Paaiškinkite, kaip 2 šaltinis pagrindžia kastų (varnų) buvimą senovės Ìndijos visuomenėje.
3. Kokį argumentą prieš tradicinį hinduizmą galima įžvelgti 3 šaltinyje? Kaip tokios nuostatos turėjo paveikti brahmanų padėtį visuomenėje?
4. Kokias Ìndijai būdingo religinio gyvenimo tradicijas aprašo 3 šaltinis?
5. Kas, anot 4 šaltinio autoriaus, sudarė Ìndijos valstybę? Kokios buvo jos politikos formos? Kodėl teigiama, kad taika buvo vertinama „tik kaip pasirengimas karui“?

8. SENOVĖS KINIJA

- *Tianmìnio doktrinà – etiniais principais grindžiama valdžios legitimùmo teorija*
- *Kìnijos valdovai išskirtinį dėmesį skyrė veiksmingos valstybės administracijos sukūrimui*
- *Konfucijaus filosofija tapo kinų pasaulėžiūros ir valstybės tvarkymo pagrindu*

Kìnijos civilizacija atsirado Huanghės ir Jangdzės upių slėniuose. Neolitas Huanghės upės slėnyje datuojamas VI–V tūkstantmetyje pr. Kr. Nors dėl gamtinių kliūčių (dykumos, stepės, kalnai) Kìnijos civilizacija buvo gana izoliuota, jau nuo II tūkstantmečio pr. Kr. kitų genčių ir tautų įtaka pastebima daugelyje kinų protėvių gyvenimo sričių.

Manoma, kad **Šangų dinastijos (apie XVII–XI a. pr. Kr.)** laikotarpio pradžioje atsirado pirmosios kinų protėvių valstybėlės. Dinastijos valdymo pradžia datuojama remiantis vėlesnių laikų kronikomis, nes rašytinių (epigrafinių) šaltinių yra išlikę tik nuo XIV a. pr. Kr. Šiuo laikotarpiu kinų protėviai padarė didelį technologinį ir kultūrinį šuolį: pradėti gaminti bronziniai įrankiai ir ginklai, aukštos kokybės papuošalai, statyti rūmai ir kapavietės, auginti arkliai, atsirado kovos vežimai, hieroglifų raštas, kalendorius (patikslintas II a. pr. Kr.). Dauguma mokslininkų mano, kad daugelį šių Artimųjų Rytų civilizacijos pasiekimų Kìnijoje išplatino klajoklių indoeuropiečių gentys: tuo metu jos atsikraustė į Vidurinę Aziją ir tapo prekybos tarpininkais tarp Kìnijos ir Mesopotãmijos.

Šangų dinastijos valdovai vykdė aktyvią užkariavimų politiką, laikotarpio pabaigoje sutelkdavo net iki 13 000 karių pajėgų. Ilgainiui Šangų valdovo valdžia silpo dėl pavaldžių genčių separatizmo. Jos sukildavo, sudarydavo koalicijas prieš valdovą, siekė užimti Šangų sostą. Galiausiai Šangų kariuomenė 1027 m. pr. Kr. mūšyje buvo nugalėta, ir į valdžią atėjo kita – Džou – dinastija.

Vakarų Džou (1027–771 m. pr. Kr.) laikotarpiu buvo sukurta teisės į valdžią koncepcija (vadinamoji Tianminio doktrina), kuria remiantis Dangaus dievybė valdžią suteikia doram ir išmintingam valdytojui, besirūpinančiam savo tauta. Vakarų Džou laikais buvo 2 sostinės: naujosios dinastijos valdovas – vãnas – su 6 armijomis gyveno senojoje (vakaruose), o didelė dalis Šangų giminės atstovų ir 8 armijos telkėsi naujojoje (rytuose). Į pareigas administracijoje paprastai buvo skiriami turintys gabumų ir nuopelnų aristokratai iš Džou ir Šangų giminių. Šaliai valdyti buvo sukurta dalinių kunigaikštysčių sistema. Ilgainiui dalinių kunigaikščių valdžia pakankamai sustiprėjo, o centrinė – nusilpo. Laikotarpio pabaigoje sostinę teko perkelti į rytus.

Ankstyvuoju Rytų Džou (VIII–V a. pr. Kr.) laikotarpiu, nors vanas (Dangaus Sūnus) formaliai liko aukščiausiu valdovu ir jo valdžios sakralumas buvo neginčijamas, dalinės kunigaikštystės virto savarankiškomis valstybėmis. Susiklostė daugiapakopė politinė hierarchija. Žemesniųjų pakopų aristokratai griežtai laikėsi garbės kodekso, kuris VII–VI a. pr. Kr. jau buvo susiformavęs (svarbiausios nuostatos: griežtas vasalo pareigų vykdymas, besąlygiška ištikimybė savo ponui, pretenduojant į pareigas ir valdžią buvo atsižvelgiama į hierarchiją giminėje, nustatytos elgsenos normos kovos lauke ir einant pareigas).

VII–VI a. pr. Kr. valstybių teritorijos imtos dalyti į apskritis, kurias valdė valdovo skiriami valdininkai; jie pakeitė aristokratus. Valstybės pagal savo valdymo pobūdį tapo administracinėmis-biurokratinėmis. Atsirado palankios aplinkybės suvienyti šalį, tačiau kilo klausimas, kaip tai padaryti. Įvairūs išminčiai ir politiniai veikėjai siūlė skirtingus būdus šiam tikslui įgyvendinti ir darnai valstybėje pasiekti. Atsirado kelios religinės-filosofinės srovės, iš kurių svarbiausios – konfucianìzmas, daoìzmas, legìzmas.

Konfucijaus (551–479 pr. Kr.) mokymo pagrindiniai principai buvo šie: pareiga, humaniškumas, žmonių tarpusavio santykių darna, gili pagarba vyresniųjų išminčiai (**3**). Anot filosofo, reikia siekti tobulinti save ir savo santykius su kitais žmonėmis (pirmiausia su šeimos nariais). Valstybė – tai tarsi didelė šeima. Jos galutinis tikslas – sukurti etiškai nepriekaištingą ir socialiai harmoningą visuomenę. Iš pradžių Konfucijaus mokymas tiek tarp paprastų žmonių, tiek tarp valdininkų sunkiai prigijo, bet ilgainiui darėsi vis įtakingesnis filosofo mokiniams skelbiant jo idėjas.

Daoizmo pradininku laikomas Laodzi (apie VI–V a. pr. Kr.). Dauguma mokslininkų mano, kad jis – legendinė asmenybė, nors pagal tradiciją jis laikomas Konfucijaus amžininku. Mokymo apie Didįjį Absoliutą (Dao) šalininkai (daoistai) ragino susilieti su gamta, vengti dirbtinumo (kultūros), prieštaraujančio natūralumui. Anot jų, reikia mokėti taip sutvarkyti gyvenimą, kad viskas klostytųsi kaip reikia be aktyvaus žmogaus įsikišimo. Neveikimo metodą buvo raginama taikyti visose srityse: gamtoje, tarp žmonių, valdant valstybę.

Vadinamojo legizmo krypties mąstytojų (garsiausias atstovas – Šang Jangas, apie 390–338 m. pr. Kr.) manymu, svarbiausia yra įstatymo, tiksliau centrinės valdžios, administra-

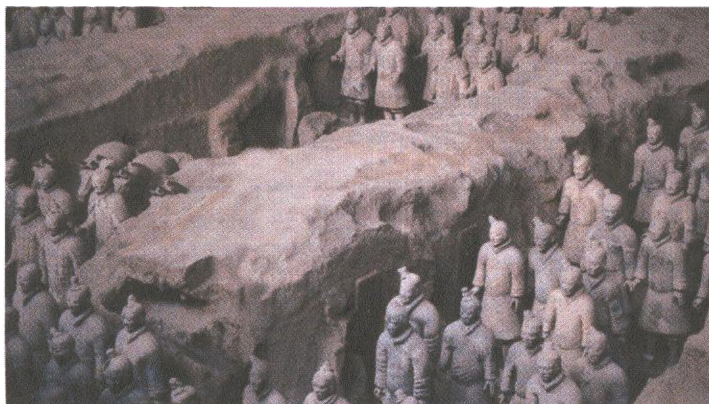
ciniai potvarkiai. Anot jų, reikia sukurti darniai veikiančią biurokratinę sistemą. Didžiausi stiprios valdžios priešai – kilmingieji ir turtingieji, todėl juos reikia griežtai kontroliuoti.

Džango („kovojančių karalysčių") laikotarpio (vėlyvasis Rytų Džou, V–III a. pr. Kr.) svarbiausias pokytis – Kìnijoje prasidėjęs geležies amžius, karyboje sukėlęs perversmą: kovos vežimus pakeitė gerai ginkluoti pėstininkai ir raiteliai, karuose pradėjo dalyvauti daug daugiau žmonių. Pradėjus gaminti įrankius iš geležies, pakilo darbo našumas, susidarė sąlygos įsisavinti naujas žemes, spartėjo amatų ir prekybos raida. Išaugo vergų skaičius (ne tik svetimšalių, bet ir skolininkų, katorgininkų, kurie tapdavo valstybės vergais). Per visą laikotarpį vyko nuolatinė didelių (iš pradžių 7) valstybių tarpusavio kova. IV a. pr. Kr. viduryje Čìno valstybėje, remiantis legistų idėjomis, buvo įvykdytos reformos, sustiprinusios jos karinę ir ekonominę galias. Tai davė rezultatų: po daugiau kaip 100 metų Čìno valstybė įveikė varžoves ir suvienijo Kìniją.

Čìnų impèrija (221–207 m. pr. Kr.). Imperatorius **Čin Ši Huangdi (valdė 221–210 m. pr. Kr.)** (2), vadovavęsis legistų idėjomis, ėmėsi skubių priemonių savo padėčiai sustiprinti: iš gyventojų buvo konfiskuoti ginklai, apie 120 000 aristokratų šeimų iš buvusių valstybių buvo atkelta į naująją sostinę – Sianjángą. Šalis buvo iš naujo padalyta į 36 sritis, sritys – į apskritis, o šios – į valsčius. Buvo įvesta 20 rangų sistema. Tarnautojai pagal savo rangą gaudavo uždarbį natūra (paprastai grūdais). Tik dviejų aukščiausių rangų valdininkai turėjo teisę imti mokesčius iš valstiečių jiems patikėtoje teritorijoje (bet jokios administracinės valdžios į ją neįgydavo). Šalies gyventojai turėjo atlikti sunkias darbo prievoles valstybei (dirbti milžiniškose – Didžiosios kinų sienos (1), naujosios sostinės – statybose, tiesti strateginius kelius, tiekti maistą armijai ir kt.), pertvarkyta ir suvienodinta matų sistema, įvestas bendras supaprastintas raštas, valstybė monopolizavo monetų kalybą ir jas suvienodino. Buvo pritaikytas kolektyvinės atsakomybės principas: valstiečių ūkiai buvo jungiami į kolektyviai valstybės iždui atsakingus penketukus,

1. Didžioji kinų siena žiemą (šių laikų vaizdas)

2. Terakotinė imperatoriaus Čin Ši Huangdi armija (iš 1974 m. atkasto Čin Ši Huangdi kapo)

o už į valstybės tarnybą priimtus asmenis buvo atsakingi juos rekomendavę žmonės. Valstybė turėjo daug amatininkų dirbtuvių, kuriose dirbo tiek darbo prievolininkai, tiek nuteistieji, tiek samdyti amatininkai ar net privačių dirbtuvių savininkai. Įstatymai buvo labai griežti: už ypač sunkius nusikaltimus galėjo būti nužudyti visi nusikaltėlio giminaičiai pagal tris linijas: tėvo, motinos, žmonos; už lengvesnius nusižengimus grėsė fiziniai kūno sužalojimai arba valstybinė vergovė. Buvo persekiojami prieš imperatoriaus reformas nusiteikę žmonės, 213 m. pr. Kr. buvo sudeginti senoviniai tekstai, prieštaravę naujajai tvarkai. Į imperatorių buvo pasikėsinta du kartus, todėl jis nuolat keitė nakvynės vietas. 210 m. pr. Kr. Čin Ši Huangdi mirė ir buvo palaidotas įspūdingame kape (iki šiol išlikusiame) (2). Netrukus prasidėjo dideli neramumai, ir Činų dinastija žlugo.

Hânų impèrija (pirmoji dinastija – **206 m. pr. Kr.–23 m. po Kr.**, antroji dinastija – **25–220 m.**) (**4**). Laikotarpio pradžioje Kìniją ištiko gili ekonominė, socialinė krizė bei politinė sumaištis. Gerokai sumažėjo gyventojų, laukai buvo apleisti, šalyje siautė badas. Naujos dinastijos pradininkas (kilęs iš valstiečių) Liu Bangas (valdė 207–195 m. pr. Kr.) iš esmės keitė sistemą ir ideologiją, nes legizmas jau pasirodė netinkamas. Naujosios sistemos pagrindu tapo reformuotas konfucianizmas. Tai buvo esminis pokytis, lėmęs tolesnę Kìnijos raidą iki pat XX a. pradžios. Liu Bangas atšaukė žiaurius Činų įstatymus ir karinę tvarką. Buvo paskelbta amnestija, grįžę į gimtas vietas žmonės atgaudavo buvusį rangą ir statusą, mokesčiai žemdirbiams sumažinti, bet įvestas pagalvės mokestis.

Pirmoji Hanų dinastija suklestėjo valdant imperatoriui **U Di (valdė 140–87 m. pr. Kr.).** Tuomet buvo sukurti idėjiniai ir instituciniai konfucianistinės imperijos pagrindai. Imperija buvo padalyta į 102 sritis, administruojamas gubernatorių, atnaujinta valstybės administracija. U Di įvedė valstybinį **monopòlį** geležiai lydyti, druskai išgauti, monetoms kaldinti ir vynui gaminti. Pernelyg praturtėjusiųjų žemės ir vergai buvo konfiskuoti. Kita vertus, gerai sumokėję jie galėjo užimti ir tam tikras pareigas (įgyti rangą). Nuo U Di laikų dalis valdininkų buvo renkami iš biurokratinio elito, baigusio sostinės konfucianistinę mokyklą ir sėkmingai išlaikiusių egzaminus. Tai buvo

būsimos konfucianistinės egzaminų sistemos užuomazgos. U Di vykdė ir aktyvią užsienio politiką. Jam valdant pradėjo vykti prekyba Didžiuoju šilko keliu (svarbiausia prekė – arkliai argamakai iš Vidurinės Azijos).

Netrukus po U Di mirties imperijoje prasidėjo nuosmukis. Šalyje įsivyravo turtingi žemvaldžių-aristokratų **klanaĩ**, paisydami tik asmeninių interesų ėmė savivaliauti valdininkai. I a. po Kr. pradžioje buvo bandyta imtis reformų, bet jas nutraukė didelė stichinė nelaimė – savo vagą pakeitė Huanghė. Per „Raudonųjų antakių" valstiečių sukilimą sostinė buvo užimta, imperatorius nužudytas, į valdžią atėjo jau antrosios Hanų dinastijos valdovai.

Naujas imperatorius įvykdė reikalingas reformas: pasirūpino, kad valstiečiai gautų žemių, sumažino mokesčius, paleido į laisvę valstybės vergus. Tačiau II a. vėl prasidėjo krizė: turčiai užgrobė daug žemių, valstiečiai nuskurdo. 184 m. kilo daoistų sektos „Taipindao" vadinamasis Geltonųjų raiščių sukilimas. Sukilėliai pralaimėjo, bet imperijos administracija netrukus nesugebėjo suvaldyti esamos padėties, ir dinastija žlugo.

Kìnijos kultūra. Kìnija jau senovės romėnams buvo žinoma kaip šilko tėvynė (europiečiai šilko gamybos paslaptis perėmė tik kryžiaus karų laikais). Didžiuoju šilko keliu daugelį amžių abiem kryptimis plito naujovės. Vis dėlto Kìnija, skirtingai nei senovės Artimųjų Rytų civilizacijos, didesnės įtakos Vakarams neturėjo. Kultūrinėje Kìnijos tradicijoje pabrėžiama priešingų pradų pusiausvyros būtinybė, saiko ir vidurio kelio, kuriuo būtina eiti, siekiant išvengti kraštutinumų, idėjos (jos artimos senovės graikų filosofų formuluotiems principams). Daug dėmesio senovės Kìnijoje buvo skiriama subtiliai politinei ir karinei strategijai bei taktikai formuoti, idėjoms, kaip veiksmingai valdyti valstybę, kurti. Nuo seniausių laikų kinai garsėjo ir kaip puikūs išradėjai – jau senovėje jie išrado kompasą, popierių. Kinai buvo sukaupę nepaprastai daug metraščių, archyvų, sukūrę žinynų ir žodynų. Garsiausias kinų istorikas buvo Sima Čianas (apie 145–87 m. pr. Kr.)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Sudarykite lentelę apie senovės Kìnijos dinastijų valdymą:

Dinastija	Kada valdė	Pasiekimai

2. Palyginkite Konfucijaus, Laodzi ir legistų požiūrį į valstybę.
3. Kokie reikšmingiausi pokyčiai įvyko Hanų dinastijų laikotarpiu? Kiek jie svarbūs tolimesnei Kìnijos raidai?
4. Koks reikšmingas technologinis pokytis įvyko Kìnijoje V a. pr. Kr.? Kaip jis paveikė gamybą, žemės ūkį, karybą?
5. Kokie svarbiausi Kìnijos išradimai ir kultūriniai pasiekimai? Kiek jie reikšmingi visos žmonijos raidai?

ŠALTINIAI:

1. Senovės Kìnija

2. Tada Sijuan-juan [imperatoriškas jo vardas Huangdi] ėmė mokytis naudoti skydą ir ietį, kad nubaustų tuos, kurie nepasirodydavo su dovanomis, ir visi valdantieji kunigaikščiai atvyko į dvarą, kad išreikštų pagarbą ir nuolankumą. Tiktai vieno Či-ju, kuris buvo ypač žiaurus, niekaip nesisekė nubausti.

Sijuan-juan tada ėmė tobulinti savo dorybes ir skatinti karybą. Jis sutvarkė penkias stichijas, prisėjo penkių rūšių grūdų, nuramino liaudį, įvedė tvarką keturiose pasaulio šalyse, išmokė kautis [karius kaip] juodąsias ir rudąsias meškas, irbius, leopardus, jaguarus ir tigrus.

Jeigu kas nors Pasaulinėje imperijoje nepaklusdavo, Huangdi pasirodydavo ir jį nubausdavo, o nuraminęs išeidavo. [Huangdi] valė kalnų šlaitus ir tiesė kelius, niekada nenurimo. Valdininkus [Huangdi] vadino žodžiu „debesis" ir paskyrė „debesų valdytojus". Paskyrė kairį ir dešinį didįjį prievaizdą, kad jis stebėtų visas valdas. [O kai] visose valdose įsivyravo taika, [Huangdi] paaukojo daugiausia žmonių aukų [iš visų anksčiau aukotų] dvasioms ir dangaus dvasioms, kalnams ir upėms.

Pagal: Сыма Цянь, *Исторические записи*, Москва, 1972, p. 133–134.

3. Yu-tzu (Konfucijaus mokinys) kalbėjo: „Retai būna taip, kad žmonės, kurie gerbia tėvus ir vyresniuosius brolius, maištautų prieš vyresnybę.

Tačiau dar nėra buvę tokio, kuris, nenorėdamas maištauti prieš vyresnybę, kurstytų sumaištį ir netvarką.

Kilnus žmogus pirmiausia rūpinasi, kad gyvenimas įgautų tvirtą pagrindą. Kai pagrindas tvirtas, atsiveria Teisingas kelias.

Pagarba tėvams, vyresniųjų brolių gerbimas – tai dorovės šaknys."

Konfucijus, *Apmąstymai ir pašnekesiai*, Vilnius, 1994, p. 55.

4. Hanų dinastijos požiūris į visuomenę.

Neanalizuodami visų socialinės hierarchijos aspektų Hanų Kìnijoje, atkreipsime dėmesį tik į įtaką, kurią jai darė imperinės organizacijos. Ta įtaka tikrai buvo nemaža, nes dėl neribotos imperatoriaus valdžios visuomeninis, teisinis ir politinis statusai susiliejo. Netgi galima sakyti, kad imperija visuomenę visiškai ištirpdė: niekas iš jos pavaldinių neturėjo ypatingų teisių valstybėje. Politinė Kìnijos mintis nekeldavo klausimo: kas yra žmogus? Ją domino tik tai, ką jis reiškia valstybei. Žmogui Kìnijos imperijoje nebuvo būdinga „pilietinė būklė", jis turėjo tik „talentą" (*cai*) ir galėjo tik tikėtis, kad jo talentą „panaudos" (*jun*). Pabrėšime ir tai, kad Kìnijos imperijoje nebuvo ir aiškaus žemės nuosavybės supratimo. Ji būdavo vertinama greičiau kaip išskirtinio naudojimo teisė, o imperijos valdžios vyrai galvojo ne apie tai, kas ir kokia prasme yra žemės savininkas, o kaip geriau panaudoti žemės išteklius.

В. В. Малевин, *Гибель в древней империи*, Москва, 1983, p. 19.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokios dinastijos valdymo metu Kìnijos teritorija tapo didžiausia (1 šaltinis)?
2. Kokiais trimis būdais imperatorius įtvirtino savo valdžią (pagal 2 šaltinį)?
3. *Kokias valstybės valdymo reformas galėjo paskatinti Konfucijaus mintys (pagal 3 šaltinį)?
4. Apibūdinkite žmogaus ir žemės nuosavybės sampratą senovės Kìnijos visuomenėje (pagal 4 šaltinį).

9. SENOVĖS HETITŲ IR PERSŲ VALSTYBĖS

- *Hetìtų karalỹstė – ankstyviausia indoeuropiečių valstybė*
- *Pèrsijos impèrija sugebėjo suvienyti skirtingas kultūras ir religijas*
- *Darėjas I Didysis – iškiliausias Pèrsijos valdovas*

II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje hetitai išmoko apdirbti geležį	**558–530 m. pr. Kr.** Pèrsiją valdė Kyras II Didysis	**521–486 m. pr. Kr.** Pèrsiją valdė Darėjas I Didysis

Indoeuropiečių sukurtos Hetìtų ir Pèrsų valstybės pakeitė senovės pasaulio politinį žemėlapį. Egìptui, Babilònijai, Asìrijai teko pripažinti Hetìtų ir Pèrsų valstybių galią.

Hetìtų valstybė (XVIII–XII a. pr. Kr.). Apie III tūkstantmetį pr. Kr. Mažosios Azijos pusiasalyje apsigyvenusi hatų tauta vertėsi sidabro, medienos, gyvulininkystės produktų gavyba ir prekyba. Didelės įtakos jų krašto raidai turėjo hetitų skverbimasis. Šie, išstūmę vietinius gyventojus, ėmė kurti nedideles kunigaikštystes, kurių pagrindu tapo nedideli įtvirtinti miestai. XVIII a. pr. Kr. atskiri kunigaikščiai bandė suvienyti hetitų valstybėles. Hetìtų valstybės valdymas buvo grindžiamas kunigaikštysčių sąjunga: dalį valstybės valdė karaliaus giminaičiai, o likusiąją – vietiniai kunigaikščiai (**2**). Karaliaus ir jo giminaičių vedybos su vietinės diduomenės moterimis padėjo išsaugoti valstybės vienybę. Tai didino karalienės ir aukštuomenės svarbą valstybės gyvenimui. Vėlesniais laikais karalienė galėjo turėti savo antspaudą ir susirašinėti su kitų šalių valdovėmis. Karalienės politinis autoritetas tapo rimta kliūtimi aukštuomenei organizuoti sąmokslus prieš valdovą. Hetìtų valstybė tada buvo labai stipri, XVI a. pr. Kr. pradžioje ji net surengė žygį ir užėmė Babilòną. Kita vertus, karalius turėdavo nuolat kovoti su sąmokslininkais. Sąmokslų baimė paskatino hetitų valdovą Chatušilį I (valdė apie 1650–1620 m. pr. Kr.) sostinę perkelti į Chātušą. Centrinę Hetìtų valstybės valdžią ėmė stiprinti Telepinas (valdė apie 1530–1500 m. pr. Kr.). Jis vyriausiajam karaliaus sūnui suteikė teisę paveldėti sostą, bet karaliaus valdžią dar labiau ėmė riboti tùlija – taryba, sudaryta iš karaliaus šeimos narių, giminaičių ir diduomenės atstovų. Ji kontroliavo mirties bausmės skyrimą didikams. Taikos metu liaudis turėjo teisę kritikuoti karalių, tačiau tik tulija valdovui galėjo skirti bausmę ir atimti iš jo valdžią. Te-

lepinas sustiprino ir įstatymų leidžiamąją galią, bet nesumažino sritinių kunigaikščių savarankiškumo. Patekusių į nelaisvę karių likimą spręsdavo karių susirinkimas.

Hetitų karaliai savo valstybės teritoriją plėtė naudodamiesi kaimyninių šalių vidiniais nesutarimais. Jų galios didėjimas kėlė grėsmę kaimyninėms valstybėms. Todėl Egìptas ir Mitãnija prieš hetitus sudarė sąjungą. XIV a. pr. Kr. Mitãnijos valstybė tapo priklausoma nuo hetitų. 1270 m. pr. Kr. Egìptas ir Hetìtų valstybė pasirašė sąjunginės taikos sutartį ir nukreipė savo galias prieš Asìriją. Apie 1200 m. pr. Kr. Hetìtų valstybę sunaikino vadinamosios jūrų tautos.

Hetitai patys pirmieji labai anksti – II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje – išmoko apdoroti geležį. Jie patobulino kovos vežimų ratus, iš vientiso medžio pagamintą ratą pakeitė mediniu ratu su stipinais. Hetitai sukūrė teisyną (**3**), parašė daug veikalų apie žirgų auginimą – juose daugybė specialių sąvokų ir taisyklių, žinotinų žirgų augintojui.

Pèrsija (558–331 m. pr. Kr.) (**1**). Antrojoje II tūkstantmečio pr. Kr. pusėje į dabartinio Irãno teritoriją įsibrovė indoeuropiečiai – iranėnų gentys. Istoriniuose šaltiniuose minima, kad apie IX a. pr. Kr. šioje teritorijoje gyvenusios dvi gimingos genčių grupės: persai (**4**) ir medai. Medus pasikeisdami valdė asirai, skitai, kimerai. Asirų karo žygiai ir klajoklių skitų bei kimerų įsiveržimai paskatino susikurti Mèdų valstybę (VII a. pr. Kr.). Medai sukilo prieš asirus, nusiaubė artimiausius jų miestus ir taip nutraukė asirų valdymą. Sąjunga su Babilònija prieš Asìriją sustiprino tarptautinę Mèdų valstybės padėtį. Medams pavyko nugalėti asirus, tačiau valstybę sužlugdė silpna karaliaus valdžia, vietinės diduomenės savarankiškumas ir karai su gretimomis valstybėmis.

Persų karaliai ilgą laiką pripažino asirų ir medų valdžią, kol 550 m. pr. Kr. **Kyras II Didysis (valdė 558–530 m. pr. Kr.)** užkariavo Mèdų valstybę. 539 m. pr. Kr. persai užėmė didžiausią senovės Artimųjų rytų prekybos centrą – Babilòną. Pergalę prieš babiloniečius lėmė išdavystė: persams padėjo Babilònijos pirkliai, iškeitę nepriklausomybę į ekonominę naudą. Įsigalėję Mesopotãmijoje persai ėmė

1. Persų kariai
(Sūzų rūmų sienų puošybos fragmentas)

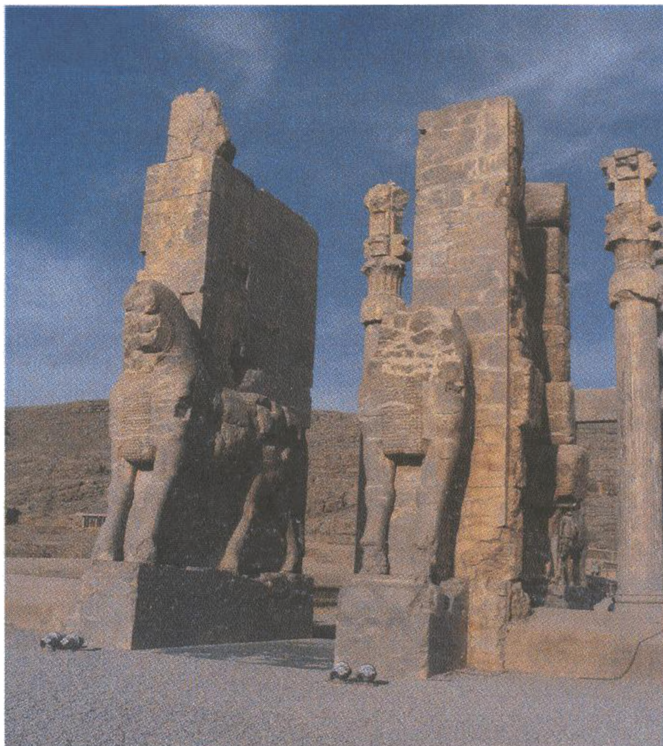
2. Darėjas I Didysis medžioja (bareljefas, rastas Sūzuose, apie 500 m. pr. Kr.)

rengtis žygiui į Egìptą (1). Norėdamas sustiprinti savo padėtį užkariautuose kraštuose, Kyras leido iš tremties sugrįžti žydams (žr. skyrių „Senovės žydai ir finikiečiai“). Egìpto pasienyje esanti Palestinà tapo saugia persų karo stovykla, o finikiečių laivynas – persų laivyno dalimi. Žygio prieš Vidurinės Azijos klajoklius metu Kyras žuvo. Egìptą užkariavo jo sūnus Kambizas II (valdė 530–522 m. pr. Kr.), kuriam padėjo Egìpto karo laivyno vadas, remiamas žynių, besipriešinančių faraono valdžios stiprėjimui. Jis leido finikiečių karo laivams patekti į Nilą. Kambizui reziduojant Egiptè, neramumų kilo pačioje Pèrsijoje. Pakeliui į Pèrsiją Kambizas paslaptingai mirė (**5**).

Pèrsijoje pradėjo sklisti gandai, kad valstybę valdo apsišaukėlis. Nuvertęs jį valstybę ėmė valdyti **Darėjas I Didysis (valdė 521–486 m. pr. Kr.)** (2), kuris didelėje imperijoje netrukus ėmė vykdyti reformas.

Darėjas atskyrė karinę ir civilinę valdžią, įvedė naują teisyną, įkūrė naują sostinę – Persèpolį (3). Valstybės teritoriją jis padalijo į satrãpijas (administracines apygardas), kurioms satrapùs skirdavo valdovas. Satrapai buvo atsakingi už teismų veiklą, rinko mokesčius, prižiūrėjo, kad būtų vykdomos prievolės, kaldino sidabrines ir varines monetas, bet neturėjo teisės vadovauti kariuomenei. Pèrsija buvo daugiatautė valstybė, todėl Darėjas turėjo įvertinti nevienodą užkariautų teritorijų ekonominį ir politinį lygį, nustatyti skirtingus mokesčius. Valstybės centralizacija buvo derinama su vietine savivalda. Užkariautiems kraštams Darėjas suteikė didesnę savivaldą, jie galėdavo mokėti mažesnius mokesčius, bet turėjo būti ištikimi persams. Įsakymai ir ataskaitos valdovui būdavo rašomos valstybine aramėjų kalba.

Darėjas savo valstybėje įvedė bendrą valiutą, ant naudojamų auksinių monetų (darikų) buvo iškalamas valdovo atvaizdas. Įvedus bendrą piniginį vienetą buvo lengviau vesti valstybės pajamų ir išlaidų apskaitą, susidarė palankios sąlygos plėtotis prekybai. Imperijos galybės pagrindas – stipri kariuomenė. Ji buvo sudaryta iš raitelių ir

3. Persėpolio rūmų griuvėsiai

pėstininkų. Dauguma vadų buvo persai. Rinktiniuose daliniuose – 10 000 vadinamųjų nemirtingųjų – daugiausia buvo persų ir medų. Pirmasis „nemirtingųjų" tūkstantis (gvárdija), sudarytas tik iš persų diduomenės atstovų, rūpinosi valdovo asmenine apsauga. Nukariautos tautos ir gentys taip pat turėjo skirti karių pulkų imperijos žygiams. Nukariautose šalyse esančiose įgulose tarnavo įvairių tautų ne vietinės kilmės kariai. Pèrsijos valdovai labai rūpinosi kelių kokybe, keliuose pastatydavo raitelių postus. Raiteliai, šuoliuodami nuo posto iki posto, kiek įmanoma greitai perduodavo karaliaus įsakymus ir pranešimus.

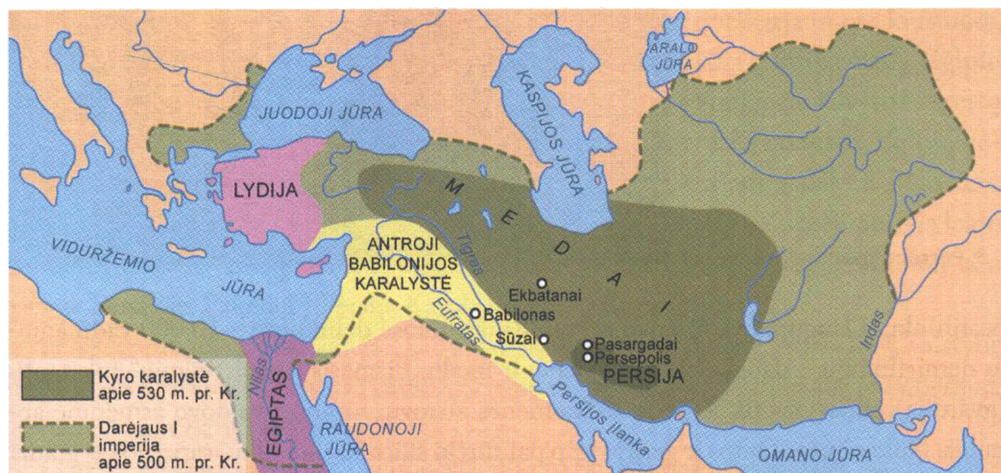
Persai, siekdami išvengti didesnio užkariautų tautų priešiškumo, toleravo kitus tikėjimus, gerbė vietinius papročius. VI a. pr. Kr. Pèrsijoje pradėjo plisti nauja religija – zoroastrìzmas. Pranašo Zaratustros (greičiausiai gyveno VII a. pr. Kr., nors yra ir kitokių versijų) sekėjai tikėjo, kad pasaulyje vyksta nuolatinė kova tarp gėrio ir blogio. Gėrio ir šviesos dievybė Ahūra Mazda kovoja su blogio įsikūnijimu, tamsos ir mirties dievybe Angra Mainjumi. Žmogus, turintis nemirtingą sielą ir mirtingą kūną, gali pasirinkti: blogu elgesiu remti Angrą Mainjų ar gerais darbais prisidėti prie neišvengiamos Ahūros Mazdos pergalės šio pasaulio pabaigoje. Po mirusiųjų prisikėlimo ir Paskutinio teismo pasaulį nuo blogio apvalysianti ugnis.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Įrodykite, kad Hetìtų valstybėje buvo įgyvendintas valdžios padalijimo principas.
2. Kokie yra reikšmingiausi hetitų pasiekimai, kurie iš jų labiausiai paveikė žmonijos raidą?
3. Pagrįskite teiginį: „Mèdų valstybė apsaugojo persus nuo išorinių grėsmių."
4. *Palyginkite Darėjaus I Didžiojo ir Hamurabio reformas.
5. *Pamąstykite, kodėl sąmokslai buvo hetitų ir persų politinės kovos dalis.

ŠALTINIAI:

1. Pèrsijos impèrija

2. Hetìtų impèrija buvo ne griežtai centralizuota valstybė, kaip kad, pavyzdžiui, Egìptas, o beveik visai autonomiškų valstybių sąjunga. „Federalines valstybes" valdė arba didikai, paveldėję valdžią, arba karaliaus broliai ar sūnūs. Prieš pradėdamas valdyti, kiekvienas valdovas privalėjo atvykti į Chātušą arba „tenai, kur tuo metu yra karalius" (pavyzdžiui, jeigu jis karo žygyje) ir pasiprašyti „priimamas į tarnybą". Priimtas, t. y. pripažintas valdovu, jis turėjo prisiekti ištikimybę. Tad „Chati šalį" sudarė „smulkios karalystės", pakankamai savarankiškos, kad jas galėtų operatyviai valdyti vietos valdovai, ir kartu pakankamai priklausomos nuo centrinės valdžios, kad hetitų imperatorius, palaikydamas santykius su kitomis valstybėmis, galėtų veikti kaip vieningos imperijos atstovas.

Taikos sąlygomis hetitų valdovas turėjo ribotą galią, o karo metu, būdamas imperijos armijos (kurią sudarė jo paties daliniai, „federalinių valstybių" kontingentai ir pagalbinė

vasalų kariuomenė) vyriausiuoju vadu, – neribotą kompetenciją. Vykstant karui, pankusas[1] turėjo teisę tik reikalauti iš karaliaus, kad jis „priešus triuškintų ir nerodytų jiems pasigailėjimo“.

Pagal: V. Zamarovskis, *Hetitų imperijos paslaptys*, Vilnius, 1969, p. 193.

3. Iš hetitų įstatymų:

3. Jeigu kas nors suduos laisvam vyrui arba laisvai moteriai ir jeigu auka mirs, jeigu jis neturėjo tokių ketinimų, tai turi pats pristatyti lavoną; dvi galvas jis turi už tai duoti, į jo namus jas jis turi nusiųsti.
5. Jeigu kas nors užmuš hetitų prekiją, tai jis turi duoti 100 minų sidabro ir atsako savo namais. Jeigu tai atsitiks Lùvijos šalyje arba Pãlo šalyje, tai jis turi duoti 100 minų sidabro ir atlyginti jam žalą. Jei tai atsitiks Hatì šalyje, tai jis, be to, dar turi pats pristatyti prekijo lavoną.
7. Jeigu kas nors išduria akis laisvam žmogui arba išmuša jam dantį, tai anksčiau paprastai duodavo 1 miną sidabro, o dabar jis turi duoti 20 šekelių sidabro ir juos į namus jis turi nusiųsti.
10. Jeigu kas nors pakenks žmogui ir jį susargdins, tai jis turi jį slaugyti. Jis turi į jo vietą duoti žmogų, ir tas turi dirbti nukentėjusiojo namuose, kol tas pasveiks. O kai jis pasveiks, kaltininkas turi duoti jam 6 šekelius sidabro ir pats turi taip pat užmokėti mokestį gydytojui.

Pagal: *Хрестоматия по истории древнего Востока,* Москва, 1980, p. 100–106.

4. Persų jaunuolių auklėjimas.

Sakoma, kad iš viso persų yra apie šimtą dvidešimt tūkstančių. Įstatymai nė vienam iš jų nedraudžia būti pagerbtam ir užimti aukštas pareigas; priešingai, visiems persams leista siųsti savo vaikus į viešąsias mokyklas, kuriose mokoma teisingumo. Bet savo vaikus siunčia tik tie persai, kurie sugeba juos išlaikyti, neversdami dirbti, o kiti pasilieka vaikus namuose. Valstybės mokytojų išlavinti ir pasiekę jaunuolio amžių vaikai turi teisę tapti efebais[2]. Tie, kurie tokio išsilavinimo negavo, efebais tapti negali. Patys efebai, atlikę pareigas, kurios jiems nustatytos potvarkiais, turi teisę pereiti į suaugusių vyrų grupę. Nebuvęs efebu negali būti įtrauktas į brandžių vyrų grupę. Brandūs vyrai, nepriekaištingai atlikę savo pareigas, pereina į seniausiųjų grupę. Taigi į seniausiųjų grupę patenka tie žmonės, kurie visą gyvenimą gyveno nepriekaištingai.

Ксенофонт, *Киропедия*, Москва, 1993, p. 10.

[1] Pankùsas – visuotinis karių susirinkimas.
[2] Efèbas – pilnametystės sulaukęs jaunuolis.

5. **Užrašas ant Darėjaus I Didžiojo kapavietės netoli Persèpolio:**

Kalba karalius Darėjas: „Štai ką aš esu padaręs po to, kai tapau karaliumi."

Čia karaliavo Kambizas, Kyro sūnus, iš mūsų giminės. Kambizas turėjo brolį, vardu Bardija, tos pačios motinos ir to paties tėvo kaip ir Kambizas. Kambizas nužudė Bardiją. Kai Kambizas nužudė Bardiją, liaudis nežinojo, kad Bardija nužudytas. Tuo metu Kambizas išvyko į Egìptą. Kai Kambizas išvyko į Egìptą, liaudis pasipiktino, šalyje kilo didelė rūstybė: ir Pèrsijoje, ir Mèdijoje, ir kitose provincijose.

Paskui atsirado žmogus magas, vardu Gaumata. Liaudį jis taip apgaudinėjo: „Aš – Bardija, Kyro sūnus, Kambizo brolis." Tada visa liaudis sukilo ir nuo Kambizo perėjo pas jį, ir Pèrsija, ir Mèdija, ir kitos provincijos. Jis, [Gaumata], užgrobė karalystę. Kai jis užgrobė karalystę, buvo garmapado mėnesio 9 diena. Tada Kambizas mirė savo mirtimi.

Niekas neišdrįso kaip nors prieštarauti magui Gaumatai, kol neatvykau aš. Tada pasimeldžiau Ahūrai Mazdai, Ahūra Mazda man padėjo. Buvo bagajadišo mėnesio 10 diena, kai aš su keletu žmonių nužudžiau ir magą Gaumatą, ir didžiausius jo šalininkus tvirtovėje, Mèdijos provincijoje. Karalystę aš iš jo atėmiau. Ahūros Mazdos valia tapau karaliumi. Ahūra Mazda davė man karalystę.

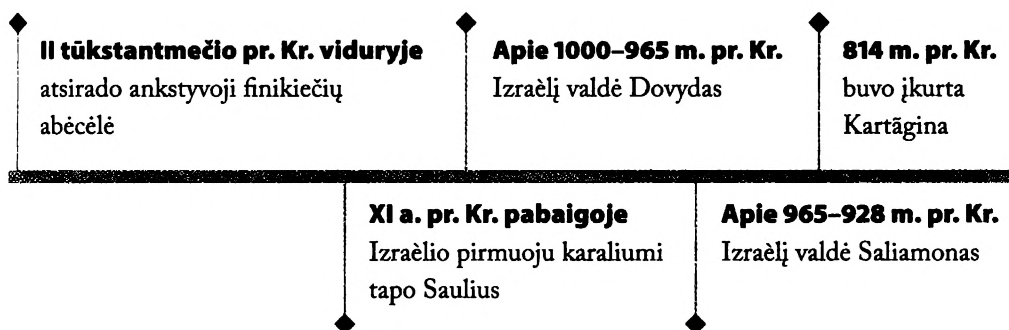
Pagal: *Хрестоматия по древней истории*, t. 2, Москва, 1936, p. 69.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokios civilizacijos galėjo padaryti įtaką Pèrsijos raidai? Kuriomis kryptimis plėtėsi Pèrsijos valstybė (1 šaltinis)?
2. Kuo unikali Hetìtų valstybės sandara (2 šaltinis)? Palyginkite senovės Egìpto ir Hetìtų valstybės valdovų galią. Kokios išryškėjo silpnosios ir stipriosios Hetìtų valstybės ypatybės?
3. Apibūdinkite, kaip hetitų įstatymuose vertinami atskirų sluoksnių žmonės (pagal 3 šaltinį). Įvertinkite bausmių griežtumą.
4. Paaiškinkite, kaip persai būdavo ugdomi ir ruošiami valstybinei tarnybai (pagal 4 šaltinį). Kodėl ne visi jaunuoliai tapdavo efebais?
5. *Apibūdinkite situaciją Pèrsijoje prieš Darėjui I ateinant į valdžią (pagal 5 šaltinį). Kaip Darėjas I pateisina jėgos naudojimą prieš priešininkus?

10. SENOVĖS ŽYDAI IR FINIKIEČIAI

- *Biblijos, krikščionių ir judėjų šventraščio, dalį – Senąjį Testamentą – parašė senovės žydai*
- *Jūrų prekyba – finikiečių gerovės pagrindas*
- *Abėcėlė – didžiausias finikiečių nuopelnas šiuolaikinei civilizacijai*

Senovės žydai. Žydų protėviai, viena semitų genčių, buvo klajokliai, gyvenę Arabijos dykumoje ir vertęsi gyvulininkyste. Vedami savo vadų – **patriárchų**, jie įsikūrė Pietų Mesopotãmijoje. II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje žydų protėviai apsigyveno Kanaãno žemėje (būsima Palestinà). Iš pradžių jie vertėsi gyvulininkyste, vėliau išmoko dirbti žemę. Antrojoje II tūkstantmečio pusėje žydų protėvių gentys dėl bado ir karo pasitraukė į Egìptą, kur jas žiauriai išnaudojo faraonai. XIII a. pr. Kr. **izraelitùs** iš „Egìpto vergijos" išvedė **Mozė**. Anot Biblijos, išvesti tautą iš Egìpto jam patikėjo dievas Jahvė, su kuriuo pakeliui į Pažadėtąją žemę Sinajuje jis sudarė sutartį – Sandorą (**2**), pagal kurią išrinktoji tauta turėjo laikytis Dešimties Dievo įsakymų (Dekalògo) (**3**), o Dievas tapo šios tautos globėju. Nuo tada izraelitų religija yra monoteistinė.

Istorikai mano, kad didžiausios įtakos izraelitų pasaulėžiūrai turėjo faraono Echnatono religinė reforma, o egiptiečių ir hetitų karai sudarė palankias sąlygas pabėgti iš Egìpto. Dėl šių priežasčių izraelitų klajonės truko keturiasdešimt metų. Galimybė užkariauti Pažadėtąją žemę jiems atsirado susidarius palankioms tarptautinėms aplinkybėms: apie 1200 m. pr. Kr. žlugo Hetìtų valstybė, Egiptè prasidėjo suirutė, o

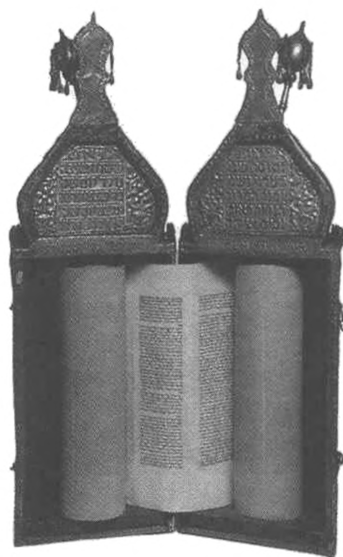
Kanaãno gyventojus siaubė jūros tauta – **filistìnai**, kurie įsitvirtino rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje ir sukūrė ten miestų sąjungą. Nuo tada šis kraštas imtas vadinti Palestinà. Norėdami užkariauti Pažadėtąją žemę, izraelitai turėjo nugalėti kanaaniečius ir filistinus. Izraelitai nebuvo vieningi, todėl greitai užkariauti Kanaãno jiems nepavyko. Apie 1200 m. pr. Kr. izraelitai susivienijo į Dvylikos genčių sąjungą. Jai vadovavo ir judėjų tikėjimo tiesas saugojo teisėjai (genčių vadovai). Teisėjais tapdavo Dekalogo požiūriu nepriekaištingos asmenybės. Jie taip pat turėjo eiti šventiko, karo vado pareigas. Pažadėtojoje žemėje įveikę kanaaniečius, klajokliai izraelitai tapo žemdirbiais, sodininkais, vyndariais, amatininkais. Sėkmingai prekiaudami jie praturtėjo ir atsivėrė kitų tautų kultūrinei įtakai, todėl tarp izraelitų kilo diskusijų dėl tikrojo tikėjimo išsaugojimo.

Kovingieji filistinai dar buvo neįveikti. Pastarųjų kariai, aprūpinti karo vežimais ir geležiniais ginklais, buvo labai pavojingi. Svarbiausia izraelitų kovų nesėkmės priežastis – vienybės stoka, juos turėjo suvienyti karalius. Tam prieštaravo paskutinis žydų teisėjas ir pranašas Samuelis. XI a. pr. Kr. pabaigoje izraelitai išsirinko pirmąjį karalių Saulių (XI a. pr. Kr. pab.), kuriam vadovaujant žydai nugalėjo filistinus. Tai sustiprino jo autoritetą. Apie 1000 m. pr. Kr. karaliumi tapo Sauliaus žentas Dovydas (valdė iki 965 m. pr. Kr.). Iš pradžių jam pakluso tik Judéja, bet pamažu Dovydo valdžią pripažino ir visas Izraèlis. Pirmojo karo žygio metu Dovydas užkariavo Jerùzalę, kuri tapo suvienyto Izraèlio sostine. Valstybės teritorija išsiplėtė nuo Damãsko iki Raudonosios jūros. Šiuo laikotarpiu buvo sustiprinta karaliaus valdžia: jis skyrė vietininkus provincijose, perkėlė įtakingiausius šventikus į sostinę, žiauriai numalšindavo kilusius maištus. Kadangi karaliaus sostas netapo paveldimas, po Dovydo mirties prasidėjo kova dėl valdžios. Po daugybės intrigų ir sąmokslų kovą laimėjo Dovydo sūnus Saliamonas (valdė apie 965–928 m. pr. Kr.). Naujasis karalius centralizavo valdymą: padalijo valstybę į 12 provincijų. Kiekviena iš jų turėjo išlaikyti kovos vežimų grupę ir vieną mėnesį per metus – karaliaus dvarą. Iš sukauptų lėšų pradėta plėsti Jerùzalė, pastatyta Dievui Jahvei skirta šventykla, tapusi tautos vienybės simboliu.

Saliamonas siekė išplėsti tarptautinę Izraèlio galią. Karams rengti reikėjo lėšų, todėl jis nusprendė padidinti mokesčius, o Saliamono gyvenimo būdas, nutolęs nuo tikėjimo tiesų, papiktino valstybės gyventojus ir sukėlė maištus.

Apie 928 m. pr. Kr. izraelitų valstybė suskilo į Izraèlio karalỹstę (sostinė Samãrija) ir Judéjos karalỹstę (sostinė Jerùzalė). 722 m. pr. Kr. Izraèlio karalỹstę užkariavo asirai ir šalies gyventojus išvarė į vergiją. 586 m. pr. Kr. babiloniečiai nusiaubė ir pavergė Judéją, sugriovė Jerùzalę. Judėjai buvo ištremti į Babilònija. Tik 539 m. pr. Kr. užėmęs Babilòną persų karalius Kyras II žydams leido grįžti į tėvynę.

Ilgus šimtmečius (XII–II a. pr. Kr.) žydai užrašinėjo būsimosios Biblijos knygas. Iš jų sudaryta viena didelė tiek žydų, tiek visų krikščionių šventraščiu laikomos Biblijos dalis – Senàsis Testameñtas. Seniausios jos dalies – Penkiaknygės (**Tòros**) (1) – autoriumi tradiciškai laikomas žydų pranašas Mozė.

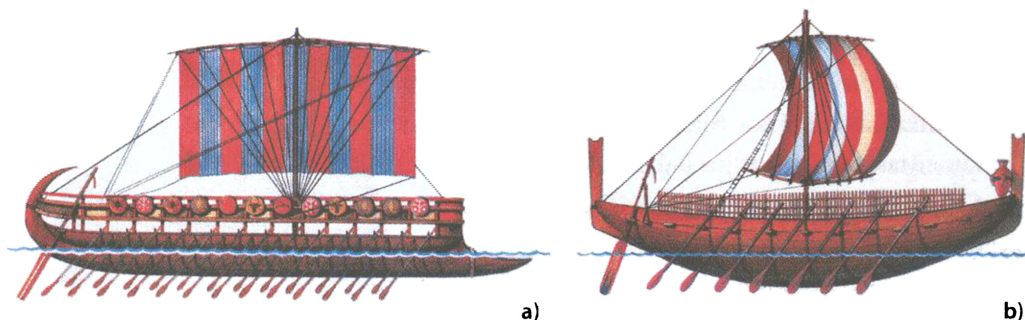

1. Toros rankraščio ritinys

Finikiečiai. Senovės pasaulyje Finìkija garsėjo amatininkais, pirkliais ir jūrininkais. Finikiečiai, gyvendami kalnuotoje vietovėje, galėjo naudotis Viduržemio jūros teikiamais privalumais. Laivas tapo patikimiausia jų susisiekimo priemone. III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje atsirado pirmieji miestai-valstybės: Ugarìtas, Bìblas, Sidònas, Týras ir kt. Juos valdė karaliai, kurių veiklą ribojo diduomenės taryba, o kartais – tautos susirinkimas. Svarbus vaidmuo finikiečių valstybės gyvenime teko diduomenei ir turtingiems pirkliams. To meto miesto-valstybės santvarką galime vadinti **oligárchine** respublika. Daugumai miestų išlikti savarankiškiems padėjo palankios geografinės sąlygos: jūra ir kalnai. Finikiečiai vertėsi **tranzìtine** prekyba. Egiptè ir Babilònijoje medienos nebuvo, o ten vyko didelės statybos, todėl finikiečiai gabeno į šias šalis medieną. Egìptui ir Babilònijai reikėjo laivų, kuriuos pradėjo statyti finikiečiai. Jie pirmieji sukūrė irklinius laivus. Finikiečiams pertvarkius jūrų laivyną, atsirado prekybinių ir karinių laivų (2). Kariniai laivai, apginkluoti taranu, turėjo ginti prekybinius. Daugelis kariaujančių senovės pasaulio valstybių naudojosi finikiečių uostais ir laivais. Jie buvo garsiausi senovės pasaulio jūrininkai. Manoma, kad VI a. pr. Kr. jie apiplaukė Afriką, išplaukę į Atlanto vandenyną, atrado kai kurias šio vandenyno salas. Finikiečiai garsėjo ne tik kaip puikūs jūrininkai, bet ir kaip piratai.

Finìkijos slėniai buvo labai derlingi. Iš čia auginamų vynuogių buvo gaminamas vynas. Prekyba vynu ir alyvuogių aliejumi tapo žemdirbių pragyvenimo šaltiniu. Finìkijos miestai garsėjo amatininkais, juvelyrais, kurių dirbiniais didžiavosi įvairių šalių valdovai ir didikai (ypač buvo vertinamas purpurinis finikiečių audeklas). Manoma, kad finikiečiai pirmieji sukūrė stiklo gamybos technologiją.

XIV–XIII a. pr. Kr. dėl Finìkijos varžėsi Egìptas ir Hetìtų valstybė. Vidiniai nesutarimai neleido finikiečių miestams sėkmingai pasipriešinti. Nusilpus Egìptui ir Hetìtų valstybei (apie 1200 m. pr. Kr.) finikiečių miestai tapo savarankiški, tačiau prasidėjo kova tarp finikiečių, izraelitų, filistinų ir rytuose gyvenančių klajoklių aramėjų dėl vieš-

2. Finikiečių laivai. Šių laikų rekonstrukcija: a) karinis (I a. pr. Kr.), b) prekybinis (apie 1500 m. pr. Kr.)

patavimo rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje. X a. pr. Kr. iškilo Týras. Týro pirkliai buvo galingi, nes turėjo itin stiprų jūrų laivyną. Týro galybės laikotarpiu suklestėjo prekyba vergais, Finìkijos miestai tapo svarbiais vergų prekybos centrais. X a. pr. Kr. pabaigoje Týras nusilpo, nes sukilo vergai ir jam priklausantys miestai. VIII–VII a. pr. Kr. finikiečių miestai pateko į Asìrijos priklausomybę. VI–IV a. pr. Kr. Finìkiją pakaitomis valdė Babilònija, Egìptas, Pèrsija (4). Šios stiprios valstybės finikiečių miestams suteikė dalinę savivaldą, todėl jie išliko svarbūs prekybos centrai.

II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje buvo sukurtas garsinis priebalsinis finikiečių raštas, kurio atsiradimą lėmė intensyvi prekyba su kitais kraštais, poreikis greitai tvarkyti užrašus. Manoma, kad finikiečių abėcėlei įtakos turėjo egiptiečių hieroglifai, kai kurios dantiraščio ir proabėcėlinio rašto formos. Finikiečių abėcėlę sudarė 22 raidės. Prekiaujant su kitais kraštais ji sparčiai plito: ją perėmė graikai, papildę raidėmis balsiams žymėti, ir kitos tautos. Iš graikų abėcėlę perėmė romėnai, sukūrę vadinamąją lotynų abėcėlę, kurią pritaikė savo kalbos ypatybėms. Šia abėcėle naudojamės ir mes, lietuviai.

II tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje–I tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje finikiečiai **kolonizãvo** pietines ir vakarines Viduržemio jūros pakrantes (1). Iš ten finikiečių laivais į civilizuotus senovės pasaulio kraštus buvo tiekiamos žaliavos. Palikti gimtuosius miestus finikiečius, be kitų priežasčių, paskatino ir skurdas, kurį lėmė didėjantis gyventojų skaičius. Nuolatinė gretimų valstybių įsiveržimo grėsmė trukdė verslui. Nepatenkinti Finìkijos miestų-valstybių gyventojai rengdavo sąmokslus ir sukilimus, todėl maištininkus valdovai išsiųsdavo į savo kolonijas.

Týro karalius 814 m. pr. Kr. įkūrė Kartãginos miestą (3), kuris suklestėjo dėl prekybos kelių, jungusių Itãliją, Graĩkiją ir rytines Viduržemio jūros pakrantes.

Kartãgina pradėjo steigti savo kolonijas, ir santykiai su **metropòlija** Týru nutrūko. VIII a. pr. Kr. rimtais Kartãginos konkurentais tapo graikai, ir kova dėl prekybos kelių bei naujų kolonijų virto karais. Kartãgina, suvienijusi Šiaurės Afrikos finikiečių mies-

3. Kartãgina (rekonstrukcija)

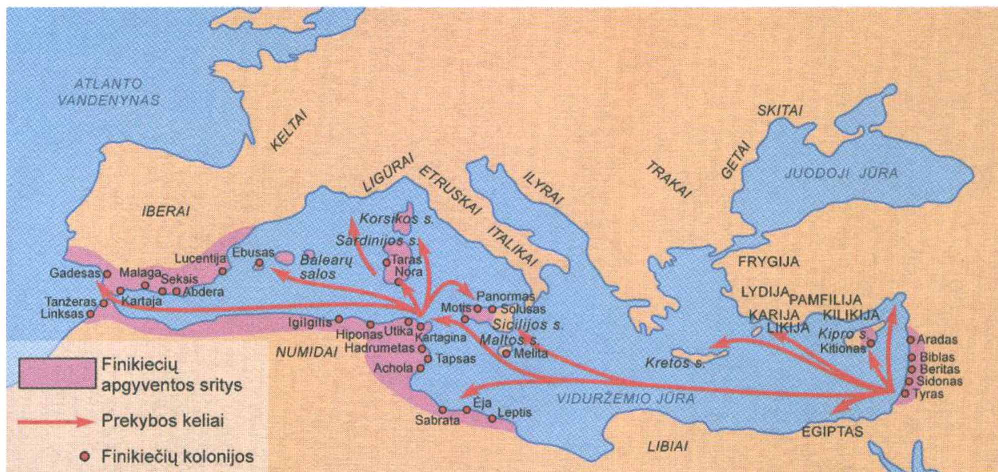
tus, pavergusi Lìbijos gentis, siekė sutrukdyti graikams įsigalėti vakarinėje Viduržemio jūros pakrantėje, o tapusi įtakingu politiniu centru, nuolat kūrė sąjungas: iš pradžių prieš graikus, vėliau – prieš romėnus.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios tarptautinės aplinkybės galėjo paveikti Mozės veiklą?
2. *Paaiškinkite, kodėl karai su filistinais paskatino izraelitus sukurti valstybę.
3. Apibūdinkite Izraèlio karalių valdymą.
4. Apibūdinkite pirmųjų finikiečių miestų-valstybių valdymą.
5. *Pagalvokite, kodėl finikiečių miestai nesugebėdavo ilgam išsaugoti nepriklausomybės.
6. Kokios aplinkybės lėmė finikiečių abėcėlės atsiradimą?
7. Kas buvo svarbiausias finikiečių konkurentas prekiaujant Viduržemio jūros regione?

ŠALTINIAI:

1. Finikiečių kolonijos (1500–146 m. pr. Kr.)

2. Kai Abramas pradėjo devyniasdešimt devintuosius metus, pasirodė jam Viešpats ir tarė: Aš esu visagalis Dievas; vaikščiok mano akivaizdoje ir būk tobulas, Aš padarysiu mano sandorą tarp manęs ir tavęs ir be galo padauginsiu tavo palikuonis. Abramas parpuolė ant veido. Dievas jam tarė: Tai aš esu, ir mano sandora su tavim, ir tu būsi daugelio tautų tėvas. Ir toliau tu nebesivadinsi Abramu, bet tavo vardas bus Abraomas, nes aš tave paskyriau daugelio tautų tėvu. Ir padarysiu, kad tavo palikuonys daugėtų be galo, ir iš tavęs rasis tautos, ir karaliai kils iš tavęs. Aš patvirtinsiu savo sandorą tarp manęs ir tavęs, ir tavo palikuonių po tavęs jų kartose kaip amžiną sandorą, kad aš būčiau Dievas tavo ir tavo palikuonių po tavęs. Ir aš duosiu tau ir tavo palikuonims žemę, kur tu esi klajūnas, visą Kanaāno žemę, amžinon nuosavybėn; ir aš būsiu jų Dievas.

Pr 17: 1 – 8

3. Bet jei nenorėsi klausyti Viešpaties, tavo Dievo, balso, kad laikytumei ir vykdytumei visus jo paliepimus ir įstatus, kuriuos aš tau šiandien skelbiu, ateis tau šitie prakeikimai ir apniks tave. Prakeiktas būsi, mieste, prakeiktas, lauke; prakeiktas tavo kluonas, prakeikta, ką tu susitaupysi. Prakeiktas tavo įsčios vaisius ir tavo žemės vaisius, tavo jaučių bandos ir tavo avių būriai. Prakeiktas būsi įeidamas ir prakeiktas išeidamas. Viešpats siųs tau badą ir alkį, ir pasmerkimą visiems tavo darbams, kuriuos tu darysi, kolei nesutrins tavęs ir nepražudys veikiai už tavo pikčiausius pasielgimus, kuriais mane palikai. Viešpats teištinka tave maru, kolei neišnaikins tavęs nuo žemės, kurios paveldėti įeisi. Viešpats teištinka tave neturtu, drugiu ir šalčiu, karščiu ir kaitra, nesveiku oru ir amaru ir tepersekioja, kolei nežūsi.

Įst 28: 15 – 22

4. Žlungant Asìrijai, finikiečių miestai-valstybės, atkūrę nepriklausomybę, atsidūrė sudėtingoje politinėje situacijoje. Į Asìrijos teritorijas Artimuosiuose Rytuose pretenzijas reiškė Naujóji Babilònijos karalỹstė. Tačiau tuo pačiu metu ir vėlyvojo laikotarpio Egìpto faraonai šiame regione vėl siekė viešpatauti ir ryžtingai to ėmėsi. Nedidelės Artimųjų Rytų valstybės buvo per silpnos vykdyti savarankišką politiką, todėl buvo priverstos rinktis. Kiekvienoje iš jų akivaizdžiai gyvavo ir proegiptiška, ir probabiloniška „partija". Tai parodo Judėjos pavyzdys, kur probabiloniškas pažiūras reiškė pranašas Jeremijas, o proegiptiškas – jo priešininkas Ananija. Matyt, panašios „partijos" egzistavo ir kitose, taip pat ir finikiečių valstybėse.

Ю. Цыркин, *От Ханаана до Карфагена*, Москва, 2001, p. 256.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu raskite svarbiausius finikiečių prekybos centrus ir kelius Viduržemio jūroje.
2. Kokį lūžį žydų religijoje atskleidžia 2 šaltinis? Kokia senovės Rytų civilizacija galėjo turėti įtakos šaltinyje aptartiems pokyčiams?
3. Pagalvokite, kodėl 3 šaltinyje minimi prakeikimai įtikinamai atskleidė žydų gyvenimo kasdienybę. Kaip 3 šaltinis susijęs su Dekalogu?
4. *Kaip Asìrijos valstybės žlugimas pakeitė Finìkijos miestų ir kaimyninių tautų politinį gyvenimą (4 šaltinis)? Kurios valstybės ir kodėl labiausiai pakeitė Finìkijos miestų likimą?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kaip susiję šventyklų statyba ir miestų atsiradimas Šumerė?
2. Kuo svarbi Sargono I imperija tolesnei Mesopotãmijos civilizacijų valstybingumo raidai?
3. Kuo svarbios gamtinės ir geografinės sąlygos civilizacijoms atsirasti? Kiekvieną sąlygą apibūdinkite.
4. Paaiškinkite, kokią įtaką Hamurabio pertvarkymai turėjo Babilònijos gyvenimui.
5. Paaiškinkite, kaip atskirais laikotarpiais buvo sprendžiama Egìpto centralizacijos problema.
6. Kokių Egìpto faraonų užsienio politiką galima laikyti sėkmingiausia?
7. Įvardykite pagrindines senovės Kìnijos civilizacijos politinės raidos problemas.
8. Kokiomis vertybėmis Konfucijus pagrindė valstybės centralizaciją?
9. Pagalvokite, kaip senovės pasaulio valdovai sprendė valdžios legitimumo problemą.
10. Kodėl sakoma, kad 1286 m. pr. Kr. Kadešo mūšis nubrėžė sieną tarp hetitų žemių ir faraono šalies? Dėl ko ir tarp ko vyko šis mūšis?
11. Paaiškinkite, dėl kokių istorinių aplinkybių atsirado budizmas.
12. Kokius hetitų laimėjimus perėmė kaimyninės tautos?
13. Apibūdinkite svarbiausias Pèrsijos karaliaus Darėjo reformas.
14. Palyginkite Pèrsijos ir Asìrijos valstybes pagal pasirinktus kriterijus.
15. Kokią įtaką senovės žydų visuomenės raidai padarė kaimyninės tautos?
16. Apibūdinkite žydų karalių nuopelnus.
17. Kokios priežastys lėmė finikiečių įsigalėjimą prekyboje?
18. Kodėl prasidėjo finikiečių kolonizacija? Kaip ji paveikė finikiečius ir kitus kraštus?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Aldred C., *Egiptiečiai*, Vilnius, 2001.

Biblijos enciklopedija, Vilnius, 1993.

Belickis M., *Užmirštas šumerų pasaulis*, Vilnius, 1972.

Klengel-Brandt E., *Kelionė į senovės Babiloną*, Vilnius, 1981.

Konfucijus, *Apmąstymai ir pašnekesiai*, Vilnius, 1994.

Kortrelas L., *Faraonų laikais*, Vilnius, 1987.

Kosidovskis Z., *Kada saulė buvo dievas*, Vilnius, 1966.

Lao Tzu, *Laozi*, Vilnius, 1997.

Moskatis S., *Finikiečių pasaulis*, Vilnius, 1975.
Neimantas R., *Rytai ir Lietuva: nuo Nemuno iki Gango*, Vilnius, 1988.
Oates J., *Babilonas*, Vilnius, 2004.
Rossi R., *Egiptiečiai: istorija, visuomenė, religija*, Vilnius, 2000.
Zamarovskis V., *Hetitų imperijos paslaptys*, Vilnius, 1969.

SENOVĖS RYTŲ CIVILIZACIJŲ SVARBIAUSI PASIEKIMAI

3500 m. pr. Kr.

Mesopotãmijos
- dantiraštis
- seniausia rašytinė teisė
- mokyklos
- bibliotekos
- astronomija
- matematika
- zikuratai
- ratas
- bronza

3000 m. pr. Kr.

Egìpto
- raštas – hieroglifai
- papirusas
- monumentalioji architektūra (piramidės, šventyklos)
- seniausia centralizuota valdžia
- astronomija
- medicina
- matematika

2400 m. pr. Kr.

Ìndijos
- hinduizmas
- budizmas
- vedos
- šachmatų prototipas
- nulis
- didelės apimties epai „Mahabharata“ ir „Ramajana“

1700 m. pr. Kr.

Kìnijos
- šilkas
- kompasas
- popierius
- seismografas
- konfucianizmas
- Didžioji kinų siena
- arbata
- medicina

3000 m. pr. Kr.

Finikiečių
- abėcėlė
- puiki laivyba
- apiplaukta Afrika

1700 m. pr. Kr.

Hetitų
- geležies pritaikymas praktiniams tikslams
- ratas su stipinais

1200 m. pr. Kr.

Žydų
- monoteizmas
- Senasis Testamentas
- Dekalogas
- Jerùzalės šventykla

600 m. pr. Kr.

Persų
- zoroastrizmas
- geri keliai
- paštas

IV. SENOVĖS GRAIKIJA

Seniausios Europos civilizacijos atsiradimas sietinas su Krėtos miestais ir Mikénais, kuriuose buvo vystomi amatai, prekyba ir žemdirbystė, jie su senovės Rytų valstybėmis užmezgė prekybinius ir kultūrinius ryšius.

Pačioje „tamsiųjų šimtmečių“ pabaigoje graikai iš finikiečių perėmė abėcėlę, pradėtos rengti Olimpinės žaidynės. Senovės Graĩkijos civilizacijos branda susijusi su naujo tipo politinių darinių – polių klestėjimu. Galingiausios ir įtakingiausios graikų valstybės, turėjusios skirtingas valdymo tradicijas, buvo Aténai ir Spárta. Politinių ir socialinių reformų pagrindu tapo vidurinis sluoksnis – amatininkai, pirkliai, vidutiniai valstiečiai. Visiems visateisiams graikų visuomenės nariams – piliečiams – buvo užtikrintos dvi pagrindinės teisės: turėti privačios nuosavybės ir dalyvauti valstybės valdyme; jų pareiga buvo atlikti karo tarnybą. Greita ūkinė polių raida skatino kultūros ir mokslo augimą. Demokratijos raidos Aténuose neįmanoma suvokti be Solono, Temistoklio, Kleistenio, Periklio veiklos, Spártos valstybės stiprėjimo – be spartietiško gyvenimo būdo. Didelės įtakos Graĩkijos civilizacijai turėjo graikų ir persų karai: jie sutelkė Graĩkijos miestus, tačiau Peloponeso karas pradėjo Aténų ir Spártos tarpusavio kovas dėl įsigalėjimo Graĩkijoje. Karai pakirto graikų demokratijos tradiciją.

Prie Graĩkijos civilizacijos sklaidos labiausiai prisidėjo Makedònijos karalius Aleksandras. Aleksandro Makedoniečio užkariautose teritorijose pasaulyje išplito graikų kalba, pradėta domėtis graikų filosofija, miestuose daug kur perimtas graikiškas gyvenimo būdas. Atsirado nauji politikos ir kultūros centrai – Aleksándrija (Egiptè), Antiòchija, Pèrgamas ir kiti miestai. Iš Vakarų ir Rytų kultūrų sintezės susiformavo helenìzmas.

Senovės graikų indėlis į šiuolaikinės Europos šalių kultūrą neabejotinai didelis. Jų sukurta filosofija, gamtos mokslų pagrindai, architektūra, skulptūra, įvairių žanrų literatūra ir istoriografijos užuomazgos, demokratijos idėjos tapo viso krikščioniškojo pasaulio kultūros ir mokslo pagrindu. Senoji Graĩkijos filosofija turėjo didelės įtakos krikščionybės raidai, demokratinės santvarkos idėja – moderniųjų Vakarų valstybių politinėms santvarkoms.

11. SENOSIOS GRAIKIJOS CIVILIZACIJOS

- *Krėtos civilizacija buvo jūrinė – laivyba ir prekyba jai turėjo ypatingą reikšmę*
- *Mikėnų laikotarpio linijinis B raštas buvo iššifruotas*
- *Sukūrus graikų abėcėlę ir pradėjus rengti Olimpines žaidynes senovės Graĩkijos „tamsieji amžiai" baigėsi*

Apie 2000 m. pr. Kr.
Krėtoje paplito hieroglifų raštas (neiššifruotas)

IX–VIII a. pr. Kr.
graikai perėmė ir patobulino finikiečių abėcėlę

776 m. pr. Kr.
įvyko pirmosios Olimpinės žaidynės

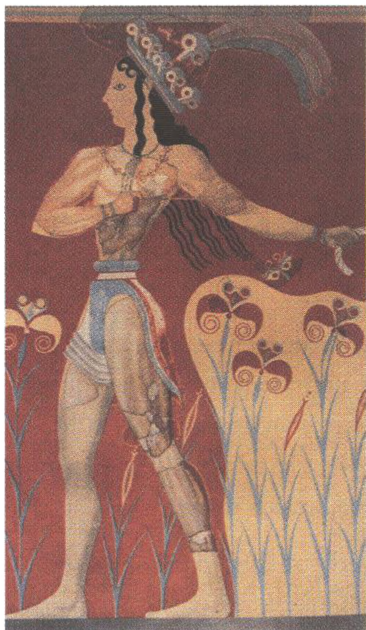
K**rėtos civilizacijos** (1) raida apima ilgą istorinį laikotarpį, dalijamą į tris periodus, kurie pavadinti legendinio karaliaus Mino vardu.

Ankstyvasis Mino laikotarpis (apie 3000–2200 m. pr. Kr.). Šiuo laikotarpiu Krėtos gyventojai vertėsi žemdirbyste, gyvulininkyste, žvejyba ir amatais. Labiausiai buvo paplitusi puodininkystė, ypač ištobulinta puodų puošyba, naudoti variniai, vėliau ir bronziniai įrankiai. Ankstyvosios Mino civilizacijos visuomenę turtiniu požiūriu sudarė vienalytė žemdirbių bendruomenė. Žemdirbiai augino alyvuoges ir vynuoges, iš jų gaminamas aliejus ir vynas buvo puiki prekė. Remiantis archeologiniais radiniais, galima daryti išvadą, kad Krėtos gyventojai prekiavo su Egiptù ir kitais Artimųjų Rytų kraštais. Jau šiuo laikotarpiu buvo išplėtota laivyba, kurios raida buvo glaudžiai susijusi su prekyba.

Vidurinysis Mino laikotarpis (apie 2200–1700 m. pr. Kr.). Krėtoje iš gyvenviečių susiformavo miestai. Juose toliau buvo plėtojami amatai: puodžiai naudojo ir tobulino žiedžiamąjį ratą, intensyviai prekiaujant su kitais kraštais, imti gaminti prekėms saugoti skirti dideli moliniai indai – **ámforos**. Pagrindiniai Krėtos prekybos partneriai buvo Egìptas, Kìpro, Finìkijos ir Mesopotãmijos miestai. Sparčiai augant Krėtos ūkiui, iškilo **aristokrãtija**. Tą rodo įspūdingų rūmų (Knosè (1), Fáiste ir Mãlijoje) statyba. Paprastai rūmai Krėtoje buvo statomi ant kalvų, gyvenamosios patalpos juose buvo aiškiai atskirtos nuo dirbtuvių ir sandėlių. Šiuo laikotarpiu Krėtoje iškilo politiniai

1. Knoso rūmų sosto menė

2. Knoso rūmų freska, vaizduojanti karalių-žynį

centrai, susiformavo pirmieji politiniai dariniai. Apie 2000 m. pr. Kr. pradėti naudoti hieroglifų rašmenys.

Vėlyvasis Mino laikotarpis (apie 1700–1200 m. pr. Kr.). Šis istorinis laikotarpis išsiskyrė karaliaus valdžios stiprėjimu ir valstybės centralizacija. Apie 1700 m. pr. Kr. Knoso ir kiti rūmai Krėtoje buvo sugriauti (greičiausiai stipraus žemės drebėjimo). Intensyviai prekiaudama su kitais kraštais valstybė nesunkiai atsigavo po katastrofos. II tūkstantmečio pr. Kr. vidurys – didžiausio jūrinės Krėtos valstybės klestėjimo ir galios laikotarpis. Pradėti atstatinėti rūmai: ypač įspūdingi buvo Knoso karaliaus rūmai su daugybe patalpų. Rūmų sienas puošė freskos (2), vaizduojančios religines apeigas, kautynes su buliais. Šalia gyvenamųjų patalpų buvo iždas, archyvas, sosto ir religinių apeigų salės. Ši unikali architektūra turėjo įtakos atsirasti mitui apie Knoso labirintą (**2**).

Krėtos gyventojai garbino du pagrindinius dievus: vaisingumo deivę ir Minotáurą (**4**) – pusiau žmogaus, pusiau jaučio pavidalo būtybę. Vaisingumo deivė globojo gyvūniją ir augmeniją, o Minotauras

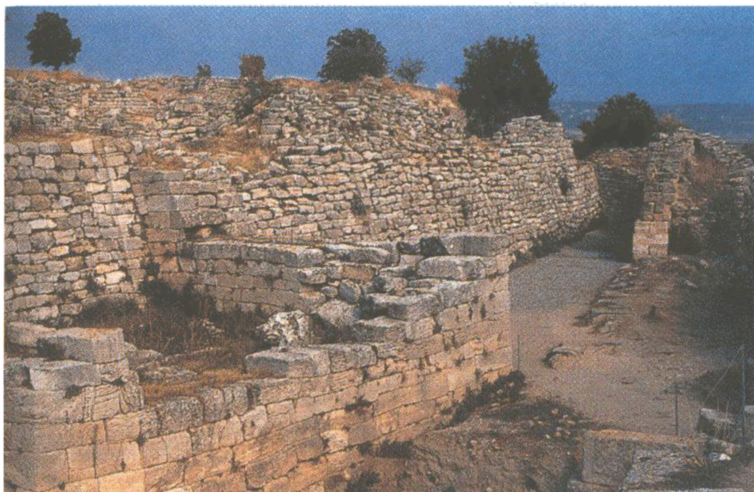
buvo žemės drebėjimų ir audrų valdovas. Manoma, kad norint jam įsiteikti ir išvengti gamtos katastrofų, buvo aukojami žmonės, rengiamos bulių kautynės. Krètos kultūrai, ypač menui, didelę įtaką darė Egìptas. Tai rodo saulės disko, spiralės, jaučio ragų ir kt. simboliai, būdingi Krètos menui.

Staigus Krètos civilizacijos nuosmukis (XV a. pr. Kr. vid.) siejamas su Teros ugnikalnio išsiveržimu, Mikénų prekybinės galios augimu ir graikų genties – achajų – **invãzija**.

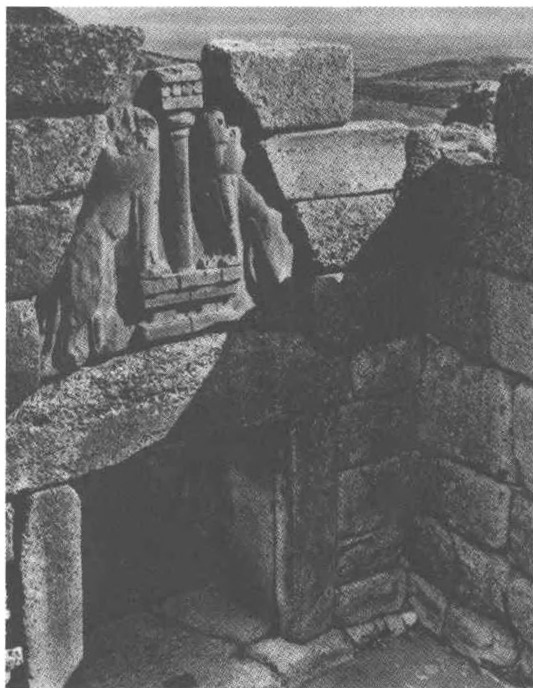
Mikénų laikotarpis (1600–1200 m. pr. Kr.) (1). III tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje į Vìdurio Graĩkiją ir Peloponèsą atsikraustė achajai. II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje nusilpus Krètos-Mino civilizacijai, prasidėjo vadinamosios Mikénų kultūros klestėjimas. Achajai pradėjo statyti tvirtoves ir plėšti turtingą kraštą. Jų karinę galią dar labiau stiprino kovos vežimai. Prekiaudami achajai sukaupė turtų ir įtvirtino valdžią. Jų valstybėms, kurios buvo padalytos į sritis, valdomas karo vietininkų, vadovavo karaliai. Achajai aktyviai veržėsi ir kolonizavo dalį Viduržemio jūros baseino žemių. Nuo XV a. pr. Kr. jie užėmė ir įsitvirtino Mažosios Azijos ir rytinėse Viduržemio jūros pakrantėse, Kipre, vakaruose pasiekė Sicìliją, Pietų̃ Itãliją.

Garsusis Homero (3) aprašytas Tròjos (3) karas (XIII a. pr. Kr.) buvo tik vienas iš achajų veržimosi pavyzdžių.

Mikénų kultūros savitumą rodo raštas, keramika ir architektūra. Tvirtovių ir rūmų statybai būdavo naudojami dideli akmens luitai. Išskirtiniai Mikénų miesto architektūros paminklai buvo Liūtų vartai (4) ir Atrijaus lobynas. Pastarasis pastatas turėjo neįprastos formos kupolą. Panašių statinių aptinkama ir Egiptè. Mikénų aristokratija buvo laidojama šachtiniuose kapuose, tačiau spręsti, kokia buvo Mikénų religija, sunku, nes nėra išlikusių šventyklų. Mikénų graikai perėmė Krètoje paplitusį linijinį A raštą ir jo pagrindu sukūrė linijinį B raštą, kuris XX a. viduryje buvo iššifruotas.

3. Tròjos griuvėsiai

4. Liūtų vartai (Mikénai, apie 1250 m. pr. Kr.)

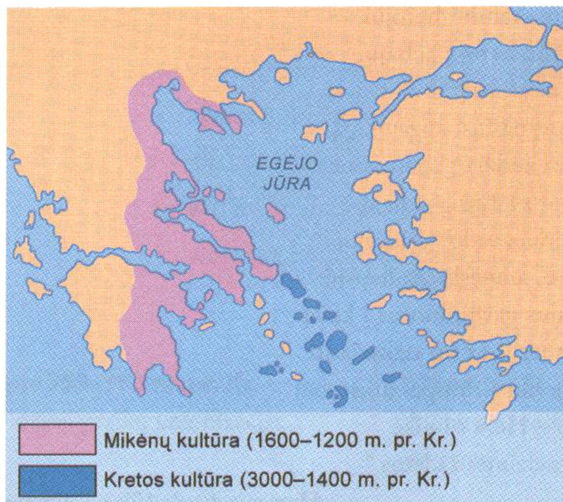
„Tamsieji šimtmečiai“ (XII a. pr. Kr.–IX a. pr. Kr.). XII a. pr. Kr. Mikénus nusiaubė kita graikų gentis – dorėnai, žlugo amatai ir prekyba. Dėl civilizacijos nuosmukio išnyko ir linijinis raštas. Didžioji dorėnų dalis iš užkariautų ir nusiaubtų teritorijų pasitraukė, nes didelis skaičius žmonių krašte negalėjo išgyventi. Nedidelės jų grupės apsigyveno kitose Peloponeso vietovėse: Lakonijoje, Mesenijoje ir kitur. Šiuo laikotarpiu ūkyje ir gamyboje bronzą pakeitė geležis, o greta gyvulininkystės išplito ir žemdirbystė. Dorėnai ir vietiniai gyventojai achajai kolonizavo Egėjo jūros salas ir vakarines Mažosios Azijos pakrantes. Kolonijų gyventojai, sukūrę savitą graikų kultūrą, imti vadinti jonénais.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Apibūdinkite svarbiausius Krėtos civilizacijos laimėjimus.
2. Kokiu laikotarpiu Krėtos civilizacija labiausiai klestėjo? Kas jam būdinga?
3. *Palyginkite Krėtos ir Mikénų civilizacijas.
4. *Kodėl prekyba buvo Krėtos ir Mikénų civilizacijų varomoji jėga?
5. Kokie pokyčiai įvyko Graĩkijoje „tamsiaisiais šimtmečiais“?
6. Su kokiomis kitomis to meto civilizacijomis Kretà ir Mikénai palaikė ryšį? Kuo tai pasireiškė?

ŠALTINIAI:

1. Krėtos ir Mikėnų kultūros

2.

Pagal graikų mitus, Tesėjas, legendinis Atėnų karalius ir valstybės įkūrėjas, Labirinte Knoso saloje nukovė Minotaurą (juodafigūrės vazos piešinio fragmentas, apie 540 m. pr. Kr.)

3. Taigi visi – ir dievai olimpiečiai, ir vyrai žirgvaldžiai
Naktį miegojo, tik Dzeusas ramiai negalėjo užmigti.
Rūpinos savo širdy, kaip reikės tam Achilui herojui
Garbę grąžinti, pražudžius daugybę herojų achajų.
Širdžiai jo toks pasirodė sumanymas būsiąs geriausias:
Vadui didžiam Agamemnonui Sapną pasiųst apgaulingą.
Tą pavadinęs, Kronidas prabilo jam žodžiais sparnuotais:
„Lėk, apgaulingasis Sapne, tuoj pat į laivyną achajų.
Būstan atvykęs garsaus Agamemnono, vado vyriausio,
Viską tu jam, nepraleisdamas nieko, praneški, ką liepsiu.
Liepk jam ginkluotis ir tuos achajus garbiniuotus į kovą
Vesti smarkiausiai pačiam, nes dabar jisai tur užkariauti
Miestą plačgatvį trojėnų. Tarp tų, kur Olimpo aukštybėj
Turi namus, nebeliko jau skirtumo – Hera sutaikė
Savo meldimais visus, o trojėnams nelaimės žadėtos."

Homeras, *Iliada,* Vilnius, 1962, p. 27.

4. Kai Tesėjas atkeliavo į Atėnus, visą Atiką buvo apgaubęs gilus liūdesys. Iš Krėtos atvyko galingojo karaliaus Minojo pasiuntiniai pasiimti duoklės. Sunki ir gėdinga buvo toji duoklė. Atėniečiai privalėjo kas devyneri metai pasiųsti į Krėtą septynis jaunuolius ir septynias merginas. Ten jie būdavo uždaromi didžiuliuose Labirinto rūmuose, kur juos prarydavo Minotauras, siaubinga pabaisa žmogaus liemeniu ir jaučio galva. Minojas pareikalavo iš atėniečių tokios duoklės tada, kai šie užmušė jo sūnų Androgėją. Trečiąkart siuntė atėniečiai į Krėtą baisiąją duoklę. Jie jau paruošė laivą ir, liūdėdami jaunųjų Minotauro aukų, iškėlė jame juodas bures.

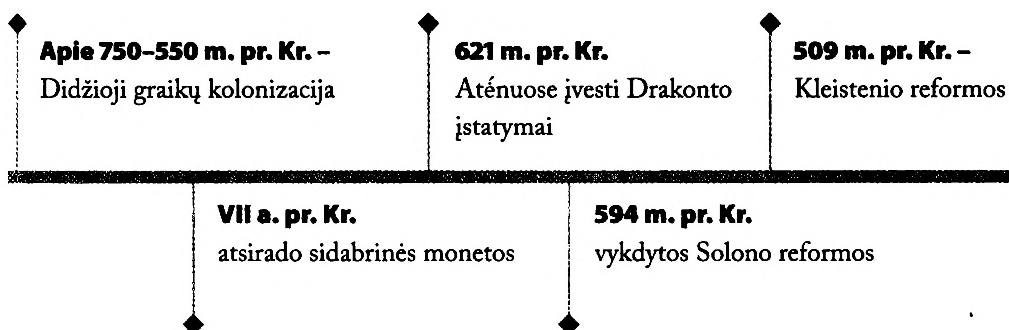
N. Kunas, *Senovės Graikijos legendos ir mitai*, Vilnius, 1984, p. 170.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pasakykite, kur susidarė seniausios Europos civilizacijos židiniai. Pagalvokite, kokiai žmonių veiklai buvo palanki Krėtos ir Mikėnų civilizacijų geografinė aplinka.
2. Kuo, pasak graikų mitų, buvo reikšmingas 2 šaltinyje pavaizduotas Tesėjo žygdarbis? Atsakymą pagrįskite remdamiesi 4 šaltiniu.
3. Kaip mitologiniai įvykiai, pavaizduoti 2 ir 4 šaltiniuose, yra susiję su archeologų radiniais? Atsakydami remkitės šios pamokos medžiaga.
4. Su kokiu graikų istorijos epizodu sietinas 3 šaltinis? Koks, pasak šaltinio autoriaus, buvo dievų vaidmuo aprašomuose įvykiuose?

12. ARCHAJINĖ GRAIKIJA

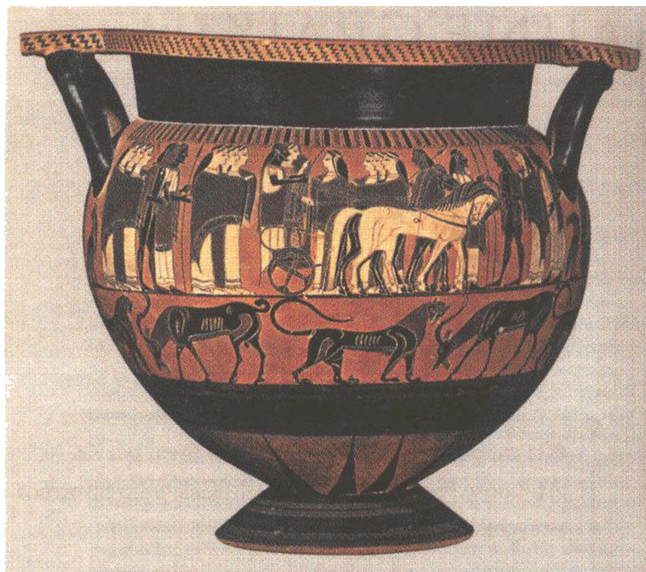
- *Polis – senovės graikų gyvenimo centras*
- *Amatų ir prekybos raida sudarė sąlygas atsirasti senovės graikų visuomenės viduriniam sluoksniui*
- *Atėnų ir Spártos valstybės: tipiški skirtingos polių politinės santvarkos pavyzdžiai*

VIII–VI a. pr. Kr. senovės Graĩkijos istorijoje vadinamas archajiniu laikotarpiu. Pačioje jo pradžioje pradėtos rengti Olimpinės žaidynės (1-oji VIII a. pr. Kr. pusė) ir sukurtas graikiškas raidynas (IX–VIII a. pr. Kr.). Šiuo metu atsirado nauja valstybingumo forma – pòlis, kurį sudarė miestas ir jam pavaldi aplinkinė teritorija. Graikų polius valdė tautos susirinkimas, kuriame dalyvavo visi piliečiai – vyrai, turintys žemės nuosavybės. Tautos susirinkime buvo sprendžiami taikos, karo ir vidaus gyvenimo klausimai. Polyje susiformavo piliečių vertybinės nuostatos, supratimas, kad rūpintis polio gerove yra kiekvieno piliečio pareiga.

Polio gerovę lėmė žemdirbystės (vynuogininkystės ir alyvuogininkystės), amatų ir prekybos raida. Šiuo laikotarpiu pradėta naujai apdirbti geležį (grūdinant ir virinant), imta gaminti aukštesnės kokybės ginklus ir įrankius. Ypač patobulėjo bronzos lydymo technologijos. Iš plonų bronzos lakštų buvo daromi šarvai ir indai. Graĩkijos pasididžiavimu tapo puikūs laivai, o juodafigūrė graikų keramika (1) buvo labai vertinama visuose kraštuose, su kuriais graikai prekiavo. Prekyboje vyko svarbus pokytis – VII a. pr. Kr. atsirado sidabrinių monetų.

Iki VII a. pr. Kr. vidurio polių gyvenime vyravo aristokratija. Žemdirbiai, ištikus nederliui ir sausrai, prasiskolindavo, dėl didelių palūkanų prarasdavo žemę ir tapdavo priklausomi nuo aristokratų. Aristokratijos gyvenimas (vežimų lenktynės, medžioklės

1. Juodafigūrė graikų keramika: korintiškas krāteras (apie 560 m. pr. Kr.)

ir pramogos) kėlė graikų pasipiktinimą. Nerimauti vertė laisvųjų žmonių skurdas ir skolinė vergija. Aristokratijos rankose buvo karinė galia, kurios pagrindas – kavalerija ir kovos vežimai – ilgą laiką buvo smogiamoji polio kariuomenės jėga. Turtingi ir galingi aristokratai tapo **oligárchais.**

VII a. pr. Kr. poliuose tarp aristokratijos ir liaudies (gr. *demos*) prasidėjo politinės kovos dėl skolinės vergovės panaikinimo, galimybės dalyvauti politiniame gyvenime ir teisiškai garantuotos nuosavybės. Paprotinę teisę ėmė keisti rašytinė. Sustiprėjo liaudies politinė galia, nes ji sudarė didelę ir svarbią kariuomenės dalį. Kariuomenės branduolys buvo geležiniais ginklais apsiginklavę kariai – **hoplìtai** (2), kurie kovodavo išsirikiavę į **falángą**. Raiteliams ir kovos vežimams įveikti keturkampiu išsirikiavusią laisvųjų žemdirbių kariuomenę buvo sunku. VII–VI a. pr. Kr. daug kur valdžią poliuose buvo užgro-

2. Hoplitai. Graikų vazos detalė, rasta Ròmoje (apie 650 m. pr. Kr.)

bę vadinamieji **tirõnai**. Jie, kilę iš aristokratų, savo valdymą iš dalies nukreipdavo prieš kilminguosius: konfiskuodavo žemes, išlaisvindavo priklausomus žmones. Vienoms aristokratų grupėms tironai suteikdavo daugiau teisių, o kitas persekiodavo.

Didžiąją graikų kolonizaciją (apie 750–550 m. pr. Kr.) (1) daugiausia lėmė žemės ir darbo trūkumas. Graikai kėlėsi į vakarus (Pietų̃ Itãliją, Sicìliją, dabartinę Pietų̃ Prancūzìjos teritoriją), šiaurės rytus (Juodosios jūros pakrantes), pietryčius (Egìpto, Finìkijos ir Lìbijos pakrantes), steigė kolonijas ten, kur buvo geriamojo vandens išteklių, naudingųjų iškasenų, derlingos žemės, tinkamų uostams rengti pakrančių.

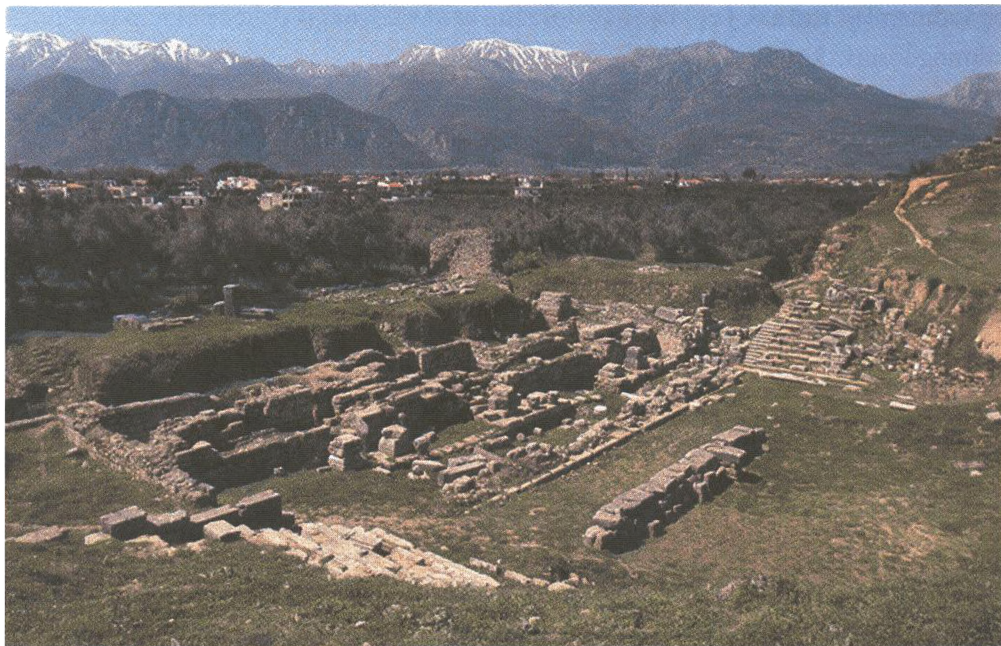
Archajinėje Graĩkijoje susiformavo pagrindinės polio valdymo formos, kurių geriausi pavyzdžiai yra Atėnai ir Spárta.

Atė́nus Atikos pusiasalyje įkūrė jonėnai. Iš pradžių juos valdė karalius – basilė́jas, vėliau – vyresniųjų taryba, kurią sudarė **archòntai**. Aristokratijai atstovavo **areopãgas**. Plėtojantis amatams ir prekybai laisvieji gyventojai ėmė reikalauti politinių teisių. **621 m. pr. Kr.** archontas Drakontas kodifikavo teisę, įstatymais įtvirtino tris svarbius pokyčius: panaikino kraujo kerštą, atskyrė tyčinę ir netyčinę žmogžudystes, įteisino privačią nuosavybę – už pasikėsinimą į ją buvo žiauriai baudžiama.

594 m. pr. Kr. archontas **Solonas (640–561 m. pr. Kr.)** (2) reformavo Atėnų ekonominį, socialinį ir politinį gyvenimą. Jis nustatė, kiek daugiausia žmogus gali turėti žemės nuosavybės, apribojo palūkanas, įvedė bendrą matų sistemą, leido eksportuoti alyvuogių aliejų (bet uždraudė grūdus). Solonas įvedė įstatymą, kuriuo sūnus buvo atleidžiamas nuo tėvo globos senatvėje, jei pastarasis jo neišmokė amato. Uždraudė skolinę vergovę, sustiprino vidurinio sluoksnio padėtį. Solonas Atikos visuomenę pagal turtą suskirstė į keturias klases, taip sumažindamas aristokratijos galią. Žmogaus padėtį visuomenėje lėmė nebe kilmė, bet nuosavybė. Gerokai išaugo tautos susirinkimo politinė reikšmė. Jo darbui vadovavo 400 taryba. Ši institucija apribojo aristokratų tarybos – areopago – veiklą.

Ne visi atėniečiai buvo patenkinti Solono reformomis, todėl vėl prasidėjo politinės kovos, pasibaigusios Peisistrato perversmu 560 m. pr. Kr. Tironas Peisistratas žemdirbiams suteikė lengvatinių paskolų, įsakė, kad teismai vyktų provincijose.

Nuvertus Peisistrato palikuonių valdžią, 508–500 m. pr. Kr. Atėnus valdė Kleistenis. Jis Atiką suskirstė į **dèmus**, o vietoj 4 senųjų gimininių **filių** įsteigė 10 teritorinių, kurias sudarė miesto rajonas, pajūrio ruožas ir atskira sritis. Ši reforma paskatino Atėnų visuomenę **konsolidúotis**, pabrėžė žemdirbystės, amatų ir prekybos svarbą. Kleistenis papildė Atėnų tarybą iki 500 narių. Taryba turėjo rengti tautos susirinkimui įstatymų projektus ir spręsti administracines problemas. Kleistenio valdymo laikais įvestas ostrakìzmas: piliečiai, įtariami keliantys grėsmę esamai polio santvarkai, slapta nubalsavus buvo ištremiami iš valstybės.

3. Spártos miesto griuvėsiai

Spárta. Apie 1000 m. pr. Kr. Peloponese dorėnai įkūrė Spártos gyvenvietę (3). Spartiečiai, nugalėję vietinius gyventojus, įsitvirtino Lakonijoje. Jie didžiąją vietinių gyventojų dalį pavertė vergais – helòtais, o tuos, kurie pripažino Spártos valdžią – periòikais. Perioikai buvo nevisateisiai laisvieji, jie dalyvavo valdant polį ir atliko karo prievolę. Visateisiai valstybės piliečiai buvo tik spartiečiai. Spártą valdė du karaliai. Jie vadovavo kariuomenei, o taikos metu sprendė teisines ir religines problemas. Kitus valstybės reikalus tvarkė gerùsija – iš aristokratų sudaryta polių seniūnų taryba. Tautos susirinkimas pritardavo kitų valdžios institucijų sprendimams. Penki **efòrai** stebėjo visuomenės gyvenimą, prižiūrėjo, kaip laikomasi įstatymų.

Tradiciškai manoma, esą Spártos valdymą reformavo Likurgas (**4**). Spartiečių vaikai buvo auklėjami karinėse stovyklose, suaugusieji privalėjo dalyvauti bendruose pietuose (**3**). Tai leido valstybei kontroliuoti piliečių gyvenimą. Likurgas uždraudė prekiauti, turėti pinigų, amatais galėjo verstis tik perioikai. Vadinamieji Likurgo įstatymai paskatino Spártos visuomenę susivienyti, jie pabrėžė lygybę, bet visiškai reguliavo asmeninį žmogaus gyvenimą.

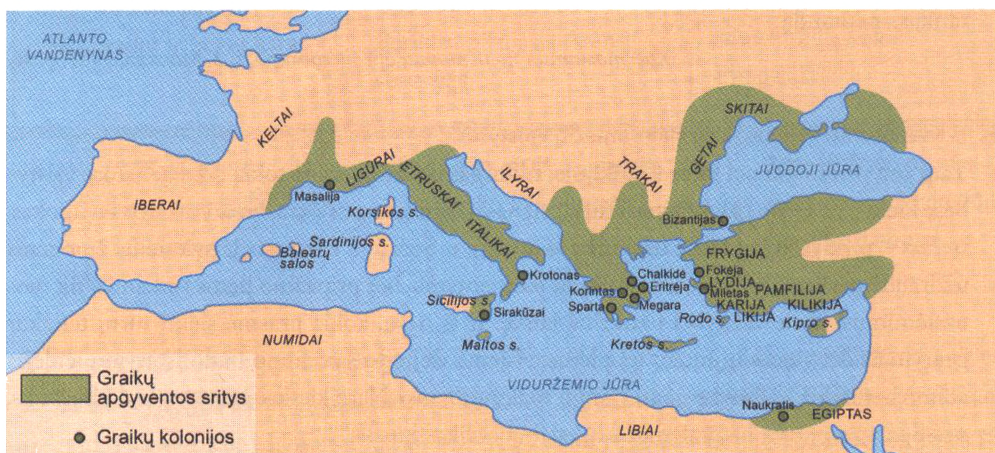
Spárta užkariavimų politiką vykdė ir diplomatinėmis priemonėmis. Apie 550 m. pr. Kr. buvo sudaryta vadinamoji Peloponeso sąjunga, kuriai priklausė dauguma Peloponeso pusiasalio valstybių.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. *Paaiškinkite, kaip graikų polis susijęs su piliečio sampratos atsiradimu.
2. Kuo senovės Graĩkijos visuomenei svarbūs amatai ir prekyba?
3. Kokiomis reformomis ir kaip buvo pertvarkytas Aténų ir Spártos valdymas?
4. *Pamąstykite, kodėl vidurinis sluoksnis tapo politinio gyvenimo pagrindu.
5. Kokios buvo Didžiosios graikų kolonizacijos priežastys?
6. Palyginkite Aténų ir Spártos valstybių santvarkas.

ŠALTINIAI:

1. Didžioji graikų kolonizacija

2. Būtent tada nelygybė tarp skurdžių bei turčių, sakytume, pasiekė aukščiausią tašką ir valstybė atsidūrė ant žlugimo ribos. Atrodė, jog polis galėtų išsilaikyti, ir padėtis jame susitvarkytų tik įvedus tironiją. Mat visa liaudis buvo prasiskolinusi turčiams. Žmonės arba dirbo žemę ir atiduodavo turtuoliams šeštadalį derliaus, arba skolinosi pinigų užstatydami patys save, taigi skolintojai galėjo parduoti juos į vergiją: vieni vergavo gimtojoje žemėje, kiti buvo parduodami svetur. O daugelis dėl skolintojų negailestingumo net būdavo priversti parduoti savo vaikus (to nedraudė joks įstatymas) ir vykti į tremtį.

Tada patys galvočiausi iš atėniečių, matydami, kad tik vienas Solonas niekuo negali būti apkaltintas, kad jis nėra nei turtuolių nusikaltimų bendrininkas, nei varžomas nepriteklių, kuriuos patiria skurdžiai, ėmė prašyti jo imtis valstybės reikalų ir sustabdyti nesantarvę.

Pagal: Plutarchas, „Solonas“, *Biografijos*, Vilnius, 1998, p. 18.

3. Iš Ksenofonto (430 m. pr. Kr.–350 m. pr. Kr.) veikalo „Lakedaimoniečių valstybė":

Argi galėtų kas nors per bendrus pietus rimtai pakenkti sau ir savo ūkiui rinktiniais valgiais arba girtuokliaudamas? Visose kitose valstybėse bendraamžiai dažniausiai būna kartu ir kuo mažiausiai vienas kito varžosi; o Likurgas Spártoje suvienijo kartas, kad jaunimas būtų ugdomas būtent vyresniųjų patyrimo. Feiditijų[1] metu priimta pasakoti apie darbus, kuriuos valstybėje kas nors nuveikė; todėl ten beveik nelieka laiko pūstis, girtiems išsišokti, nepadoriai elgtis, blevyzgoti. Ir štai ką dar gera turi pietų ruošimas ne namuose: grįždami namo, feiditijų dalyviai turi eiti pėsčiomis ir saugotis, kad būdami girti nepargriūtų; jie turi žinoti, kad negalima pasilikti ten, kur pietavo, kad jiems reikia eiti tamsoje kaip dieną, nes tarnaujančiam įguloje su fakelu vaikščioti neleidžiama. Be to, pastebėjęs, kad tas pats maistas, kuris gerą veido spalvą ir sveikatą suteikia dirbančiam, o dykaduoniaujantį apdovanoja bjauriu storumu ir ligomis, Likurgas atsižvelgė ir į tai... Būtent dėl šios priežasties ir sunku rasti sveikesnių, fiziškai stipresnių žmonių kaip spartiečiai, nes jie vienodai mankština ir kojas, ir rankas, ir sprandą.

Хрестоматия по истории древнего мира, t. 2, Москва, 1951, p. 96.

4. Iš Ksenofonto veikalo „Lakedaimoniečių valstybė":

Taip pat, priešingai nei kitur Graĩkijoje, Likurgas Spártoje įvedė tokią tvarką. Kitose valstybėse kiekvienas kaip gali kraunasi turtą: vienas užsiima žemės ūkiu, kitas yra laivo savininkas, trečias – pirklys, o kai kurie užsidirba iš amatų; o Spártoje Likurgas laisviesiems žmonėms uždraudė užsiimti bet kuo, kas susiję su pasipelnymu, bet pripažino jiems tinkamus tik tuos užsiėmimus, kurie valstybei užtikrina laisvę. Ir iš tiesų, kokia prasmė siekti turtų ten, kur įstatymais dėl vienodų įmokų už pietus, visiems vienodo gyvenimo būdo įstatymų leidėjas atėmė bet kokią galimybę gauti pinigų malonumams? Nereikia kaupti turtų ir drabužiams, nes Spártoje puošia ne prabangūs rūbai, bet sveikas kūnas.

Хрестоматия по истории древнего мира, t. 2, Москва, 1951, p. 97.

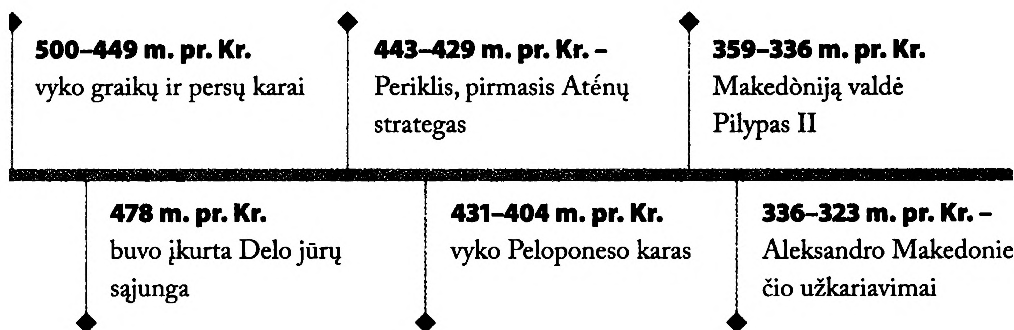
DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, nustatykite graikų kolonizacijos kryptis. Pagalvokite, su kuo graikai daugiausia varžėsi steigdami kolonijas.
2. Kokiomis aplinkybėmis Solonas tapo archontu (pagal 2 šaltinį)?
3. Kodėl Spártoje buvo paplitę bendri pietūs (3 šaltinis)? Kokių tikslų siekė Likurgas juos rengdamas? Ar jie turėjo teigiamos reikšmės?
4. Naudodamiesi 3 ir 4 šaltiniu apibūdinkite spartiečių gyvenimo bruožus. Ar jie jums patinka? Kodėl?
5. *Palyginkite ūkinę veiklą Spártoje ir Aténuose (4 šaltinis).

[1] Feidìtijas – bendras valgymas, bendruomenės vaišės; bendruomeninė valgykla.

13. KLASIKINĖ GRAIKIJA

- *Graikų ir persų karai – sudėtingiausias senovės Graĩkijos istorijos laikotarpis*
- *Demokratija nesugebėjo išspręsti Graĩkijos visuomenėje didėjančių prieštaravimų*
- *Aleksandro Makedoniečio užkariavimai lėmė Graĩkijos kultūros **sklaidą***

Klasikinės Graĩkijos epochoje (V a. pr. Kr.–IV a. pr. Kr.) graikų civilizacija suklestėjo, vyko jos sklaida, o vėliau ištiko krizė. Didžiausią grėsmę Graĩkijos civilizacijos raidai kėlė graikų ir persų karai (**1**), vykę dėl agresyvios Pèrsijos impèrijos užsienio politikos, kuria buvo siekiama pavergti turtingus graikų polius.

Jonijos miestus Mažojoje Azijoje persai užkariavo VI a. pr. Kr. pabaigoje. Darėjas I Didysis panaikino jų savivaldą. Miestai turėjo paklusti Mažosios Azijos satrapui, mokėti jam mokesčius ir atlikti prievoles. Graikai pasipriešino – **500–494 m. pr. Kr.** prasidėjo sukilimas Miletè, į kurį įsitraukė ir kiti miestai. Pažadais ir papirkinėjimais persams pavyko išardyti Milèto sukurtą sąjungą, o patį miestą sugriauti. Šis sukilimas tapo karo su graikų poliais Balkanuose dingstimi.

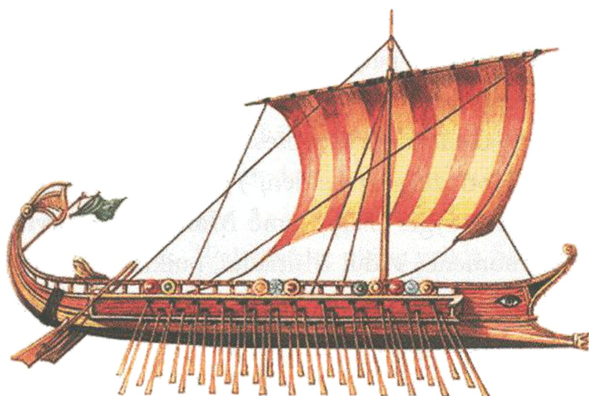
492–490 m. pr. Kr. persai įsitvirtino Makedònijoje ir ruošėsi žygiui į Atėnus. Darėjaus I reikalavimą paklusti persams (atiduoti „žemę ir vandenį") įvykdė visi Graĩkijos poliai, išskyrus Spártą ir Atėnus. Šio persų žygio baigtį lėmė **Maratono kautynės (490 m. pr. Kr.)** (**2**), kuriose graikų kariuomenės vadui Miltiadui, puikiai pasirinkus taktiką, pavyko nugalėti persus: graikai staiga puolė priešininkus, o tarp kalvų išsidėsčiusi kariuomenė neleido jiems pasitelkti kavalerijos.

480–479 m. pr. Kr. persų valdovas Kserksas I vėl surengė karo žygį prieš graikus. Jo metu įvyko svarbūs Termopilų, Salamino ir Platajų mūšiai. Pirmajame iškilo Spártos karalius Leonidas, kuris staigiais negausių savo pajėgų **manèvrais** gana ilgai gynė Termopilų perėją (patogiausią kelią iš Šiáurės į Vìdurio Graĩkiją), bet galiausiai buvo sumuštas. Salamino mūšyje Temistoklis suklaidino persus, melagingai informuodamas juos apie graikų laivyno atsitraukimą, ir privertė trauktis. Šiame mūšyje persai prarado daug savo laivų. Platajų mūšyje staigus ir apgalvotas graikų atsitraukimas paskatino persus pulti. Tai ir nulėmė graikų pergalę. Po šio mūšio buvo panaikinta tiesioginė grėsmė Graĩkijos miestams.

478 m. pr. Kr. buvo įkurta Aténų vadovaujama **Delo jūrų sąjunga**, kuri karui su persais turėjo bendrą iždą ir kariuomenę. Svarbiausi 478–459 m. pr. Kr. laikotarpio mūšiai įvyko Eurimedonto upės žiotyse. Mūšiuose kovojo graikų pėstininkai ir karinis jūrų laivynas. Iš pradžių buvo nugalėtas persų laivynas, vėliau išlaipinti pėstininkai įveikė persus sausumoje. Po Eurimedonto mūšių Delo jūrų sąjungoje sustiprėjo Aténai, ir dėl to kilo nesutarimų su Spárta.

459–449 m. pr. Kr. Aténai rėmė sukilimus Pèrsijos vakarinėse satrapijose, tačiau jie buvo numalšinti. Sėkmingai kariaudami prieš Spártą ir Pèrsiją, Aténai išsaugojo ir net sustiprino savo galią, o Delo jūrų sąjungos iždą perkėlė pas save. 449 m. pr. Kr. archontas Kalijas su persais pasirašė taikos sutartį ir privertė juos atsisakyti tikslų viešpatauti Egėjo jūroje.

Karo su persais metu Aténuose kilo ginčų, kaip geriau kovoti su priešininkais. Temistoklis, aktyvios užsienio politikos šalininkas, siūlė pastatyti 200 **trijèrų** (1) ir apginkluoti vargingiausius valstybės piliečius. Jam priešinosi aristokratas Aristeidas, teigęs, kad verčiau reikia statyti gynybinę Aténų sieną. Temistokliui nugalėjus, Aristeidas buvo ištremtas vadovaujantis ostrakizmu. Aristokratai ir demokratai nusprendė, kad Temistoklio populiarumas gali būti pavojingas, todėl ir jį patį ištrėmė iš miesto. Karo su persais metu sumažėjo aristokratijos galia.

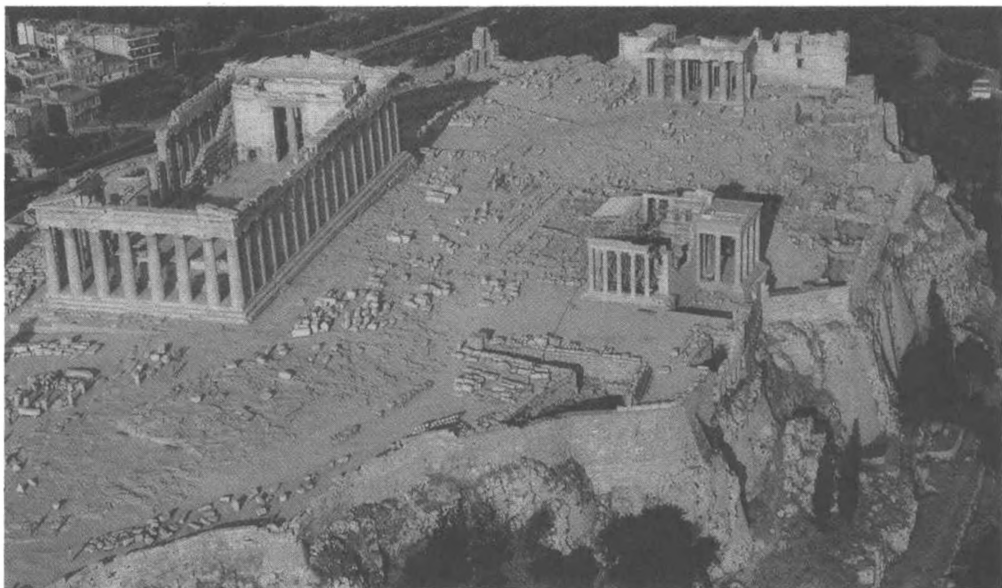
1. Graikų trijera

443–429 m. pr. Kr. Atėnų strategas **Periklis (495–429 m. pr. Kr.)** (2, **3**), siekdamas stiprinti vidurinį piliečių sluoksnį ir spręsti vargingesnių piliečių problemas, steigė naujas kolonijas ir plėtė politines piliečių teises. Panaikinus turto cenzą, valstybines pareigas galėjo eiti ir neturtingi piliečiai. Jiems pradėtas mokėti atlyginimas. Į valstybės tarnybą pareigūnai buvo renkami burtų keliu, nes tai mažino galimybę papirkti rinkėjus. Nuskurdusiems piliečiams imta dalyti maisto produktų, suteikta darbo statybose Atėnų akropolyje (3) ir kitur, todėl mažėjo jų nepasitenkinimas. Atėnų demokratiją sunaikino **Peloponeso karas (431–404 m. pr. Kr.)**, kuriame Atėnus nugalėjusi Spárta įvedė oligarchinį valdymą ir tapo graikų polių **hegemonù.**

2. Periklio biustas (V a. pr. Kr.)

Peloponeso karas paveikė Graĩkijos polių ūkinę raidą. Paprasti piliečiai dėl nuolatinių karų nusigyveno ir prarado žemės sklypus. Paplito dideli ūkiai, kuriuose dirbo vergai. Iškilo ir sustiprėjo nauja visuomenės grupė – turtingi **metèkai**, kurie reikalavo politinių teisių, rengė sąmokslus ir sukilimus, kol buvo įvesta tironija. Tironai perskirstė turtus, suteikė metekams pilietybę ir bandė stabilizuoti valstybės gyvenimą, tačiau vidurinis sluoksnis jų neparėmė.

3. Atėnų akropolio griuvėsiai (šių laikų vaizdas)

4. Marmurinė Aleksandro Makedoniečio galva (Stambùlo muziejus, Tur̃kija)

Nuo IV a. pr. Kr. vidurio didžiausią grėsmę graikų politiniam savarankiškumui pradėjo kelti Makedònija. Jos užsienio politikos sėkmę nulėmė karinės naujovės: makedonų kariuomenę sudarė ilgomis ietimis bei mažais skydais ginkluoti pėstininkai ir kavalerija. Miestus makedonai užimdavo ne po ilgai trunkančios apsiausties, bet panaudoję apgulties techniką. Karalius **Pilypas II (valdė 359–336 m. pr. Kr.)**, užkariavęs aukso kasyklų turtingą Trakijos pakrantę, siekė pavergti ir graikų polius. **338 m. pr. Kr. Chaironėjos mūšyje** jungtinė graikų polių kariuomenė pralaimėjo Makedònijai. Pilypas II, norėdamas suvienyti ir patraukti graikus į savo pusę, paskelbė karą Pèrsijai. Šio karo tikslas – panaikinti persų grėsmę ir atverti graikams prekybinius kelius į Rytus. Kai Pilypas II buvo nužudytas, sostą užėmė jo sūnus **Aleksandras Makedonietis (valdė 336–323 m. pr. Kr.)** (4, **4**), kuris įgyvendino tėvo sumanymą.

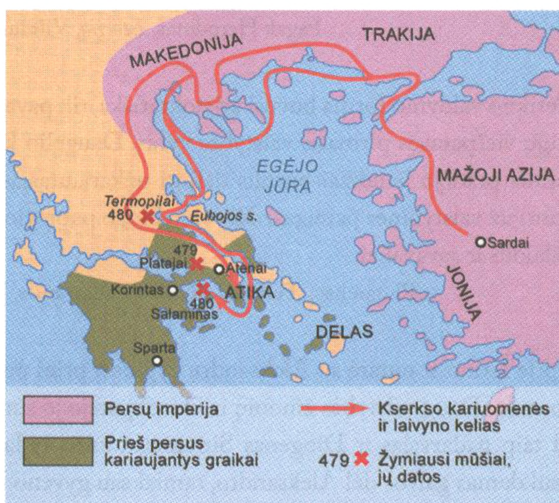
Mažoji Azija buvo užkariauta po Graniko ir Iso kautynių (334–333 m. pr. Kr.). Pergales lėmė apgalvota mūšių taktika, kai persai negalėjo panaudoti svarbiausios savo karinės jėgos – kavalerijos. Netrukus pasidavė ir Egìptas, kuriame Aleksandras Makedonietis pastatė Aleksándrijos miestą. Karvedžio pagarba vietiniams dievams ir papročiams užtikrino egiptiečių paramą kovojant su persais. Lemiamas mūšis su jais įvyko prie **Gaugamelų (331 m. pr. Kr.)**, kur makedonai nugalėjo gerokai gausesnę persų kariuomenę, kuri turėjo kovos vežimų ir dramblių. Taip Aleksandras Makedonietis įsitvirtino Mesopotãmijoje, užėmė Vidurinę Aziją, pasiekė Ìndiją, bet dėl karių nepasitenkinimo, sunkių gamtinių ir oro sąlygų žygį nutraukė. Aleksandro Makedoniečio užkariautose teritorijose formavosi bendra – helenistinė – kultūra, plito graikų kalba, mokslas, gyvensena. Savarankiškus polius pakeitė didelė valstybė – imperija, o polio demokratiją – stipri centralizuota valdžia.

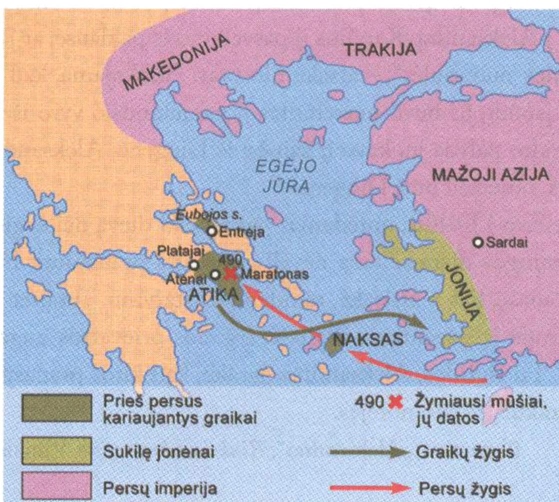
KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Apibūdinkite svarbiausius graikų ir persų karų etapus.
2. *Kaip pasikeitė Graĩkijos visuomenė po graikų ir persų karų? Kaip graikų pasaulį paveikė tarpusavio karai? Kodėl jie kilo?
3. Kokios aplinkybės lėmė Makedònijos iškilimą?
4. *Įrodykite, kad polių demokratijos žlugimą lėmė vidurinio sluoksnio sunykimas.
5. Paaiškinkite, kuo reikšmingi Aleksandro Makedoniečio užkariavimai. Kodėl jam pavyko taip greitai užkariauti tiek daug teritorijų ir kodėl jo imperija taip greitai žlugo?

ŠALTINIAI:

1. Graikų ir persų karai

2. 110. Kai atėniečiai išsirikiavo Maratone, štai kas atsitiko: kariuomenės rikiuotė buvo lygi medų rikiuotei, bet jos viduryje stovėjo už vienas kito tik po kelis vyrus, todėl toje vietoje helėnai buvo silpniausi, o abudu sparnai buvo stiprūs dėl daugybės vienas už kito stovinčių vyrų.
112. Kai kariuomenė jau buvo išrikiuota ir aukos parodė gerus ženklus, atėniečiai buvo paleisti ir tekini ėmė bėgti į barbarus. Tarpas tarp abiejų kariuomenių buvo ne mažesnis kaip 8 stadijai. Pamatę atbėgančius priešus, persai pasirengė juos atremti nutarę, kad atėniečiai kvaili ir bėga tiesiai į pražūtį, mat jų buvo visai nedaug ir iš jų nebuvo nė vieno raitelio nei lankininko. Taip manė apie juos barbarai. O atėniečiai urmu susirėmė su priešu ir narsiai kovojo. Kiek žinau, tik jie vieni iš visų helėnų tekini puolė priešą ir tik jie vieni nepabūgo.
113. Maratono mūšis tęsėsi ilgai. Ties atėniečių rikiuotės viduriu, kur buvo persai ir sakai, nugalėjo barbarai ir, ją pralaužę, ėmė vytis priešą gilyn į žemyną. O abiejuose sparnuose laimėjo atėniečiai ir platėjiečiai. Nugalėję jie nesivijo bėgančių priešų; atsisukę į tuos, kurie buvo pralaužę linijos vidurį, ir susiglaudę, puolė juos ir nugalėjo.

Pagal: Herodotas, *Istorija,* Vilnius, 1988, p. 348–349.

3. Tukididas rašo, kad Periklio valdymo forma buvusi aristokratiška, tik pavadinimas jos buvęs demokratija, o iš tikrųjų viešpatavęs pirmasis valstybės vyras. Daugelio kitų autorių tvirtinimu, Periklis pirmutinis pradėjo liaudžiai burtais dalinti užkariautąsias žemes, duoti jai pinigų teatrui ir atlyginti už valstybines pareigas; dėl tokio blogo papročio žmonės iš kuklių ir darbščių pasidarę išlaidūs ir savavaliai.

Plutarchas, „Periklis“, *Rinktinės biografijos,* Vilnius, 1996, p. 16.

4. 14. Graikai susirinko prie Ìstmo ir nutarė su Aleksandru žygiuoti prieš persus. Aleksandras buvo paskelbtas žygio vadu. Daug valstybės žmonių ir filosofų atėjo jo sutikti ir pasveikinti. Karalius tikėjosi, kad taip padarysiąs ir Diogenas Sinopietis, kuris tada gyveno Korintè. Kadangi filosofas, nesukdamas galvos dėl Aleksandro, ramiai sau gyveno Kranẽjuje, jis pats nuvyko pas Diogeną. Diogenas gulėjo prieš saulę. Pamatęs tiek žmonių ateinant, filosofas kilstelėjo ir pažiūrėjo į Aleksandrą. Karalius jį pasveikino ir paklausė, ar jam ko nors nereikią. „Pasitrauk nors kiek nuo saulės“, – atsakė filosofas. Pasakojama, kad jo žodžiai padarė Aleksandrui didžiulį įspūdį, jis buvo nustebintas jį paniekinusio vyro išdidumu ir dvasios didybe. Ir kai Aleksandro palyda juokavo ir šaipėsi iš Diogeno, Aleksandras pasakė: „Jeigu nebūčiau Aleksandras, norėčiau būti Diogenas.“

Aleksandras nukeliavo į Dèlfus, norėdamas pasiklausti dievą dėl žygio į Aziją. Bet tuo metu pasitaikė nelaimingos dienos, kada nevalia orakului pranašauti. Iš pradžių karalius nusiuntė pakviesti pranašę, bet ji atsisakė, remdamasi įstatymu. Tuomet jis pats nuėjo pas pranašę ir jėga atsitempė ją į šventovę. Pranašė, lyg šios prievartos nugalėta, sušuko: „Tu nenugalimas, sūnau!“ Tai išgirdęs, Aleksandras pasakė, kad kitos pranašystės jam nereikią, nes jis išgirdęs tokį orakulą, kokio norėjęs.

Plutarchas, „Aleksandras“, *Rinktinės biografijos,* Vilnius, 1996, p. 193–194.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, apibūdinkite, į kur graikai ir persai rengė žygius, raskite svarbiausių mūšių vietas.
2. Kokios priežastys lėmė graikų pergalę Maratono kautynėse (2 šaltinis)?
3. Remdamiesi 3 šaltiniu pasakykite, kaip amžininkai vertino Periklio valdymo metodus. Kodėl vertinimai prieštaringi?
4. Remdamiesi 3 šaltiniu ir šios pamokos medžiaga paaiškinkite, kokios buvo Periklio valdymo Atėnuose pasekmės. Ar jos buvo ilgalaikės?
5. Remdamiesi 4 šaltiniu paaiškinkite, kodėl Aleksandras Makedonietis skirtingai elgėsi su filosofu ir orakulu. Ką 4 šaltinis pasako apie Aleksandrą Makedonietį?

14. HELENIZMO EPOCHA IR JOS ĮTAKA PASAULIUI (323 M. PR. KR.–30 M. PR. KR.)

- *Helenizmas – laikotarpis, kai sąveikavo senovės Graĩkijos ir Rytų kultūros*
- *Helenistinė valstybė suderino du politinės santvarkos elementus – demokratiją ir despotiją*
- *Graĩkija atsidūrė helenistinio pasaulio pakraštyje*

Helenizmo epochos pradžia sietina su Aleksandro Makedoniečio mirtimi (**323 m. pr. Kr.**), o pabaiga – su Egìpto, paskutinės helenistinės valstybės, pavertimu Ròmos valstybės provincija (**30 m. pr. Kr.**).

Aleksandro Makedoniečio pergalės visiškai panaikino persų grėsmę ir atvėrė Rytus graikų civilizacijos įtakai. Norėdamas, kad imperija būtų patikimai valdoma, Aleksandras Makedonietis išlaikė Pèrsijos valstybės administracijos principus, perėmė persų papročius, stiprino teisinę sistemą, surengęs Sũzuose masines vedybas tarp savo karių ir vietinių merginų, bandė įgyvendinti skirtingų tautų susiliejimo idėją. Imperijoje įvedus bendrą valiutą, sparčiau ėmė plėtotis amatai ir prekyba. Tačiau Aleksandrui Makedoniečiui rūpėjo užkariauti Ròmą ir Kartãginą, todėl jis nepradėjo įgyvendinti rimtų valstybės reformų, o įvykdyti pertvarkymai nesustabdė satrapų piktnaudžiavimų.

Po staigios Aleksandro Makedoniečio mirties prasidėjo kova dėl valdžios. Iš pradžių buvo siekta išsaugoti imperijos vientisumą (**1**), jam užtikrinti formaliai buvo išrinktas visų pripažintas imperijos valdytojas. Tačiau jis nesugebėjo išspręsti prieštaravimų valstybėje, nes kiekvienas iš įpėdinių save laikė teisėtu Aleksandro Makedoniečio palikimo paveldėtoju. Nesibaigiantys sąmokslai ir karai tarp įpėdinių, arba **diadòchų**, baigėsi imperijos padalijimu: Egìptas atiteko Ptolemajų dinastijos (valdė 305–30 m. pr. Kr.) atstovui Lagui, Sìriją ir Babilòniją ėmė valdyti Seleukidų dinastija (valdė 312–64 m. pr. Kr.), Graĩkija ir Makedònija tapo Antigonidų dinastijos (valdė 306–168 m. pr. Kr.) valdomis. Minėtos kovos ir naujų valstybių susikūrimas sudarė sąlygas plisti graikų kultūrai (**3**).

Vykusi graikų ir Rytų kultūrų sąveika, graikų ir kitų tautų maišymasis, naujos visuomenės kūrimasis yra svarbiausi helenìzmo epochos bruožai. Helenizmo epochoje Ry-

tuose buvo kuriami graikiški poliai, suintensyvėjo prekybiniai ryšiai tarp buvusių didžiosios Aleksandro Makedoniečio imperijos kraštų, klestėjo mokslas ir kultūra. Išskiriami keturi pagrindiniai helenistinės kultūros regionai: Egìptas, Artimieji Rytai (Babilònija, Mažoji Azija ir kt.), Vidurio Rytai (Irãnas, Šiáurės Vakarų̃ Ìndija) ir Graĩkija (kartu su Makedònija). Mažiausią įtaką Rytų kultūra padarė Graĩkijai, o helenizmas labiausiai paveikė Egìptą. Aleksándrijos miestas Egìpte tapo helenizmo epochos simboliu.

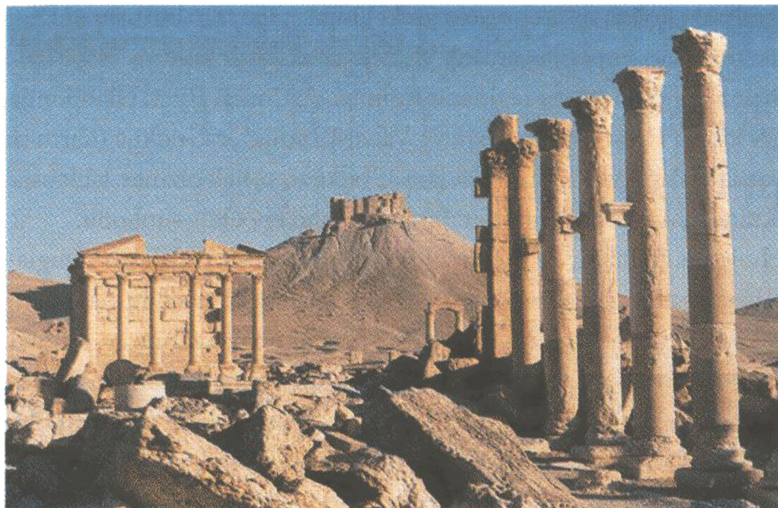
Helenizmo epochoje diadochai ir jų įpėdiniai (**epigònai**) valdė dideles ir daugiatautes valstybes, kuriose graikai ir makedonai sudarė mažumą. Iš pradžių helenistinių valstybių valdovų kariuomenes sudarė daugiausia graikų ir makedonų samdiniai. Valdovai, priimdami sprendimus, turėjo sulaukti karių susirinkimo pritarimo. Vėliau epigonų valdžia buvo įteisinama remiantis jų asmeninėmis savybėmis ir ekonominiais bei kariniais nuopelnais kraštui, kai kur pasinaudojama valdovų kulto tradicija. Vietinės aristokratijos ir graikų bei makedonų varžymasis dėl įtakos buvo svarbiausias politinio gyvenimo bruožas. Tik apdairi vedybų politika padėjo į savo pusę palenkti vietinius didikus.

Diadochai ir jų įpėdiniai sukūrė naujo tipo valstybę, kuri turėjo suderinti **despòtiją** ir demokratiją. Valstybės pagrindas buvo neribota karaliaus valdžia, valdininkai ir profesionali kariuomenė. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas valdininkijos, kuri turėjo užtikrinti veiksmingą didelės valstybės valdymą, aparato formavimui.

Ekonomiką stiprino atvykę graikų pirkliai ir amatininkai, todėl ūkinė imperijos raida priklausė nuo graikiškų miestų, turinčių poliui būdingą savivaldą, kūrimosi. Muitų mažinimas užsienio ir vidaus prekyboje, kelių tiesimas ir apsauga užtikrino amatų ir žemės ūkio produkcijos augimą. Helenistiniam ūkiui būdingas specializãvimasis: skirtingose šalies srityse būdavo gaminami tie žemės ūkio produktai, kurių trūko kitose. Iškilo nauji pasaulinės prekybos centrai – Aleksándrija (Egiptè), Antiòchija, Pèrgamas, Palmyrà (2). Didžioji dalis prekių buvo gabenama laivais, todėl III a. pr. Kr.

1. Helenizmo laikų monetos (IV a. pr. Kr. pabaiga–II a. pr. Kr.)

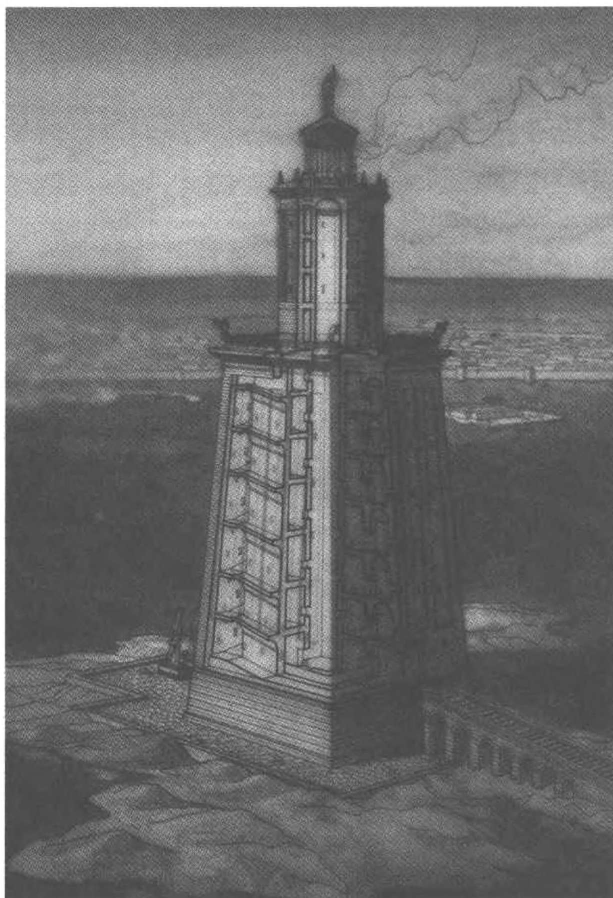
2. Palmỹros griuvėsiai (šių laikų vaizdas)

buvo pastatytas Aleksándrijos švyturys (3), kuris padėjo jūrininkams lengviau rasti kelią į didžiausią helenizmo laikų uostą. Pasikeitė požiūris į aukso ir sidabro atsargų kaupimą – brangieji metalai tapo atsiskaitymo priemone, Aleksandras Makedonietis kaldino sidabro ir aukso, kuris buvo paimtas iš Pèrsijos iždo, monetas.

Pinigai nuvertėjo (1, **2**) išaugus jų kiekiui, nes pabrango prekės. Ekonominiai helenistinės epochos pokyčiai nesudarė sąlygų visoje Rytų visuomenėje atsirasti piliečių sluoksniui, kuriam būtinos savybės – asmens laisvė, privati nuosavybė ir savivaldos teisė – buvo pripažįstamos tik graikiškuose Rytų miestuose.

Po Aleksandro Makedoniečio užkariavimų graikų ir makedonų kolonistai plačiai paskleidė graikišką kultūrą. Vis dėlto ne visos šalys noriai pasidavė šiai įtakai, nes ji buvo siejama su užkariautojais. Artimiau su graikais bendravo vietinė diduomenė, kuri ir perėmė daugumą naujovių. Helenistiniame graikų polyje svarbus tapo išsilavinimas, be kurio nebuvo įmanoma aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime. Rytuose valdininkai ir diduomenė ėmė mokytis atvykėlių kalbos ir siekė pažinti jų papročius. Paplito graikų sukurti gamtos mokslai, matematika, gramatika, logika, retorika. Helenistinių valstybių valdovai pradėjo remti mokslininkus, sostinės tapo svarbiais kultūros ir mokslo centrais.

Graikų civilizacijos poveikis Aleksandro Makedoniečio užkariautoms teritorijoms vertintinas įvairiai. Rytų pasaulio visuomenė buvo pakanti despotijai: sudievintas valdovas buvo šlovinamas visais įmanomais būdais. Be to, demokratiniai polių valdymo principai netiko didelei valstybei valdyti, todėl sąmoningą polio piliečio teisę eiti pareigas ir laikytis įstatymų pakeitė valdininkijos veikla. Graikų kultūra, ypač teatras, domino vietinę aristokratiją, veikė religines apeigas ir papročius, bet nekeitė visuome-

3. Egìpto Aleksándrijos švyturys (rekonstrukcija)

nės gyvenimo pagrindų. Helenistinė architektūra turėjo pabrėžti karinę, ekonominę ir politinę valdovų galią. Aleksándrijos biblioteka buvo pasaulio raštijos lobynas, iš kurio žinių sėmėsi žymiausi helenizmo epochos mokslininkai ir mąstytojai. Helenizmo epochos žmonių geografinis akiratis plėtėsi, todėl to laikotarpio geografai aprašinėjo kitus kraštus, sudarinėjo žemėlapius. Makedonų falanga tapo pavyzdinės kariuomenės simboliu. Šias naujoves perimti buvo suinteresuoti apie būsimus užkariavimus galvojantys valstybės valdovai.

Po Aleksandro Makedoniečio užkariavimų Graĩkija atsidūrė helenistinio pasaulio pakraštyje, nes politinio ir ekonominio gyvenimo centras persikėlė į Rytus. Prekyba amatininkų dirbiniais nuo seno garsėjusi Graĩkija klestėjo ir apsirūpindavo trūkstamomis prekėmis, tačiau helenizmo epochoje padėtis pasikeitė – iškilo nauji amatų centrai (Egìpto Aleksándrija, Pèrgamas ir kt.), kurie tapo stipriais konkurentais, todėl mažėjo amatų gamybos ir prekybos apimtys, ėmė stigti maisto. Vidutiniai žemdirbiai

dažnai nuskursdavo ir prasiskolindavo, todėl nuolatos reikėdavo perdalyti žemę ir panaikinti skolas. Dar viena Graĩkijos helenizmo epochos problema buvo gyventojų perteklius miestuose – jų persikėlimas į Rytus po Aleksandro Makedoniečio užkariavimų šią problemą iš dalies išsprendė. Aristokratija helenizmo laikotarpiu siekė stiprinti savo galią, todėl atidėdavo skolų grąžinimo terminus, dalijo maistą vargšams. Jos padėtį sustiprino teisė įsigyti žemės kituose poliuose. Taip tarp vargšų ir aristokratų atsirado didelė atskirtis. Demokratija nesugebėjo spręsti iškilusių problemų, todėl valdžia atitekdavo tironams arba oligarchams. Jie panaikindavo skolas ir išdalydavo konfiskuotus aristokratų turtus.

Makedònijos siekis viešpatauti Balkanų pusiasalyje vertė graikus ieškoti sąjungininkų, todėl helenizmo laikotarpiu Balkanų pusiasalyje iškilo Achajos, Aitolijos ir kitos graikų polių sąjungos. Graikų sąjungininkais tapo romėnai (**4**), kurie po ilgų karų II a. pr. Kr. įsitvirtino Balkanuose.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl kilo kovos tarp diadochų? Kokie buvo jų padariniai?
2. Kaip helenizmas paveikė senovės pasaulio ūkio raidą?
3. Kodėl švietimas helenizmo epochoje buvo ypač svarbus?
4. *Įrodykite, kad helenizmo poveikis pasauliui buvo prieštaringas.
5. Išvardykite svarbiausias helenistines valstybes.

ŠALTINIAI:

1. Aleksandro Makedoniečio imperija IV a. pr. Kr.

2. **Helenizmo laikų moneta**

3. Aleksandro epochoje tradicinė gyvenimo sankloda buvo iš esmės keičiama, ir vienas iš pagrindinių keitimosi veiksnių buvo naujų miestų kūrimas ir masiniai persikėlimai. Senieji ryšiai trūkinėjo, nauji atsirasdavo jau kitu pagrindu: šalia, viename mieste, galėjo atsidurti atėniečiai, makedonai, Krètos, Kìpro gyventojai, Árgo miesto gyventojai, judėjai. Taip, pavyzdžiui, buvo Sìrijos Antiòchijoje. Daugiatautiškumas lėmė kultūrinius ryšius, kurie skatino sinkretizmo[1] raidą visais pavidalais: religijos, socialinės elgsenos, apskritai mentaliteto.

Pagal: *История мировой культуры*, Москва, 1998, p. 136.

4. Kuo labiau romėnai artėjo prie Itãlijos pietuose esančių graikų miestų, tuo daugiau sužinodavo apie graikų reikalus. Pavyzdžiui, juos pasiekdavo žinios apie Aleksandro žygius ir apie jo galimus planus pasukti į Itãliją ir Ròmą. Greitai prasidėjo pirmasis Pūnų karas, kuriame Ròmos sąjungininkas buvo Egìptas. Į politinę areną Romà atėjo kaip jėga, kurios teko paisyti, ir čia susidūrė su helenistine kultūra. Ròmą pasiekė daugybė iš Sicilijos išvežamų meno kūrinių, į nelaisvę būdavo paimama išsilavinusių graikų.

Pagal: *Эллинизм: Восток и Запад*, Москва, 1992, p. 151.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokias šalis apėmė Aleksandro Makedoniečio imperija jo valdymo pabaigoje (1 šaltinis)?
2. *Kas pavaizduota 2 šaltinyje? Su kokia vietove tai sietina? Remdamiesi pamokos medžiaga pasakykite, kada anksčiausiai ši moneta galėjo būti nukaldinta?
3. *Pagrįskite teiginį, kad helenizmui būdingas sinkretizmas (3 šaltinis).
4. Kaip romėnai susidūrė su helenistinėmis valstybėmis ir jų kultūra? Kaip ji galėjo paveikti Ròmą (4 šaltinis)?

---

[1] Sinkretìzmas – įvairių (dažnai prieštaringų) filosofinių, religinių, visuomeninių pažiūrų jungimas.

15. SENOVĖS GRAIKIJOS KULTŪRA

- *Graikijos kultūra buvo visos Europos kultūros pagrindas*
- *V–IV a. pr. Kr. senovės Graikijoje labiausiai klestėjo filosofija, drama, skulptūra, architektūra, istoriografija*
- *Pagoniškoji graikų religija padarė didelę įtaką romėnų religijai*

Senovės Graĩkijos pasiekimai darė stebėtiną įtaką tolesnei Europos raidai: miestų statybai, pastatų architektūrai, skulptūrai, filosofijai, literatūrai, teatrui, sporto varžybų atsiradimui. Antikinės epochos literatūroje aprašyti žmonių poelgiai, biografijos tapo prototipu vėlesnių laikų literatūrai, gyvenimo būdui, dorovinių normų supratimui.

Archajiniu laikotarpiu (VIII–VI a. pr. Kr.) susiformavo miesto planas su šventyklomis, prekybos ir visuomeniniais centrais, gyvenamaisiais kvartalais, stadionais, teatrais. Senovės Mikénų civilizacijos pavyzdžiu graikai šventyklų perdangas pradėjo remti akmens kolonomis, buvo statomos iš akmens padarytos sijų konstrukcijos, vadinamos **òrderiais**, kurie buvo trijų rūšių: doréniškasis, jonéniškasis ir korintiškasis.

Kėlimo prietaisai su skridiniais ir svertais didinant traukos jėgą ir mažinant judėjimo greitį leido ant kolonų viršaus užkelti iki 30 tonų sveriančius akmenis. Statydami Partenoną (1), graikų architektai siekė sukurti tobulo statinio iliuziją. Norint sukurti nepriekaištingai tiesių kolonų įspūdį, jos buvo nežymiai palenkiamos į vidų. Pratęstos jos susidurtų 1500 metrų aukštyje.

VII a. pr. Kr. atsirado monumentalioji skulptūra. Jonijoje ir Atikoje iš klinties ir marmuro buvo kalamos statulos, vaizduojančios statiškas pozas. VII a. pr. Kr. pabaigoje išplito juodafigūrė vazų tapyba, antrojoje VI a. pusėje ją pakeitė subtilesnė raudonfigūrė technika.

Kitas graikų kultūros pasiekimas – literatūra. Legendinis dainius **Homeras** parašė epinius kūrinius „Iliada“ ir „Odisėja“, su kuriais sietina Europos literatūros pradžia. Apie Homero asmenį bei gyvenimą nežinoma nieko tikslaus. Manoma, kad jis gyveno IX ar VIII a. pr. Kr. Visai tikėtina, kad Homeras tik sujungė į visumą ankstesnių giesmių atlikėjų ir poetų kūrybos fragmentus. Homero epe „Iliada“ pasakojama apie Trojos karą, vykusį apie 1200 m. pr. Kr. Taigi aprašomuosius įvykius ir Homero gyve-

1. Partenono, deivės Atėnės šventyklos Atėnų akropolyje, griuvėsiai (pastatyta V a. pr. Kr. viduryje)

namąjį laikotarpį skiria beveik 400 metų. Nepaisant neaiškumų, šie epai yra vieni iš nedaugelio šaltinių apie vadinamuosius Graĩkijos istorijos „tamsiuosius šimtmečius".

VI a. pr. Kr. atsirado graikų filosofijos užuomazgos. Pirmieji filosofai stebėjo gamtą, bandė perprasti jos paslaptis. Iš Milèto kilęs filosofas Talis (apie 625–547 m. pr. Kr.) vienas pirmųjų numatė Saulės užtemimą, nustatė Grįžulo Ratų reikšmę jūreivystei. Herakleitas (apie 544–apie 480 pr. Kr.) ir kiti filosofai bandė aiškinti pasaulio kilmę ir nustatyti pirminį pradą. Tuo metu itin sparčiai tobulėjo matematika. Pitagoras (apie 570–apie 500 m. pr. Kr.) ir jo mokiniai matematiniais santykiais pagrindė harmoningo pasaulio – kosmoso – sampratą. Kosmosas buvo apibūdintas darnos, simetrijos, derančių dalių ir visumos proporcijų sąvokomis. Skaičiai ir tikslūs matematiniai santykiai, pitagoriečių nuomone, sudaro visų reiškinių, daiktų esmę ir lemia jų harmoniją bei grožį.

Klasikiniu laikotarpiu (V–IV a. pr. Kr.) pradėti statyti taisyklingi, vienodų kvartalų su stačiakampiu gatvių tinklu miestai. Vėliau tokiu būdu miestai buvo kuriami visoje Graĩkijoje ir už jos ribų. Vadovaujami architekto **Feidijo (apie 500–431 m. pr. Kr.)** graikai pastatė žymiausią architektūros ansamblį – Atėnų akropolį (žr. skyrių „Klasikinė Graĩkija").

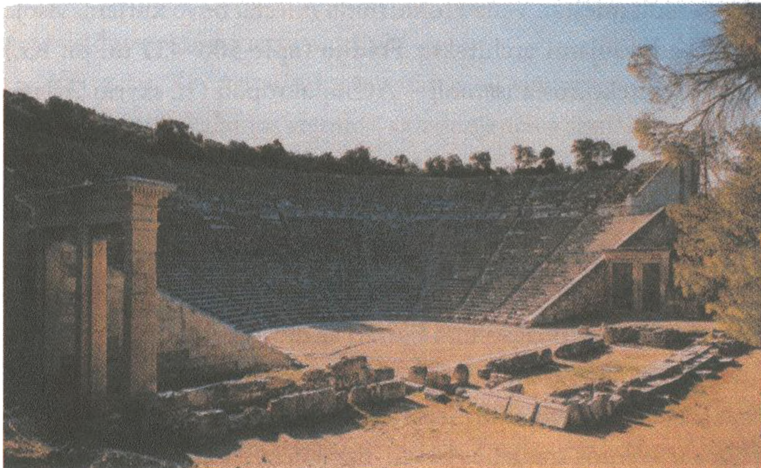
Aptariamuoju laikotarpiu suklestėjo graikų drama. Itin ištobulėjo dramos žanras – tragedija, kurioje atskleidžiami visuomenei reikšmingi prieštaravimai; herojai – ryškios asmenybės, susiduriančios su likimu, dievais, nusistovėjusia tvarka. Draminio veiksmo esmę antikinėje tragedijoje lemia veikėjo sprendimas, jo moralinė teisė pasielgti vienaip ar kitaip, herojaus gyvenimas priklauso nuo likimo ar dievų, arba – nuo jo paties apsisprendimo ir vidinės kovos. Pavyzdžiui, Sofoklio (apie 496–406 m. pr. Kr.) „Antigonėje" (**3**) pagrindinė tragedijos herojė turi pasirinkti: ar paklusti valdovo Kreonto nuosprendžiui, ar pareigos ir šventos tradicijos balsui, liepiančiam palaidoti brolį.

Kitas dramos žanras – komedija – susiformavo taip pat senovės Graikijoje. Komedijoje daugiau kalbama apie aktualius gyvenimo klausimus, į aukštus visuomeninius idealus žvelgiama iš kasdienybės pozicijų. Aristofanas (apie 445–386 m. pr. Kr.), vienas žymiausių graikų komedijų kūrėjų, vaizdavo socialines ir politines savo gyvenamojo meto problemas. Tuo metu tarp Atėnų ir Spártos vyko Peloponeso karas, ėmė krikti demokratinė santvarka. Aristofanas išjuokė karvedžius, valstybės veikėjus, kuriuos laikė kaltais dėl gyvenimo negerovių, kritiškai svarstė karo ir taikos klausimus, netikusią teismų tvarką, pairusios moralės ir auklėjimo problemas.

Graikų teatras (2) turėjo svarbią pilietinę ir šviečiamąją funkciją. V a. pr. Kr. į vaidinimus Atėnų Dioniso teatre susirinkdavo iki 17 000 žiūrovų, o tuometinės dramos statomos iki šių dienų.

Klasikiniu laikotarpiu graikų filosofija labiausiai suklestėjo. Filosofas Sokratas (apie 470–399 m. pr. Kr.) užduodamas klausimus bandė priversti pašnekovą suabejoti savo tvirta nuomone. Filosofas **Platonas (427–347 m. pr. Kr.)** (2) įkūrė Akademiją (387 m. pr. Kr.). Jis savo pažiūras dėstė dialogais, nagrinėjo etinius bei politinius klausimus. Platono mokinys **Aristotelis (384–324 m. pr. Kr.)** (1) pagrindė gamtos ir socialinius mokslus, nagrinėjo mokslinio pažinimo klausimus, filosofiją suskirstė į disciplinas, iš kurių vėliau atsirado fizika, biologija, politologija ir kiti mokslai. Be to, šiuo laikotarpiu gyveno ir kūrė garsūs graikų istorikai – Herodotas ir Tukididas.

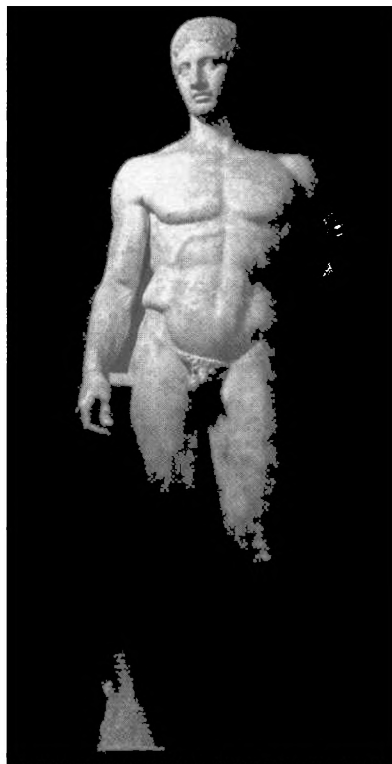
Klasikinio laikotarpio skulptoriai išmoko perteikti žmogaus anatomiją. Vienas iš žymiausių senovės graikų skulptorių Polikleitas (V a. pr. Kr.) traktate „Kanonas" aprašė idealias žmogaus kūno proporcijas ir pagal jas sukūrė pavyzdine laikytą skulptūrą „Ieties nešėjas", arba „Doriforas" (440 m. pr. Kr.) (3). Skulptūroje pradėti drąsiau vaizduoti kūno judesiai, bandyta atskleisti dvasinį žmogaus pasaulį, nuotaikas.

2. Epidauro teatras, jame galėjo tilpti apie 12 300 žiūrovų (architektas Polikleitas, statyta apie 360 m. pr. Kr.)

Helenizmo laikotarpis (323–30 m. pr. Kr.) siejamas su Aleksandro Makedoniečio pradėtais užkariavimais, kai graikų kultūra skverbėsi į Rytus, įgavo jiems būdingų bruožų ir išplito Rytų Azijoje. Susikūrė vadinamoji helenistinė kultūra, gyvavusi tris šimtmečius teritorijose nuo Graĩkijos iki Šiáurės Vakarų̃ Ìndijos.

Užkariautose žemėse buvo statoma daug naujų miestų, kurie tapo kultūros centrais. Vienas didžiausių – Egìpto Aleksándrija iki šiol garsėja III a. pr. Kr. įkurtu muziejumi ir biblioteka, kurioje buvo saugoma apie 700 tūkst. papiruso ritinių, daugiausia graikų literatūros ir mokslo veikalų. Garsi buvo ir Pèrgamo miesto biblioteka, kurioje buvo saugoma apie 200 tūkst. rankraščių ritinių.

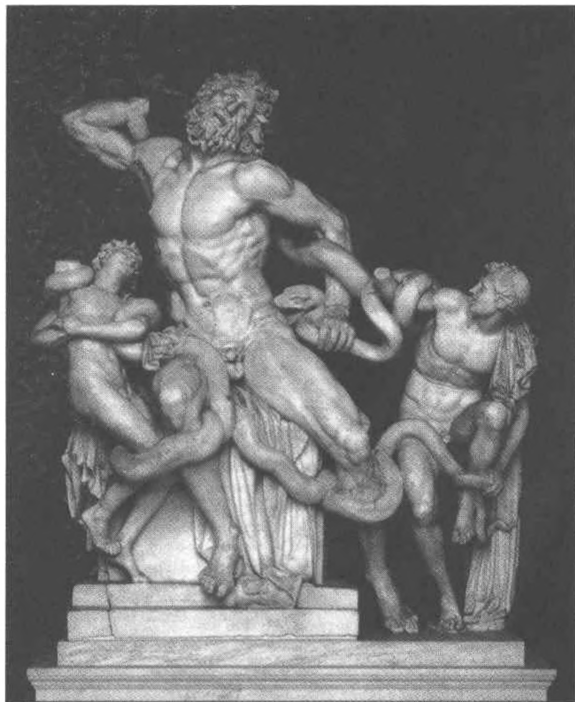
3. Doriforas (bronzinės skulptūros marmurinė kopija)

Aleksandro Makedoniečio užkariavimai gerokai paveikė užimtų kraštų architektūros raidą. Gatvės miestuose buvo grįstos, plačios, su šaligatviais, gyvenamųjų namų išorė puošiama mozaikomis, sienų tapyba. Miestuose buvo daug didingų architektūros paminklų ar jų kompleksų: Egìpto Aleksándrijos švyturys (Faro saloje, III a. pr. Kr. pradžia), Pèrgamo akropolis (II a. pr. Kr.) ir kt.

Helenizmo laikotarpiu graikų literatūra siekė pabrėžti žmogaus individualybę, gebėjimą neprarasti vidinės laisvės. Literatūra ėmė domėtis žmogaus buitimi, kasdieniniais jo poreikiais, stiprėjo psichologinis literatūros pradas (tai matyti Menandro komedijose). Suklestėjo mažosios literatūros formos: elegijos, himnai, idilės, epigramos. Helenistinės istoriografijos viršūnė – Polibijo veikalas „Visuotinė istorija". Jame išdėstyta visa Viduržemio regiono istorija nuo 220 iki 146 m. pr. Kr.

Helenistinė dailė plito Šiaurės Afrikoje, Artimųjų Rytų teritorijose. Aptariamuoju laikotarpiu dailei labiausiai buvo būdingi šie bruožai: graikų dailės tradicija derinta su Rytų šalių grožio samprata, vaizduojami dalykai detalizuojami, siekta perteikti įtampą. Kurtos sudėtingos daugiafigūrės kompozicijos (4).

Naujosios graikų filosofinės mokyklos (epikūrininkai, stoikai, skeptikai) nebenagrinėjo abstrakčių teorinių temų, bet svarstė etinius ir gyvenimiškus klausimus, susijusius su konkrečia žmogaus gyvenimo patirtimi. Tuo metu sistemingai plėtojosi astronomija ir su ja susijusios matematika bei mechanika. Buvo sukurta Euklido

4. Laokoontas su sūnumis (marmuro skulptūrų grupė, apie 50 m. pr. Kr.)

(apie 365–300 m. pr. Kr.) geometrija, Aristotelio **geocentrìnė** pasaulio sistema, kurią vėliau patobulino Klaudijas Ptolemajas (apie 90–168 m. po Kr.), Archimedo (apie 287–212 m. pr. Kr.) mechaninis dangaus sferos modelis, kuriuo naudojantis galima demonstruoti planetų judėjimą, Mėnulio fazes, Saulės ir Mėnulio užtemimus. III a. pr. Kr. Aristarchas Samietis (310–230 m. pr. Kr.) iškėlė **heliocentrìnės** pasaulio sistemos idėją, tačiau ji buvo pamiršta.

Senovės graikų mitologija ir religija. Graikai mituose bandė paaiškinti pasaulio, dievų, genčių kilmę, polių kūrimąsi, nesantaiką ir karus, ugnikalnių išsiveržimus, laiko tėkmę. Buvo tikima, kad šimtai dievų ir deivių gyvena kasdieninį gyvenimą, turi žmogaus pavidalą, būdą ir jausmus. Graikų dievas, kaip ir žmogus, moka pykti, apgaudinėti, būti neteisingas ar neištikimas. Kita vertus, dievai nemirtingi, jie turi nepaprastų galių: lengvai pasiverčia kuo nors kitu, išnyksta ar pasirodo bet kurioje vietoje. Kaip ir žmonės jie turi savo istorijas, todėl kuriami mitai ir legendos. Graikų mitologija įkvėpė menininkus, rašytojus.

Senovės graikai tikėjo, kad pasaulį iš pradžių sudarė pirmapradė medžiaga – Chaosas, iš kurio kilo žemė – Gaja ir požeminis pasaulis – Tartaras. Gaja pagimdė sūnų Uraną – dangaus dievą. Vėliau iš Urano ir Gajos santuokos gimė titanas Kronas, kuris nuvertė savo tėvą Uraną. Iš Krono atsirado jaunesnieji dievai: Hadas, Poseidonas, Hestija, Demetra, Hera ir kt. Šie dievai, vadovaujami Dzeuso, nuvertė titaną Kroną ir

5. Delfų šventovė (šių laikų vaizdas)

ėmė valdyti pasaulį. Vyriausiuoju dievu tapo Dzeusas. Dievų buveinė buvo Tesalijoje esančio Olimpo kalno viršūnėje.

Graikų apeigas sudarė dievams skirtos maldos, iškilmingos eitynės, aukojimai ant aukurų ir šventyklose. Dievų statulos buvo puošiamos vainikais bei gėlėmis. Graikai dievų ir deivių garbei jų kulto vietose švęsdavo valstybines ir religines šventes (pavyzdžiui, Dzeusui pagerbti būdavo rengiamos Olimpinės žaidynės), į kurias susirinkdavo žmonės iš visos šalies. Graikai tikėjo, kad po žmogaus mirties jo siela, persikėlusi į kitą pasaulį, įgyja ypatingų galių – gali pasirodyti gyviesiems ir jiems padėti arba pakenkti. Kuo nors nusipelnęs žmogus būdavo sudievinamas: jam aukota, buvo atliekamos tam tikros apeigos (nuliejama vyno, aliejaus, medaus ir pan.). Buvo sukurta daug mitų apie senųjų laikų herojų žygdarbius žemėje. Herojai, gimę iš dievų santuokos su žmonėmis, buvo laikomi pùsdieviais. Bene žymiausias iš jų buvo Heraklis, atlikęs 12 žygdarbių.

Graikai prieš svarbius darbus, karus ar keliones klausdavo orãkulų (pranašautojų), ar dievai sumanymui palankūs. Žinomiausi orakulai buvo Dodonoje, Delfuose (5), Didymoje.

Senovės graikų mitologija ir religija turėjo įtakos ne tik graikų literatūrai, menui, filosofijai, bet taip pat ir romėnų religijai bei mitologijai. Graikų mitų siužetais rėmėsi visai Europos kultūros raidai įtakos turėję poetai, rašytojai, dailininkai, skulptoriai, kompozitoriai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Pagalvokite, kodėl filosofų veikla buvo išskirtinis senovės graikų civilizacijos bruožas.
2. Kuo mokslui svarbi Aristotelio veikla ir veikalai?
3. Apibūdinkite senovės graikų skulptūros raidą.
4. Kaip komedijos atsiradimas susijęs su graikų demokratija?
5. Kuo reikšminga graikų mitologija literatūros raidai? Koks jos santykis su romėnų religija ir mitologija?
6. Išvardykite keletą senovės graikų kultūros pasiekimų, kurie mums išlieka svarbūs. Pasvarstykite, kurie iš jų laikytini svarbiausiais.

ŠALTINIAI:

1. **Iš Aristotelio veikalo „Nikomacho etika":**

Atrodo, kad jis priklauso svarbiausiojo ir aukščiausiojo meno sričiai. Toks menas – tai valstybės valdymo menas. Mat jis nustato, kurie mokslai yra reikalingi valstybei, kuriais mokslais ir kokiu mastu kiekvienas pilietis turi užsiimti. Mes matome, kad net ir garbingiausi menai jam yra pajungti, kaip antai karo, ūkininkavimo ir iškalbos menai. Kadangi jis naudojasi visais kitais menais, be to, dar įstatymais nustato, ką reikia daryti ir nuo ko susilaikyti, tai jo galutinis tikslas apima ir visų kitų menų tikslus. Todėl šis tikslas žmonėms yra aukščiausiasis gėris. Nors šis tikslas yra toks pat ir paskiram žmogui, ir valstybei, vis dėlto jis stipriau ir tobuliau pasireiškia valstybėse – ir siekiant [aukščiausiojo gėrio], ir jį išsaugant. Sveikintinas dalykas, kai jį pasiekia paskiras žmogus, bet daug gražiau ir kilniau, kai jį pasiekia ištisos tautos ir valstybės.

Aristotelis, *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1990, p. 64.

2. Kiekviena valdžia leidžia įstatymus savo pačios naudai: demokratija – demokratiškus, tironija – tironiškus; panašiai daro ir kitos valdžios. Išleidusios įstatymus, jos paskelbia, kad jie yra teisingi pavaldiniams – tai kaip tik ir yra naudinga valdantiesiems, – ir tuos, kurie jų nesilaiko, baudžia kaip įstatymų ir teisingumo pažeidėjus. Šitai, mano mielas, aš ir norėjau pasakyti: visose valstybėse teisingumu laikoma tas pat – tai, kas naudinga valdžiai. O juk ji yra jėga. Todėl, jeigu teisingai samprotauji, išeina, kad teisingumas visur yra tas pat – tai, kas naudinga stipresniajam.

Platonas, *Valstybė,* Vilnius, 1981, p. 39.

3. KREONTAS

Tai kaip drįsai įstatymui tu nusižengti?

ANTIGONĖ

Ne Dzeusas tą įstatymą paskelbė man,
Ne Teisingumas, kurs su požemių dievais
Gyvena, duodamas įstatymus žmonėms.
Įsakymo gi tavo nelaikiau aš taip
Galingu, jog mirtingas, menkas būdamas,
Pranoktų nerašytą amžiną dievų
Įstatymą, kuris ne šiandien ir ne vakar
Mums duotas ir kurio pradžios nežino niekas.
Todėl tavęs nepaisiau, nebijodama
Žmogaus rūstybės, kad nereiktų prieš dievus
Man atsakyt, nes mirti juk reikės, ar ne,
Nors nuosprendžio tu nepaskelbtum. Betgi jei
Prieš laiką gausiu mirt – laikysiu laime sau.
Vienuos varguos kaip aš gyvenantis žmogus
Ar gali nelaikyti laime sau mirties?

Sofoklis, „Antigonė", *Antikinė literatūra*, Vilnius, 1978, p. 217.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kaip Aristotelis pagrindžia politikos svarbą visuomenei (1 šaltinis)? Kodėl aukščiausio gėrio siekimas neatsiejamas nuo graikų polio gyvenimo?
2. Pagalvokite, kodėl Aristotelio aukščiausio gėrio samprata (1 šaltinis) prieštarauja Platono stipresniojo teisės sampratai (2 šaltinis).
3. Palyginkite 2 ir 3 šaltinyje aprašomų įstatymų prigimtį. Kuo 3 šaltinyje pateikiamas įstatymų kilmės aiškinimas artimas dekalogui?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Įrodykite, kad senovės Artimųjų Rytų valstybės darė kultūrinę įtaką Krėtos civilizacijai.
2. Kodėl žlugo Krėtos civilizacija?
3. Apibūdinkite Mikėnų visuomenę.
4. Kodėl Mikėnų civilizacijos tyrinėjimams padėjo rašytiniai šaltiniai?
5. Kokie pokyčiai įvyko Graĩkijoje „tamsiaisiais šimtmečiais"? Kodėl jie taip vadinami?
6. Įrodykite, kad amatai ir prekyba buvo senovės graikų demokratijos pagrindas.
7. Kas lėmė, kad V a. pr. Kr. Atėnuose įsigalėjo demokratija? Kuo ji reiškėsi? Palyginkite ją su šių laikų demokratija.
8. Palyginkite Atėnų ir Spártos valstybių santvarką, visuomenę, ūkį.
9. Kodėl Spártos pergalė Peloponeso kare neužtikrino taikos ir ramybės Graĩkijoje?
10. Apibūdinkite Aleksandro Makedoniečio užkariavimų priežastis, eigą, padarinius.
11. Kuo, palyginti su Graĩkijos poliais, naujos buvo helenistinės valstybės? Kas tai lėmė?
12. Kuriuo laikotarpiu suklestėjo senovės Graĩkijos filosofija? Kokią įtaką to meto filosofai padarė Europos kultūrai?
13. Kokie reikšmingiausi helenizmo mokslo laimėjimai? Ar visi jie buvo pripažinti?
14. Kuriais laikotarpiais ir kokie literatūros žanrai buvo išplėtoti labiausiai? Kaip tai susiję su graikų politine ir socialine raida?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Antikos žodynas, Vilnius, 1998.

Ackrill J. L., *Aristotelis*, Vilnius, 1994.

Arskis F., *Periklis*, Vilnius, 1989.

Dilytė D., *Heladės šviesa*, Vilnius, 1994.

Hafneris G., *Žymūs antikos žmonės*, Vilnius, 1987.

Kleras Dž. D., *Senovės Graikija*, Vilnius, 1995.

Kunas N., *Senovės Graikijos legendos ir mitai*, Kaunas, 1988.

Markovska V., *Graikų mitai*, Vilnius, 1971.

Mažeika I., *7 ir 37 stebuklai*, Vilnius, 1982.

Neichardt A., Šišova I., *Septyni pasaulio stebuklai*, Kaunas, 1970.

Šachermeiras F., *Aleksandras Makedonietis*, Vilnius, 1994.

Šarkadis J., *Kelionė į senovės Atėnus*, Vilnius, 1986.

Veličkienė A., *Antikos mitologijos žodynas*, Kaunas, 1996.

V. SENOVĖS ROMA

Romėnų istorija apima daugiau nei tūkstantį metų: nuo Ròmos įkūrimo (753 m. pr. Kr.) iki Vakarų̃ Ròmos impèrijos žlugimo (476 m. po Kr.). Romėnų valstybės raidą rodo valstybės valdymo formų kaita (karalystė, respublika, ankstyvoji ir vėlyvoji imperija).

Ròmos karalỹstė buvo nedidelė valstybė: ji apėmė Ròmą ir nedidelę sritį aplink ją. Šiuo laikotarpiu įvyko svarbus socialinis pokytis, turėjęs didelės reikšmės tolesnei Ròmos istorijai, – susiformavo patricijų ir plebėjų sluoksniai. Didelę įtaką Ròmos raidai padarė etruskai ir graikai (graikų abėcėlės pagrindu buvo sukurta lotynų abėcėlė).

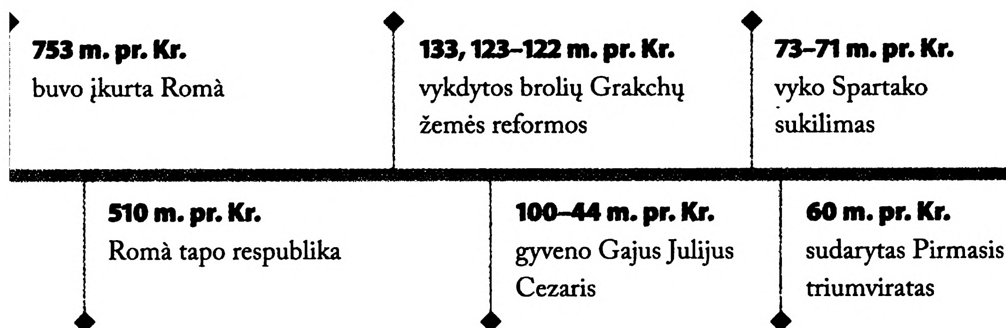
Ròmos respùblikos politinė raida iš dalies primena Graĩkijos – taiką ir vienybę abiejose šalyse trikdė kovos ir nesutarimai tarp iškilių valstybės veikėjų ar visuomenės sluoksnių (Ròmoje tarp patricijų ir plebėjų). Ròmoje, kaip ir Graĩkijoje, piliečių gerovę sugriovė ilgalaikiai karai. Nieko nepakeitė nei brolių Grakchų žemės reformos, nei Spartako sukilimas, nei Sulos diktatūra. Svarbiausiais politinio gyvenimo veikėjais tapo iš karo žygių praturtėję karvedžiai, kurie vienašališkai sprendė svarbius Respublikai klausimus. Pati visuomenė nesinaudojo iškovotomis politinėmis teisėmis, o tik reikalavo „duonos ir žaidimų“. Ròmos respùblikos laikotarpiu tobulėjo teisė, romėnai gerokai praplėtė savo valstybės ribas.

Ròmos impèrijos atsiradimą lėmė besiplečiančios valstybės valdymo problemos. Valstybės vientisumą galėjo užtikrinti tik stipri centralizuota valdžia, pasitelkusi galingą kariuomenę. Ròmos taika (*pax Romana*) **integrãvo** visuomenę tiek ūkiniu, tiek kultūriniu požiūriu, tačiau valdymo reformos tik pristabdė valstybės smukimą, bet nepagerino daugumos laisvųjų gyventojų gyvenimo sąlygų. Didėjančios valstybės administracijos ir kariuomenės išlaidos tapo sunkia našta piliečiams. Sumaištį Imperijoje kėlė nenusistovėjusi imperatoriaus sosto paveldėjimo tvarka, todėl sąmokslai tapo neatsiejama Imperijos politinio gyvenimo dalimi.

IV a. pradžioje buvo nustota persekioti naujos religijos išpažinėjus – krikščionis, o IV a. pabaigoje krikščionybė tapo valstybine Ròmos impèrijos religija. Netolygi Imperijos raida išryškino skirtumus tarp rytinės ir vakarinės Ròmos impèrijos dalių. IV a. po Kr. sostinė buvo perkelta iš Ròmos į Konstantinòpolį. Nuo IV a. tiek į Vakarų̃, tiek į Rytų̃ Ròmos impèrijas masiškai veržėsi germanų ir kitos barbarų gentys. Nepaisant Krikščionių bažnyčios paramos Ròmos imperatoriams, Vakarų̃ Ròmos impèrija jau buvo pernelyg nusilpusi, nebepajėgė priešintis antpuoliams, todėl žlugo.

16. ANKSTYVOJI ROMOS ISTORIJA

- *Ankstyvajai Ròmos valstybės raidai didelę įtaką padarė etruskai*
- *Ròmos respùblikoje buvo daug socialinių ir politinių prieštaravimų*
- *Kariaudama Ròmos respùblika tapo Viduržemio jūros valdove*

Itãlijos lygumose nuo seno gyveno žemdirbyste ir gyvulininkyste besiverčiančios gentys – italikai (lotynai, sabinai, samnitai, umbrai ir kt.). I tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje jie jau gaminosi įrankius iš geležies.

Etruskai. I tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje, nukariavę dalį umbrų teritorijos, Apeninų pusiasalyje apsigyveno etruskai. Etruskams suklestėti įtakos turėjo ir derlingos dirvos, gausūs naudingųjų iškasenų (ypač metalo) telkiniai. Tai skatino metalo apdirbimo, kitų amatų ir laivybos plėtrą. Didelę įtaką etruskams darė gretimos tautos – graikai ir finikiečiai: iš graikų jie perėmė abėcėlę, pradėjo tapyti freskas, gamino raudonfigūres ir juodafigūres vazas. Taip pat graikų demokratija veikė politinę etruskų santvarką (valstybės centras – miestas; karaliaus nutarimams turėjo pritarti karių susirinkimas). Prekiaudami etruskai naudojosi finikiečių piratavimo patirtimi, kovojo dėl įtakos Viduržemio jūroje.

Etruskų miestų nepriklausomybei grėsmę kėlė apie VII a. pr. Kr. įkurta Lotynų miestų sąjunga, jungusi kelias dešimtis Vìdurio Itãlijos miestų (centras – Álba Lònga). Be to, kartaginiečių ir graikų kolonizacija vertė telkti jėgas kovai su konkurentais. Manoma, kad tuo tikslu VII a. pr. Kr. buvo įkurta etruskų Dvylikos miestų sąjunga, kuri pamažu išplėtė savo valdžią didelėje Apeninų pusiasalio dalyje.

1. Kapitolijaus vilkė (bronzinių skulptūrų grupė, V a. pr. Kr.)

Ròmos karalỹstė (753–510 m. pr. Kr.). Romėnai atsirado susiliejus lotynų, sabinų gentims ir etruskams, kovojusiems dėl vietovės, kurioje vėliau buvo pastatytas Ròmos miestas. Legendoje teigiama, jog miestą įkūrė Romulas ir Remas (753 m. pr. Kr.) (1). Miestas buvo pastatytas svarbių prekybos kelių sankirtoje, todėl gretimos gentys siekė jį valdyti.

Ròmai didelės įtakos turėjo Lotynų miestų ir etruskų Dvylikos miestų sąjungos. VIII–VII a. pr. Kr. Ròmą valdė lotynų ir sabinų karaliai, o trys paskutinieji (VII a. pab.–VI a. pr. Kr. pab.) buvo etruskų kilmės. Romėnai perėmė etruskų valdžios patirtį: miestą valdė karalius, o jam patardavo **senãtas,** vyresniųjų taryba. Tautos susirinkimas – komìcijos – leisdavo įstatymus, atlikdavo karaliaus įvesdinimo į sostą ceremoniją, rinkdavo aukščiausius valstybės pareigūnus, vykdė teismo funkcijas. Giminių gentinę priklausomybę pabrėžė visuomenės padalijimas į **tribàs.** Iš pradžių jos buvo trys (etruskų, sabinų ir lotynų), vėliau jų skaičius nuolat augo. Etruskų įtaką romėnams rodo ir perimtos karalių pagerbimo (**triùmfo**) apeigos, kurios vėliau tapo karvedžių sugrįžimo su karo grobiu iškilmėmis. Ilgą laiką romėnai savo vaikus mokytis siųsdavo ne tik į Graĩkiją, bet ir į Etrũriją.

Kilmingų Ròmos giminių nariai buvo vadinami **patrìcijais** (2). Naują postūmį Ròmos miesto politiniam gyvenimui suteikė iš sąjunginių ir užkariautų miestų atsikėlę naujakuriai – **plebẽjai.** Jie buvo laisvi žmonės, atlikdavo karo prievolę, bet turėjo daug mažiau teisių valdant valstybę.

Karalių epocha baigėsi, kai romėnai, pasinaudoję etruskų bei graikų karais ir Dvylikos miestų sąjungos tarpusavio nesutarimais, sukilo prieš paskutinį karalių ir jį nuvertė.

Ròmos respùblika (510–27 m. pr. Kr.) buvo įkurta aristokratijos (patricijų) pastangomis. Nuvertus karalių buvo įsteigtos dviejų konsulų pareigos. **Kònsulai** tapo

2. Patricijus su savo protėvių portretiniais biustais (marmurinė statula, I a. pr. Kr. pabaiga)

pagrindine Ròmos respùblikos politine institucija: vadovavo visai valstybės administracijai, sušaukdavo senatą bei tautos susirinkimą ir jiems pirmininkaudavo, karo metu vadovavo kariuomenei. Konsulą vieneriems metams rinkdavo tautos susirinkimas. Be to, labai svarbus buvo senatas: jis vadovavo užsienio politikai, sprendė karo ir taikos klausimus, rengė įstatymus ir tvirtino tautos susirinkimo sprendimus. Senato nariais tapdavo tik patricijų atstovai.

Tolesnę Ròmos politinio gyvenimo raidą lėmė kova tarp patricijų ir plebėjų. Pastarieji kovojo dėl teisės tapti valstybės pareigūnais. Ankstyvosios Ròmos respùblikos laikais plebėjai sudarė didžiąją kariuomenės dalį. Pasinaudodami šiuo pranašumu pavojingais Ròmai laikotarpiais plebėjai išsakydavo patricijams savo reikalavimus ir pasitraukdavo į Šventąjį kalną. Taip protestuodami 494 m. pr. Kr., plebėjai išsikovojo teisę rinkti jų interesus ginantį pareigūną – liaudies **tribū̃ną,** kuris galėjo atmesti (vetúoti) senato ir net aukščiausių pareigūnų nutarimus. Per kelis šimtmečius trukusią kovą plebėjai gavo teisę tapti valstybės pareigūnais, kurti mišrias patricijų ir plebėjų šeimas.

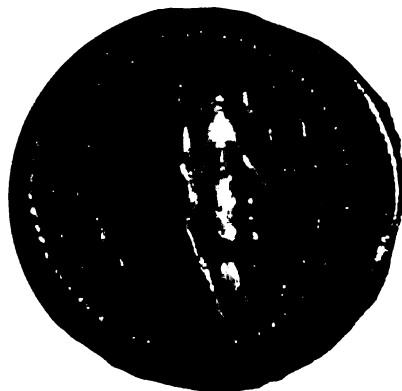
Kariaudama Ròmos respùblika įsigalėjo Viduržemio jūros pakrantėse. Pirmiausia Romà savo teritoriją pradėjo plėsti Apeninų pusiasalyje. Po daugybės karų, vykusių pirmojoje IV–III a. pr. Kr. pusėje su galais, samnitais, etruskais ir graikais, romėnams pavyko įsitvirtinti visoje Itãlijoje. Graikams pasitraukus iš kovos dėl įtakos vakarinėje Viduržemio jūros dalyje, didžiausia kliūtimi tolesnei Ròmos ekspansijai tapo Kartãgina. Per pirmuosius du **Pūnų karus** (264–241, 218–201 m. pr. Kr.) (**1**) po sunkių ir dramatiškų kovų (pvz., garsiojo kartaginiečių karvedžio Hanibalo (**3**) pergalės Kanų mūšyje 216 m. pr. Kr.) romėnams pavyko užimti Kartãginą ir sumažinti jos ekonominę galią. Per trečiąjį Pūnų karą (149–146 m. pr. Kr.) Kartãgina buvo visai sunaikinta, jos teritorija tapo Ròmos provincija. Romėnų įsigalėjimą Balkanų pusiasalyje lėmė pergalė prieš Makedòniją ir jos sąjungininkus. Ją pasiekti padėjo romėnų kariuomenės jėga ir ištvermė, geras jos aprūpinimas ir diplomatija. I a. pr. Kr. Cezariui užkariavus Gãliją, o Oktavianui – Egìptą, Romà tapo viso Viduržemio jūros regiono valdove.

Nuolatiniai karai nuskurdino Ròmos respùblikos žemdirbius ir amatininkus. Nuskurdusius laisvų piliečių ūkius (2) ir dirbtuves supirkinėjo turtingieji. Paplito dideli ūkiai – **latifùndijos**, kuriose dirbo daug vergų (4). Nusigyvenę žemdirbiai tapo beturčiais **proletãrais**. Padėtį bandė taisyti broliai Grakchai. Jie siekė atkurti smulkius žemdirbių ūkius, taigi atiminėjo iš turtingųjų žemes, kurios viršijo nustatytą valdomos žemės normą, taip pat užkariautose teritorijose (provincijose) dalijo valstybines žemes. Buvo priimti įstatymai, kuriais remiantis skurstantiesiems buvo dalijami grūdai, o kariams, kilusiems iš proletarų, už valstybės lėšas perkami ginklai. Brolių Grakchų reformos nesulaukė pritarimo, nes buvo nukreiptos prieš turtinguosius. Broliai buvo nužudyti.

Valstybę sukrėtė 73–71 m. pr. Kr. įvykęs didžiausias senovėje vergų sukilimas, kuriam vadovavo buvęs **gladiãtorius** Spartakas. Ròmos padėtį apsunkino tuo metu vykęs karas Ispãnijoje. Sukilėliai pasiekė daug pergalių. Jiems įveikti senatas permetė pajėgas iš Ispãnijos ir Makedònijos. Galutinai sukilimą numalšino Marko Licinijaus Kraso (apie 115–53 m. pr. Kr.) vadovaujami **legiònai**. Dar viena sukilėlių pralaimėjimo priežastis buvo per didelis pasitikėjimas savo jėgomis po ankstesnių pergalių ir įvairių tautybių sukilėlių tarpusavio nesutarimai.

Karinės pergalės, grobis ir triumfas didino karvedžių autoritetą, todėl dalis visuomenės pradėjo manyti, kad grupuočių tarpusavio rietenas senate turi pakeisti karinė **diktãtoriaus** valdžia. Tai skatino karvedžių tarpusavio kovą dėl vienvaldystės. Karuose Afrikoje pasižymėjęs karvedys Lucijus Kornelijus Sula tapo diktatoriumi (apie 82–79 m. pr. Kr.). Jis ėmėsi reformų: įtvirtino iki tol tik tradicija paremtą senato valdžią, visai sumažino liaudies tribūnų ir tautos susirinkimo reikšmę. Sulos reformos apribojo demokratines Ròmos piliečių teises.

Ròmos respùblikoje po Sulos mirties vėl prasidėjo karvedžių tarpusavio kovos, kurias nutraukė 60 m. pr. Kr. sudarytas Gajaus Julijaus Cezario, Gnėjaus Pompėjaus (106–48 m. pr. Kr.) ir Marko Licinijaus Kraso Pirmasis **triumvirãtas**. Tik po ilgos kovos valdžioje įsitvirtino **Gajus Julijus Cezaris (100–44 m. pr. Kr.)** (3). Tapęs diktatoriumi, jis apribojo provincijų savivaldą, padidino mokesčių rinkėjų kontrolę ir papildė senatą savo šalininkais. Bijodami, kad sustiprės Gajaus Julijaus Cezario valdžia, senatoriai surengė sąmokslą ir 44 m. pr. Kr. jį nužudė. Ròmoje kilo neramumų, Respublikos šalininkams nepavyko atstatyti senosios santvarkos. 43 m. valdžią perėmė Antrojo triumvirato nariai.

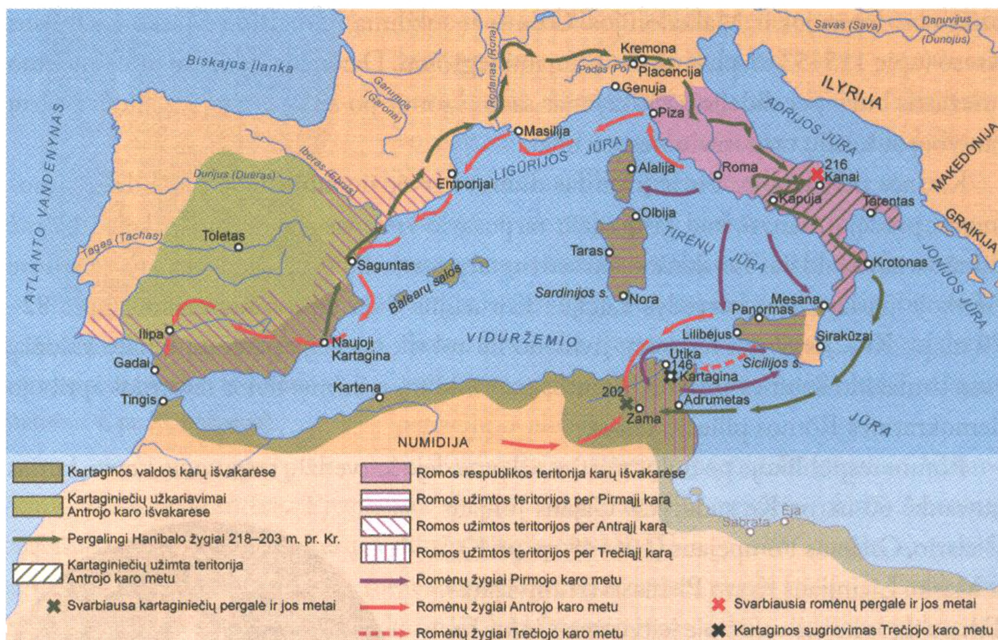
3. Gajus Julijus Cezaris. Moneta su Cezario atvaizdu

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Ką etruskai perėmė iš graikų ir finikiečių?
2. *Palyginkite Ròmos respùblikos ir Atḗnų politines santvarkas.
3. Pamąstykite, kuo patricijų ir plebėjų kova buvo svarbi Ròmos respùblikos politinei ir socialinei raidai.
4. Kuo reikšminga liaudies tribūno pareigybė? Kokią išskirtinę teisę jis turėjo? Kokio sluoksnio interesams jis atstovavo?
5. *Pagrįskite teiginį, kad Ròmos respùblikos užkariavimų politika atvėrė kelią diktatūrai.

ŠALTINIAI:

1. Pūnų karai 264–146 m. pr. Kr.

2. Iš Tito Livijaus (59 m. pr. Kr.–17 m. pr. Kr.) veikalo „Nuo miesto įkūrimo“:

Jis pats parodė ant krūtinės keliose vietose esančius randus, patvirtinančius, kad kovėsi narsiai. Į minios, apsupusios jį kaip per liaudies susirinkimą, klausimus, kodėl jis toks nuožmus, jis atsakė, kad tarnaudamas Sabinų kare prasiskolinęs, nes buvo nusiaubti laukai, jis ne tik neteko derliaus, bet buvo padegtas ir jo namas, viskas išvogta, galvijai išsivaryti; būtent tuo sunkiu laiku jam buvo uždėtas karo mokestis. Kadangi skola dėl procentų išaugo, iš pradžių jis neteko tėvo ir senelio žemės, paskui likusio turto, o vėliau skola tarsi džiova pasiekė ir jo kūną; skolintojas ne tik paėmė jį į vergiją, bet ir pasodino į kalėjimą.

Pagal: *Хрестоматия по истории древнего мира*, Москва, 1953, t. 3, p. 19–21.

3. Iš Tito Livijaus veikalo „Nuo miesto įkūrimo":

Visos tautos ir karaliai dėmesingai sekė dviejų stipriausių pasaulio tautų kovą. Ypač ja dėl artimos Itãlijos, nuo kurios skyrė tik sąsiauris, kaimynystės domėjosi Makedònijos karalius Pilypas. Kai tik jis sužinojo, kad Hanibalas perėjo Alpes, buvo patenkintas išgirdęs apie įsiliepsnojusį karą tarp romėnų ir kartaginiečių, bet nežinodamas, kas stipresnis, dvejojo, kam linkėti pergalės. Tačiau jau trečiame mūšyje pergalė buvo palanki kartaginiečiams, todėl Pilypas irgi linko į tą pačią pusę, kuri laimėjo, ir nusiuntė pasiuntinius pas Hanibalą.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, t. 3, 1953, p. 61.

4. Iš Apiano (II a. po Kr.) veikalo „Ròmos istorija":

Turčiai, užgrobę didžiąją dalį į sklypus nepadalytos žemės, laikui bėgant įsitikino, kad jos niekas niekada iš jų neatims. Dalį nedidelių vargšų sklypelių, išsidėsčiusių netoli nuo jiems priklausančių sklypų, turčiai pirkdavo iš vargšų šiems sutikus, dalį – atimdavo jėga. Taigi turčiai ėmė dirbti plačius žemės laukus lygumose, kurie pakeitė sklypus, priklausiusius jų dvarams. Dirbti žemę ir ganyti gyvulius jie vertė pirktus vergus, kad žemės ūkio darbai neatitrauktų laisvų žmonių nuo karo tarnybos. Be to, turčiams buvo labai naudinga turėti vergų: būdami laisvi nuo karo tarnybos vergai gausino savo palikuonių skaičių. Dėl to turčiai nepaprastai pralobdavo, o šalyje daugėjo vergų. Italikų, priešingai, mažėjo, menko jų energija, nes juos slėgė vargas, mokesčiai, karo tarnyba. Net jei jie ir netarnavo, vis tiek neturėjo ką veikti: juk žemė priklausė turtingiesiems, ją dirbo vergai, o ne laisvieji.

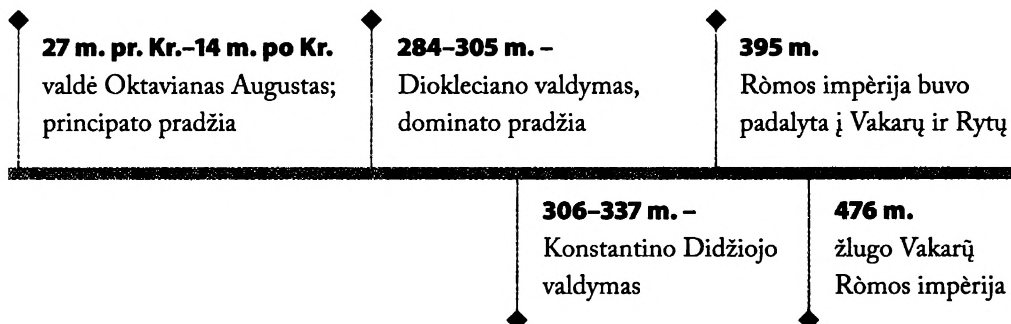
Pagal: *Хрестоматия по истории древнего мира*, Москва, 1953, t. 3, p. 78–79.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Apibūdinkite pagrindinius Pūnų karų etapus (1 šaltinis). Raskite svarbiausių mūšių vietas ir išsiaiškinkite jų padarinius.
2. Kaip karai susiję su socialinėmis Ròmos problemomis (2 šaltinis)?
3. *Paaiškinkite, kaip Hanibalo pergalės keitė tarptautinę padėtį (3 šaltinis).
4. Kokie pokyčiai visuomenės gyvenime lėmė brolių Grakchų veiklą (4 šaltinis)? Kokia demografinė problema iškilo Ròmai II a. pr. Kr.?

17. ROMOS IMPERIJA

- *Ròmos impèrijos santvarkos raidos etapai: principatas ir dominatas*
- *Pax Romana – Ròmos impèrijos galybės ir stabilios raidos laikotarpis*
- *Barbarų antplūdžiai sunaikino Vakarų Ròmos impèriją*

Po to, kai buvo nužudytas Gajus Julijus Cezaris, tarp respublikos gynėjų ir diktatūros šalininkų prasidėjo kova dėl valdžios. Pastariesiems vadovavo Cezario įpėdinis Gajus Julijus Cezaris Oktavianas, kuris su karvedžiais Marku Antonijumi ir Marku Emilijumi Lepidu sudarė Antrąjį triumviratą (43 m. pr. Kr.), nukreiptą prieš Cezario žudikus bei priešininkus ir respublikos šalininkus. Nugalėjus **respublikõnus** prasidėjo kova tarp pačių triumvirų. Lepidas netrukus buvo nušalintas, o kiti du triumvirato nariai pasidalijo valstybę: Markui Antonijui atiteko rytinės provincijos, o Oktavianui – vakarinė valstybės dalis. Markas Antonijus suartėjo su savo sąjungininke Egìpto valdove Kleopatra ir 37 m. pr. Kr. ją vedė. Netrukus prasidėjo tarpusavio kova tarp Oktaviano ir Antonijaus. Po Oktaviano pergalės kare Egìptas tapo Ròmos provincija, o Markas Antonijus ir Kleopatra nusižudė.

Nugalėjęs priešininkus, Oktavianas tapo vienvaldžiu Ròmos valdytoju. Būdamas atsargus jis atsisakė diktatoriaus titulo ir formaliai atkūrė respubliką. Už tai senatas jam suteikė Augusto, „išaukštintojo“, garbės vardą. Vėliau Ròmos Marso lauke buvo pašventintas Augusto taikos aukuras, o po mirties sudievintas ir pats Oktavianas. Taip susiformavo Augusto kultas, kuris paplito visoje valstybėje.

Oktavianas Augustas (valdė 27 m. pr. Kr.–14 m. po Kr.) (1, 2) buvo pirmasis **prìncepsas** (t. y. pirmasis senate). Jis įgijo konsulo, liaudies tribūno, vyriausiojo žynio įgaliojimus, ir tai leido jam savo rankose sutelkti įstatymų leidžiamąją, vykdomąją, karinę bei

religinę valdžias. Imperatoriaus (princepso) valdžios stiprėjimas sumažino senato ir komicijų įtaką valstybės gyvenimui. Oktaviano įvesta **principāto** santvarka išvengė didelio visuomenės pasipriešinimo, nes buvo išsaugotos pagrindinės Ròmos respùblikos institucijos. Be to, Oktavianas rūpinosi visuomenės dorove (**3**), tam tikrais įstatymais bandė atkurti senuosius Ròmos papročius.

Po sėkmingų Oktaviano Augusto karo žygių Ròmos impèrijos provincijomis tapo dalis Germanijos, Dunojaus upės baseino ir Mažosios Azijos teritorijų. Sustiprėjus imperatoriaus Oktaviano valdžiai, buvo išvengta tarpusavio kovų, užtikrinta apie du amžius valstybėje trukusi **Ròmos taika (*pax Romana*)**. Suklestėjo pagrindinės ūkio šakos – žemės ūkis, amatai ir prekyba.

Oktavianas Augustas tęsė Gajaus Julijaus Cezario tradiciją ir savo įpėdiniu paskyrė karvedį Klaudijų Neroną Tiberijų (valdė 14–37 m. po Kr.) (**4**). Tradicija skirti įpėdinius tęsėsi iki 96 m. po Kr. Šiuo laikotarpiu vyko karai su germanais, teko malšinti sukilimus provincijose.

Principatas Ròmos impèriją pavertė stipria ir centralizuota valstybe, bet imperatoriaus valdžios perdavimas skiriant įpėdinį nepadėjo išvengti sąmokslų. Nuo 96 m. po Kr. taikus imperatoriaus valdžios perdavimas buvo užtikrinamas įsisūnijant įpėdinį. Tai vadinamosios Antoninų dinastijos laikai, kai Ròmos impèrija labiausiai klestėjo kariniu, politiniu ir ekonominiu požiūriu. Trajanas (valdė 98–117 m. po Kr.) (**1**, 2) buvo paskutinis imperatorius, užkariavimais plėtęs imperijos ribas. Trajano įpėdiniai nebedidino ir

1. Oktavianas Augustas. Pirmųjų Ròmos vartų statula (I a. po Kr.)

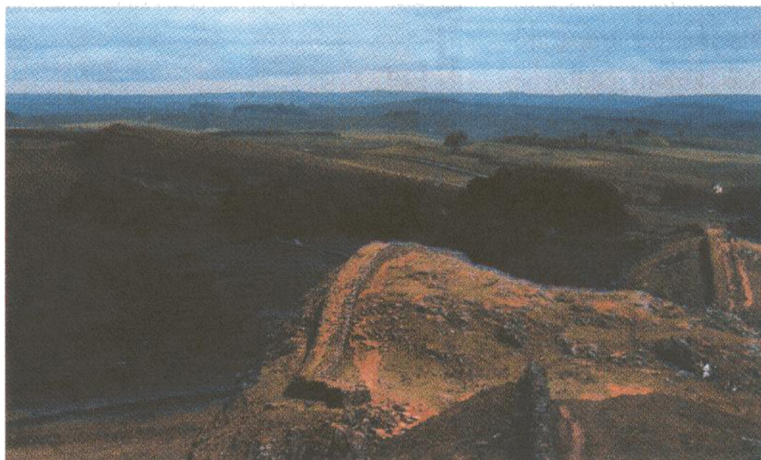

2. Memorialinė Trajano kolona

taip didelės valstybės teritorijos, o siekė apginti jau esamas valdas. Imperijos pasienio ruožuose buvo gerokai išplėsta dar I a. po Kr. pabaigoje pradėta statyti gynybinių įrengimų sistema – limìtai (3). Užkariavimai romėnams leido kontroliuoti prekybos kelius į Ìndiją ir Kìniją. Po filosofo imperatoriaus Marko Aurelijaus (valdė 161–180 m. po Kr.) mirties prasidėjo Ròmos impèrijos nuosmukis. Paskutinis Antoninų dinastijos imperatorius Komodas (valdė 180–192 m. po Kr.), Marko Aurelijaus sūnus, garsėjo žiaurumu ir despotišku valdymu. Komodas labai mėgo pramogas, ypač gladiatorių kautynes (netgi pats jose dalyvaudavo), o tai mažino valstybės finansus. Prasidėjo maištai, ir imperatorius buvo nužudytas sąmokslininkų.

Po ilgos karvedžių tarpusavio kovos valdžioje įsitvirtino Severų dinastija (valdė 193–235 m. po Kr.), kuri savo valdžios teisėtumą grindė karine jėga. Šios dinastijos imperatoriai siekė neribotos valdžios, varžė senato veiklą ir persekiojo senatorius. Imperatoriai leido legionieriams kurti šeimas ir įsigyti žemės, padidino atlygį už karinę tarnybą, eiliniams kariams atsivėrė didesnės karjeros galimybės. Tarnauti Ròmos legionuose vėl tapo garbinga, atsirado daugiau savanorių. Taip pat visiems laisviems Ròmos impèrijos gyventojams buvo suteikta pilietybė, nes manyta, kad provincijose nebekils neramumų siekiant nepriklausomybės. Nepaklūstantys buvo žiauriai baudžiami, bet didelė kariuomenė ir valdininkija nebesugebėjo užtikrinti, kad būtų surinkti mokesčiai, provincijose numalšinti sukilimai, sustabdytas ūkio smukimas. Dinastiniai ryšiai tarp imperatorių neužkirto kelio sąmokslams, kuriuose aktyviai pradėjo dalyvauti legionieriai.

Žlugus Severų dinastijai imperatorius pradėjo rinkti legionieriai. Prasidėjo „kareivių imperatorių“ (valdė 235–284 m. po Kr.) laikotarpis. Imperatoriais tapdavo karvedžiai, pasižymėję mūšiuose. Jie siekė atremti germanų įsiveržimus ir išsaugoti Ròmos impèrijos teritorinį vientisumą. Imperatorius, kurių valdymas neretai trukdavo tik keletą mėnesių, dažniausiai nužudydavo sąmokslininkai, todėl valstybės valdymo ir ūkio

3. Hadriano siena Didžiõjoje Britãnijoje (limitas), statyta II a. po Kr.

reformos nebuvo vykdomos. Imperiją ištiko gili vidinė krizė. Jai grėsmę kėlė dažni germanų antpuoliai, o Rytuose – galinga Sasanidų dinastijos valdoma Pèrsija.

Padėtį valstybėje pavyko pagerinti imperatoriui **Dioklecianui (valdė 284–305 m. po Kr.).** Jis įvedė **tetrárchiją** (t. y. „keturių valdymą“): imperiją valdė kartu su Maksimianu (jie abu buvo tituluojami augustais), vėliau jų pagalbininkais ir bendravaldžiais buvo paskirti du karvedžiai. Pastariesiems suteiktas cezario titulas, jie buvo augustų įsūnyti. Naujoji sistema palengvino atskirų imperijos dalių valdymą, užtikrino nuoseklų valdžios perdavimą ateityje, užkirto kelią sąmokslams, skirtingose vietose kovojantys tetrarchai sugebėjo atremti išorės priešus ir taip atkūrė teritorinį valstybės vientisumą. Dioklecianas įvykdė administracinę Ròmos impèrijos reformą ir valstybę padalijo į 12 **diecèzijų** ir 101 provinciją. Diecezijas ir provincijas valdė imperatoriaus paskirti valdininkai, turėję prižiūrėti, kad būtų surinkti mokesčiai ir vykdomi įstatymai. Siekiant užtikrinti tam tikrą surenkamų mokesčių kiekį buvo įvykdytas visuotinis gyventojų surašymas, amatininkams buvo uždrausta keisti gyvenamąją vietą ir profesiją, o neturintiems savo žemės žemdirbiams – nuomoti žemę iš kito šeimininko. Kadangi tetrarchai sutelkė dėmesį į atskirų Ròmos impèrijos dalių problemas, sumažėjo Ròmos miesto reikšmė. Imperatoriui valstybės valdymo klausimais pradėjo patarinėti sosto taryba. Šios reformos Dioklecianui suteikė neribotą valdžią, o jo sukurta santvarka vadinama **dominatù.**

Paskutinis galingas Ròmos impèrijos valdovas buvo **Konstantinas Didysis (valdė 306–337 m. po Kr., nuo 324 m. po Kr. – vienvaldis)**, kuris tobulino dominatu pagrįstą valstybės santvarką. Pagal administracinę reformą tetrarchus pakeitė keturi imperatoriaus skiriami aukščiausi valdininkai, padidintas diecezijų ir provincijų skaičius, įvykdyta karinė reforma: atsirado lauko kariuomenė, pasienio daliniai ir imperatoriaus gvardijos dalys. **Milano edìktas (313 m. po Kr.)** užtikrino krikščionių religijai lygias teises su kitomis. Konstantino Didžiojo reformomis buvo sustiprintas centralizuotas valstybės valdymas, padidėjo mokesčiai, valdininkų ir karių skaičius.

Imperatoriams Dioklecianui ir Konstantinui Didžiajam pavyko nuo persų įsiveržimų apginti rytines Ròmos impèrijos sienas. Tai sudarė sąlygas ūkiui ir kultūrai Imperijoje atgyti. Suklestėjo naujoji sostinė – Konstantinòpolis. Rytinėje Ròmos impèrijos dalyje turtingas graikų ir romėnų kultūros paveldas kartu su krikščionybe tapo viduramžiais klestėjusios Bizántijos kultūros pagrindu. Vakarinę Ròmos impèrijos dalį nuolat niokodavo germanų gentys. Paskutiniam vienalytės Ròmos impèrijos valdovui Teodosijui I Didžiajam (valdė 379–395 m. po Kr.) pavyko nugalėti frankus ir trumpam suvienyti Imperiją. Po Teodosijaus I mirties pagal testamentą Imperiją į dvi dalis pasidalijo jo sūnūs. V a. po Kr. vakarinę Imperijos dalį nusiaubė hunai, vandalai ir gotai. Barbarų genčių vadai pamažu tapo įtakinga Vakarų̃ Ròmos impèrijos politine jėga. 476 m. po Kr. imperatoriaus gvardijos vadas germanas Odoakras nuvertė paskutinį Vakarų̃ Ròmos imperatorių Romulą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. *Įrodykite, kad principato atsiradimas susijęs su valstybės politiniu nestabilumu. Kaip joje valdžią dalijosi princepsas ir senatas?
2. Kaip Imperijos valdymą pertvarkė Dioklecianas? Kokie buvo jo pertvarkymų padariniai?
3. Kodėl Imperijos centralizacija nedavė norimų rezultatų?
4. *Palyginkite Ròmos ir Pèrsijos imperijose vykusias reformas.
5. Kokios priežastys lėmė rytinės Ròmos impèrijos kultūros klestėjimą?

ŠALTINIAI:

1. Ròmos impèrija Trajano laikais (II a. po Kr. pr.)

2. Kad valdovui labiau rūpėjo bendra gerovė, o ne jo paties garbė, matyti iš to, jog besiskundžiančius vyno stygiumi bei jo brangumu piliečius jis nutraukė it kirviu nukirsdamas: „Mano žentas Agripa iš anksto visa tai puikiai numatė įrengdamas platų vandentiekio tinklą, kad žmonės iš troškulio nemirtų." Kartą, didelio nederliaus metais, kai padėtis buvo be išeities, jis išvarė iš Ròmos visus vergų pirklius su visais vergais ir gladiatorių viršininkus su pačiais gladiatoriais bei visus svetimšalius, išskyrus belaisvius; tačiau šiek tiek duoninių grūdų derliui pagerėjus, pasak jo paties, jis tvirtai nusprendė panaikinti valstybinį duonos dalijimą visiems laikams – mat kaip tik dėl to ir nusmukusi žemdirbystė, tačiau netesėjo to grasinimo supratęs, jog anksčiau ar vėliau koks nors garbėtroška gali ir vėl imti dalyti. Betgi vėliau jis taip patvarkė šį reikalą, jog dalijo paisydamas ne vien piliečių, bet ir žemdirbių bei javų pirklių naudos.

Pagal: Gajus Svetonijus Trankvilas, *Dvylikos cezarių gyvenimas,* Vilnius, 1998, p. 84–85.

3. Pavyzdžiui, buvo priimtas įstatymas, draudžiantis svetimauti: kai kuriais atvejais jis leido ištekėjusios moters tėvui užmušti dukterį kartu su jos meilužiu. Iš tiesų tai atrodė kaip grįžimas prie senosios Ròmos papročių. Pasirodė ir santuoką reglamentuojantis įstatymas, kurio tikslas buvo kovoti su nesantuokiniu gyvenimu ir bevaikiais. Augustas teisingai manė, kad stipri šeima – vienas iš svarbiausių visuomenės papročių stiprinimo aspektų. Tačiau romėnų įpročiai pernelyg stipriai pasikeitė nuo ankstyvosios respublikos laikų, ir net savo šeimoje Augustui teko įvykdyti vieną iš paties įvestų įstatymų: jo duktė Julija ir anūkė Julija už palaidą elgesį buvo iki gyvos galvos ištremtos iš Ròmos.

История мировой культуры, Москва, 1998, p. 186.

4. **Iš Publijaus Kornelijaus Tacito veikalo „Analai":**

Tiberijus kiekvieną darbą pradėdavo per konsulus, tarsi senaisiais Respublikos laikais, lyg nesiryždamas užimti valdžią. Netgi ediktą, kuriuo šaukė senatorius į kuriją[1], išleido iš Augusto gavęs tribūno galią. Ediktas buvo trumpas ir labai santūrus: jis norįs pasitarti dėl mirusio tėvo pagerbimo, bet negalįs palikti velionio ir prisiima tik tą vieną valstybinę pareigą. Bet po Augusto mirties kaip imperatorius pretorijonų[2] kohortoms[3] paskyrė slaptažodį, jis turėjo ginkluotų vyrų apsaugą ir visa kita, kas priimta rūmuose. Kariai jį lydėjo į forumą, kariai – į kuriją ir, tarsi jau būtų gavęs principatą, išsiuntinėjo laiškus armijoms. Visai jo veiklai nestigo ryžtingumo, išskyrus kalbas senate. Tiberijus skaitėsi ir su visuomenės nuomone, stengėsi parodyti, kad jis tautos pašauktas ir išrinktas, o ne prasiskverbęs dėl princepso žmonos pinklių ir karšinčiui jį įsūnijus. Vėliau paaiškėjo, jog jis apsimetinėjo abejojantis, kad ištirtų didikų nuotaikas, nes įsidėmėjo jam pasirodžiusias įtartinas šnekas ir veidus.

Pagal: Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1972, p. 138–139.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Apibūdinkite regioną, kurį apėmė Ròmos valstybės teritorija (1 šaltinis). Kokių dabartinių valstybių teritorijos jai priklausė? Kokiomis kryptimis plėtėsi Ròmos impèrijos teritorija?
2. *Remdamiesi 2 šaltiniu paaiškinkite, kaip Oktaviano Augusto sprendimai susiję su posakiu: „Duonos ir žaidimų."
3. Remdamiesi 3 šaltiniu paaiškinkite, kokias visuomenės problemas siekė išspręsti Oktavianas Augustas vykdydamas pertvarkymus.
4. Paaiškinkite, kokiais būdais imperatorius Tiberijus siekė įteisinti savo valdžią (4 šaltinis).

---

[1] Kùrija – vieta, kur senovės Ròmos laikais posėdžiaudavo taryba arba teismas.
[2] Pretorijõnai – Ròmos imperatoriaus asmeninė apsauga (gvardija).
[3] Kohòrta – senovės Ròmos pėstininkų dalinys.

18. SENOVĖS ROMOS KULTŪROS LAIMĖJIMAI

- *Romėnai savo kultūra labai artimi graikams*
- *Teisė – išskirtinis senovės Romos laimėjimas*
- *Prieš pat atsirandant krikščionybei Ròmos impèrijoje buvo išplitę daug įvairių Rytų dievybių kultų*

Romėnai skleidė antikinę kultūrą, gyvenseną, lotynų kalbą po visą didelę Imperijos teritoriją. Pačių romėnų kultūrinei raidai didelės įtakos turėjo etruskai, o ypač graikai. Romėnai iš etruskų perėmė kilmingųjų laidojimo papročius, iš kurių vėliau atsirado gladiatorių kautynės. Etruskai paveikė romėnų architektūrą, vazų tapybą, graikai – mokslą, literatūrą, religiją ir mitologiją.

Senovės Ròmos laikais įvyko svarbių romėnų visuomeninio gyvenimo pokyčių: atskirtas privatus (*res privata*) ir viešasis, arba valstybinis (*res publica*), žmogaus gyvenimas. Privataus gyvenimo pagrindas buvo šeima, kurioje jaunuolis buvo rengiamas valstybiniam gyvenimui. Tėvai ugdė vaikų pagarbą vyresniesiems, atkaklumą, paklusnumą ir kuklumą. Šiomis savybėmis buvo pagrįsta romėnų karinė drausmė. Tai buvo svarbus veiksnys kariaujant su Ròmos valstybės priešais. Šeimos galva buvo vyras, turintis neribotą valdžią žmonai, vaikams, vergams ir valdantis kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Tik po tėvo mirties sūnūs tapdavo savo gyvenimo ir turto šeimininkais. Svarbus romėnams buvo ir santykis su gimine. Jį reiškė romėnų asmenvardžio dalis – giminės vardas (pvz., Julijai, Klaudijai). Nuo seno buvo laikomasi nuomonės, kad moteris negali pati priimti sprendimų, todėl ją nuolat globodavo vyras: iš pradžių tėvas, vėliau – sutuoktinis. Ilgainiui ši nuostata kito. Moteriai buvo suteikiama vis daugiau laisvės apsispręsti, ji galėjo pasirinkti savo būsimą vyrą, savo nuožiūra įsigyti ir valdyti asmeninį turtą. Tokius padėties pokyčius lėmė silpnėjantys giminystės ryšiai ir didėjančios galimybės išlaikyti save (**3**).

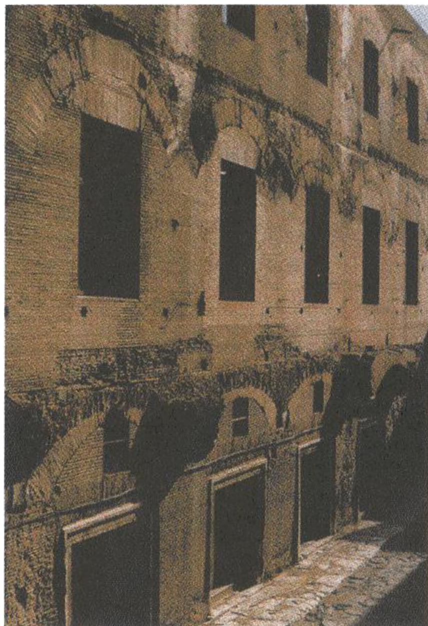
Valdyti didėjančią Ròmos valstybę reikėjo daugiau išsilavinusių žmonių. Apie V a. pr. Kr. gausėjo pradinių mokyklų, kuriose berniukai ir mergaitės buvo mokomi skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Iš pradžių pradines mokyklas išlaikė tėvai, vėliau valstybė. II a. pr. Kr. buvo įkurta privačių aukštesnio lygio – gramatikos ir retorikos – mokyklų, kurios teikė humanitarinį išsilavinimą aukštuomenės vaikams. Berniukai buvo ruošiami politinei ir teisinei veiklai, o mergaitės rašė laiškus, mokėsi poezijos ir muzikos.

Romėnai gerbė įstatymus. Jie sukūrė geresnę nei kitos senovės tautos teisę (**2**), kuri buvo suskirstyta į privačią ir viešą. Pirmiausia atsirado privati teisė, kuri apibrėžė santykius tarp šeimų ir piliečių, gynė piliečių teises ir interesus, pagrįstus privačia nuosavybe. Privati romėnų teisė nustatė įvairių sutarčių formas, detaliai sureguliavo paveldėjimo santykius. Tautų teisė apibrėžė santykius tarp skirtingų tautybių žmonių romėnų užkariautose teritorijose. Ši teisė tapo viešosios teisės pagrindu. Ji buvo susijusi su valstybės interesais ir juos gynė, užtikrindama, kad Ròmos provincijose būtų vykdomi įstatymai ir įvairūs nutarimai. Žinomiausias Ròmos respùblikos teisės paminklas – Dvylikos lentelių įstatymai (sudaryti 451–450 m. pr. Kr.). Tai papročių teisės rinkinys, iki tol ją aiškinti galėjo tik senatas, o vėliau ir kiekvienas Ròmos pilietis. Ròmos respublikos ir imperijos laikais įstatymus pradėjo aiškinti profesionalūs teisės mokyklose ruošiami teisininkai, kurie plėtojo teisės mokslą.

Ròmos miestas tapo didelės valstybės ir visos antikinės civilizacijos centru. Pagrindinę miesto dalį sudarė **fòrumo** (1) aikštė, jį supę visuomeniniai pastatai: **pòrtikai**, šventyklos, **bazìlikos** ir bibliotekos. Gyvenamuosiuose kvartaluose buvo statomi daugiaaukščiai namai (2), kuriuose gyveno paprasti romėnai. Patricijai gyveno atskiruose namuose su **ātrijais.** Netoli miesto buvo statomos puošnios vilos. Geriausiai romėnų

1. Ròmos forumas (dabartinis vaizdas)

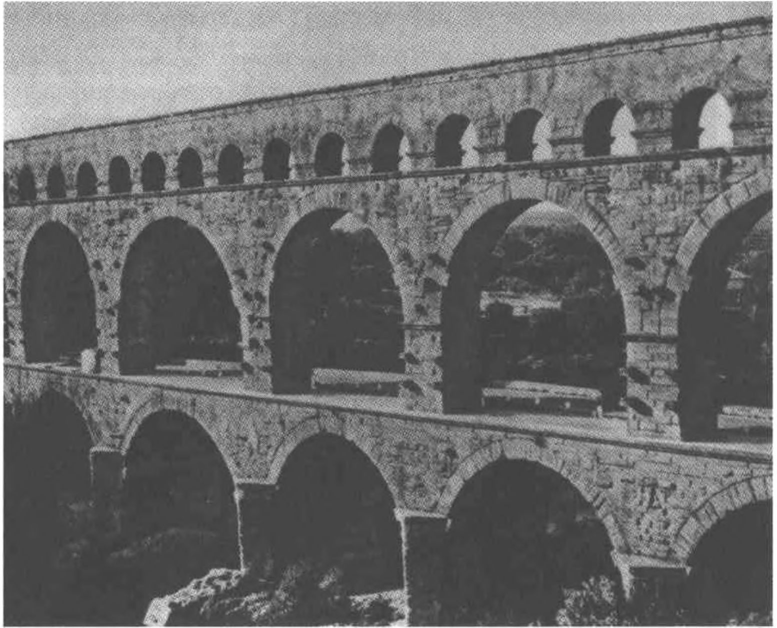
2. Daugiaaukštis gyvenamasis namas (II a. po Kr.). Pirmame aukšte buvo įrengtos parduotuvės, o viršutiniuose – paprastų gyventojų būstai (kairėje)
3. Karakalos termos griuvėsiai (dešinėje)

gyvenimo būdą apibūdina **tèrmos** (1, 3) su skirtingos temperatūros salėmis, šaltais ir šiltais baseinais, masažo salėmis, **palèstromis**. Joms reikėjo daug vandens, todėl pradėti statyti **akvedùkai** (4).

Provincijose taip pat augo miestai; juos jungė plečiamas kelių tinklas. Miestų daugiaaukščių pastatų statybai romėnai naudojo betoną, degtas plytas, arkines ir skliautines konstrukcijas. Buvo norima, kad kiekvienas miestas būtų panašus į Ròmą. Jų centruose būdavo forumas, apie kurį statomi visuomeniniai pastatai. Imperijos laikais miesto centre privalėjo būti paminklas imperatoriui ir Augustui skirtas taikos aukuras.

Romėnai pirmiausia kariniais sumetimais tiesė ir kruopščiai prižiūrėjo kelius. Šis veiksnys, o netiesiogiai ir steigiamos valstybinės pašto stotys, labai pagyvino prekybą. Šalia svarbių kelių esančios pašto stotys, punktai, kuriuose buvo galima keisti arklius, prekių sandėliai, keliauninkams skirti nakvynės namai ir smuklės davė pradžią atsirasti ne vienam miestui. Be to, puikūs prekybiniai ryšiai tarp miestų ir vienoda valiuta pagyvino Imperijos ekonomiką.

Senovės Ròmos mokslui labai didelės įtakos turėjo graikai. Dauguma garsiausių mokslininkų buvo graikai, daug mokslinių veikalų parašyta graikiškai, o garsiausi mokslo centrai, išskyrus Ròmą, telkėsi helenizuotuose valstybės rytuose – Aleksándrijoje, Aténuose, Pèrgame. Romėnai ne tik perpasakodavo graikų parašytus matematikos, astronomijos ir geografijos veikalus, bet ir papildydavo juos naujomis žiniomis ir idėjomis. Romėnų mokslai buvo taikomosios krypties. Iš gamtos ir technikos

4. Akvedukas (Nimas, Prancūzijà, I a. po Kr.)

mokslų labiausiai buvo plėtojamos praktinę reikšmę turinčios šakos – agronomija, architektūra, medicina. Tarp romėnų būta ir garsių filosofų, žymiausi jų: vėlyvosios stoikų mokyklos atstovai imperatorius **Markas Aurelijus** (valdė 161–180 m. po Kr.) (**4**) ir imperatoriaus Nerono (valdė 54–68 m. po Kr.) mokytojas **Lucijus Anėjus Seneka** (4 m. pr. Kr.–65 m. po Kr.). Svarbiausia jų mokymo dalis – etika. Stoikai visatą suvokė kaip darnią sistemą, kurioje žmogus yra tik mažutė dalelė. Todėl jie ragino susitaikyti su likimu, kuris esą skirtas visumos, dorai elgtis su žmonėmis, uoliai vykdyti savo visuomenines pareigas, atsisakyti beprasmių troškimų (turto, šlovės, malonumų).

Apie penkis šimtus metų gyvavusią romėnų literatūrą galima suskirstyti į tris pagrindinius laikotarpius: archajinį, klasikinį ir poklasikinį. III a. pr. Kr. įvykęs kultūrinis lūžis sietinas su Apeninų pusiasalio ir Sicilijos užkariavimu – archajinio laikotarpio poetas Gnėjus Nevijus (270–201 m. pr. Kr.) parašė pirmąją lotynišką tautinę poemą „Pūnų karo giesmė“, o Kvintas Enijus (239–169 m. pr. Kr.), lotynų kalbai pritaikęs graikų eilėdaros principus, hegzametru sukūrė epą „Analai“. Su graikų kultūra reikėtų sieti ir visą tolesnę romėnų literatūros raidą. Klasikinio laikotarpio (80 m. pr. Kr.–18 m. po Kr.) pradžioje gyveno ir kūrė **Markas Tulijus Ciceronas** (106–43 m. pr. Kr.), vienas žymiausių visų laikų oratorių ir politikų, bei **Publijus Ovidijus Nazonas** (43 m. pr. Kr.–18 m. po Kr.), kurio poezijos elegancijai prilygo labai nedaug romėnų poetų kūrinių. I–II a. po Kr. laikomas poklasikiniu laikotarpiu, kai prasidėjo literatūros nuosmukis gerokai prieš žlungant pačiai Ròmos impèrijai.

Poetas **Publijus Vergilijus Maronas** (70–19 m. pr. Kr.) romėnams toks pat svarbus kaip graikams Homeras. Epinėje poemoje „Eneida“ jis ieškojo bendros graikų ir romėnų tautų kilmės. Romėnų poezijos aukso amžiumi laikoma epocha nuo Cezario mirties (44 m. pr. Kr.) iki Oktaviano Augusto mirties (14 m. po Kr.), kai gyveno ir kūrė Vergilijus, Ovidijus ir **Kvintas Horacijus Flakas** (65–27 m. pr. Kr.). Romėnai parašė ir istorinių veikalų (analų, žymių žmonių biografijų, memuarų ir kita). Vienas garsiausių romėnų istorikų buvo Titas Livijus, parašęs Ròmos istoriją „Nuo miesto įkūrimo“. Kitas romėnų istorikas **Publijus Kornelijus Tacitas** (apie 55–120 m. po Kr.) savo veikale „Germanija“ pirmasis paminėjo baltų (aisčių) gentis.

Nors Ròmos impèrija valdė daugelį tautų, lotynų kalba buvo valstybinė visoje jos teritorijoje. Iš kitų kalbų labiausiai buvo paplitusi graikų. Buvo manoma, kad išsilavinęs žmogus turi išmanyti graikų literatūrą, todėl patys romėnai jos mokėsi, o neretai ir rašydavo veikalus graikų kalba (pvz., Markas Aurelijus). Nukariautos gentys ir tautelės greta savo vietinių kalbų pamažu perimdavo ir lotynų kalbą. Ilgainiui administracinė ir literatūrinė lotynų kalba nutolo nuo šnekamosios, kurią veikė vietinės tarmės. Dalis tokių lotynų kalbos tarmių davė pradžią romanų kalboms.

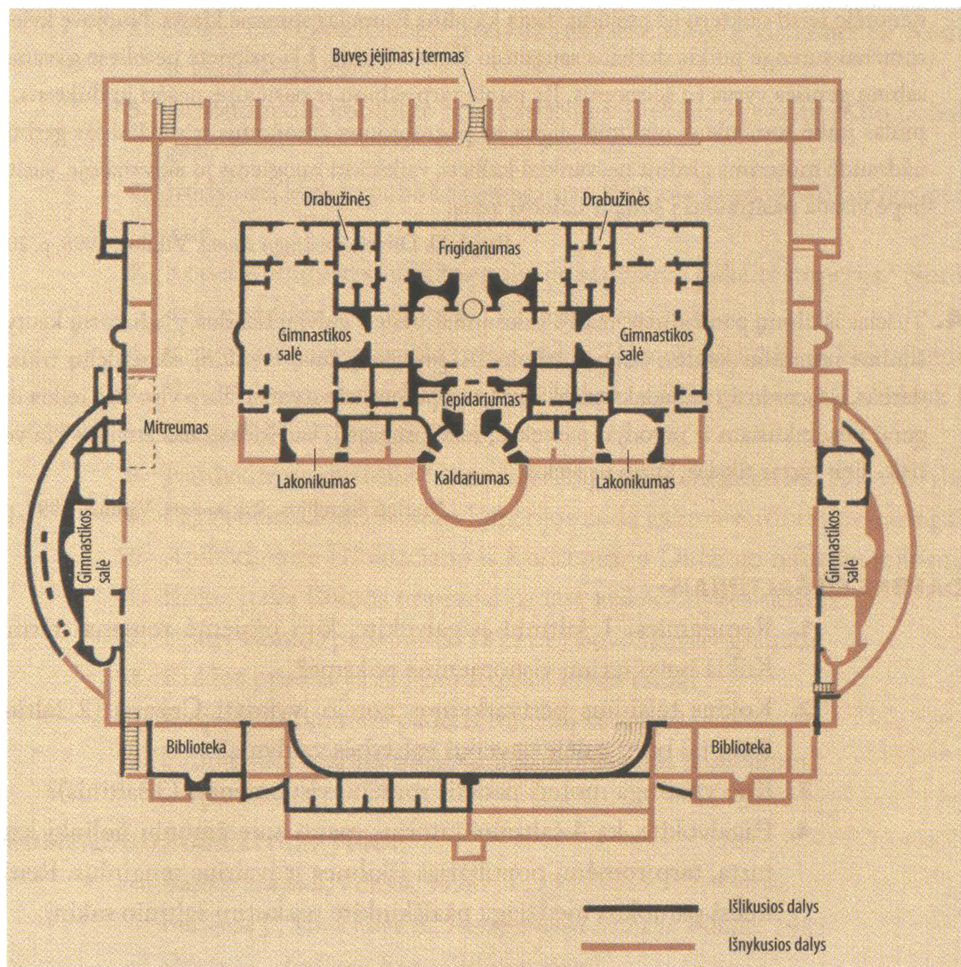
Senovės romėnų religija. Nuo seno romėnai garbino šeimos įkūrėjus Larus, protėvių sielas Manus ir šeimos galvos globėjus Genijus. Ròmos karalỹstės laikais romėnai perėmė vyriausiuosius dievus iš etruskų (Jupiteris, Junona, Minerva). Šie dievai ir apeigos, skirtos jiems garbinti, greičiausiai buvo perimti etruskų kilmės karalių valdymo laikais. Ilgainiui romėnų religija labai supanašėjo su graikų: dauguma dievų buvo sutapatinti, graikų pavyzdžiu nustatytas 12 vyriausių dievų panteonas, jie suporuoti. Po to, kai Romà užkariavo Graĩkiją ir Artimųjų Rytų kraštus, į tradicinę romėnų religiją pradėjo skverbtis nauji kultai. Imta garbinti iš Rytų atėjusias dievybes – Kibelę, Izidę, Mitrą, paplito astrologija ir magija. Politeistinės religijos ir oficialus imperatoriaus garbinimas neužtikrino Ròmos impèrijos vienybės. Pamažu visoje valstybėje paplito krikščionybė.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokie svarbiausi romėnų architektūros laimėjimai?
2. Apibūdinkite romėnų teisės laimėjimus.
3. Paaiškinkite, kodėl romėnų mokslas buvo taikomosios krypties.
4. *Pagalvokite, kuo helenizmas svarbus Ròmos impèrijos raidai.
5. *Pagalvokite, kodėl poezijos aukso amžius chronologiškai siejamas su Oktaviano Augusto valdymu.

ŠALTINIAI:

1. Imperatoriaus Karakalos (valdė 211–217 m. po Kr.) pirties (termos) schema

2. Lotyniškosios teisės išplėtimas daugybėje naujų miesto bendruomenių buvo labai svarbi priemonė greta kitų, kurių ėmėsi Cezaris, kad suteiktų naujai valstybei nuostatas, reikalingas jos gyvenimui. Buvo siekiama, kad atskiros provincijos taptų kuo artimesnės visai valstybei ir viena kitai. Ypač daug privalumų suteikė Cezario įvesta valstybės gyventojų surašymo tvarka: nuo jo laikų ne tik Itālijoje cenzas buvo vykdomas tvarkingiau ir tiksliau, negu tai būdavo daroma keletą šimtmečių, surašymas vyko ir visose provincijose. Taip vyriausybė vėl galėjo laiku sužinoti gyventojų skaičių ir jų turtinę padėtį – valdymo pagrindų pagrindus. Cezaris mąstė ir apie naują įstatymų sąvadą, kuriame norėjo nustatyti visai valstybei bendrą teisę ir kartu griežtai apibrėžti skirtingose provincijose galiojančią vietinę teisę, bet nespėjo jo sudaryti.

Т. Моммзен, *История Рима*, Санкт-Петербург, 1993, р. 252.

3. Romėnų namuose moteris, matrona, yra ponia ir šeimininkė. Ji visa tvarko, visi jos klauso. Taip susiklostė nuo senų senovės. Ròmos miestą įkūrę vyrai gyveno nevedę, nes kaimynai nenorėjo leisti dukterų už atėjūnų. Tada karalius Romulas sumanė klastą. Nupjovę kviečius, romėnai surengė puikią derliaus saugotojo Konso šventę. Į ją pakvietė netoliese gyvenusios sabinų genties vyrus su šeimomis. Jie puolė tarp sabinų ir pasičiupę nešėsi jų dukteris. Romulas įsakė romėnams maloniai elgtis su pagrobtomis žmonomis ir didžiai jas gerbti. Jis uždraudė moterims girdint nešvankiai kalbėti, vaikščioti nuogiems jų akivaizdoje, susitikus liepė visada pasitraukti į šoną ir užleisti kelią.

Pagal: D. Dilytė, *Amžinoji Roma*, Vilnius, 1998, p. 10–11.

4. Tuščias iškilmių pamėgimas, teatro vaidinimai, avių ir galvijų bandos, gladiatorių kautynės, šunims numestas kaulas, duonos trupinėlis, įmestas į žuvų tvenkinį, skruzdėlių triūsas ir darbas, išsigandusių pelių lakstymas, lėlės, tampomos už virvučių. Tarp viso šito reikia išlikti gerai nusiteikusiam ir nerodyti paniekos; reikia suprasti, kad kiekvienas žmogus yra vertas tiek, kiek vertas tikslas, kurio jis siekia.

Markas Aurelijus, *Sau pačiam*, Vilnius, 1997, p. 89.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pagalvokite, kuo užsiėmė romėnai termose. Kokia buvo termų visuomeninė reikšmė?
2. Kokius teisinius pertvarkymus norėjo įvykdyti Cezaris (2 šaltinis)? Kaip tai būtų galėję paveikti valstybės valdymą?
3. Kuo ypatinga moters padėtis romėnų visuomenėje (3 šaltinis)?
4. Pagalvokite, ką 4 šaltinio autorius mano apie žmonių polinkį kaupti turtą, tarp romėnų populiarias iškilmes ir įvairius renginius. Remdamiesi pamokos medžiaga paaiškinkite paskutinį šaltinio sakinį.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kuo Ròmos valstybingumui svarbūs etruskai?
2. Kokia Dvylikos lentelių įstatymų reikšmė Ròmos visuomenei? Kodėl ir kada jie atsirado?
3. Apibūdinkite konflikto tarp patricijų ir plebėjų priežastis. Kuo jis baigėsi?
4. Įrodykite, kad respublikos įsteigimas Ròmoje buvo aristokratijos pergalė.
5. Kodėl Ròmoje respublikos politinę santvarką pakeitė imperija? Nurodykite vidines ir išorines jos žlugimo priežastis.
6. Kokių asmenybių veikla turėjo įtakos Ròmos respùblikos klestėjimui?
7. *Kodėl Romoje dar Respublikos laikais galiojo principas: „Skaldyk ir valdyk“? Kuo jis pasireiškė?
8. Įvardykite svarbiausius Oktaviano Augusto laimėjimus valdant valstybę.
9. Pagalvokite, kodėl Ròmos impèrijos raidą galima vertinti prieštaringai.
10. Apibūdinkite Diokleciano ir Konstantino Didžiojo reformų reikšmę.
11. Kokią įtaką Ròmos impèrijai padarė krikščionybės sklaida?
12. Kodėl Ròmos padalijimas (395 m.) buvo neišvengiamas?
13. Kokios priežastys skatino Ròmos teisės raidą?
14. Kaip keitėsi moters padėtis romėnų šeimoje?
15. Paminėkite svarbiausius Ròmos civilizacijos laimėjimus.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Antikos žodynas, Vilnius, 1998.

Burianas J., Mouchova B., *Paslaptingieji etruskai*, Vilnius, 1983.

Dilytė D., *Amžinoji Roma*, Vilnius, 1994.

Hafneris G., *Žymūs antikos žmonės*, Vilnius, 1987.

Kleras Dž. D., *Romos pasaulis*, Vilnius, 1995.

Krivčenko V., *Pompėja. Herkulanumas. Stabija*, Vilnius, 1984.

Suzdalskis J., Seleckis B., Germanas M., *Ant septynių kalvų: senovės Romos kultūros apybraižos*, Vilnius, 1969.

Utčenka S., *Julijus Cezaris*, Vilnius, 1990.

Veličkienė A., *Antikos mitologijos žodynas*, Kaunas, 1996.

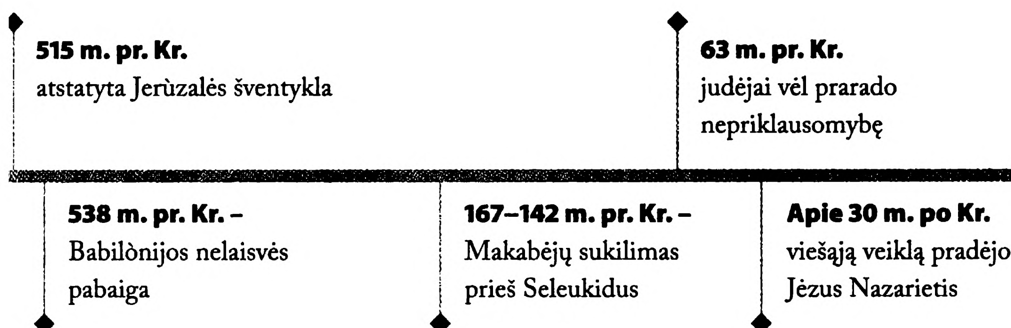
VI. KRIKŠČIONYBĖS ATSIRADIMAS IR PLITIMAS I TŪKSTANTMEČIO I-OJE PUSĖJE

Krikščionybės atsiradimas neatsiejamas nuo judėjiškos I a. po Kr. kultūros, socialinių ir istorinių realijų. 63 m. pr. Kr. Ròmos impèrija prisijungė judėjišką Hasmonéjų karalỹstę, kurioje iškilo filosofinės religinės mokyklos, skirtingai aiškinusios Toros įstatymus, įsakymus ir potvarkius, palaikiusios skirtingus santykius su Hasmonéjų valdančiuoju sluoksniu, Jerùzalės šventykla, liaudies tikėjimais ir papročiais. Buvo žmonių, laukiančių Dievo siųsto Mesijo, kuris išlaisvintų Izraèlį iš svetimųjų priespaudos ir sugrąžintų biblinių Dovydo ir Saliamono laikų didybę, atkurtų prideramą Šventyklos dievų garbinimą, panaikintų socialinę priepaudą, atneštų taiką ir pan. To tikėjosi ir **mesianìstinis** Jėzaus Nazariečio pasekėjų judėjimas. Šis tikėjimas rėmėsi mintimi, kad Mesijas (graikiškai – Kristus) buvo prikeltas ar prisikėlė iš numirusiųjų. Iš pradžių jis sklido tarp aramėjiškai ir graikiškai kalbančių judėjų Galilėjoje, Samãrijoje, Judéjoje ir helenistinėse judėjų **diãsporose** Ròmos impèrijos didžiuosiuose miestuose, tačiau ilgainiui įtraukė ir judėjiškai kultūrai prijautusius Ròmos impèrijos gyventojus. Galiausiai I a. po Kr. pabaigoje buvo visiškai atsiribota nuo judėjų ir susikūrė atskira krikščionių religinė bendruomenė.

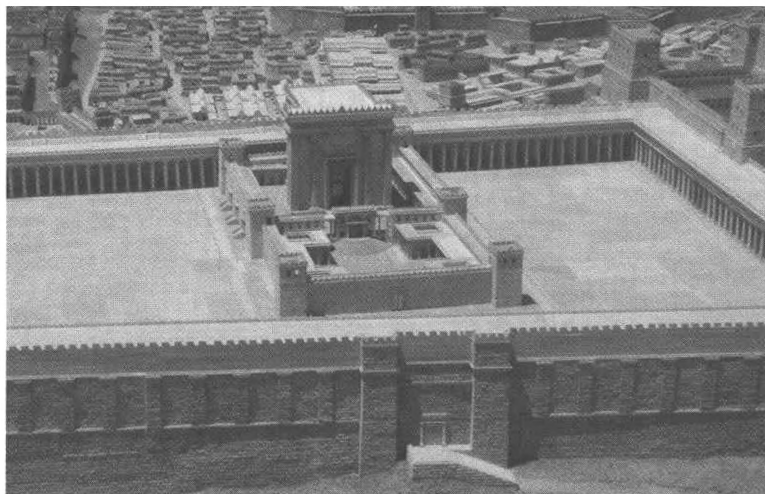
IV a. pradžioje, valdant Konstantinui Didžiajam, krikščionybė tapo teisėta religija, Bažnyčia buvo pertvarkyta pagal Ròmos impèrijos administracinį modelį, o į teologiją kišosi politinės valdžios atstovai (imperatoriai). Po ilgų diskusijų IV a. antrojoje pusėje 325 m. Nikėjos susirinkime suformuluotas krikščioniškasis tikėjimo išpažinimas (Jėzus Kristus paskelbtas Dievu), o visi kiti mokymai paskelbti **erètiškais**. IV a. pabaigoje, valdant imperatoriui Teodosijui, krikščionybė tapo valstybine Ròmos impèrijos religija, o pagonis imta persekioti (buvo griaunamos šventyklos, uždraustos Olimpinės žaidynės).

19. JĖZUS NAZARIETIS IR JUDĖJIŠKA VISUOMENĖ

- *Tora – judėjų religinių mokymų ir judėjimų pagrindas*
- *Judėjų filosofinių religinių mokymų atsiradimą lėmė istoriniai iššūkiai ir problemos*
- *Krikščionybė buvo vienas iš judėjų mokymų, bet ilgainiui tapo atskira religija*

VIII a. pr. Kr. pabaigoje Izraèlis buvo sunaikintas ir nemaža jo gyventojų dalis ištremta iš krašto į Asìrijos provincijas. VII a. pr. Kr. ekonominiu, politiniu ir kultūriniu požiūriu iškilo Judėjos karalỹstė, bet greitai buvo sunaikinta, o VI a. pr. Kr. pradžioje jos gyventojų elitas ištremtas į Babilòniją. VI a. pr. Kr. viduryje persams nukariavus Babilòniją, karalius Kyras pasirašė dekretą (538 m. pr. Kr.), pagal kurį visoms ištremtoms tautoms ir gentims buvo leista grįžti į istorines žemes ir laisvai išpažinti savo religiją ir kurti Pèrsijai pavaldžias provincijas (**1**). Sugrįžusiųjų tremtinių palikuonys ir jiems vadovaujantys kunigai ėmėsi atnaujinti visuomeninį ir religinį gyvenimą nedidelėje buvusios Judėjos teritorijos dalyje su centru – Jerùzale. 515 m. pr. Kr. buvo atstatyta Jerùzalės šventykla (1), ir vyriausiasis kunigas pripažintas aukščiausiu administracijos ir kulto autoritetu šioje Pèrsijos impèrijos pakraštyje susikūrusioje Jehudo provincijoje. Tora (**2**) tapo naujojo gyvenimo pagrindu. Buvo permąstyta ir peržiūrėta visa ankstesnė izraelitų istorija. Imta manyti, jog užmiršta Tora lėmė karalysčių žlugimą ir tremtį. Išgelbėtieji turėjo atkurti Sandoros su Dievu, aprašytos Toroje, besilaikančią bendriją. Galutinai Tora suredaguota apie 400 m. pr. Kr.

1. Antroji Jerùzalės šventykla (maketas)

Po 333 m. pr. Kr. Jehudą nukariavo Aleksandras Makedonietis. 320–200 m. pr. Kr. Jehudas buvo Egìpto provincija (Judéja), valdoma helenistinės Ptolemajų dinastijos. Dėl to Judéja sparčiai perėmė graikų kultūrą, ypač aukštesnieji sluoksniai ir kunigija, paplito graikų išminčiaus idealas, gausėjo raštininkų ir raštų žinovų, kurie buvo laikomi to meto intelektualais ir mokytojais. Daugelis hebrajiškų šventųjų tekstų buvo išversti į graikų kalbą ir iš jų sudaryta knyga – graikiškai *Byblos* (iš čia – Biblija). Apie 200 m. pr. Kr. Judéja pateko į Seleukidų valdomos Sìrijos sudėtį. Sparti helenizacija susilaukė atkaklaus kai kurių sluoksnių pasipriešinimo. Lūžiu laikytinas Seleukidų valdovo Antiocho IV Epifano (valdė 175–164 m. pr. Kr.) užmojis visiškai panaikinti judėjų ir graikų kultūrinius ir religinius skirtumus. Jis Jerùzalę ketino paversti graikišku poliu, Jerùzalės šventykloje pastatyti Dzeuso statulą, uždrausti apipjaustymą ir kai kuriuos kitus graikams nesuprantamus judėjų papročius.

167 m. pr. Kr. kilo Jehudos Makabėjaus ir kunigo Matatijo vadovaujamas sukilimas. Juo siekta apginti protėvių papročius, judėjų kultūrą ir gyvenimo būdą, kurie graikiškoje Makabėjų knygoje pirmą kartą įvardyti judaizmo (apie 100 m. pr. Kr.) terminu. Sukilėliai nugalėjo Seleukidų kariuomenę, Judéja tapo nepriklausoma. Galutinė pergalė pasiekta tik 142 m. pr. Kr. vadovaujant Simonui Makabėjui. Pastarasis tapo nepriklausomos valstybės valdovu ir pradėjo Hasmonėjų dinastiją. Hasmonéjų valstýbė plėtėsi ir apėmė didžiąją dalį buvusių Judėjos ir Izraèlio teritorijų. Taip judėjais religiniu ir kultūriniu požiūriu tapo etniškai skirtingi gyventojų sluoksniai. Pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais buvo manoma, kad pagaliau išsipildė mesianistinės pranašų ištarmės, tačiau buvo nusivylimo ir kritikos, kad ne viskas yra taip, kaip turėtų būti pagal įsivaizduojamą atkurto Izraèlio modelį. Šiuo laikotarpiu atsirado įvairių filosofinių religinių mokyklų: fariziejų, sadukiejų ir esenų. Fariziẽjai nuosekliausiai sie-

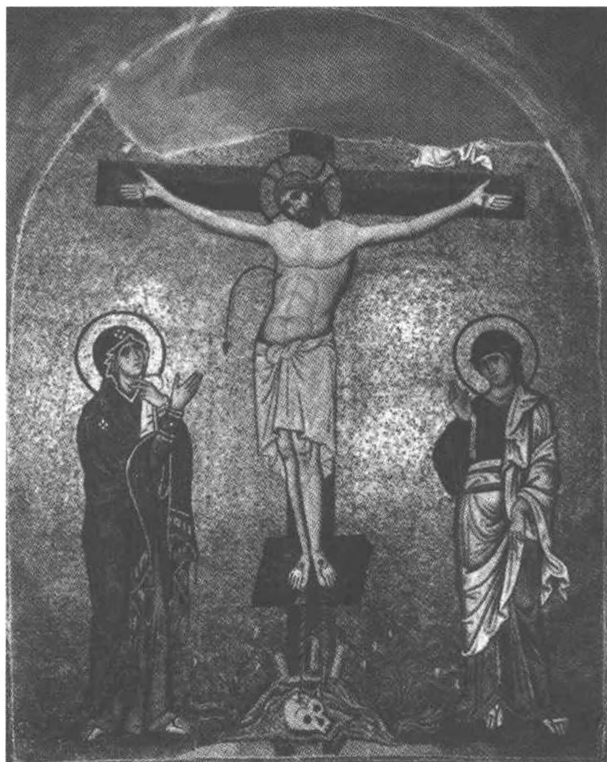
kė laikytis protėvių papročių, pripažino ir liaudies tikėjimus (sielos nemirtingumą, teisiųjų prisikėlimą iš numirusiųjų), tikėjo Mesijo atėjimu, aiškino Torą ir kitas šventąsias knygas. Sadukiẽjai laikėsi tik Toros, atmetė liaudiškus tikėjimus ir protėvių papročius, nes jų nėra Toroje, ir visą dievo garbinimą pavedė kunigijai. Esènai, priimdami Torą ir daugelį pranašų knygų, atsiskyrė nuo Jerùzalės šventyklos, kuri neatitiko Toros skelbiamo dievo garbinimo. Jie telkėsi atskiromis bendruomenėmis, kurios dažnai gyveno vienuoliškai, rašė šventus tekstus, kūrė savas gyvenimo nuostatas, laikėsi ritualinių papročių.

2. Jėzus Nazarietis

63 m. pr. Kr. Hasmonė́jų karalỹstę užėmė Ròmos impèrija. Ròmos valdomuose kraštuose įsigalėjo romėnų teisė ir tvarka, tačiau judėjams buvo leista religinį gyvenimą tvarkyti pagal savo religinę teisę, kurios pagrindas buvo Tora. Nepaisant to, žeminanti padėtis, dideli mokesčiai, Ròmos skirtų vietininkų ir karalių savivalė kėlė didelį judėjų nepasitenkinimą. Judė́ja ir Galilė́ja bet kada galėjo sukilti dėl įžeistų religinių jausmų, svetimos valdžios atstovų ar jos **kolaborántų** savivalės. Judėjų visuomenėje išsiskyrė nuomonės, kaip dera elgtis esant tokiai padėčiai: vieni siūlė atsikratyti bet kokios pasaulietinės valdžios priespaudos (pvz., Judo Galilėjiečio judėjimas), kiti – susitaikyti su esama situacija, paklusti romėnų valdžiai ir tenkintis Šventyklos apeigomis. Dar kiti laukė Mesijo karalystės, kuri baigtų politinę ir socialinę priespaudą bei smurtą. Iš pradžių vilčių teikė Jėzus Nazarietis (2). Pagal Evangelijų pasakojimus, jis savo viešąją veiklą pradėjo apie I a. 4-ojo dešimtmečio pradžią. Pagrindinį dėmesį jis skyrė vargstantiesiems ir pažemintiesiems, rūpinosi jų kūnų ir sielų gydymu, teikė viltį, kad Dievo karalystė jau arti (**3**, **4**). Pasekėjai ėmė jį laikyti Mesiju, „Dovydo sūnumi“. Nukryžiavus Jėzų Nazarietį, įtikėjus, kad jis prisikėlė ar buvo prikeltas iš numirusiųjų, iš pradžių dar buvo laukta jo Antrojo Atėjimo. Buvo tikima, kad jis nugalės visus priešus ir įkurs Mesijo karalystę.

Imta skelbti, kad Jėzus esąs Kristus, ir jo mirties prasmė buvo ne socialinis ir politinis išlaisvinimas, kurio tikėjosi liaudis, bet Naujoji Sandora, Naujojo Izraèlio sukūrimas. Buvo tikima, kad Kristus kentėjo, kad atpirktų žmonių nuodėmes ir užtikrintų amžinąjį jų gyvenimą po mirties. Be to, Jėzus buvo laikomas Dievo sūnumi

3. Nukryžiuotasis (Dafnės vienuolynas, Graikija, XI a.)

tiesiogine to žodžio prasme. Iki tol judėjų kultūroje Dievo sūnumis buvo vadinami visi izraelitai.

Nėra aiškios tikrosios Jėzaus nukryžiavimo aplinkybės ir priežastys, nes Evangelijų pasakojimai prieštaringi. Patikimiausia versija ta, kad valdančiuose sluoksniuose galėjo kilti nuogąstavimų, esą Jėzus sukels judėjų sumaištį, ir šalyje prasidės neramumai ar net sukilimai prieš romėnus. Poncijus Pilotas, pagarsėjęs savivale, jį nuteisė nukryžiuoti (3).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kaip kūrėsi Toros religija?
2. Kaip judaizmas plėtojosi po Babilònijos nelaisvės?
3. Kokios religinės ir filosofinės grupės, judėjimai, nuostatos egzistavo judėjų visuomenėje I a. po Kr.?
4. Kokią vietą Jėzaus mokymas ir jo pasekėjų judėjimas užėmė I a. po Kr. judėjų visuomenėje?
5. Pamąstykite, kaip Mesijo karalystę įsivaizdavo judėjai ir kaip krikščionys. Kuo jų supratimai skyrėsi?

ŠALTINIAI:

1. Pirmaisiais Pèrsijos karaliaus Kyro metais, kad būtų įvykdytas per Jeremiją tartas VIEŠPATIES žodis, VIEŠPATS įkvėpė Pèrsijos karalių Kyrą visai karalystei ir žodžiu, ir raštu paskelbti tokį įsaką: „Taip kalbėjo Pèrsijos karalius Kyras: ‚VIEŠPATS, Dangaus Dievas, atidavė man visas žemės karalystes ir pavedė man pastatyti jam Namus Jerùzalėje, kuri yra Jude. Visi, kas iš jūsų priklauso jo tautai – tebūna jų Dievas su jais!, – tesileidžia kelionėn į Jerùzalę Jude atstatyti VIEŠPATIES, Izraèlio Dievo, Namų Jerùzalėje.'"

Ezros knyga 1,1–3

2. Visi žmonės susirinko į aikštę priešais Vandens vartus. Jie paprašė raštininką Ezrą pateikti Mozės Įstatymo knygą, kurią VIEŠPATS buvo davęs Izraèliui. Tad septinto mėnesio pirmą dieną kunigas Ezra pateikė Įstatymą sueigai – ir vyrams, ir moterims, ir visiems, kurie galėjo klausytis ir suprasti. Jis skaitė iš jos, atsigręžęs į aikštę prie Vandens vartų, nuo aušros iki vidudienio ir vyrams, ir moterims, ir galėjusiems suprasti. Žmonės ausis ištempę klausėsi Įstatymo knygos.

Pagal: Nehemijo knyga 8,1–3

3. Šituos dvylika Jėzus išsiuntė, duodamas jiems nurodymų: „Nenuklyskite pas pagonis ir neužsukite į samariečių miestus. Verčiau lankykite pražuvusias Izraèlio namų avis. Eikite ir skelbkite, jog prisiartino dangaus karalystė. Gydykite ligonius, prikelkite mirusius, apvalykite raupsuotus, išvarinėkite demonus."

Mt 10, 5–8

4. Pradžioje buvo Žodis. Tas Žodis buvo pas Dievą, ir Žodis buvo Dievas. Jis pradžioje buvo pas Dievą. Visa per jį atsirado, ir be jo neatsirado nieko, kas tik yra atsiradę. Tas Žodis tapo kūnu ir gyveno tarp mūsų; mes regėjome jo šlovę – šlovę Tėvo viengimio Sūnaus malonės ir tiesos.

Pagal: Jn 1,1–3,14

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Kaip buvo atnaujintas judėjų socialinis gyvenimas ir religija po Babilònijos nelaisvės (1 ir 2 šaltiniai)?
2. Ką pabrėžė Jėzus, siųsdamas savo mokinius į misijas (3 šaltinis)?
3. Kokia Jėzaus Kristaus samprata atskleidžiama 4 šaltinyje?

20. KRIKŠČIONYBĖS PLITIMAS IR BAŽNYČIOS RAIDA I TŪKSTANTMEČIO I-OJE PUSĖJE

- *Plintant krikščionybei kūrėsi bažnyčios organizacija*
- *Pagrindinės krikščionybės tiesos buvo apibrėžtos pirmuosiuose visuotiniuose bažnyčios susirinkimuose*
- *Ròmos popiežiaus autoritetas rėmėsi apaštalo Petro įpėdinyste*

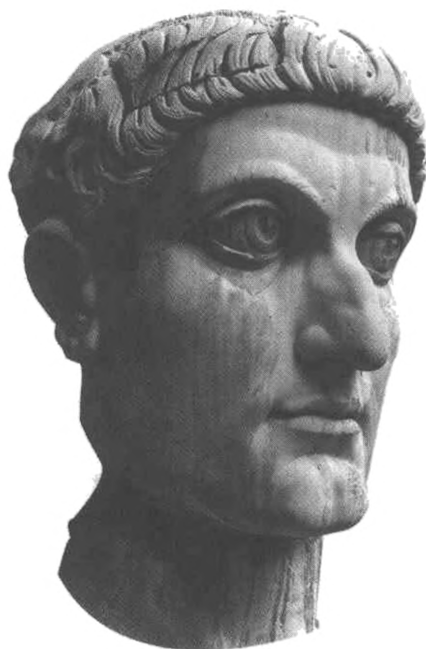
249–251 m. – pirmasis visuotinis krikščionių persekiojimas

313 m. paskelbtas Milano ediktas

325 m. – pirmasis visuotinis bažnyčios susirinkimas Nikėjoje

Ròmos impèrijoje krikščionybė plito dėl *pax Romana*, puikaus susisiekimo tarp miestų, graikų kalbos įsigalėjimo valstybėje, žydų ir jiems prijaučiančių kitų tautų bendruomenių, įsikūrusių svarbiausiuose Imperijos miestuose. Pirmieji misionieriai iš pradžių imdavo veikti žydų diasporose, **sinagògose**, kuriose lankydavosi nemažai nežydų ir priėmusių judaizmą žmonių. Kildavo nesutarimų tarp Jėzaus Kristaus tikėjimo skelbėjų ir kitų judėjų. Tik po Judėjos karo (66–73 m.), sugriovus Jerùzalės šventyklą, krikščionys ir judėjai galutinai atsiskyrė. Imperatorius Domicianas (valdė 81–96 m.) įvedė specialų mokestį žydams, ir tai paskatino krikščionis nuo jų atsiriboti. Krikščionių mokslo gynėjai Ròmos valdžiai ir intelektualams aiškino krikščionių ir žydų skirtumus. Tačiau kai krikščionys atsisakė paklusti Ròmos įstatymui, reikalaujančiam aukoti dievams ir imperatoriui, buvo pradėti persekioti už bedievystę ar imperatoriaus dieviškosios didenybės įžeidimą. Romėnų įsitikinimu, valstybės gerovė priklausė nuo dievų malonės, taigi krikščionys, neaukojantys dievams ir imperatoriui, esą kenkė valstybei ir galėjo būti jos nelaimių priežastis. Persekioti Ròmos krikščionis pradėjo imperatorius Neronas (valdė 37–68 m.): apkaltino juos 64 m. sukėlus Ròmos gaisrą. Iki II a. vidurio krikščionių padėtis buvo neapibrėžta, ir persekiojimai vykdavo dažniausiai neplanuotai. Kartais krikščionys buvo painiojami su žydais, persekiojami už prietarus,

„neapykantą žmonių giminei“, ištvirkavimą, **kanibalìzmą**, bedievystę, imperatoriaus dieviškos didenybės įžeidimus ir pan. Imperatorius Decijus (valdė 249–251 m.) ėmė persekioti visus, atsisakiusius aukoti dievams, prasidėjo visuotinis krikščionių persekiojimas. Po imperatoriaus Diokleciano valdę imperatoriai pakeitė savo nuostatas dėl krikščionybės. Konstantinas Didysis (1) (kartu su bendravaldžiu Licinijumi) 313 m. išleido Milano ediktą – krikščionims buvo leista laisvai išpažinti savo religiją. Valdant imperatoriui Teodosijui I (valdė 379–395 m.) krikščionybė tapo valstybine religija.

1. Konstantinas Didysis

I a. po Kr. viduryje įvyko pirmasis apaštalų susirinkimas ir buvo nuspręsta nereikalauti, kad priėmusieji krikštą nežydai laikytųsi Mozės Įstatymo, tačiau jie turėjo neaukoti stabams, neištvirkauti ir nevalgyti pasmaugtų gyvulių mėsos ir negerti jų kraujo. Petras ir kiti apaštalai turėjo įgyvendinti misijas tarp judėjų, o Paulius – tarp pagonių. Apaštalai steigė pirmąsias krikščionių bendruomenes, kurių religinių apeigų esmė buvo švęsti **Euchariìstiją.**

Apaštalai skleidė Kristaus mokymą, todėl bendruomenės turėjo vyresniuosius – **výskupus** arba **presbìterius**. Vyskupas sprendė tikėjimo ir bendruomenės valdymo problemas ir buvo svarbus žmogus bažnyčioje. Jei kuri krikščionių bendruomenė išsirinkdavo vyskupą, privalėdavo apie tai pranešti kitoms bendruomenėms. Ilgainiui vyskupai pradėjo rinktis į bendrus pasitarimus, todėl bažnyčios veikla buvo pradėta organizuoti teritoriniu principu. III a. pradėta diskutuoti dėl to, kas turi vadovauti Krikščionių bažnyčiai. Išsiskyrė dvi nuomonės: vieni stengėsi pagrįsti Ròmos vyskupo (popiežiaus) išskirtinumą, o kiti skelbė, kad visi vyskupai yra lygiateisiai. Iš pradžių vyskupas, vadovavęs kitiems vyskupams, buvo vadinamas **primù**, vėliau – **metropolitù**. III a. Ròmoje ir rytinėje Imperijos dalyje suformuotos penkios krikščionių metropolijos: Ròmos, Aleksándrijos, Antiòchijos, Jerùzalės, o IV a. – ir Konstantinòpolio. IV a. metropolitai pradėti vadinti patriarchais. Popiežius Damazas I (popiežiavo 366–384 m.) pagrindė popiežiaus išskirtinumą, apaštalo Petro įpėdinystę ir Ròmos bažnyčią pavadino Apaštališkuoju Sostu. Kiti popiežiai Leonas I (popiežiavo 440–461 m.) ir Gelazijus I (popiežiavo 492–496 m.) teigė, kad aukščiausia valdžia Bažnyčioje priklauso Petrui, o popiežius yra jo įpėdinis ir tarnas.

2. Apaštalas Paulius sako pamokslą (XIV a. miniatiūra)

Kadangi krikščionių bendruomenių gausėjo, vyskupams reikėjo pagalbininkų. Jais tapo diakonai ir presbiteriai. II–III a. krikščionių bendruomenei vadovavo vyskupas, jam patarė presbiteriai, pavedimus vykdė diakonai. Pamažu vyskupas visą dėmesį sutelkė į krikščionių bendruomenių valdymą ir jų problemų sprendimą, todėl nedidelei kaimo ar miesto bendruomenei pradėjo vadovauti presbiteris arba kunigas. IV a. susiformavo Krikščionių bažnyčios organizacija, pagrįsta dvasininkijos **hierárchija**.

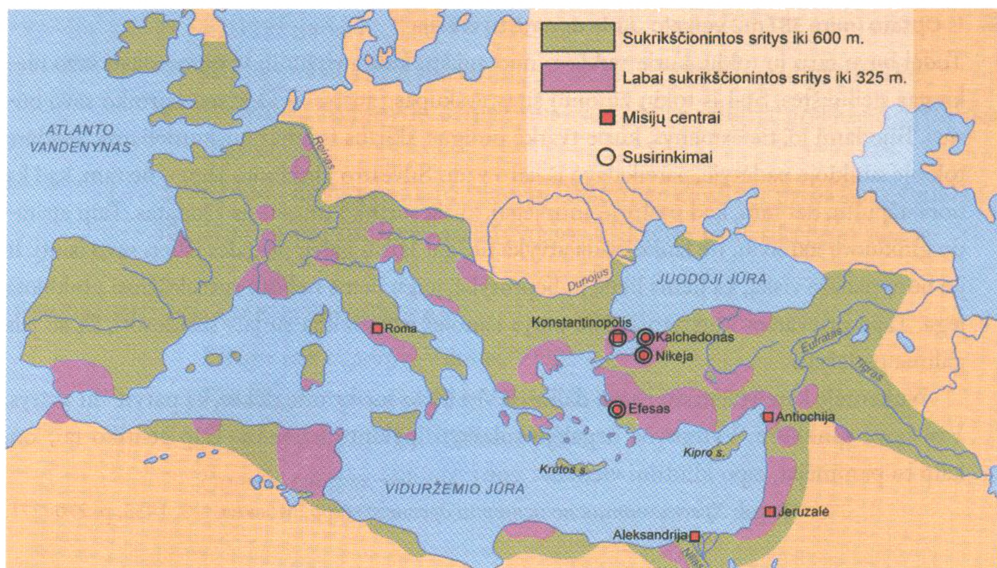
Dar apaštalas Paulius (2) savo laiškuose tikintiesiems sprendė pirmųjų krikščionių bendruomenių nesantaikos (**2**), kylančios dėl skirtingų tikėjimo tiesų aiškinimo, klausimus. Dauguma skirtingų mokymų III–VI a. kūrėsi skirtingai aiškinant Šventąją Trejybę, Kristaus dievišką bei žmogišką prigimtį. Tuo metu buvo svarstoma, kaip suderinti vienatinio Dievo ir kelių dieviškųjų esybių – Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios buvimą. Vieni teigė, kad Kristus yra žmogus, kiti – kad jis lygus Dievui Tėvui, treti – kad lygūs yra Šventoji Dvasia, Dievas Tėvas ir Sūnus. Kadangi skirtingi mokymai griovė Bažnyčios vientisumą (**3**, **4**), **Nikėjos (325 m.)** ir pirmajame Konstantinòpolio (381 m.) visuotiniuose susirinkimuose buvo apibrėžtas krikščionių „Apaštalų tikėjimo išpažinimas“. Visuotiniai bažnyčios susirinkimai nustatė pagrindines krikščionių **dogmàs**: tikėjimą vieno Dievo, Šventosios Trejybės, Jėzaus Kristaus ir Bažnyčios. Visi kiti mokymai, prieštaravę šiam oficialiai priimtam mokymui, buvo laikomi klaidingais, eretiškais. Kovojant su erezijomis buvo suformuotas krikščioniškasis Šventasis **kanònas**, iš daugybės raštų (evangelijų, apaštalų darbų, apreiškimų, laiškų) atrinkus tik tuos, kurie buvo plačiausiai priimti ir labiausiai atitiko nustatytas tikėjimo tiesas. IV a. buvo sudarytas Naujasis Testamentas, o IV a. pabaigoje, Jeronimui į lotynų kalbą išvertus visą krikščionių Šventojo Rašto kanoną, Vakarų krikščionybė įsitvirtino kaip lotyniškoji.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kas lėmė krikščionybės plitimą I a. po Kr.?
2. Apibūdinkite Bažnyčios struktūros raidą.
3. Paaiškinkite, kaip plintantys skirtingi mokymai paveikė Krikščionių bažnyčią. Kodėl jie atsirasdavo?
4. *Pamąstykite, kodėl Ròmos impèrija pripažino krikščionybę ir tai padarė praėjus maždaug 300 metų nuo jos atsiradimo.

ŠALTINIAI:

1. Krikščionybės plėtra iki 600 m.

2. Duodamas šiuos nurodymus, aš jūsų Eucharistinės vakarienės negiriu, nes jūsų susirinkimai išeina ne į gera, bet į bloga. Pirmiausia man teko girdėti, kad jūsų bendruomenės susirinkimuose esti skilimų, ir aš iš dalies tuo tikiu. Juk turi pas jus būti atskalų, kad išeitų aikštėn, kurie iš jūsų yra išmėginti žmonės. Taigi jūs susirinkę draugėn nebevalgote Viešpaties vakarienės, nes kiekvienas pirmiausia ima valgyti savo maistą, ir vienas lieka alkanas, o kitas nusigeria. Argi neturite savo namų pavalgyti ir išgerti? O gal norite paniekinti Dievo bažnyčią ir sugėdinti nepasiturinčius? Kas man belieka sakyti? Pagirti? Ne! Už šitai nepagirsiu.

1 Kor 11:17–22

3. Iš šv. Augustino (354–430 m.) laiškų:

Nenori žmonės vienybės, todėl bandydami apsiginti nuo nedorų poelgių, kuriuos daro jūsų šalininkai (nenoriu sakyti – Jūs asmeniškai), mes kreipiamės į visuomeninius įstatymus, o prieš pačius įstatymus telkiasi cirkumcelionai[1], niekinantys juos taip pat įnirtingai, kaip

[1] Cirkumceliònai – krikščionių sekta, veikusi IV–V a. Šiaurės Afrikoje.

įnirtingai kreipė įstatymus prieš jus, kai patys siautėjo. Nenori vienybės, todėl kyla kaimiečių įtūžis prieš šeimininkus, o pabėgę vergai nepaklūsta apaštalų mokymui ir ne tik išeina iš savo šeimininkų, bet ir grasina jiems, ir ne tik grasina, bet ir apiplėšia, žiauriausiai užpuola. Be to, paties nusikaltimo kurstytojai, vadai ir vadeivos yra jūsų išpažinėjai, agonistikai[2], kurie dievo garbei puošia jūsų auką ir dievo garbei lieja svetimą kraują, taigi jūs, surinkęs savo šalininkus ir tuos, kurie išsilakstė, žadate grąžinti grobį tiems, iš kurių jis buvo atimtas, nes žmonės susierzinę. Bet jūs netgi nenorite pasirodyti galintis tai padaryti, kad nesijaustumėte pernelyg įsipareigojęs pasipriešinti tam įžūlumui, kurį jūsų presbiteriai mano privalą demonstruoti savo elgesiu.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, t. 3, 1953, p. 267–268.

4. **Iš Optato (mirė 387 m.) veikalo „Apie donatistų ereziją":**

Todėl buvo tarp jų tokių, kurie puldavo nuo aukštų kalnų viršūnių ir numesdavo savo niekingas sieliūkštes. Štai iš tokių žmonių šitas vyskupas [antrasis] Donatas surinko savo būrius. Bijodami jo, tie asmenys, kurie tvarkė pinigus, skirtus išdalyti nuskurdėliams, atsidūrę tokioje sunkioje padėtyje, pareikalavo iš karo vado Silvestro ginkluotų jėgų – ne tam, kad ką nors užpultų, bet tam, kad pasipriešintų jėgai, kurią surinko minėtasis Donatas. Taip atsirado ginkluotų kareivių. Jie laukė, kada atvyks tie, ant kurių galvų jie galės išlieti savo įsiūtį. Ir jie būtų padarę viską, ką jiems liepė jų beprotybė, jeigu jiems nebūtų sutrukdžiusi ginkluota jėga. Tapę prievartos kurstytojais, jie patys išmokė, kaip reikia su jais susidoroti, ką su jais galima padaryti.

Nukentėję kareiviai grįžo į savo dalinį, ir visi buvo susikrimtę dėl to, ką patyrė du ar trys. Visi buvo ginkluoti. Vyresnybė negalėjo sulaikyti įpykintų kareivių. Taip atsitiko tai, kas, kaip tu paminėjai, tapo kliūtimi vienytis.

Pagal: *Хрестоматия по истории древнего мира*, Москва, t. 3, 1953, p. 270–271.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, nustatykite krikščionybės plėtros kryptis. Raskite pirmųjų visuotinių bažnyčios susirinkimų vietas.
2. Su kokiomis problemomis susidūrė pirmosios krikščionių bendruomenės (2 šaltinis)?
3. *Kodėl erezijos kėlė socialinių problemų (3, 4 šaltinis)? Pasidomėkite 3, 4 šaltiniuose minimomis erezijomis.
4. Kodėl nesutarimai krikščionių bendruomenėse ir erezijos tapo valstybinio lygio problema (2, 3, 4 šaltiniai)?

---

[2] Agonìstikai – cirkumceliònai.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Apibūdinkite pranašysčių apie Mesiją esmę.
2. Kodėl helenizmas tapo rimta žydų visuomenės problema?
3. Apibūdinkite pagrindines žydų visuomenėje susiformavusias religines grupes iki Jėzaus Kristaus veiklos pradžios.
4. Kokios Kristaus skelbiamo mokymo idėjos? Kurios iš jų labiausiai nepatiko žydams?
5. Pasidomėkite, kuo svarbus apaštalas Petras Krikščionių bažnyčiai. Kas ir kodėl buvo laikomas jo įpėdiniu?
6. Kaip formavosi Krikščionių bažnyčios hierarchija? Ar ji išliko tokia pati iki dabar?
7. Kodėl prasidėjo Krikščionių persekiojimai? Kuo jie pasireiškė?
8. Kodėl krikščionybę pripažinus valstybine religija prasidėjo žydų persekiojimai?
9. Kokios knygos sudaro Naująjį Testamentą? Ar jį pripažįsta žydai?
10. Kokios pagrindinės ankstyvosios krikščionybės tikėjimo tiesos?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Biblijos enciklopedija, Vilnius, 1992.

Katalikų bažnyčios istorija, Vilnius, 1–2 t., 1996, 1997.

Krikščionybės istorija, Vilnius, 2000.

Pasaulio religijos, Vilnius, 1997.

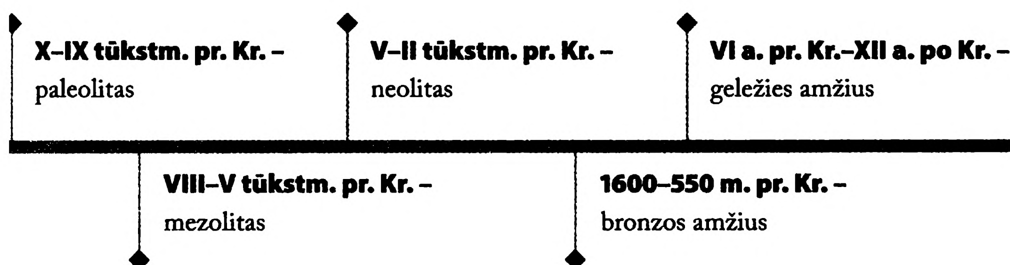
VII. BALTAI IR LIETUVA IKIVALSTYBINIU LAIKOTARPIU

Pirmųjų rašytinių šaltinių žinios apie baltus, lietuvius yra netikslios ir negausios, apie laikus iki baltų susidarymo visai nėra rašytinės informacijos. Todėl ilgas priešistorinis laikotarpis – nuo žmonių apsigyvenimo dabartinės Lietuvõs teritorijoje iki valstybės susidarymo – pažį̃stamas daugiausia iš archeologinių tyrinėjimų, pasitelkiant gamtos mokslus – **paleoantropològiją, paleogeogrãfiją, paleobotãniką** ir kt. Archeologai išskiria vadinamąsias **archeològines kultūràs.** Tačiau tik archeologijos metodais nustatyti žmonių bendrijų etnines savybes, pirmiausia pasireiškiančias kalba, beveik neįmanoma. Reikia derinti archeologijos ir kalbotyros (ypač vandenvardžių) tyrimų rezultatus. Tyrimų medžiaga apibendrinama, pasitelkiamos negausios rašytinių šaltinių žinios, pateikiamos Lietuvõs priešistorės koncepcijos, dažnai daugiau ar mažiau pagrį̃stos hipotezėmis, dėl daug ko ginčijamasi.

Remdamiesi šiuolaikinės kalbotyros ir archeologijos duomenimis, galime teigti, kad lietuviai yra didelės **indoeuropiẽčių** kalbų šeimos nariai. Maždaug III–II tūkstantmečio pr. Kr. sandūroje susidarė báltai – nuo indoeuropiečių atsiskyrusi genčių grupė, iš pradžių kalbėjusi viena kalba (prokalbe). Priežastis atsirasti baltų kultūrai buvo virvelinės keramikos kultūros žmonių – indoeuropiečių – atsikėlimas. Lietuvių, vienos iš baltų tautų, formavimasis truko ilgą laiką – nuo I tūkstantmečio pr. Kr. vidurio, kai prasidėjo baltų kalbinis skilimas, iki XIII a. vidurio–XIV a. vidurio, kai ankstyvojoje Lietuvõs valstybėje susiformavo aiškesnė tautinė savimonė. **Etnogenèzės** procesą spartino Didysis tautų kraustymasis (IV–VII a. po Kr.). Po jo (maždaug VII a. po Kr.) galutinai suskilo rytų baltų kalbos, susidarė lietuvių kalba. Ūkiniai ir prekybiniai ryšiai lėmė ne tik baltų genčių, bet ir Skandinãvijos, Lénkijos, Vokietìjos, Kìjevo Rusiõs gyventojų įtaką lietuviams.

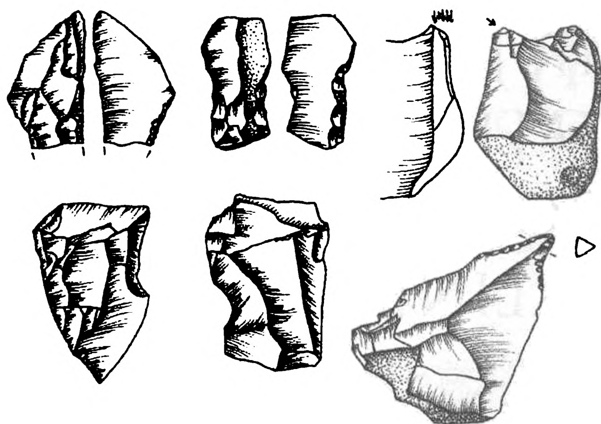
21. BALTŲ IR JŲ PROTĖVIŲ MATERIALINĖS KULTŪROS KAITA IR SOCIALINĖ RAIDA

- *III tūkstantmečio pr. Kr. viduryje Lietuvos gyventojai pradėjo verstis žemdirbyste ir gyvulininkyste*
- *Piliakalniai rodo, kad išaugo maisto produktų ir kitų gėrybių gamyba*
- *Baltams išmokus išgauti ir apdoroti geležį, prasidėjo įrankių gamybos perversmas*

Paleolitas (XI–IX tūkstm. pr. Kr.). Pasitraukus ledynams, Lietuvos teritorijoje tundrą ėmė keisti spygliuočių miškai. Pirmieji Lietuvos gyventojai buvo klajokliai šiaurės elnių medžiotojai. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje skiriamos dvi – Svidrų ir Pabaltijo Madleno – archeologinės kultūros. Abiejų kultūrų medžioklės ir darbo įrankiai buvo panašūs: ietys, lankai su strėlėmis, gremžtukai, rėžtukai ir kt. (1). Šiek tiek skyrėsi įrankių gamybos būdai: Svidrų kultūrai būdingi pailgi lauro ar karklo lapo formos, o Pabaltijo Madleno kultūrai – trumpo, plataus lapo formos strėlių antgaliai. Žmonės stovyklas kūrė upių ir ežerų pakrantėse, rengė masines pavasario ir rudens medžiokles. Medžiojant buvo naudojamos ietys, kiek vėliau – lankai ir strėlės. Paleolito laikotarpiu pirmieji Lietuvos gyventojai vertėsi ir rankiojimu. Žmonės gyveno gimininėmis bendruomenėmis, kurias sudarė 6–7 žmonių šeimos.

Mezolitas (VIII–V tūkstm. pr. Kr.). Laikotarpio pradžioje atšilo klimatas, todėl suvešėjo lapuočių miškai. Atsirado daugiau įvairių miško žvėrių (briedžių, elnių,

1. Paleolito laikotarpio akmens įrankiai (piešinys)

šernų), jie dažniausiai laikėsi pavieniui arba nedidelėmis grupėmis maždaug tose pačiose vietose. Medžiotojai tapo ne taip priklausomi nuo sezoninių medžioklių. Šiuo laikotarpiu Lietuvojè buvo susiformavusios Maglemosės, Nẽmuno ir Kundos kultūros, kurių atstovai gamino mikrolitus. Mezolito laikotarpio žmonių pagrindiniai verslai išliko medžioklė, rankiojimas. Suklestėjo žvejyba – iš pradžių žuvys buvo smaigstomos žeberklais, vėliau paplito žūklė **bùčiais** ir tinklais, pradėti gaminti **luõtai**. Mezolito gyventojai jau buvo prisijaukinę šunis. Stovyklas jie kūrė prie upių ir ežerų.

Neolitas (V–II tūkstm. pr. Kr.). Ankstyvojo neolito laikotarpiu žmonės vis dar vertėsi medžiokle, žvejyba, rankiojimu. Tuo metu šiaurės Lietuvojè buvo paplitusi Narvos, o pietinėje – Nẽmuno kultūra. Šiuo laikotarpiu pradėti statyti ne tik antžeminiai, bet ir pusiau žeminiai pastatai. Nedideliuose netaisyklingos formos pastatuose buvo gyvenama žiemą. Medžioklės ir žūklės metu būdavo apsistojama laikinose stovyklavietėse. Pradėta žvejoti su meškerėmis, kauliniais kabliukais. Suintensyvėjo mainų prekyba, svarbiausios prekės buvo gintaras ir titnagas. Neolito laikotarpiu pradėta gludinti, gręžti, pjauti akmenį. Žmonės naudojo įtveriamuosius kirvelius su keturkampėmis pentimis. IV tūkstantmetyje pr. Kr. atsirado keramika. Iš pradžių puodai buvo lipdomi smailiais, vėliau – plokščiais dugnais, puošiami įspaustų duobučių, trikampėlių ornamentais.

Gimininės bendruomenės turėjo griežtai nustatytą teritoriją, tarpusavyje jos varžėsi dėl medžioklės ir rankiojimo plotų, titnago žaliavos ir kitų dalykų (**1**).

III tūkstantmečio pr. Kr. vidurys laikomas žemdirbystės ir gyvulininkystės pradžia. Seniausi kultūriniai augalai – kviečiai, kanapės ir soros – buvo auginami nedideliuose sklypeliuose prie gyvenviečių. Žemę neolito žmonės įdirbdavo kapliais, vėliau miško vietovėse pradėjo ruošti lýdimus: iškirsdavo miškus, išdžiūvus kirtavietei, ją padegdavo, nes pelenai tuo metu buvo geriausia trąša. Neolito pabaigoje žemei apdirbti pradėti naudoti žmonių traukiami primityvūs arklai.

Neolito gyventojams didelės įtakos turėjo III–II tūkstantmečio pr. Kr. sandūroje atsikėlę virvelinės keramikos kultūros žmonės – indoeuropiečiai. Jie vertėsi klajokline

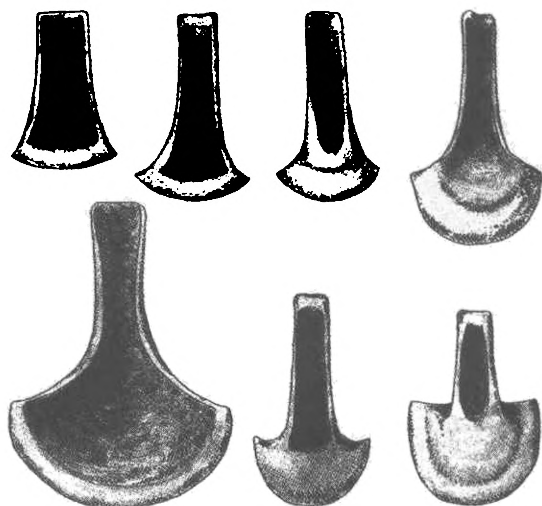
gyvulininkyste, iš dalies žemdirbyste. Jodinėdami arkliais ganė ir saugojo savo gyvulių bandas. Manoma, kad virvelinės keramikos kultūros žmonės sumišo su vietiniais Narvos ir Nẽmuno kultūros gyventojais.

Bronzos amžius (1600–550 m. pr. Kr.). Ankstyvieji bronzos dirbiniai į Líetuvą pateko iš Vidurio Europos. Gali būti, kad gintaro dirbinius Lietuvõs gyventojai keitė į metalą (**2**). Nėra bendros nuomonės, kada jie patys pradėjo gaminti metalinius dirbinius. Vieni mokslininkai teigia, kad laikotarpio pradžioje metaliniai dirbiniai buvo tik įvežtiniai, kiti – kad perdirbti metalą išmokta labai anksti. Aptariamuoju laikotarpiu pradėta auginti gerokai daugiau gyvulių, didžiąją dalį sudarė galvijai, mažesnę – avys, ožkos ir kiaulės. Sumažėjo medžioklės reikšmė, žvejyba ir rankiojimas irgi buvo tik pagalbiniai verslai. Žmonės kėlėsi į derlingesnes žemes, kirto ir degino miškus, plėtėsi ir lydiminės žemdirbystės plotai.

Šiuo laikotarpiu paplito pilkapiai ir bronziniai atkraštiniai kirviai (2). Mirusieji buvo nedeginti laidojami pilkapiuose. Daugelyje kapų, kurie buvo apjuosiami keliais akmenų vainikais, pastebėta medinių skobtinių karstų liekanų. Apie 1300 m. pr. Kr. įsivyravo mirusiųjų deginimo ir laidojimo urnose paprotys, ant kalvų buvo įrengtos įtvirtintos gyvenvietės – pìliakalniai. Lietuvojè susiformavo dvi kultūros: vakarų baltų pilkapių ir brūkšniuotosios keramikos.

Báltijos pajū́ryje gyvenusios bendruomenės vertėsi prekyba, viena svarbiausių prekių buvo gintaras. Mainais už gintarą žmonės gaudavo ne tik bronzinių daiktų ir žaliavos, bet ir neįprastų, tolimuose kraštuose pagamintų daiktų.

Rytų̃ Lietuvojè kūrėsi brūkšniuotosios keramikos (lipdyta keramika brūkšniuotu paviršiumi) kultūra. Šiai kultūrai būdingi piliakalniai, statomi ant kalvų stačiais šlaitais. Kai kurie piliakalniai buvo tvirtinami grioviais ir nedideliais pylimais. Piliakalnių

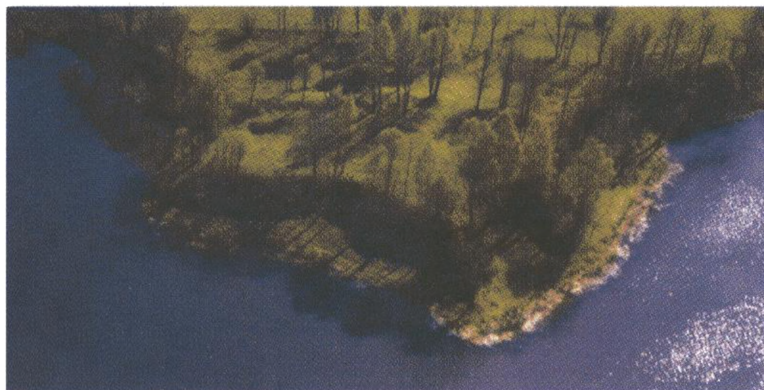
2. Bronzos amžiaus kirviai (piešinys)

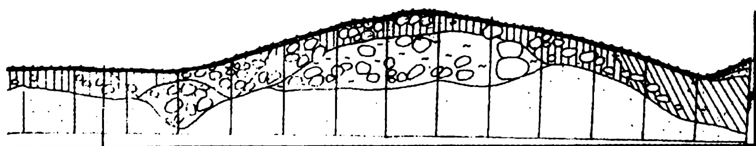
aikštelėse Rytų Lietuvōs gyventojai statė nedidelius pailgus keturkampius stulpinės konstrukcijos pastatus, o aikšteles apjuosdavo medinėmis tvoromis su vartais. Pastatus šildė atvirais židiniais, laužavietėmis. Įtvirtintos gyvenvietės buvo skirtos maisto atsargoms, gyvulių pašarui ir kitam turtui saugoti. Jos atsirado, nes vykstant karams tarp bendruomenių, žmonėms reikėjo kur nors slėptis. Per šiuos karus iškilo karo vadai.

Geležies amžius (VI a. pr. Kr.–XII a. po Kr.). Geležinių įrankių ankstyvuoju šio amžiaus laikotarpiu (VI–I a. pr. Kr.) buvo mažai, daugiausia buvo naudoti bronziniai, akmeniniai ir kauliniai įrankiai. Per archeologinius kasinėjimus daugiausia randama to meto geležinių peilių, trumpų pjautuvėlių, kai kurių ginklų. Vyravo bronzos amžiaus laidojimo papročiai: mirusieji deginti ir laidoti žemių ir akmenų pilkapiuose. Palaikai buvo pilami į molines urnas arba užkasami duobutėse.

I–IV a. po Kr. buvo pradėta vietinė geležies gavyba ir gamyba. Dirbant žemę naudoti arklai su geležiniais noragais. Gyvenvietės imtos kurti plotuose, kuriuose buvo tinkamos sąlygos plėtoti žemdirbystę. Paplito nedideli piliakalniai-slėptuvės, jie buvo tvirtinami žemių pylimais, medinėmis užtvaromis (3). Tada įsivyravusi plokštinių kapinynų kultūra pakeitė vakarų baltų pilkapių kultūrą. **Plōkštiniuose kapuosè** mirusieji buvo laidojami nedeginti. Rytų̃ Lietuvojè toliau gyvavo vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūra, jos laidojimo papročiai tebėra neištirti.

Šiuo laikotarpiu ypač suaktyvėjo prekybiniai ryšiai su Ròmos impèrija (Lietuvojè randama Ròmos monetų, romėniškų papuošalų, kalavijų, indų, datuojamų daugiausia II–IV a. po Kr.). Pagrindinis baltų mainų objektas buvo gintaras. Romėnų pirkliams gintaras buvo toks pat svarbus kaip spalvotieji metalai ir kitos prekės (**3**).

3. Kùrmaičių piliakalnis, Krètingos rajono savivaldybė:
a) vaizdas iš viršaus;
b) pylimo pjūvis

Iš V–VIII a. randama siaurais ašmenimis pentinių kirvių, pjautuvų, dalgių, antskydžių, trumpų ir plačių vienašmenių kalavijų, daug žalvarinių papuošalų, puoštų sidabru, emaliu, mėlynu stiklu, sidabru kaustytų geriamųjų ragų. Vyravo lipdytinė grublėtu ir lygiu paviršiumi keramika. Rytų̃ Lietuvojè įsigalėjo pilkapių kultūra, Vakarų̃ Lietuvojè – plokštiniai degintiniai ir griautiniai kapai, kuriuose mirusieji buvo laidojami sudeginti ir su įkapėmis.

IX–XII a. nuo žemės ūkio atsiskyrė amatai. Plito juodųjų ir spalvotųjų metalų apdirbimas, puodininkystė (atsirado žiedžiamasis ratas). Dirbant žemę įsigalėjo dvilaukis, atsirado primityvus trilaukis. XII a. pasirodė vietiniai pinigai – taisyklingos pusapvalės lazdelės formos lydiniai – ilgíeji. Piliakalnius baltai tvirtindavo pylimais, grioviais apjuosdavo priešpilius, kurie pilį saugodavo nuo netikėtų užpuolikų. Piliakalniai tapo diduomenės ir vadų buveinėmis, gynybos centrais. Apie pilis telkėsi gyvenvietės, kai kurios vėliau tapo miestais. Šiuo laikotarpiu Vakarų̃ ir Rytų̃ Lietuvojè mirusieji buvo laidojami plokštiniuose degintiniuose kapuose. Tik Žemaitìjoje aptinkama plokštinių griautinių kapų, iš kurių labiausiai išsiskyrė karių kapai su gausiomis įkapėmis: šalmais, kalavijais, ietimis, kovos kirviais; su kariais buvo laidojami ir žirgai. Visa tai liudija, kad Lietuvõs teritorijoje gyvenusios bendruomenės turėjo karo vadų ir kariaunų institucijas.

Šiuo laikotarpiu prekybą plėtojo vikingai, kuriems rytiniai Báltijos pakraščiai buvo pažįstami jau nuo VII–VIII a. Jie dar IX a. buvo įsigalėję Báltijos jū́roje, į Líetuvą atplukdydavo skandinaviškų ir Vakarų Europos prekių. IX–X a. klestėjo Bìrkos miestas. Jis buvo Švèdijos prekybos centras, kuriame prekiauta visus metus. Vėliau tokiu centru tapo Vìsbis Gotlando saloje. Čia buvo plėtojama prekyba ne tik su Vakarais, bet ir su Rytų Baltijos kraštais bei Rytais. I tūkstantmečio pabaigoje–II tūkstantmečio pradžioje baltai užmezgė prekybinius ryšius ir su Rusiõs miestais. Pagrindinis prekybos kelias, jungęs Rytų Europą su arabų kraštais, ėjo Volgos, Dniepro ir Dauguvos upėmis. Juo į Pabaltijį buvo atgabenama sidabrinių papuošalų iš Rusiõs miestų, sidabrinių arabų monetų ir net ciprėjų kriauklių iš Maldyvų salų, esančių Indijos vandenyne. Šiuo keliu naudojosi ne tik rusų, bet ir skandinavų, baltų pirkliai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kaip kito medžioklės įrankiai akmens amžiuje?
2. Kaip žemdirbystės atsiradimas pakeitė žmonių gyvenimą Lietuvojè neolito laikotarpiu?
3. Dėl kokių priežasčių sumažėjo medžioklės svarba bronzos amžiuje?
4. Kokius politinius pokyčius baltų visuomenėje rodo piliakalnių atsiradimas?
5. Pagalvokite, kokie įrankiai padarė žemdirbių darbą gerokai našesnį.

ŠALTINIAI:

1. Dėl labai ekstensyvaus ūkio, manoma, vienai gimininei bendruomenei reikėjo didelių miškų bei vandenų plotų, todėl giminės laikėsi izoliuotai. Vis dėlto nėra abejonės, kad vedybos buvo pagrįstos egzogaminiais[1] santykiais giminės (kitaip tokios mažos bendruomenės greitai būtų išsigimusios) ir endogaminiais[2] santykiais genties atžvilgiu (jeigu kultūrinę sritį sąlygiškai laikysime genties sritimi). Egzogaminiai santykiai kultūros vaizdo nepakeisdavo – atėjusysis turėjo prisitaikyti prie šeimos papročių. Ar buvo draudžiama tuoktis su visai svetimos genties žmonėmis, negalime atsakyti. Taip pat nežinome, ką jie laikė svetimomis gentimis.

Pagal: R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 188.

2. Į ką baltai mainė metalą, tiksliai atsakyti negalime. Bet neabejojame, kad gintaras buvo vienas iš pagrindinių Pabaltijo žmonių turtų. Jo trośko Vidurio ir Pietų Europos gyventojai. Iš žalvario ir aukso dirbinių paplitimo žemėlapių matyti, kaip jie Oderiu ir Vysla plaukė į Pamarį ir Rytprūsius, tiesiai į gintaro gavybos sritį.

Gintarą mūsų protėviai laikė saulės substancija ir įsivaizdavo kaip spinduliuojančią medžiagą. Iš čia kilo graikų žodis *elektron*. Taurų kaip auksą gintarą labai vertino civilizuota Pietų Europa. Baltai materialiai suklestėjo, nes per gintarą užsimezgė ryšiai su Vidurio ir Pietų Europa.

Pagal: M. Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985, p. 57.

3. Prekybiniai ryšiai su Ròmos impèrija pietų bei pietvakarių kryptimi Lietuvõs gyventojams buvo patys svarbiausi. Kaip minėta, Lietuvojè aptikta gana daug romėniškų daiktų: žalvarinių indų, sparninių ir kitų tipų segių, emaliuotų papuošalų, stiklo ir emalio karolių, žalvarinių ir sidabrinių Ròmos monetų. Iš Imperijos turėjo būti masiškai įvežama spalvotųjų metalų žaliavų. Tai vienas svarbiausių baltų ir Ròmos impèrijos prekybinių ryšių rezultatų. Iš baltų kraštų (ir iš Vakarų̃ Lietuvõs) į Ròmos impèriją veždavo gintarą. Galėjo gabenti odas, žvėrių ir galvijų kailius, vašką, kitus archeologiškai nenustatomus daiktus. Ròmos provincijas pasiekė ir kai kurie baltų papuošalai (pvz., prūsų akinės segės).

Pagal: M. Michelbertas, *Senasis geležies amžius*, Vilnius, 1986, p. 217.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

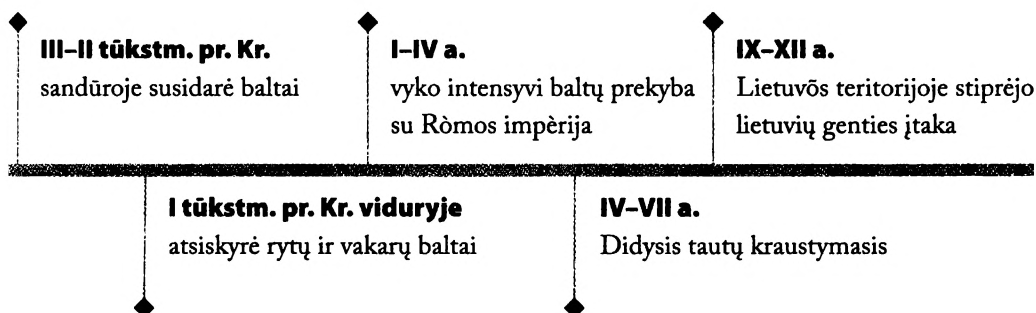
1. Apibūdinkite gimininių bendruomenių tarpusavio santykius neolito laikotarpiu (pagal 1 šaltinį).
2. Kodėl baltai su kitais kraštais prekiaudavo būtent gintaru (2 šaltinis)?
3. Paaiškinkite, kaip Ròmos impèrija paveikė baltų materialinės kultūros raidą (3 šaltinis).

---

[1] Egzogãmija – pirmykštės visuomenės paprotys, draudęs santuokas tarp tos pačios giminės vyrų ir moterų.
[2] Endogãmija – paprotys tuoktis su tos pačios visuomeninės grupės asmenimis.

22. BALTŲ GENTYS. LIETUVIŲ TAUTOS SUSIDARYMAS

- *Baltų prokalbės irimas – vienas iš lietuvių etnogenezės etapų*
- *Didysis tautų kraustymasis lėmė baltų genčių persigrupavimą Lietuvõs teritorijoje*
- *Lietuvių tauta susiformavo jau įkūrus Lietuvõs valstybę*

Baltų terminą XIX a. sugalvojo vokiečių kalbininkas Georgas Neselmanas (*Nesselmann*, 1811–1881 m.). Iki šių laikų yra išlikusios dvi baltų kalbos – lietuvių ir latvių. Baltų kalbų būta ir daugiau, tačiau jos išnyko (prūsų kalba – apie 1700 m., kitos – anksčiau).

Baltiškų vietovardžių ir archeologinių kultūrų paplitimas leidžia daryti prielaidą, kad susiformavusių baltų (III–II tūkstm. pr. Kr.) protėvynė buvo tarp Vyslos vakaruose ir Volgos bei Okos upių rytuose. Baltų susiformavimą mokslininkai aiškina dvejopai. Vieni teigia, kad indoeuropiečiams susimaišius su vietinėmis senesnėmis kultūromis Nẽmuno žemupyje ir pajūryje atsirado baltiška Pamarių kultūra (1). Rytų̃ Lietuvojè indoeuropiečių buvo mažiau, todėl ten gyvavusiai Narvos kultūrai įtaką darė finai. Kiti mano, kad virvelinės keramikos kultūra nelėmė baltų kultūros atsiradimo. Mezolitines (Kundos ir Nẽmuno) bei neolitines (Narvos ir Nẽmuno) kultūras reikia laikyti indoeuropietiškomis, jų pagrindu formavosi vakarų ir rytų baltų kultūros.

Svarbus baltų etnogenezės etapas – prokalbės irimas I tūkstantmečio pr. Kr. viduryje, kurį paspartino finų genčių migracija. Pirmiausia atskilo vakarų baltų tarmė, iš jos susidarė prūsų, jotvingių ir kuršių kalbos. Vakarų baltams būdingi (I–IV a.) plokštiniai

1. Pamarių kultūros puodai ir dubenėliai-lemputės

kapinynai, kuriuose mirusieji laidoti nedeginti, o kapas apjuostas akmenų eile. Lietuvõs rytuose tuo metu gyvavo brūkšniuotosios keramikos kultūra. Apie I tūkstantmečio vidurį formavosi nauja Rytų̃ Lietuvõs pilkapių kultūra. I–IV a. Nẽmuno ir Neriẽs santakoje, Nevėžio ir Dubýsos žemupyje išsiskyrė centrinių baltų grupė. Derlingos žemės, prieigos prie pagrindinio prekybos susisiekimo kelio – Nẽmuno, kuris atvėrė kelius į Vakarus, – sudarė sąlygas perimti įvairių naujovių. Ši kultūra iš kitų išsiskyrė tuo, kad mirusiuosius laidojo nedegintus skobtiniuose karstuose, plokštiniuose kapinynuose.

Didysis tautų kraustymasis (IV–VII a.), ypač slavų migracija, paveikė rytų baltus. Slavai pradėjo juos stumti į vakarus, o Dniepro baltai buvo atkirsti nuo savo kamieno ir slavų **asimiliúoti**. Mažiausiai Didysis tautų kraustymasis paveikė centrinius baltus, nes jie buvo atokiau nuo pagrindinių genčių migracijų. Tuo metu išskiriamos dvi ryškesnės gyventojų judėjimo bangos. Pirmosios bangos metu rytų baltai slinko į vakarus ir pasiekė Vi̇̀durio Líetuvą. Antroji banga plokštinių kapinynų kultūrą nustūmė dar toliau į vakarus. Dėl Didžiojo tautų kraustymosi, vykstant baltų genčių persigrupavimui, galutinai susiformavo didesni ir pastovesni etniniai junginiai (**1**, 4), kuriuos jau galima sieti su rašytiniuose šaltiniuose minimais vardais. Ankščiausiai, kaip minėta, iš bendro baltų kamieno išsiskyrė vakarų baltai – jotvingiai, prūsai ir kuršiai (VI–V a. pr. Kr.).

Su prūsais susijęs pirmasis baltų paminėjimas. Pirmą kartą baltus, gyvenusius Báltijos pakrantėje, aisčių vardu mini romėnų istorikas Publijus Kornelijus Tacitas veikale „Germanija“ (**2**). Prūsai prekiavo su Ròmos impèrija, o šiai žlugus – su jos vietoje įsikūrusiomis barbarų valstybėmis. Už gintarą jie gaudavo sidabro ir aukso. Dėl to III a. sidabrinius papuošalus iš romėniškų monetų (2) ėmė gaminti patys.

2. Romėniškos monetos, rastos Lietuvoje, datuojamos II–III a.

Klaudijas Ptolemajas „Geografijoje" (II a.) mini sudinus ir galindus (pirmą kartą rytų galindai buvo paminėti rusų metraštyje 1058 m.). Galindais buvo vadinamos baltų gentys, gyvenusios vakaruose ir rytuose. Sudinus dalis mokslininkų sieja su jotvingiais (šie pirmą kartą minimi X a. rusų šaltiniuose). Nuolat jausdami lietuvių ir slavų spaudimą, jotvingiai (**4**) gamino daug ginklų. V a. jie laikėsi mirusiųjų deginimo papročių, o nuo VI a. pelenus pylė į urnas ir laidojo iš akmenų sukrautuose pilkapiuose. Kuršiai minimi nuo VII a. istoriniuose skandinavų šaltiniuose. Jiems būdingos turtingos įkapės, kuršiai įnirtingai kovėsi su vikingais (**3**), pradėjo kurti miestus. Žiemgaliai, žemaičiai, sėliai ir latgaliai priklausė vienai baltų kultūrinei sričiai, kuriai buvo būdinga nedegintų mirusiųjų laidojimas pilkapiuose. IV–VI a. šios gentys išsiskyrė. Žiemgalius istoriniuose šaltiniuose skandinavai mini maždaug nuo 870 m. Sėlių vardas paminėtas jau IV a. Peutingerio žemėlapyje (*Tabula Peutingeriana*), kuriame pavaizduoti romėnų prekybos keliai. Vienas svarbiausių sėlių karinių ir ekonominių centrų – Sėlpilis – buvo įsikūręs Dauguvos kairiajame krante. Žemaičiai istoriniuose šaltiniuose pradėti minėti nuo XIII a. pradžios. Jie prekiavo su kaimyninėmis baltų gentimis ir Skandinavija. Latgalių vardas pirmą kartą paminėtas XI a. rusų metraštyje. Jų gyvenamoje teritorijoje buvo daug įtvirtintų piliakalnių su šalia plytinčiomis gyvenvietėmis; kraštas garsėjo audiniais.

Rytų baltų skilimas į atskiras gentis prasidėjo I tūkstantmečio po Kr. viduryje. Pagrindiniai baltų genčių verslai vis dar buvo žemdirbystė ir gyvulininkystė. Šių verslų įsigalėjimas, platus geležinių įrankių naudojimas lėmė socialinius pokyčius. Susidarė teritorinės bendruomenės. Bendruomenių reikalus sprendė kaimo vyrų susirinkimai

arba jų išrinkti seniūnai. Kiekvieno vyro pareiga – saugoti ir ginti savo šeimą ir bendruomenę. Nelygybė tarp bendruomenės narių išryškėjo jau V–VIII a.: dalis žemės priklausė kunigaikščiams, arba kilmingiesiems, likusi – kaimo bendruomenei. Augo prekybos reikšmė. Manoma, kad suaktyvėjusi prekyba buvo viena iš priežasčių, lėmusių baltų etninių grupių jungimąsi ir lietuvių tautos atsiradimą.

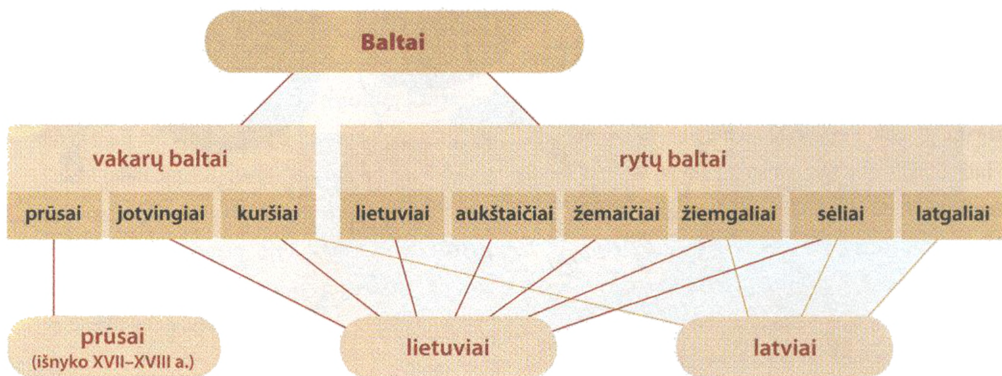
Lietuviai buvo didžiausias genčių junginys, kuris pamažu IX–XIII a. užvaldė dalį giminingų baltų genčių ir jų gyvenamų plotų. Lietuvių tautos formavimąsi lėmė rytų ir centrinių baltų susijungimas. Šios gentys I–II tūkstantmečio sandūroje turėjo bendrą paprotį laidoti karį kartu su žirgu (3). IX–XII a. lietuvių kultūrinę įtaką jautė ir gretimos baltų gentys, pavyzdžiui, sėlius veikė lietuviai ir Livònijos ordinas. Lietuviai sėlių žemėse įsigalėjo dar prieš vokiečių riterių invaziją. Į Lietuvõs valstybės sudėtį pateko pietinė Žiẽmgalos dalis. Lietuvių įtaką patyrė ir žemaičiai, tačiau jie išsaugojo daug senų tradicijų, susijusių su laidojimo papročiais, tarme. Dalį kuršių išnaikino vokiečiai, kiti išsikėlė į Líetuvą ar prievarta buvo iškelti kitur. Slavų, vėliau Kryžiuočių ordino, įsitvirtinusio prūsų žemėse, spaudžiami jotvingiai traukėsi šiaurės kryptimi ir susidūrė su lietuviais. Pagrindiniai lietuvių kaimynai rytuose buvo rytų slavai, IX a. sukūrę savo valstybę – Kìjevo Rùsią.

XII–XIII a. pradžioje lietuviai vis dažniau rengdavo žygius į tolimesnius kraštus. Jų metu iškilo karių luomas ir kunigaikščiai, kurie tvarkė bendruomenių reikalus, sprendė karo ir taikos klausimus. Kunigaikščių valdomos teritorijos ilgainiui pradė-

3. Žirgo įkapės II tūkstantmečio po Kr. pradžia

tos vadinti žemėmis. Jų centrai buvo įtvirtinti piliakalniai – pilys. XI–XII a. valdžia dar nebuvo sutelkta vieno asmens rankose, dabartinę Lietuvõs teritoriją sudarė daug žemių. II tūkstantmečio pirmajame trečdalyje susiformavo lietuvių tauta. Šį procesą lėmė visuotinės struktūros pokyčiai ir XIII a. susidariusi Lietuvõs valstybė. Vėlesnei kitų baltų genčių raidai įtakos turėjo Kryžiuočių ir Livònijos ordinų užkariavimai Pabaltijyje. 1009 m. Vokietìjos miesto Kvedlinburgo analuose pirmą kartą paminėtas Lietuvõs vardas.

4. Baltų gentys ir tautos

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. *Paaiškinkite, kodėl išsiskyrė mokslininkų nuomonės dėl baltų susiformavimo.
2. Kokie procesai lėmė vakarų ir rytų baltų išsiskyrimą?
3. Apibūdinkite vakarų ir rytų baltų archeologines kultūras.
4. Kaip Didysis tautų kraustymasis paveikė baltų raidą?
5. Kokiomis materialinės kultūros ir laidosenos ypatybėmis skyrėsi baltų gentys?
6. Išskirkite pagrindinius lietuvių etnogenezės etapus.

ŠALTINIAI:

1. Baltų gentys V–VIII a.

2. Iš Tacito veikalo „Germanija“:

Dešiniajame savo krante Svebų jūra skalauja aisčių gentis. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją apsaugo net ir priešų maišaty. Kardus naudoja retai, dažniau vėzdus. Javus bei kitus reikalingus augalus augina uoliau negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; seklumose ir pačiose jos pakrantėse vieninteliai iš visų rankioja gintarą, jų pačių vadinamą „glesum“. Gintaro savybių ir kaip jis atsiradęs jie, kaip barbarai, netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabanga suteikė jam vardą. Patys gintaro nenaudoja: renka gabalus, parduoda neapdirbtą ir ima atlyginimą stebėdamiesi.

Pagal: Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1972, p. 29–30.

3. 853 m. Apuolės pilies užpuolimo aprašymas Brėmeno arkivyskupo Rimberto pranešime apie švedų kovas su kuršiais:

Toli nuo jų (švedų) yra viena gentis, vadinama kuršiais (*Cori*), kadaise priklausiusi švedų valdžiai, bet jau daug laiko praėjo, kaip jie sukilo ir stengėsi tapti nepriklausomi. Karalius Olefas ir švedų žmonės įsigeidė tapti garsūs. Kadangi jau ir anksčiau jiems buvo priklausę

(kuršiai), sutelkė didžiulę kariuomenę ir užpuolė tas sritis. Taigi ten jiems atvykus, (gyventojai) užsidarė pilyje; vieni iš lauko pradėjo pilį pulti, antrieji iš vidaus drąsiai priešintis; vieni viduje gynėsi, antrieji iš lauko laužėsi. Taip praėjo 8 dienos, ir kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro jie narsiai grūmėsi kovoje. Štai devintą dieną švedų žmonės, nuvargę nuo nuolatinių kautynių, pasijuto spaudžiami ir, didžiai išsigandę, galvojo tik, kaip iš ten pasprukti. Bet staiga visų širdys tiek sutvirtėjo, kad visi be baimės tuojau panoro pulti ir užkariauti pilį. Kai iš visų pusių apstoję norėjo pradėti mūšį, tie, kurie buvo (pilies) viduje, paprašė, kad jiems leistų pasikalbėti. Sutiko švedų karalius, o anieji pradėjo: „Dabar jau mes labiau norime taikos negu karo; trokštame su jumis santarvę sudaryti. Ir, pirmiausia, kiek tik aukso ir ginklų praėjusiais metais iš danų pagrobėme, duodame jums kaip dovaną už santarvę. Be to, už kiekvieną žmogų, esantį šioje pilyje, siūlome jums pusę svaro sidabro. O be to, sumokame jums duoklę, kurią ir anksčiau mokėjome, duodame įkaitus ir, kaip ir anksčiau buvome, norime jums pasiduoti ir klausyti jūsų valdžios." Nors ir buvo padaryti tokie pasiūlymai, nebuvo galima nuraminti jaunuomenės užmojų; net smarkesni tapo, baimės nebežinojo, tik kariauti betroško; sakė nuniokosią pilį ir visą ten esantį turtą, o juos belaisviais išsivesią. Bet karalius ir kunigaikščiai, sveikesnę nuovoką turėdami, paspaudė pilėnų dešiniąsias, santarvę padarė ir, gavę daugybę turtų bei 30 įkaitų, džiaugdamiesi sugrįžo pas savuosius.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* Vilnius, 1955, t. 1, p. 21–22.

4. Pirmiausia visai jotvingių genčių sąjungai būdingas V a. įsigalėjęs mirusiųjų deginimo paprotys. Pavienių degintinių kapų čia žinoma jau nuo III amžiaus. Nors keisdamasis, šis paprotys išliko iki XIII amžiaus. V–VII a. buvo įprasta sudegintus mirusiuosius laidoti iš akmenų sukrautuose pilkapiuose. Suvalkų ir Augustavo apylinkėse plito paprotys užkasti palaikus supiltus į urną. Nuo VI a. mirusiuosius čia laidodavo beveik vien urnose po kelis ar keliolika viename pilkapyje. Įsigalint laidojimui urnose, nyko paprotys dėti ginklų.

Lietuvių etnogenezė, Vilnius, 1987, p. 140.

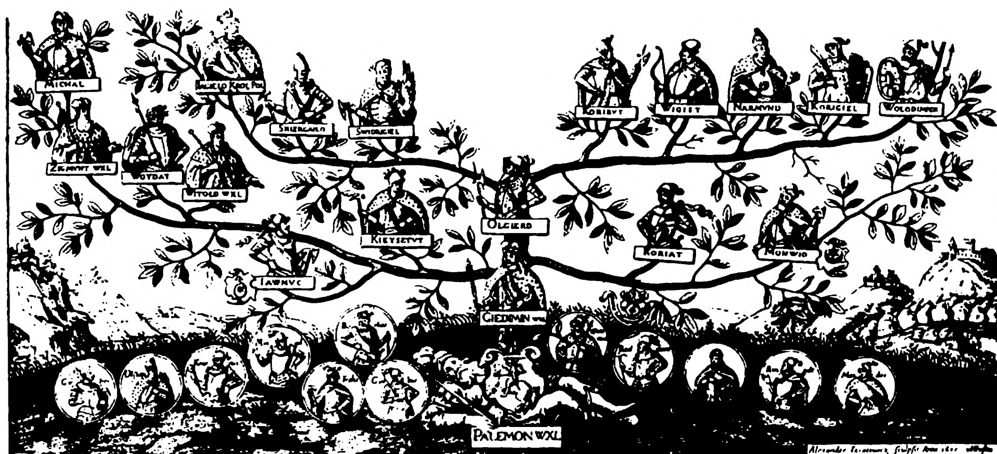
DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Baltų genčių teritorijas susiekite su Lietuvõs Respùblikos administraciniu suskirstymu (1 šaltinis).
2. Remdamiesi 2 šaltiniu pasakykite, kokias gentis Tacitas vadina aisčiais. Koks šaltinio autoriaus požiūris į aisčių kultūrą ir papročius? Pagalvokite, kodėl Tacitas tiek daug dėmesio skiria gintaro aprašymui.
3. Pasinaudodami 3 šaltinyje pateikta informacija įrodykite, kad kuršiai buvo lygiaverčiai švedų priešininkai. Kokios taikos sąlygos minimos 3 šaltinyje?
4. Kokie jotvingių laidojimo papročiai (4 šaltinis)?

23. LIETUVIŲ KILMĖS TEORIJOS

- *Pirmosios lietuvių kilmės teorijos buvo legendinės*
- *XVIII amžiuje į legendines lietuvių kilmės teorijas pradėta žiūrėti kritiškai*
- *Moksliškai lietuvių kilmės teorijas pagrindė kalbotyra ir archeologija*

XV a. Gediminaičių dinastija ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės diduomenė siekė pagrįsti savo kilmingumą. Tautos kilmę sieti su Romà ar Graĩkija buvo labai madinga. Apie 1480 m. Filipas Kalimachas (*Callimachus*, 1437–1496 m.) lietuvius kildino iš galų ir bosporėnų. XV a. galutinai susiformavo iki XVIII a. populiariausia romėniškoji kilmės teorija. Janas Dlugošas (1415–1480 m.), remdamasis šia teorija, siekė pateisinti krikščionės lenkų karalaitės Jadvygos vedybas su pagonių valdovu Jogaila. Pasak Dlugošo, romėnai atklydo į Líetuvą valdant Cezariui ir Pompėjui (I a. pr. Kr.). Populiariausia Lietuvõs metraščių versija skelbia, kad Lietuvõs kunigaikščių pirmtakas buvo Ròmos didikas Palemonas, imperatoriaus Nerono giminaitis. Jis, pasiėmęs savo pavaldinius ir 500 bajorų su šeimomis, paliko senąją tėvynę, atplaukė prie Nẽmuno ir Dubýsos pakrančių, čia įsikūrė ir davė pradžią atsirasti lietuvių tautai (1, **2**).

1. Palemono genealoginis medis iš XVIII a. rankraščio „Gausybė dalykų“ („Silva rerum“)

Istorikai, vertindami romėniškąją lietuvių kilmės teoriją, pabrėžė jos pasaulietinį renesansinį pobūdį: buvo aukštinama pagoniškoji Lietuvà ir lietuviai – iš pradžių kilmingieji, kaip Ròmos patricijų palikuonys, vėliau ir nekilmingieji, nes lietuvių kalba esą yra gimininga lotynų kalbai. Teorija buvo grindžiama lietuvių kalbos, papročių, pagoniškosios religijos pavyzdžiais. Pirmiausia šia teorija siekta apginti LDK savarankiškumą ir nepriklausomybę nuo Lénkijos.

XV a. italas Enėja Silvijus Pikolominis (*Piccolomini*, 1405–1464 m.) ir vokietis Erazmas Stela (*Stella*, mirė 1521 m.), siekdami pateisinti Vokiečių ordino pretenzijas į užgrobtas žemes, prūsus pradėjo kildinti iš gotų. XVI a. Aleksandras Gvanjinis (*Guagnini*, 1538–1614 m.) teigė, kad iš gotų kilo visi lietuviai, o Motiejus Strijkovskis – kad tik dalis Lietuvõs bajorų.

XVII–XX a. pradžioje buvo populiari heruliškoji kilmės teorija. Vienas pirmųjų nuoseklių jos skelbėjų – Albertas Kojalavičius-Vijūkas (1609–1677 m.) lietuvius tapatino su **alãnais** (**3**), o pastaruosius laikė giminingais **herùlams**. Vokiečių istorikai ir literatai lietuvių kilmę ėmė aiškinti pasitelkę iš prūsų perimtą graikiškąją kilmės teoriją, sukurtą Alberto Stadiečio (Vokietijà, XIII a.) ir Gobelino Personos (Itãlija, XVI a.). Jos šalininkai rėmėsi lietuvių ir graikų kalbų asmenvardžių, vietovardžių panašumu.

Nė viena iš minėtų teorijų nebuvo pagrįsta istoriniais šaltiniais, todėl jas buvo lengva kritikuoti. Tai daryti XVIII a. pabaigoje pradėjo vokiečių istorikas Augustas Liudvigas fon Šlėceris (*Schlözer*, 1735–1809 m.). Kritikos bruožų turėjo Joachimo Lelevelio (*Lelewel*, 1786–1861 m.) ir kitų Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikos atkūrimo šalininkų samprotavimai apie lietuvių kilmę, tačiau jie taip pat rėmėsi legendine heruliškąja teorija. Teodoras Narbutas XIX a. bandė derinti heruliškąją ir romėniškąją teorijas. Šių teorijų kritika ir rėmimasis jomis atskleidė lietuvių ir lenkų išsivadavimo siekius ir romantizmo dvasią.

XIX a. kurdami lietuvių kilmės teoriją Silvestras Valiūnas (1789–1831 m.), Dionizas Poška (1757–1830 m.), Simonas Daukantas taip pat derino romėniškąją ir heruliškąją teorijas (**4**). Gotiškąją teoriją XX a. pradžioje propagavo Jonas Žilius (1870–1932 m.) ir Aleksandras Račkus (1893–1965 m.). Tapatindami gotų ir gudų **etnonimùs**, jie įrodinėjo, kad lietuviai yra gotų palikuonys. Vieną paskutiniųjų romantiškųjų teorijų – hetitiškąją – sukūrė Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951 m.). Jis teigė, kad hetitai (tikras vardas esą kilęs iš *gudi* – „avių augintojas“; vėliau jie buvo vadinami gotais) iki III tūkstantmečio pr. Kr. gyveno tarp Skandinavijos ir Adrijos jūros. Dalis jų išsikėlė į Mažąją Aziją, kiti liko tarp Báltijos, Vyslos ir Dniepro aukštupio. Jie ir buvo lietuvių protėviai. Hetitiškosios kilmės teorijos pagrindą sudarė gotiškoji teorija ir Jono Basanavičiaus (1851–1927 m.) bandymas tapatinti hetitų ir trakų gentis. Jis, remdamasis archeologijos, etnografijos ir kitų mokslų duomenimis, savaip juos interpretuodamas, įrodinėjo, kad lietuviai yra į Pabaltijį atsikėlusių trakų ir frygų genčių palikuonys.

2. Kazimieras Būga

3. Archeomitologė Marija Birutė Gimbutienė

Sukurti labiau mokslinę lietuvių kilmės teoriją padėjo XIX a. lyginamosios istorinės kalbotyros darbai. Dėl lietuvių kalbos panašumo į sanskritą buvo sukurta indiškoji lietuvių kilmės teorija: lietuviai kildinti iš Ìndijos (lenkas Stanislovas Bohušas-Sestšencevičius, vokietis Francas Bopas). Šią teoriją plėtojo Vincas Krėvė (1882–1954 m.) ir Antanas Poška (gimė 1929 m.).

Mokslinį pobūdį lietuvių protėvynės ieškojimai įgavo XIX a. pabaigoje. Lietuvių kilmės klausimas imtas spręsti kaip indoeuropiečių ir visų baltų kilmės problemos dalis. Dānijos mokslininkai išaiškino, kad praeityje baltai buvo Pabaltijo finų kaimynai. Slavistai XIX a. pabaigoje įrodė baltišką Mogiliovo, Minsko, Smolensko gubernijų vietovardžių kilmę. Kazimieras Būga (1879–1924 m.) (2) toje teritorijoje surado daugiau nei 150 baltiškos kilmės upėvardžių ir pagrindė savo hipotezę dėl baltų tautų įsikūrimo Rytų Pabaltijyje laiko ir eigos. Jo manymu, lietuviai gyveno Dniepro aukštupio baseine, o išstūmę finus atsikraustė į Lietuvõs teritoriją. Archeologiniai tyrinėjimai nepatvirtino šios K. Būgos hipotezės.

Pasitelkdami kalbotyros metodus, lietuvių tautos kilmės tyrinėjimus pratęsė šiuolaikiniai lietuvių kalbininkai. Ypač reikšmingi Zigmo Zinkevičiaus (gimė 1927 m.) darbai. Jis savo tyrimuose derina naujausius kalbotyros, archeologijos ir fizinės antropologijos duomenis.

Remiantis archeologiniais duomenimis, lietuvių kilmės klausimas imtas nagrinėti tik XX a. atrojoje pusėje. Žymiausi archeologai – Marija Birutė Gimbutienė (1921–1994 m.) (1, 3), Rimutė Rimantienė (gimė 1920 m.), Algirdas Girininkas (gimė 1949 m.) – baltų kilmę sieja su indoeuropietiškos virvelinės keramikos kultūros įtaka vietiniams akmens amžiaus Lietuvõs gyventojams, tik skirtingai vertina šios kultūros įtaką. M. B. Gimbutienės nuomone, virvelinės keramikos kultūros žmonės buvo labiau pažengę ūkiniu požiūriu, todėl indoeuropiečiai privertė vietinius gyventojus perimti naują kultūrą. R. Rimantienei priimtina taikios asimiliacijos idėja. Ji pabrėžia, kad baltai susiformavo

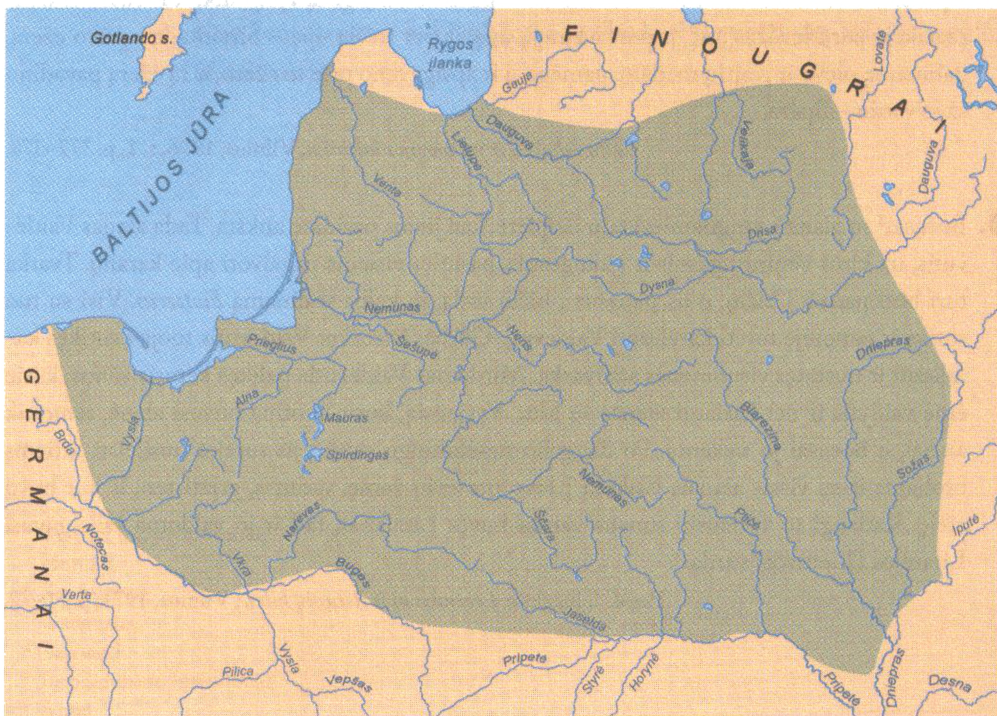
vietinės Nēmuno ir Narvos kultūrų pagrindu, o virvelinės keramikos kultūra buvo tik išorinis veiksnys. A. Girininko manymu, vietiniai Lietuvõs mezolito laikų gyventojai buvo indoeuropiečiai ir niekuo nesiskyrė nuo virvelinės keramikos kultūros žmonių.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl atsirado romėniškoji lietuvių kilmės teorija?
2. Kodėl XVIII–XIX a. buvo kritikuojama romėniškoji lietuvių kilmės teorija?
3. *Įrodykite, kad lietuvių kilmės teorijų atsiradimą lėmė susidomėjimas antika.
4. Pagalvokite, kokią politinę potekstę turėjo legendinės lietuvių kilmės teorijos.
5. *Paaiškinkite, kaip kalbotyra ir archeologija lietuvių kilmės teorijas pagrindė moksliniu požiūriu.

ŠALTINIAI:

1. Baltų teritorija apie 500 m. pagal M. B. Gimbutienę

2. Iš Bychovco kronikos (XVI a.):

Kunigaikštis, vardu Apolonas[1], taip pat buvęs tame mieste, [bėgo su jais] viską pasiėmęs, ir su juo – penki šimtai Ròmos bajorų. Ir išplaukė jie Viduržemio jūra, pasiėmę su savimi vieną astronomą, kuris nusivokė apie žvaigždes. Plaukė jie laivais per jūrą į šiaurę. O Dānijos karalỹstėje įplaukė į Vandenyno jūrą ir Vandenyno jūra priplaukė žiotis, kur Nẽmuno upė įteka į Vandenyno jūrą. Plaukdami Nẽmunu aukštyn, pasiekė Dubýsos upę, įplaukę į tą Dubýsos upę, pamatė prie jos aukštus kalnus, o ant tų kalnų plačias lygumas ir vešlius ąžuolynus, lūžtančius nuo gausybės žvėrių, visų pirma taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voverių, šermuonėlių ir įvairių kitų, o čia pat upėse – daugybę nepaprastų žuvų, [ne] tik tų, kurios veisiasi tose upėse, bet daugybę įvairių ir nuostabių žuvų, atplaukiančių iš jūros, nes netoli – Nẽmuno žiotys, kur Nẽmunas įteka į jūrą. Prie šitų upių – prie Dubýsos ir prie Nẽmuno, ir prie Júros – apsigyveno ir ėmė daugintis. Tosios jų vietos prie tų didelių upių jiems labai patiko, ir tą žemę praminė Žemaitijà.

Ir paskui minėtajam kunigaikščiui Palemonui gimė trys sūnūs – vyriausias Barkus, antras – Kūnas, trečias – Spera. Vyriausias sūnus Barkus įkūrė miestą prie Júros upės, ir to kunigaikščio vardas buvo sujungtas su vardu upės, kuri vadinosi Júra, o kunigaikščio vardas – Barkus, ir tas miestas pavadintas Jùrbarku. Vidurinis sūnus Kūnas atsikėlė prie Nevėžio upės žiočių, kur ji įteka į Nẽmuną, ir įkūrė miestą, ir pavadino jį pagal savo vardą Kūno miestu[2]. O trečias sūnus Spera keliavo tolyn į girią rytų link, kur saulė teka, ir persikėlė per Nevėžio upę, ir per Šveñtąją upę, ir per trečią upę – Šir̃vintą, ir aptiko ežerą, dabinamą pievų ir įvairių medžių, pamėgo jį ir apsigyveno prie to ežero, ir tą ežerą pavadino savo vardu – Spéra.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, Vilnius, 1996, t. 1, p. 377–378.

3. Borusai[3] su alanais jungdamiesi taip išsiplėtė, kad jiems pasidarę ankšta. Tada alanas Vaidevutis, už kitus išmintingesnis ir galingesnis, pasiūlęs visiems pagalvoti apie karalių. Tvarka turi būti panaši į bičių, o jis panašus į bičių vadą, jų kalba vadinamą *biotterus*. Visi su tuo sutikę ir panorėję turėti karaliumi Vaidevutį. Garbės ištroškęs Vaidevutis tuojau sutikęs karaliauti ir nustatęs visuomenės santvarką. Mirdamas Vaidevutis palikęs keturis sūnus, kurie ėmė vaidytis ir net kariauti vienas su kitu. Vyriausią, kurio motina buvusi alanė, rėmę tik alanai, o borusai jo nekentę. Po daugelio nesėkmingų mūšių jis turėjęs nusileisti kitiems broliams ir su visais alanais išsikelti į savo protėvių žemę, vadinas, grįžti ten, iš kur buvo atėję. Kadangi to vyriausio sūnaus vardas buvęs Litalanas, tad ir jo valdoma šalis gavusi Litanijos (Lietuvõs) vardą.

Pagal: J. Jurginis, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971, p. 71–72.

---

[1] Palemonas.

[2] Kaũnas.

[3] Prūsai.

4. **Iš S. Daukanto veikalo „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“:**

Taip nugalavęs Teodorikas Odoakrą tegalėjo į Rymą[4] įeiti ir juos valdyti. Turėjos dar eruliai[5] nekuriose[6] pilyse Itālijos per trajus metus, bet, visur persekiojami nuo gotų, apleido ant galo[7] suvisu Itāliją ir patys išsiskaidė. Viena dalis jų nuėjo algauti[8] Justijonui, ciesoriui[9] Rytų... Antra dalis tų erulių, grįždama namon, mušės kely su langobardais, nuo kurių paveikta, vos su atgaliais[10] per slavionų[11], šiandien lenkų, metuose 490 metais bepargrįžo. Trečioji dalis, atsiskyrusi nuo savųjų į Redingotiją, šiandien Meklenburgo vadinamąją žemę, nuėjo ir tenai apsigyveno.

Noris raštų tų erulių nieksai iki šiai dienai nerado, vienok[12] ne tiktai visokie palaikai[13] senovės, bet pati jų kalba aiškiai šiandien [mena], jog tie eruliai buvo giminės Lietuvōs.

Pagal: S. Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1976, p. 52–53.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokių dabartinių valstybių teritorijose ar jų dalyse gyveno baltai (1 šaltinis)? Palyginkite tuometinę ir dabartinę baltų gyvenamą teritoriją.
2. Kokia buvo kunigaikščio Palemono kilmė? Pamąstykite, kodėl norėta lietuvių kilmę susieti su šia tauta (2 šaltinis).
3. Paaiškinkite, kaip Lietuvà esą susijusi su alanais (3 šaltinis).
4. Kuo remdamasis S. Daukantas įrodė, kad lietuviai esą kilę iš herulių (4 šaltinis)?

---

[4] Turima omenyje Romà.
[5] Herulai.
[6] Kai kuriose.
[7] Galiausiai.
[8] Tarnauti.
[9] Imperatorius Justinianas.
[10] Atgal.
[11] Slavų.
[12] Vis dėlto.
[13] Liekanos.

24. BALTŲ RELIGIJA IR PASAULĖŽIŪRA

- *Baltų religija – politeistinė*
- *Baltų pasaulėžiūra neatsiejama nuo gamtos garbinimo*
- *Baltų laidosena glaudžiai susijusi su pomirtinio gyvenimo samprata*

Baltai nesukūrė savo rašto, taigi nepaliko ir jokių rašytinių šaltinių. Apie jų religiją galime spręsti tik iš nedidelių paminėjimų gretimų kraštų kronikose ir metraščiuose, keliautojų pasakojimuose. Antikos autoriai apie baltų religiją ir mitologiją žinojo nedaug. Keletas pastabų yra romėnų istoriko Publijaus Kornelijaus Tacito darbuose, XI a. apie baltų religiją rašė vokiečių geografas Adomas Bremenietis (mirė po 1081 m.), arabų keliautojas Idrisijus (1100–1166 m.). Kai kurių žinių yra šventųjų gyvenimų aprašymuose, pasakojančiuose apie šv. Vaitiekaus nužudymą Prūsijoje. Apie religines apeigas kartais galima spręsti iš archeologinių radinių, o remiantis legendomis ir padavimais apie įvairias vietoves galima bandyti nustatyti, kur galėjo būti senovės šventvietės.

Lietuvõs vėlyvojo paleolito žmonės garbino **totèmą.** Pirmieji medžiotojai, užklydę į poledynmečio Lietuvõs teritoriją, daugiausia medžiojo šiaurės elnius. Jie ir tapo pirmųjų Lietuvõs gyventojų totemais. Vėliau, pasikeitus klimatui, šiaurės elnio vietą žmogaus mitologinėje sąmonėje užėmė briedis. Archeologiniai radiniai, datuojami mezolito laikotarpio pabaigoje, leidžia kalbėti apie kito toteminio gyvūno – meškos – atsiradimą. Tyrinėtojai daro prielaidą, kad šie gyvūnai buvo laikomi giminės pradininkais, todėl jiems suteikiami, pavyzdžiui, Elnės Pramotės, Briedžių Briedės ar Žvėrių Žvėries (**1**) vardai.

Mezolito ir neolito gyvenvietės kurdavosi arti vandens. Žvejyba, vandens paukščių medžioklė tais laikais buvo svarbūs pragyvenimo šaltiniai. Nuo akmens amžiaus žinomas mitinis įvaizdis yra Deivė Paukštė. Ji siejama su medžiotojo sėkme. Spėjama, kad anties formos kaušeliai, kurių ne vieną archeologai yra radę Lietuvõs neolito gyvenvietėse, buvo naudoti sėkmingos žūklės ar paukščių medžioklės apeigose.

Baltų religinė pasaulėžiūra panaši į indoeuropiečių, todėl pagrindiniai dievai buvo Dievas, Perkūnas, Velinas (prūsų dievų **panteònas** skyrėsi nuo kitų baltų – jų pagrindiniai dievai buvo Perkūnas, Patrimpas ir Patolas (1)). Apie šių dievų vietą baltų pasaulėžiūroje galima kalbėti hipotetiškai. Mokslininkai daro prielaidas, kad Dievo vardas

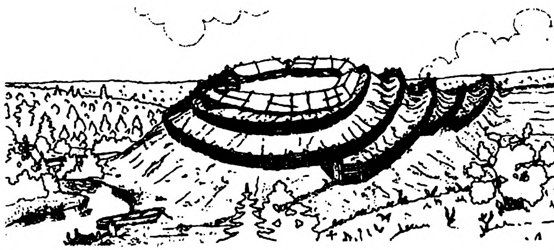

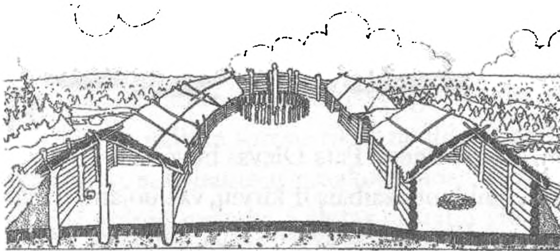
1. Prūsų panteono dievai Perkūnas, Patrimpas ir Patolas. Simono Grunau kronika (XVI a.)

turėjo reikšti spindintį dangaus skliautą, dienos šviesą. Pats Dievas buvo laikomas pasaulio kūrėju, turėjo sūnų Perkūną – vyrą, ginkluotą žaibais ir kirviu, važiuojantį ožiais pakinkytu dviračiu vežimaičiu. Perkūno pagalbos šaukdavosi kariai, puldami priešą. Baltų pasaulėžiūra buvo pagrįsta gamtos kultu, animistiniu jos suvokimu. Žmonės tikėjo, kad kiekvienas gamtos reiškinys turi ne tik išorinį pavidalą, bet ir savo dvasią (**4**). Ilgainiui baltų pasaulėžiūroje išsiskyrė du pradai: vyriškasis – dangus, jo kūnai ir reiškiniai (šviesa, ugnis, garsas), bei moteriškasis – žemė, augalai, miškai, laukai, kalvos, akmenys, vanduo. Šių pradų sąveika lėmė gyvybinių jėgų sklaidą. Baltai tikėjo, kad pavasarį, po pirmojo griaustinio, sužaliuoja žolė, išsprogsta medžių pumpurai. Artėjant rudeniui šios dievybės galios silpsta. Gamtoje vis labiau įsigali Perkūno priešininkas Velinas, kuris sutrumpina dieną, sunaikina augmeniją ir galiausiai gruodu surakina žemę. Žiema – jo viešpatavimo metas. Velino galios išsenka pavasarį, kai Perkūnas žaibais priverčia jį atrakinti žemę ir išleisti žolę. Nuolatinė Perkūno ir Velino kova suka gamtos ratą.

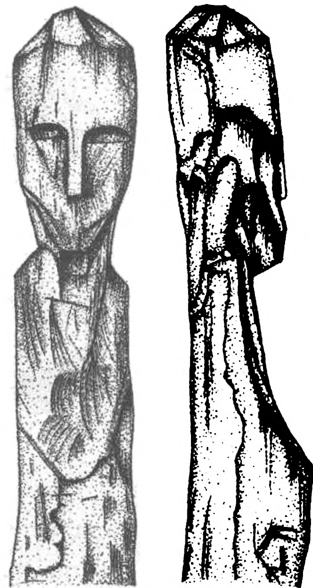
Nors pagal baltų mitologiją žmogus buvo Dievo atsitiktinai sukurtas, jo gyvenimą ir darbus globojo dievybės. Žmogaus likimas priklausė nuo Laimos, mirtis – nuo Giltinės, ūkio sėkmė – nuo Kauko arba Aitvaro, namų židinį globojo Gabija, žemdirbystę – Žemėpatis, laukų derlingumą – Žemyna, o Ganiklis buvo naminių gyvulių ganiavos ir piemenų globėjas (**2**).

Religinės apeigos buvo atliekamos šventyklose ir kitose kulto vietose, kurių neįmanoma atkurti. Šiuo metu Lietuvojè saugomos 59 **al̃kavietės** ir 166 mitologiniai akmenys. Pastarieji buvo įvairių formų su įgaubtu paviršiumi, grioviais ar loviais. Juose buvo renkamas gydomasis lietaus vanduo. Iš archeologinių tyrinėjimų galima spėti, kad I tūkstantmetyje po Kr. kai kurie nenustatytos paskirties objektai galėjo būti šventyklos (pvz., Bačkininkėlių pìliakalnyje, Príenų rajono savivaldybėje). Manoma, kad

2. I tūkstantmečio po Kr. vidurio Tušemliõs piliakalnio įtvirtinimų rekonstrukcija

3. Neolito laikotarpio antropomorfinė medinė skulptūra Šventõjoje

kai kuriuose piliakalniuose buvo atliekamos religinės apeigos (2). Juose rasta ovalių medinių statinių liekanų. Tokių statinių viduje būta medinio stulpo. Iš neolito laikotarpio radinių sprendžiama, kad baltų protėviai galėjo turėti stabų (3). XIV a. rašytiniai šaltiniai mini baltus turėjus šventų miškų ir apeiginių vietų.

Baltai tikėjo pomirtinį gyvenimą: žmogui mirus vėlė keliaujanti į Dausas – mirusiųjų pasaulį. Dausos esančios Pasaulio kalno viršūnėje, jas su žemiškuoju pasauliu jungia Paukščių takas. Po Dausomis esąs Velino valdomas pragaras, ten patenka piktų žmonių vėlės. Ant Pasaulio kalno gyvena Dievas, arba Perkūnas. Kartais buvo manoma, kad po mirties vėlėms tenka lipti į tą kalną. Baltų laidosena glaudžiai susijusi su pomirtinio gyvenimo samprata. Neolito pabaigoje į kapą dėdavo įkapių: kovos kirvių, kaulo ir gintaro dirbinių, puodų. Tikėta, kad tie daiktai vėl bus reikalingi pomirtiniame gyvenime. Maždaug nuo 1000 m. pr. Kr. įsivyravo paprotys deginti kūnus. Jis gyvavo su pertrauka V–VI a., iki tol, kol buvo įvesta krikščionybė (**3**). Tikėta, kad sudegus kūnui vėlė lengviau pakylanti į Dausas. Kad būtų lengviau įlipti į Pasaulio kalną, į laidotuvių laužą buvo specialiai metami plėšrūnų nagai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl sunku pagrįstai rekonstruoti baltų pasaulėžiūrą?
2. Paaiškinkite, kodėl žvėrių kultas svarbus akmens amžiaus Lietuvos gyventojams.
3. Koks baltų ir indoeuropiečių mitologijų santykis?
4. Apibūdinkite baltų dievus ir jų vietą baltų pasaulėžiūroje.
5. Ką galima pasakyti apie baltų šventyklas ir kulto objektus?
6. Apibūdinkite baltų pomirtinio gyvenimo ir pasaulio sandaros sampratą, palyginkite ją su krikščioniškąja.

ŠALTINIAI:

1. Lietuvoje rasti meno dalykai, pirmiausia garbinantys žvėrį – stambų, kilnų ir labiausiai trokštamą sumedžioti, rodo, kad pagrindinę vietą turėjo užimti žvėrių kultas. Žvėrių bendruomenė buvo įsivaizduojama sutvarkyta kaip ir žmonių; turėjo savo vyriausiąjį – visų Žvėrių Žvėrį (dažniausiai moteriškos giminės). Kartais būna Didžiųjų Žvėrių ir Mažųjų Žvėrių viešpats, kai kada kiekviena žvėrių rūšis turi savo viešpatį – seniūną ar šeimininkę, tačiau iš mūsų turimos medžiagos apie tai dar negalima nieko pasakyti. Gali būti, kad pas mus kiekviena briedė buvusi Viešpaties išraiška.

Pagal: R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 200.

2. Pagrindinių ir kai kurių joms giminingų būtybių šaknys siekia Europos neolitą, o kai kurie motyvai – paleolitą. Pačius senoviškiausius elementus turi Laimos grupės dievybės. Gimimo ir likimo deivė su vandens paukščiais, deivė Mirtis ir jos pelėdos pavidalo apraiškos yra paveldėti iš paleolito laikų. Visi šitie motyvai aptinkami Madleno kultūros radiniuose. Gyvatės reikšmė mitų pasaulyje yra labai sena. Kaip kosminės gyvybės energijos simbolis ji žinoma paleolite ir neolite. Raganos prototipas gali būti toks pat senas, kaip ir Laimos. Ypač senoviški yra jos pasivertimai rupūže, žuvimi, ežiu ir kitais gyviais. Laumės išvaizda, ypač paukščio kūnas ir paukščio kojos, siekia Madleno kultūros laikus Vakarų Europoje. Chtoninė Žemynos grupė, susijusi su žemės derlingumu ir augalija, savo visuma yra vėlesnės, neolitinės kilmės, kai Europoje išplito žemdirbystė.

Pagal: M. Gimbutienė, *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius, 2002, p. 75–76.

3. **Iš Vulfstano (IX a.) pranešimo apie kelionę per Prūsiją:**

20. Aisčiai turi įprotį numirėlį nesudegintą palikti genčių ir draugų tarpe apie vieną arba du mėnesius. Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų, kartais iki pusmečio, ir lieka jie nesudeginti, ir guli ant žemės savo namuose. Ir jam viduje gulint turi būti puotaujama ir žaidžiama, kol jį sudegina.

21. Tą dieną, kai numirėlį nori nešti ant laužo, padalija po puotavimų ir žaidimų likusią jo nuosavybę į penkias ar šešias dalis, kartais ir į daugiau dalių, žiūrint kiek naudos yra likę.

Maždaug už vienos mylios nuo sodybos padeda didžiausią dalį, paskui antrą, paskui trečią, kol viskas toj vienoj mylioj yra padalyta. Ir menkiausia dalis turi būti arčiausiai prie numirėlio namų. Tada turi susirinkti visi vyrai, kurie krašte turi greičiausius žirgus, už penkių ar šešių mylių nuo to lobio. Tada visi skuba jo link. Vyras greičiausiu žirgu prijoja pirmą ir didžiausią dalį, ir taip toliau vienas po kito, kol viskas esti paimta. Tada nujoja kiekvienas su savo dalimi savo keliu. Jie turi teisę visa pasilaikyti. Dėl to tenai greiti žirgai labai brangūs. Ir kai tokiu būdu numirėlio nuosavybė yra padalyta, išneša lavoną ir sudegina jį kartu su ginklais ir drabužiais. Jo turtas dažniausiai išeikvojamas lavonui ilgai namuose gulint, o dar ir tuo būdu, kad prie kelio padedama svetimiems laimėti ir pasiimti.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, Vilnius, 1996, t. 1, p. 168–169.

4. Iš Simono Grunau (apie 1470–apie 1531 m.) „Prūsijos kronikos" (išleista 1875 m.):

Dar ir dabar vis pasitaiko tokių nesąmonių tarp nevokiečių [kilmės] prūsų. Yra tokių, kurie, kai tik rytą pamato saulę, tuoj ir meldžiasi jai, kad ji augina javus ir žmonėms yra maloni, ir daro daug gera. Yra moterų, kurios ąžuole maitina gyvatę ir tam tikru laiku ateina, ir jai meldžiasi, kad jų vyrams stiprybės priduotų, kad moterys nuo jų nėščios taptų. Ir dar jie tiki, kad ugnis yra dievas, užtat kad ji viską sudegina ir gali žmogų įskaudinti. Ir dar jie ąžuolą ir šeivamedį laiko pagarboje, užtat kad juose dievai gyvena. Ir dar jie lapus to ąžuolo, kuriame trys stabai stovi, nešiojasi su savimi, kad ko blogo neatsitiktų. Ir dar, jei kas serga, kitas ateina aplankyti ir klausia, kaip jam einasi, o ligonis atsako: oi, aš labai sergu, tai jis nebepakils iš patalo, mirs, bet jei sako, kad man einasi taip, kaip man duoda dievas, manasis ponas, tai jis pakils iš patalo ir bus sveikas.

Pagal: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai,* Vilnius, 2001, t. 2, p. 109.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Ką galima pasakyti apie akmens amžiaus žmonių pasaulėžiūrą (1 šaltinis)?
2. Kaip 2 šaltinis pagrindžia baltų dievybių kilmę?
3. Kokie prūsų papročiai apibūdinami 3 šaltinyje? Įrodykite, kad prūsų visuomenėje egzistavo bendruomeninė nuosavybė.
4. Remdamiesi 4 šaltiniu apibūdinkite baltų religijos ir pasaulėžiūros pobūdį, palyginkite su senovės graikų religija ir pasaulėžiūra.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kaip lietuvių kilmės tyrinėjimai sieja kalbotyrą ir archeologiją?
2. Išvardykite svarbiausius lietuvių materialinės kultūros pokyčius akmens amžiuje.
3. Kodėl apie baltų kilmę sunku kalbėti vienareikšmiškai?
4. Kaip pasikeitė baltų ūkis bronzos ir geležies amžiuje?
5. Paaiškinkite, kokios istorinės aplinkybės lėmė baltų genčių formavimąsi.
6. Kokios materialinės kultūros atskleidžia baltų genčių formavimąsi?
7. Apibūdinkite pagrindines baltų genčių grupes.
8. Paaiškinkite, kuo svarbūs baltų gentims upių ir jūrų prekybos keliai.
9. Kas būdinga baltų pasaulėžiūrai?
10. Įrodykite, kad lietuvių tautos susidarymą lėmė politinės, ekonominės, socialinės aplinkybės.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Beresnevičius G., *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius, 2004.

Beresnevičius G., *Trumpas lieuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius, 2001.

Bliujienė A., *Lietuvos priešistorės gintaras*, Vilnius, 2007.

Bumblauskas A., *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*, Vilnius, 2005.

Gimbutienė M., *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius, 1985.

Gimbutienė M., *Baltų mitologija: senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius, 2002.

Girininkas A., *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius, 1994.

Girininkas A., Lukoševičius O., *Lietuvos priešistorė: materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*, Vilnius, 1997.

Lietuva iki Mindaugo, sud. E. Jovaiša, A. Butrimas, Vilnius, 2003 (straipsnių rinkinys ir CD).

Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a., Vilnius, 1972.

Mickevičius A., *Normanai ir baltai IX–XII a.*, Vilnius, 2004.

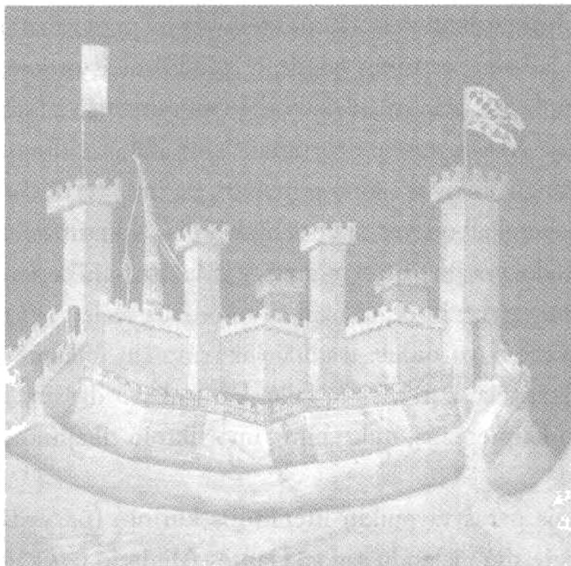
Rimantienė R., *Lietuva iki Kristaus*, Vilnius, 1995.

Sabaliauskas A., *Mes baltai*, Vilnius, 2002.

Zinkevičius Z., *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius, 2005.

Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G., *Tautos kilmė*, Vilnius, 2006.

VIDURAMŽIAI

VIII. VIDURAMŽIŲ EPOCHOS BRUOŽAI

Vidùramžiai – istorijos laikotarpis nuo senovės iki naujųjų laikų, apimantis V a. pabaigą–XV a. Jų pradžia dažnai laikoma 476 m., kai barbarai nuvertė paskutinį Vakarų̃ Ròmos impèrijos imperatorių, o pabaiga – Didieji geografiniai atradimai, ypač 1492 m., kai Kristupas Kolumbas atrado Ameriką. Sąvoka „viduriniai amžiai" pradėta vartoti XV–XVI a., kai italų **humanìstai** periodą nuo senovės iki jų gyvenamojo laikotarpio pavadino nuosmukio laikais, pertrūkiu švietimo ir kultūros istorijoje. Vėliau ir Apšvietos mąstytojai suformulavo pažangos idėją, todėl viduramžius vadino „Tamsos šimtmečiais". Tiesa, pirmojoje XIX a. pusėje dėl romantizmo įtakos viduramžiai pradėti idealizuoti, bet, kai pažangos idėja vėl tapo populiari, jie imti vertinti neigiamai. Šis vertinimas išliko iki šių laikų: kalboje vartojamas būdvardis „viduramžiškas" reiškia atsilikimą, sąstingį. Taip, atrodo, yra pagrindo manyti – viduramžiais mokslo ir technikos, visuomeninio ir dvasinio gyvenimo permainos vyko daug lėčiau nei naujaisiais laikais. Pagrindinė to priežastis buvo didelė tradicijų ir papročių reikšmė. Liaudis į naujoves žiūrėjo įtariai, o Bažnyčia, kuri visą tą laiką kontroliavo dvasinį gyvenimą, naujas idėjas neretai suprato kaip ereziją, nukrypimą nuo tikrojo tikėjimo ir eretikus žiauriai baudė.

Nepaisant to, viduramžiais parašyta puikių literatūros kūrinių (pavyzdžiui: „Rolando giesmė", „Nybelungų giesmė", islandų sagos, Dantės Aligjerio (*Alighieri*, 1265–1321 m.) „Dieviškoji komedija"). Viduramžiais didžioji dauguma gyventojų nemokėjo skaityti ir rašyti, todėl didelę reikšmę turėjo žodinė liaudies kūryba (epiniai padavimai, legendos, pasakos, dainos ir kt.).

Tuo metu sukurta didžiųjų architektūros paminklų, bažnyčių, katedrų (Parỹžiaus Dievo motinos, Reĩmso – Prancūzìjoje, Šv. Morkaus Venecijoje – Itãlijoje, Linkolno – Ánglijoje). Jos ir šiandien stebina savo didingumu ir grakštumu. Viduramžiais, daugiausia antrojoje pusėje, suklestėjo vaizduojamasis menas, ypač italų, ispanų, flamandų, vokiečių religinė tapyba. Vienuoliai tuo metu kruopščiai perrašinėjo ir miniatiūromis puošė tais laikais retą daiktą – knygą. Gamyba ir menas dar nebuvo atsiskyrę vienas nuo kito, todėl amatininkai, norėdami savo gaminius parduoti, juos labai gražindavo.

Viduramžiais atsirado ar paplito jau anksčiau atsiradę šiuolaikiniam pasauliui svarbūs dalykai:

1) krikščionybė ir jos moralinės normos tapo vyraujančia Europos gyventojų religija;
2) susiformavo pagrindinės europiečių kalbos ir raštija;
3) susidarė Europos tautos;
4) atsirado parlamentarizmo užuomazgų ir teisinės sistemos (perimti Ròmos teisės principai buvo perduoti naujųjų laikų Europai).

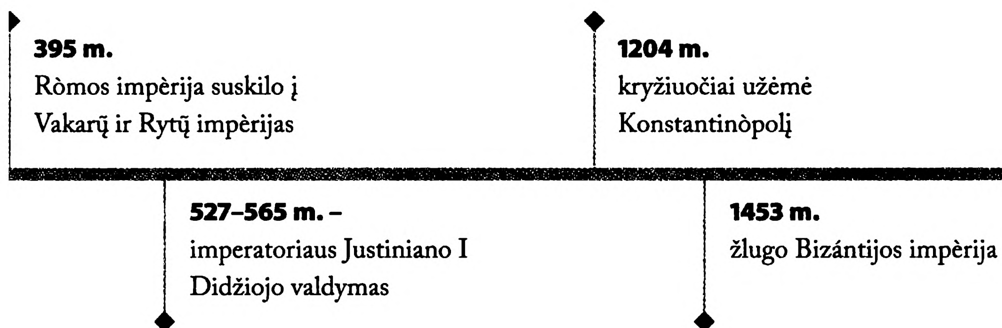
Europos viduramžiai paprastai skirstomi į tris laikotarpius:

1) ankstyvuosius viduramžius (476 m.–X a.);
2) brandžiuosius viduramžius (XI–XIII a.);
3) vėlyvuosius viduramžius (XIV–XV a.).

Pasak garsaus rusų istoriko Arono Gurevičiaus (1924–2006 m.), būtų neteisinga viduriniuose amžiuose matyti tik Europos „vaikystę“, pasiruošimą naujajai istorijai – jie patys yra istoriškai vertingi. Viduramžiais pirmą kartą naujai įsikūrusiose valstybėse susijungė germaniškoji ir romėniškoji kultūra, susikūrė naujo tipo – feodalinės – valstybės, atsirado luomai (dvasininkų, bajorų, miestiečių), miestai buvo amatų ir prekybos centrai, jie vėliau gavo savivaldą, buvo įkurta aukštųjų mokyklų – universitetų. Krikščionybė įsitvirtino visoje Europoje. Pasibaigus viduramžiams (ypač po Didžiųjų geografinių atradimų), Europa ėmė įsigalėti pasaulyje, pajungdama kitus kraštus. Ir net po XIV–XV a. Europą ištikusių krizių (marų, maištų, karų) ji, pirmaudama technika ir mokslu, įžengė į naujuosius laikus.

25. BIZANTIJA

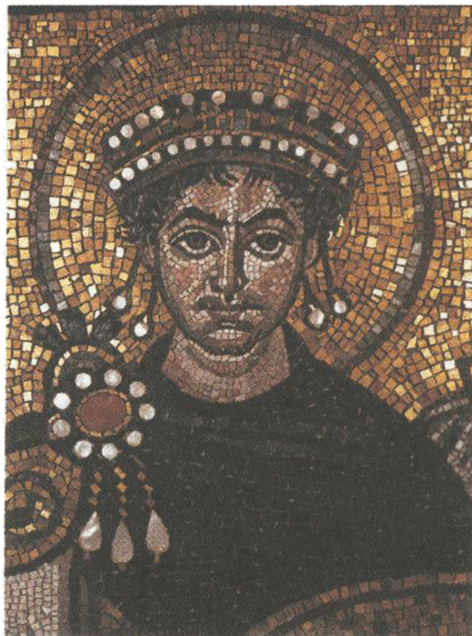
- *Bizántija – antikinės tradicijos paveldėtoja ir tęsėja viduramžiais*
- *Bizántijos ūkio pagrindas – prekyba ir temų sistema*
- *Aukšta Bizántijos kultūra padarė didelę įtaką Rytų ir Pietryčių Europos šalims (Kìjevo Rùsiai, Bulgãrijai, Sèrbijai)*

V a. pabaigoje Vakarų̃ Ròmos impèrija žlugo, o Rytų̃ Ròmos, arba Bizántijos, impèrija per Didįjį tautų kraustymąsi nukentėjusi mažiau – išliko. Bizántijos valstybė valdė didelę teritoriją, kuri apėmė beveik visą Balkanų pusiasalį, Mažąją Aziją, Sìriją ir Egìptą. Šioje valstybėje imperatoriai turėjo neribotą pasaulietinę valdžią, Krikščionių bažnyčia, kurią ne kartą draskė religinė nesantaika, taip pat iš esmės buvo jiems pavaldi. Imperatoriai nuspręsdavo, ką skirti Bažnyčios vadovu – Konstantinòpolio patriarchu, galėjo jį nušalinti, kišosi į religinius ginčus, gynė tikrąjį (**ortodòksų**) tikėjimą. Bizántijoje nevyko Vakarų Europai būdingų kovų tarp pasaulietinės ir bažnytinės valdžios. Bizántijos imperatoriai toliau laikė save Ròmos impèrijos paveldėtojais. Vienas iš žymiausių valdovų buvo **Justinianas I Didysis (valdė 527–565 m.)** (1, 3). Jis bandė atkurti buvusios Ròmos impèrijos galybę, užėmė visą Itãliją, didelę dalį romėniškosios Afrikos ir pietinę Ispãnijos dalį (1). Karinius Bizántijos veiksmus nutraukė 543 m. kilusi maro epidemija ir aktyvus užkariaujamų kraštų priešinimasis. Po šių karų įsigalėjusi taika sudarė palankias sąlygas plėtotis prekybai, amatams, kultūrai. Imperatorius Justinianas sukūrė veiksmingą centralizuotą administraciją, išleido dekretus, nukreiptus prieš stambiuosius žemvaldžius ir ginančius smulkiuosius žemdirbius – valstybės karinės ir finansinės stiprybės pagrindą. Siekiant užkirsti kelią tuo laikotarpiu vyravusiai įstatymų leidimo anarchijai ir tarpusavio prieštaravimams, Justiniano I iniciatyva buvo sukurta

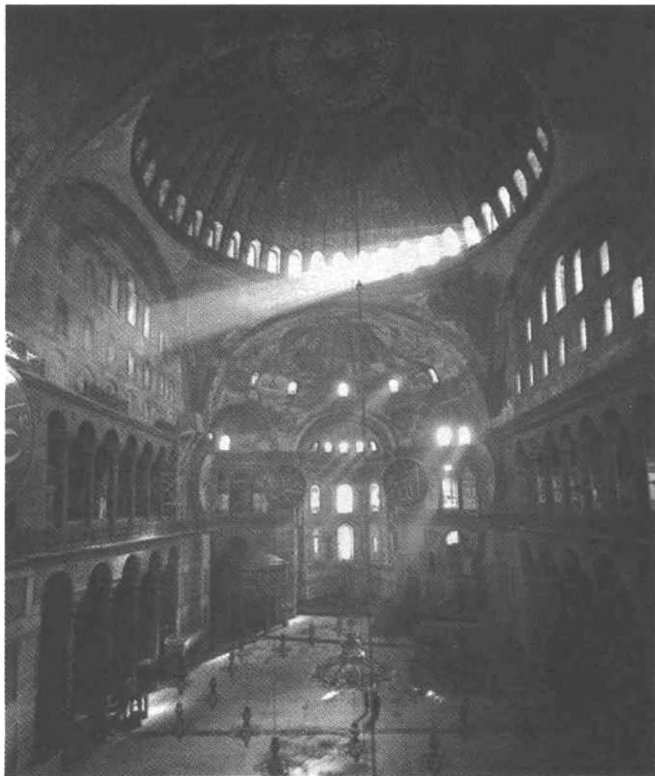
komisija, kuri surinko, peržiūrėjo ir kodifikavo romėnų teisę, išleido įstatymų rinkinius, taip pat ir garsųjį Justiniano **kòdeksą** (529 m.). Jame Bizántijos teisininkai romėnų įstatymus pakeitė ir pritaikė naujos krikščioniškos visuomenės poreikiams (**5**).

Bizántijoje ekonominėmis priemonėmis buvo siekiama plėsti prekybą. Vakarų Europos miestai dėl ekonominio nuosmukio prabangos prekes gabenosi iš Rytų šalių – Kìnijos ir Ìndijos. Bet prekiauti su šiomis šalimis trukdė persai, vėliau arabai, todėl ieškota aplinkinių kelių arba net gudrauta (pvz., Konstantinòpolyje, Antiòchijoje ir Tébuose pavyko pradėti šilko gamybą – vienuoliai slapta tuščiavidurėse lazdose iš Kìnijos atgabeno griežtai draudžiamą išvežti „prekę“ – šilkaverpio lėliukes). Į Bizántiją plūdo naujos prabangos prekės: kailiai iš Šiaurės šalių, gintaras iš Báltijos jū́ros pakrančių, brangakmeniai iš Vidurinės Azijos. Prekyba su Bizántija skatino Rytų ir Šiaurės Europos stiprėjimą. Bizántijos sostinė Konstantinòpolis tapo prekybinio pasaulio sostine, tai buvo vienintelis miestas to meto Europoje, turėjęs vandentiekį ir kanalizaciją. Pagrindinėje miesto gatvėje su didelėmis parduotuvėmis vyko įvairiausių prekių mainai. Prekybai klestėti įtakos turėjo ir jūreivystė – į kitas šalis laivais buvo gabenami vietiniai gaminiai (papuošalai, namų ūkio reikmenys, vilna, linas, oda). Kaip ir senovės Ròmoje, nors ne tokiais dideliais mastais, Justiniano laikais buvo vykdomi viešieji darbai: statytos sienos, viešieji pastatai, didingos bažnyčios, pavyzdžiui, kupolinis Šv. Sofijos soboras (2).

1. Justinianas I Didysis. San Vitalės bažnyčios mozaikos detalė (Ravena, VI a.)

Iki VII a. vidurio Bizántijai pavyko išlaikyti galią, bet vėliau Imperijai iškilo naujų sunkumų. Justiniano įpėdiniai veltui bandė išsaugoti atkovotas teritorijas, kurios viena po kitos atiteko slavams, persams, **avãrams**. Imperijai liko tik graikiškosios jos teritorijos, todėl graikų kalba buvo paskelbta oficialia (anksčiau buvo lotynų). Tais sunkiais laikais imperatorius Heraklėjas (valdė 610–641 m.) (**2**) reformavo vidaus įstatymus ir įsteigė **temàs** – karines administracines apygardas. Kiekvienoje temoje kareiviai gaudavo nuosavos žemės ir tapdavo savarankiškais valstiečiais. Už tai jie turėjo ginti temas karuose. Temų sistema tapo naujos Bizántijos valstybės pagrindu. Gynyba sustiprėjo, valstybės ekonomika – taip pat, nes valstiečiai mokėjo mokesčius.

2. Šv. Sofijos soboro vidus

Kadangi temų sistema buvo labai svarbi šalies gerovei, imperatorius gynė laisvuosius valstiečius nuo didikų.

VII a. pradžioje kovose su persais Bizántija prarado Egìptą ir Palestìną, vėliau šias teritorijas užkariavo arabai. VIII–IX a. Bizántija drąsiai kovojo ne tik su anksčiau buvusiais, bet ir su naujais priešais. 717–718 m. Konstantinòpolį iš jūros ir iš sausumos pusių buvo apgulę arabai. Dėl atšiaurios žiemos, bizantiečių svaidomos „graikų ugnies“ (parako, dervos ir sieros mišinys, kuris dega ant vandens), bado savo tikslų arabai nepasiekė. 813 m. Konstantinòpoliui grasino bulgarai, kurie pasitraukė tik pasirašę naudingą taikos sutartį.

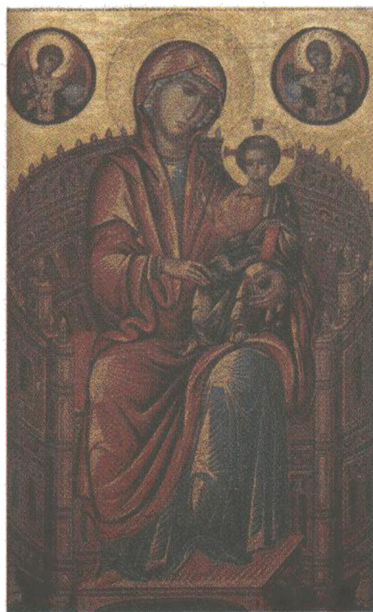
Turėdama veiksmingą gynybą, tvirtą ekonomiką ir prekybą, Bizántija X a. vėl suklestėjo. Rytuose ir Balkanų pusiasalyje buvo atkariautos didelės sritys. Bet XI a. pabaigoje iš rytų į Mažąją Aziją ėmė veržtis **tiùrkų** gentys. Nesibaigiantys karai sužlugdė temų sistemą. Nuolat kariaudami valstiečiai nebepajėgė sumokėti mokesčių (**4**), o stambieji žemvaldžiai užvaldydavo vis daugiau žemių. Imperatoriaus pajamos sumažėjo, smuko karių moralė. O Pietų Europos (ypač Itãlijos) miestai sustiprėjo. Prekyba ėmė garsėti Venècija. Ji nukreipė Ketvirtojo kryžiaus žygio (1202–1204 m.) dalyvius prieš savo konkurentą Konstantinòpolį. Miestas buvo nusiaubtas. Konstantinòpolis ir nemaža Bizántijos dalis nuo 1204 iki 1261 m. priklausė kryžiuočių įkurtai vadinamajai Lotỹnų impèrijai.

Ir nors Bizántijos valstybė buvo atkurta, ji ilgai negalėjo atsigauti. Arabai ir Vakarų Europos prekybininkai pakirto prekybinę Bizántijos galią, temų sistema suiro, kariuomenėje vis daugėjo samdinių. Stambieji žemvaldžiai, įgiję gausybę privilegijų, įsigalėjo valstybėje. Į Bizántijos impèriją vis atkakliau veržėsi turkai (iš pradžių turkai seldžiukai, o nuo antrosios XIV a. pusės – turkai osmanai), ir ji nebesugebėjo atsilaikyti. 1453 m. turkams osmanams šturmavus jau mažos Bizántijos impèrijos sostinę Konstantinòpolį, daugiau kaip 1000 metų gyvavusi Imperija žlugo. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje iš turkų osmanų nepriklausomybę atsikovojo buvusios Bizántijos impèrijos tautos (pirmiausia – graikai), o didžiojoje azijinėje jos dalyje ir dabar gyvuoja Tur̃kijos valstybė.

Bizántija buvo aukštos kultūros šalis. Joje nuo V a. veikė aukštosios mokyklos, buvo rašomos istorijos kronikos, šventųjų gyvenimų aprašymai, žodynai, sudarinėjami žemėlapiai. Čia nepaprastai suklestėjo architektūra, tapyba, **mozãika** (3) ir amatai. Graikiško kryžiaus plano bažnyčios su kupolais rodė ne tik apie Bizántijos architektų dėmesį išoriniam vaizdui, bet ir tikslumui, tobulumui. Tapyba tapo simboliškesnė, abstraktesnė, paveiksluose vyravo **asketìzmo** idealai (4). Menininkai buvo labai kūrybingi: rankraščiai iliustruojami miniatiūromis, kuriamos prašmatnios margaspalvės mozaikos, sukurtos pagal tapybos pavyzdį, naudotas iš arabų perimtas emalis. Apie Bizántijos meną buvo žinoma ir už Imperijos ribų, šis menas turėjo įtakos šalims, iš Bizántijos priėmusioms krikštą – Rùsiai, Bulgãrijai, Ser̃bijai.

3. Konstantinòpolio Didžiųjų rūmų grindų mozaikos detalė, V a.

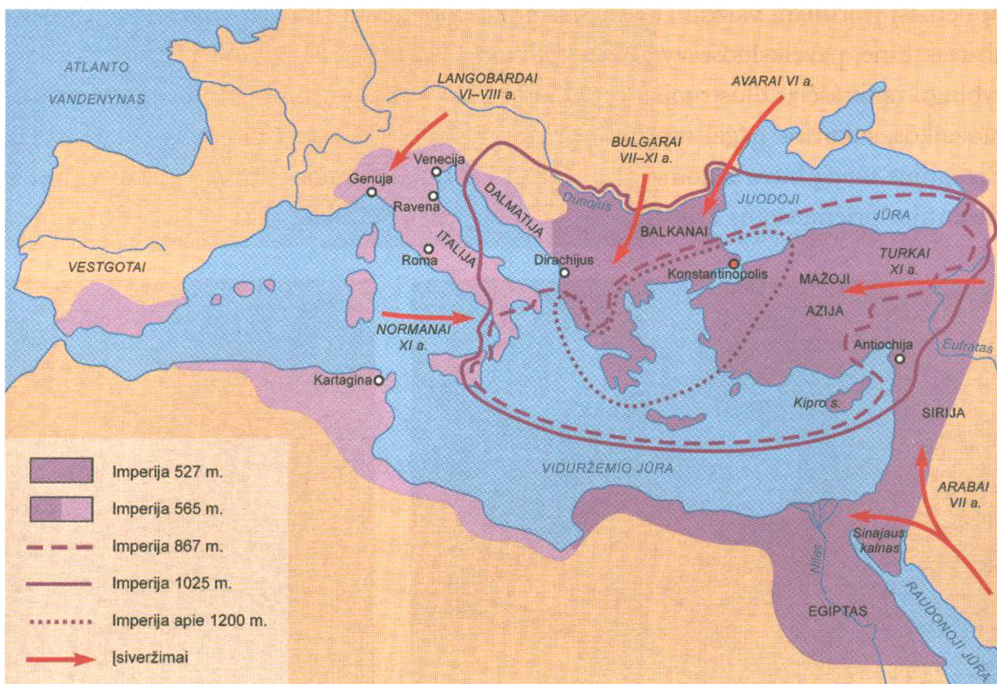
4. Ikona. Madona su kūdikiu soste (tapyta Konstantinòpolyje, XIII a.)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Bizántijos imperatorius Justinianas paskelbė: „Viena valstybė, viena religija." Ar tai galėjo sustiprinti valstybę? Kaip buvo iš tikrųjų?
2. Kuo viduramžiais Bizántijos valstiečių padėtis skyrėsi nuo Europos valstiečių padėties?
3. Įrodykite, kad kitų kraštų prekyba su Bizántija skatino jų raidą.
4. Kokios įtakos temų sistemos žlugimas galėjo turėti Bizántijos impèrijos galybės smukimui?
5. Kodėl X a. Bizántija suklestėjo antrą kartą? Kada Bizántija klestėjo pirmą kartą?

ŠALTINIAI

1. Bizántijos impèrija VI–XII a.

2. Imperatoriaus Heraklėjo pergalės paradas 628 m. (miniatiūra iš XI a. mišių knygos).- Parado priekyje nešamas kryžius, ant kurio, kaip tikėjo krikščionys, buvo nukryžiuotas Kristus. Kryžius buvo atimtas iš persų, pagrobusių jį iš sugriuvusios Jerùzalės.

3. Dievo Motina su kūdikiu tarp imperatorių Konstantino ir Justiniano (mozaika iš Šv. Sofijos soboro Konstantinòpolyje, X a. antroji pusė).

Čia pavaizduota karūnuotoji Dievo Motina su kūdikiu, kuriai imperatoriai Konstantinas ir Justinianas aukoja savo kūdikius: Konstantinas – miestą, Justinianas – Šv. Sofijos soborą.

4. Iš VIII a. Bizántijos „Žemdirbystės įstatymo":

9. Jeigu žemdirbys mortitas[1] be žemės davėjo žinios nupjovė ir surinko jo pėdus, tai, kaip vagis, neteks viso savo derliaus.

13. Jeigu žemdirbys paėmė iš kokio nors nuskurdusio žemės savininko vynuogyną dirbti iš pusės ir neapgenėjo jo, kaip pridera, neapkaupė ir neaptvėrė jo statine tvora, tegu iš derliaus nieko negauna.

---

[1] Mortìtas – nuomininkas.

34. Jeigu samdomas piemuo bus pagautas melžiantis galvijus slapta nuo jų šeimininko ir pardavinėjantis [pieną], tebūnie sumuštas ir netenka samdinio atlyginimo.
59. Kertančiam vaisius vedančius svetimus vynuogienojus arba raunančiam [su šaknimis] bus nukirsta ranka, ir jis atsakys už nuostolį.
61. Ateinantieji į svetimus vynuogynus ir figmedžių giraites valgyti [vaisių] nebus baudžiami. O jeigu vogti – bus plakami ir neteks drabužių.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 1, Kaunas, 1976, p. 118–119.

5. Justiniano „Institucijų" įžanga:

Kad valstybė būtų taip pat gerai valdoma tiek taikos, tiek karo metu, Jo Imperatoriškoji Didenybė turi remtis kariuomene, bet taip pat ir įstatymais.

Itin kruopščiai, vargingai ir su visagalio Dievo malone mes prisiėmėme tą dvigubą užduotį. Barbarų tautos, pažabotos mūsų ginklų, pažįsta mūsų karinę jėgą: Afrika ir tiek kitų provincijų, taip ilgai išplėštos iš Ròmos valdymo ir atgautos, Dieviškajai Apvaizdai suteikus sėkmę mūsų ginklams, puikiai tai liudija.

Šiose „Institucijose" trumpai išdėstyta tai, kas kadaise galiojo, tai, kas iš pradžių buvo išblėsę ir pasenę ir vėl buvo iškelta į dienos šviesą mūsų imperatoriškuoju rūpesčiu.

Tad priimkite šiuos įstatymus su atsidavimu ir stropiai ir pasirodykite esą tokie uolūs, kad jus įkvėptų viltis valdyti jūsų teisės studijoms pasibaigus, dalyvauti valstybės valdyme tose srityse, kurios jums bus patikėtos.

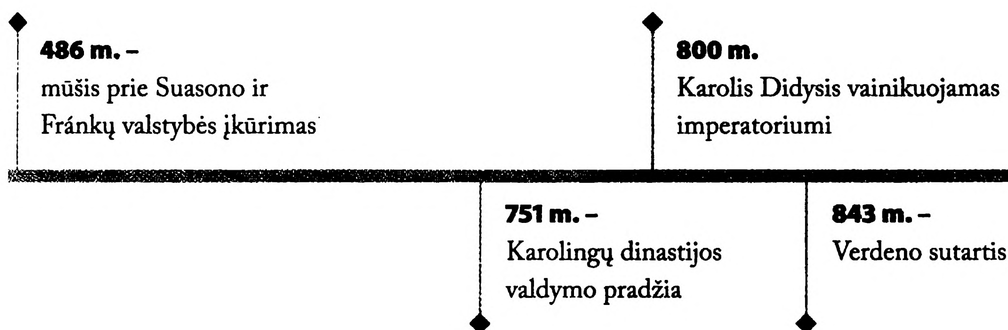
Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 98.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Naudodamiesi 1 šaltiniu nurodykite, kaip ir kodėl keitėsi Bizántijos teritorija VI–XII a.
2. Kodėl Kristaus kryžiaus sugrąžinimo krikščionims proga buvo surengtas iškilmingas paradas? Kaip būtų galima susieti Ròmos imperatoriaus Teodosijaus ir Bizántijos imperatoriaus Heraklėjo veiklą? Ar 2 šaltinis yra pirminis? Atsakymą paaiškinkite.
3. Kodėl 3 šaltinyje pavaizduota, kad Konstantinas aukoja Dievo Motinai miestą (kokį miestą?), o Justinianas – Šv. Sofijos soborą? Tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis? Kodėl taip manote?
4. Kokias žinias apie socialinę Bizántijos kaimo gyventojų padėtį pateikia 4 šaltinis? Kokios dvi žemės valdymo formos čia aprašytos? Įrodykite, kad šis įstatymas tais laikais buvo gana humaniškas. Ar jis tiktų mūsų laikams? Kodėl?
5. Kokios „dvigubos užduoties", pasak 5 šaltinio, ėmėsi imperatorius Justinianas? Kaip pavyko ją įgyvendinti? Ar 5 šaltinis pirminis ar antrinis? Atsakymą pagrįskite.

26. FRANKŲ VALSTYBĖ

- *Fránkų valstybė – svarbiausias ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos politinis junginys*
- *Karolis Didysis – žymiausias Fránkų valstybės valdovas*
- *Verdeno sutartis skelbė Fránkų valstybės suirimą, sudarė sąlygas formuotis trims didžiosioms šiandieninėms Europos tautoms ir valstybėms: Vokietìjai, Prancūzìjai, Itãlijai*

Buvusios Vakarų̃ Ròmos impèrijos teritorijoje daug germanų genčių (romėnai jas vadino barbarais) buvo įkūrusios savo valstybes, bet greitai jos žlugdavo arba būdavo užkariaujamos kitų tautų. Frankai, kurie iš netolimos Užreinio teritorijos atsikėlė į Gãliją, 486 m. laimėjo mūšį prie Suasono, užkariavo galus ir 496 m. priėmė vietinių gyventojų tikėjimą – krikščionybę. Rašoma, kad jų karalius Chlodvigas (valdė 481–511 m.) buvo pažadėjęs tapti krikščioniu (**2**), jeigu jo krikščionės žmonos Klotildos dievas suteiks jam pergalę. Frankai, turėdami stiprius valdovus, sugebėjo sukurti valstybę, kuri apėmė nemažą buvusios Vakarų̃ Ròmos impèrijos teritorijos dalį. Karalius Chlodvigas, kilęs iš Merovingų dinastijos, kurios pavadinimas siejamas su Chlodvigo senelio Merovicho (mirė 458 m.) vardu, padėjo naujos krikščioniškos valstybės pamatus didelėje Vakarų ir Vidurio Europos dalyje, kur pirmą kartą istorijoje Gãlija ir Germãnija priklausė tam pačiam politiniam vienetui. VII–VIII a. šioje valstybėje teisiškai buvo įtvirtinta privati, pirmiausia dirbamos žemės, nuosavybė.

VII a. pabaigoje Merovingų dinastijos valdžią visiškai ribojo diduomenė: stipriausi jos vadai perėmė rūmų valdytojų (**majordòmų**) funkcijas – ne tik vadovavimą valstybės administracijai, bet ir politikai, karui. Ypač pasižymėjo majordomas Karolis Martelis (valdė 715–741 m.). Jis 732 m. prie Puatjė nugalėjo arabus musulmonus ir sustabdė

1. Karolis Didysis (statulėlė, IX a.)

jų veržimąsi į Vakarų Europą. Jo sūnus Pipinas Trumpasis (valdė 751–768 m.) nuvertė paskutinį Merovingą (4) ir pats pasiskelbė karaliumi (popiežius jo titulą pripažino) – prasidėjo Karolingų dinastiją. 754 ir 756 m. Itãlijoje jis sumušė langobardus ir popiežiui perdavė dalį jų žemių su Ròmos sritimi; jose 756 m. susikūrė popiežiaus valstybė.

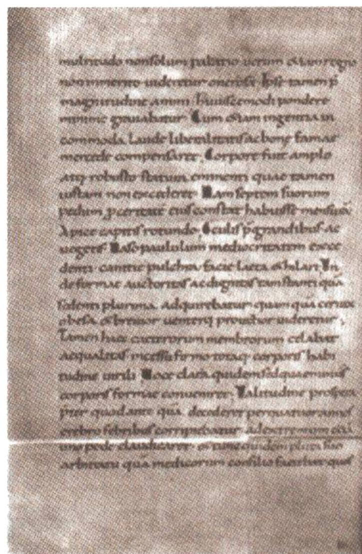
Žymiausias Karolingų dinastijos atstovas buvo **Karolis Didysis (valdė 768–814 m.)** (1). 800 m. Ròmos Šv. Petro bazilikoje jis buvo karūnuotas imperatoriumi. Karolis Didysis sukūrė pirmąją didelę Vakarų Europos viduramžių valstybę (1). Būdamas popiežiaus sąjungininkas, jis aktyviai kišosi į Itãlijos reikalus. 774 m. užkariavo langobardų Šiáurės Itãliją, kuri siaubė popiežiaus žemes, vėliau, nors ir nelengvai, pajungė fryzus ir avarus. Surengė daug žygių, norėdamas pavergti saksus, kurie nuolatos puldinėjo ir plėšė frankų žemes. Tik ėmęsis žiaurių priemonių – žudęs belaisvius, niokojęs kraštą, trėmęs gyventojus, ėmęs įkaitus – Karolis Didysis užkariavo saksus ir privertė juos apsikrikštyti. Kovoti su arabais musulmonais Ispãnijoje jam sekėsi ne taip gerai: jis užėmė tik mažą dabartinės Ispãnijos teritorijos dalį prie Pirėnų kalnų. Vieno žygio metu, kovodamas su arabais, žuvo Karolio Didžiojo sūnėnas Rolandas. Jo karo žygiai vėliau buvo aprašyti viename iš gražiausių viduramžių epų – „Rolando giesmėje“.

Karolis Didysis valstybę suskirstė į grafystes (sritis), kurias valdė **grafaĩ**, tiesiogiai pavaldūs imperatoriui. Jie administravo ir teisė apygardose, vadovavo kariuomenei. Pasienio sričių (márkų) valdytojai (**márkgrafai**) galėjo vadovauti ir karo žygiams. Vietos valdininkus Karolis Didysis kontroliavo padedamas karališkųjų inspektorių (6). Imperatorius kišosi ir į Bažnyčios reikalus: kovojo su erezijomis, skirdavo vyskupus, kurie savo teritorijoje turėjo grafo teises. Karolis Didysis reikalavo, kad didikai jam duotų ištikimybės priesaiką kasmetiniuose susirinkimuose Imperijos sostinėje Ãchene. Kad užsitikrintų didikų paramą, Karolis Didysis ir jo įpėdiniai skirdavo jiems **beneficijas**, jei tik šie prisiekdavo ištikimybę.

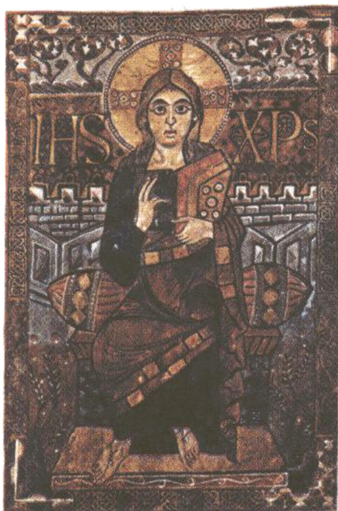
Rūpindamasis kultūra, Karolis Didysis į savo dvarą pritraukė daug išsilavinusių žmonių. Tai skatino švietimo, literatūros, meno raidą (3). Anglosakso Alkuino (apie

735–804 m.) vadovaujamas būrelis – vadinamoji Akademija – telkė žymiausius to meto mokslininkus. Buvo kopijuojami Itãlijoje ir Bizántijoje įsigyti lotyniški rankraščiai, rašomi istoriografijos kūriniai, kūrėsi mokyklos. Einhardas (apie 770–840 m.), Karolio Didžiojo biografas, parašė žymų veikalą „Karolio Didžiojo gyvenimas“ (2). Plito lotynų kalba. Ji buvo vartojama ne tik Bažnyčioje, bet ir sudarinėjant įstatymų kodeksus. Atsirado supaprastintas lotyniškas raštas (5). Architektūroje įsigalėjo romaninis stilius (4). Kultūrinis pakilimas Karolio Didžiojo laikais vadinamas Karolìngų renesánsu.

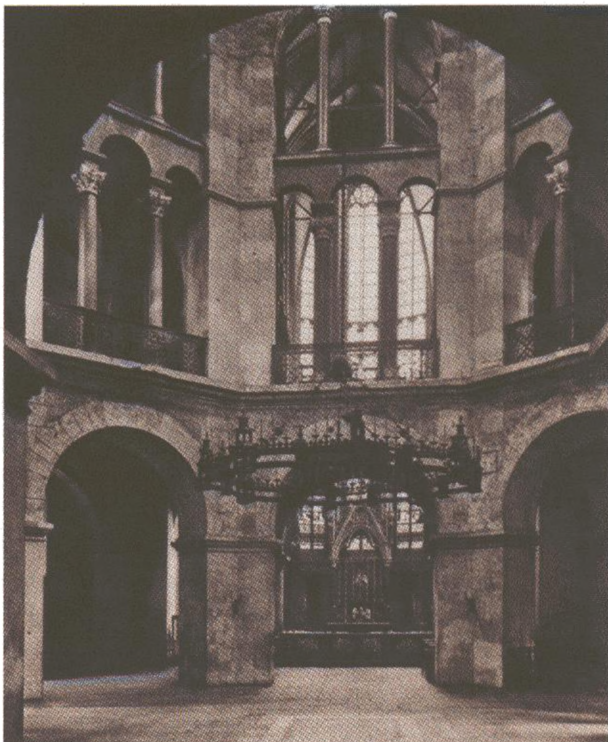
Karolio Didžiojo palikuonys neįstengė išsaugoti šio palikimo. Jo vaikaičiai Karolis II Plikagalvis, Liudvikas Vokietis ir Lotaras I 843 m. Verdenè galutinai padalijo valstybę į 3 dalis, iš kurių vėliau susiformavo trys didelės Europos valstybės – Prancūzijà, Vokietijà ir Itãlija (3).

2. Puslapis iš Einhardo veikalo „Karolio Didžiojo gyvenimas"

3. Laiminantis Kristus. Evangelijų knyga (Karolio Didžiojo dvaro mokykla, 781–783 m.)

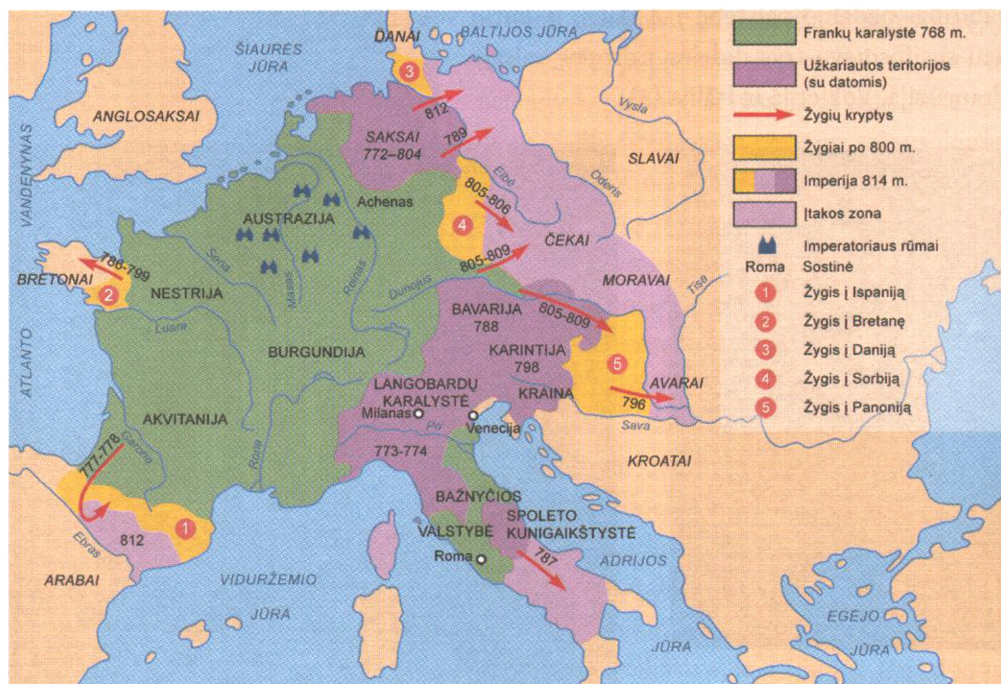
4. Ácheno katedros vidus

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

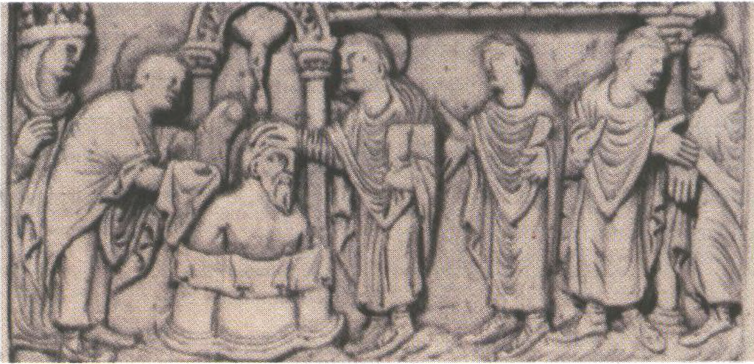
1. Kodėl ilgai gyvavo tik viena Ròmos impèriją sugriovusių barbarų įkurta valstybė?
2. Kodėl Chlodvigas apsikrikštijo? Nurodykite objektyvias ir subjektyvias šio poelgio priežastis.
3. Kodėl suiro Fránkų impèrija? Nurodykite vidines ir išorines šio įvykio priežastis.
4. Naudodamiesi Karolio Didžiojo pavyzdžiu, apibūdinkite, kaip asmenybės gali paveikti istoriją.
5. Kokios buvo Karolio Didžiojo valdymo reformos?
6. Kodėl Karolio Didžiojo valdymo laikotarpis dar vadinamas Karolingų renesansu?

ŠALTINIAI

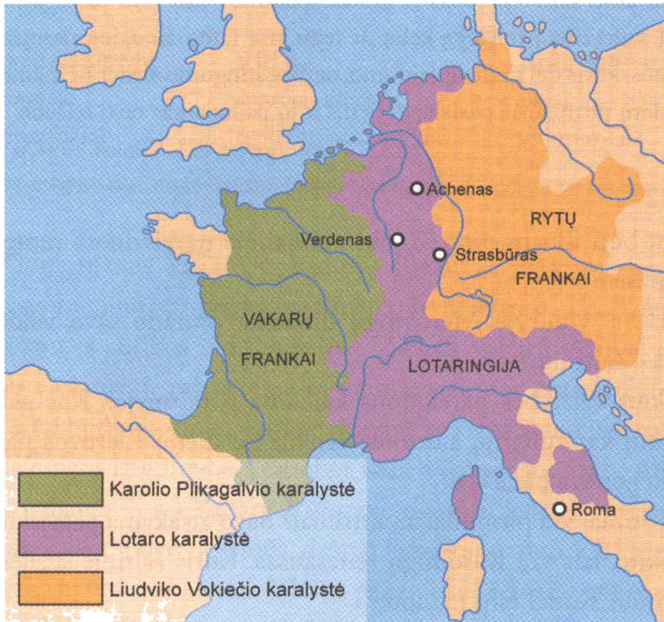
1. Fránkų valstybė Karolio Didžiojo laikais

2. **Chlodvigo krikštas 496 m. (bareljefas)**

3. **Fránkų impèrijos padalijimas 843 m.**

4. **Iš Einhardo veikalo „Karolio Didžiojo gyvenimas“:**

Merovingų giminė, iš kurios frankai buvo pratę rinkti savo karalius, garsėja tuo, kad valdė iki Childeriko, kuris Ròmos pontifiko[1] Stepono įsakymu buvo nuverstas nuo sosto, jo plaukai nukirpti, o jis pats uždarytas į vienuolyną. Bet jei atrodo, kad Merovingų dinastija iš tiesų pasibaigė tik su juo, tai ji jau seniai buvo praradusi bet kokią galią ir pasižymėjo tik tuščiu karaliaus titulu. Valstybės turtas ir valdžia buvo dvaro valdytojų rankose.

Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 108.

---

[1] Popiežius.

5. Iš kapituliarijų[2]:

Pastaruoju metu mes ne sykį esame gavę laiškų iš įvairių vienuolynų. Daugelyje minėtų laiškų mes aptikome teisingą prasmę, bet netaisyklingą kalbą: jų netobulai išmokta kalba negalėjo be klaidų išreikšti to, ką teisingai jiems diktavo vidinis jausmas. Dėl to mes ėmėme būgštauti, kad jeigu įgyjami tokie prasti rašymo įgūdžiai, tai gal dar sunkiau yra suvokiama Šventojo Rašto esmė. Todėl raginame jus ne tik nevengti kalbos mokslų, bet kuo romiausiai ir uoliausiai jų mokytis. Tam tikslui reikia parinkti tokius vyrus, kurie, pirma, nori ir sugeba mokytis, o antra – turi pašaukimą mokyti kitus.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 2, Kaunas, 1977, p. 50.

6. Iš 825 m. kapituliarijų:

Jie mūsų buvo pasiųsti, kad kartais koks vyskupas ar grafas, dėl kokių nors kliūčių negalėdamas atlikti savo pareigų, galėtų kreiptis į juos ir jų padedamas savo pareigą atliktų. Bet jei kartais pasitaikytų, kad koks nors vyskupas ar grafas aplaidžiai eitų savo pareigas, tegu jį išbara ir patarimais vėl sugrąžina į teisingą kelią. Ir tegu visa tauta žino, jog pasiųsti jie tam, kad kiekvienas žmogus, kuris dėl grafo aplaidumo, nerūpestingumo ar neprieinamumo negalėjo rasti teisybės, galėtų pirmiausia pasiskųsti jiems ir jų padedamas rasti teisybę.

Pagal: *Istorija*, d. 1, Vilnius, 1994, p. 245.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kas galėtų būti iliustracijos (2 šaltinis) kairėje pavaizduota moteris? Kodėl taip manote?
2. Kodėl VIII a. viduryje Merovingų dinastija prarado savo valdžią? (Remkitės 4 šaltiniu.)
3. *Apie kokius valstybės pareigūnus kalbama 6 šaltinyje? Kas galėtų būti minimų kapituliarijų autorius? Kokių šių dienų Lietuvõs pareigūnų funkcijos yra panašios?
4. Ar 5 ir 6 šaltiniai yra pirminiai ar antriniai? Savo atsakymą pagrįskite.
5. Apibūdinkite, kas yra Karolingų renesansas. Kuris šaltinis susijęs su šiuo reiškiniu? Kodėl taip manote?
6. *Naudodamiesi 1 ir 3 šaltiniais, nurodykite, kodėl VIII a. Fránkų valstybė vykdė užkariaujamuosius žygius ir kodėl IX a. viduryje ji suskilo.

---

[2] Kapituliãrijos – Karolingų dinastijos valdovų įstatymai, įsakai, nurodymai.

27. FEODALIZMAS VAKARŲ EUROPOJE

- *Feodalizmo atsiradimą lėmė agrarinis ūkio pobūdis, prekybos nuosmukis, dažni karai*
- *Pagrindinis feodalizmo bruožas – asmeniniai santykiai tarp senjorų ir vasalų*
- *Feodalizmo laikotarpiu reali valdžia buvo sutelkta senjorijose ir pilyse*

V a. pabaigoje prasidėjo viduramžiai	**VIII a.** sparčiai klostėsi feodaliniai santykiai	**Apie 1000 m.** prasidėjo brandieji viduramžiai	**Apie 1500 m.** – viduramžių pabaiga

Viduramžiais Vakarų ir Vidurio Europoje įsivyravę santykiai ir jais pagrįsta visuomeninė santvarka vadinama **feodalizmù**. Feodalizmas formavosi pamažu, pereinant iš antikos į viduramžius. Žlugus Vakarų̃ Ròmos impèrijai visuomenės narius ir viešame, ir privačiame gyvenime siejo tik asmeniniai ryšiai. Šiems santykiams paprastai būdinga globa, kurią turtingas žmogus suteikia laisvam žmogui mainais už jo atsidavimą ir ištikimybę. O globos tada reikėjo daug kam. Ankstyvaisiais viduramžiais (V a. pabaiga–X a.) Vakarų Europoje daugiau kaip 90 procentų žmonių gyveno kaimuose. Laikai buvo neramūs, dažnai vyko karai: nuo VIII a. pradžios į Vakarų Europą iš pietų veržėsi arabai, nuo VIII a. pabaigos iš šiaurės – normanai, IX a. iš rytų – vengrų protėviai. Karaliai nepajėgė apginti valstiečių. Šie pagalbos ieškojo pas vietinius didikus, kurie turėjo savo karių būrius. IX a. karaliaus valdžia nusilpo, todėl didikai tapo nepriklausomais savo valdomų sričių valdovais. Jie gynė valstiečius, bet pastarieji už tai turėjo atiduoti savo žemes (atsisakyti į jas **alòdinių** teisių). Tokia globa būdavo įteisinama sutartimis (**prekãriumais, komendãcijomis**). Laisvieji valstiečiai pamažu tapdavo priklausomais žmonėmis arba net **baudžiáuninkais** – turėjo atlikti prievoles didikams, be jų leidimo niekur negalėjo persikelti, žemvaldys turėjo teisę juos teisti.

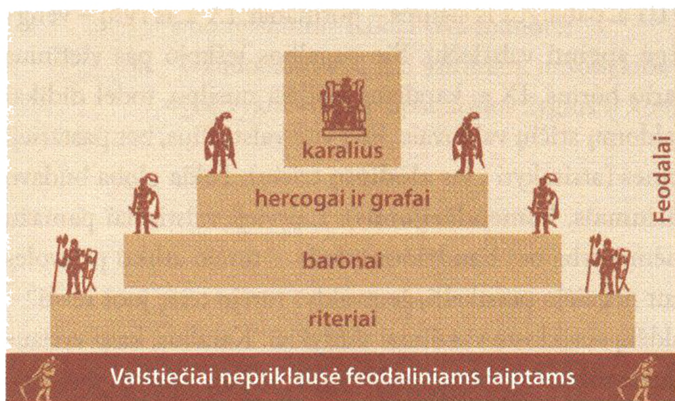
Viduramžiais tarp žemvaldžių susiklostė vasaliniai santykiai. Karalius, kaip vyriausiasis **senjòras** (vadinamas siuzerenù), žmonėms, padedantiems jam valdyti, duodavo

1. Pakėlimas į riterius

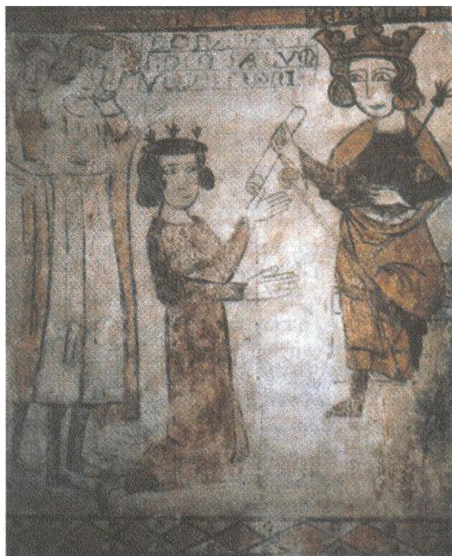
žemės valdų – beneficijų, kurios vėliau virto **feòdais** (kitaip **lènais**). Asmuo, gavęs leną iš karaliaus, buvo vadinamas **vasalù**. Jis su savo kariniais būriais privalėjo padėti karaliui per karą, o reikalui esant išpirkti jį iš nelaisvės (**3**). Karaliaus vasalai dažnai gaudavo didelių lenų, todėl dalį žemių perduodavo ir savo vasalams. Panašūs vasaliniai ryšiai užsimezgė tarp visų feodalinių pakopų: vientisas asmeninės priklausomybės tinklas nusidriekė nuo karaliaus iki smulkiausių feodalų – **rìterių** (1, **1**). Visi stambieji žemvaldžiai imti vadinti senjòrais, o žemės gavę nuo jų priklausomi smulkesni feodalai – vasãlais (2). Šiuos santykius įtvirtino feodaliniai ritualai. Duodamas paklusnumo įžadus, vasalas atsiklaupdavo priešais senjorą, paduodavo jam abi rankas, paskui senjoras jį pabučiuodavo. Vasalas prisiekdavo jam ištikimybę (3). Senjoras suteikdavo vasalui feodą, kurį simbolizuodavo žemės grumstas ar vėliava.

Tačiau ilgainiui feodaliniai santykiai ėmė kisti. Daugelis žemesniųjų vasalų išdalydavo savo valdas kitiems vasalams. Atsitikdavo netgi taip, kad vienas vasalas prisiekda-

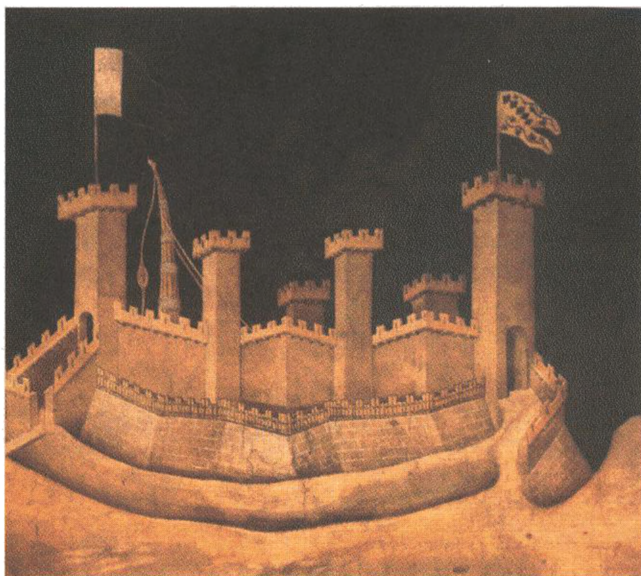
2. Feodalinių laiptų schema

vo ištikimybę keliems senjorams. Jei kildavo nesutarimų tarp vasalo senjorų, vasalas dažnai rinkdavosi tą, kuris buvo jam parankesnis. Iš karaliaus feodalai gaudavo imunitèto raštų, atleidžiančių jų valdas nuo prievolių, suteikiančių jiems teisę savo feodo teritorijoje rinkti mokesčius, vykdyti administracines ir teismo funkcijas. Šios teisės stiprino žemvaldžių galią ir nepriklausomybę. Taigi stambesnieji feodalai nebuvo suinteresuoti klausyti savo senjorų, juo labiau karaliaus.

3. Vasalo priesaika karaliui (gotikinė sienų tapyba, XIII a.)

Feodaliniai santykiai pamažu įsigalėjo visoje Vakarų ir Vidurio Europoje. Dažnai vyko anarchiškos tarpusavio kovos dėl valdžios ir žemių, todėl IX a. pabaigoje–X a. ypač sparčiai daugėjo feodalinių pilių (4). Jos buvo statomos siekiant kuo geriau apsisaugoti nuo besiveržiančių išorės priešų ir agresyvių kaimynų. **Natūrinio ūkio**, prekybos nuosmukio, didėjančio feodalų savarankiškumo sąlygomis stipresnių feodalų pilys tapo vietinės politinės galios centrais, aplink pilis atsiradusios senjorijos pakeitė silpnėjančią karalių valdžią. Valstybės suskilo į daugybę feodalinių valdų (2). Toks feodalinis susiskaldymas netrukus po Karolio Didžiojo mirties apėmė Fránkų valstybę.

4. Viduramžių pilis, 1328 m. freska

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokie svarbiausi feodalizmo požymiai? Trumpai juos apibūdinkite.
2. Kodėl viduramžiais Vakarų ir Vidurio Europoje vyraujanti santvarka buvo feodalizmas?
3. Kur ir kodėl anksčiausiai atsirado feodalizmas?
4. Koks esminis skirtumas tarp beneficijos ir feodo? Kodėl beneficijos pamažu virsdavo feodais?
5. *Nuo XI a. pradėtos statyti ypač stiprios akmeninės arba mūrinės pilys. Kaip šis reiškinys susijęs su feodaliniu susiskaldymu? Kodėl?

ŠALTINIAI:

1. **Riterių turnyro dvikova apie 1300 m. (Heidelbergo universiteto biblioteka)**

2. **Apie pirmųjų Kapetingų valdomą Prancūziją:**

Nei išteklių, nei didelės kariuomenės neturėdamas, Kapetingas nedrįso įgyvendinti didžiųjų politinių planų. Siekė tik to, kas įvykdoma, ir buvo pavyzdingas šeimininkas. Bendravo su savo žmonėmis, suprato jų buitį ir jų reikalais domėjosi. Mažas buvo jo domenas, bet vieningas. Kapetingas atstovavo ir vadovavo gyvai socialinei grupei. O toji grupė, tas domenas buvo ne tik dvarų ir kaimų, miestų ir miestelių kompleksas. Feodalizmo laikais kiekvienas dvaras suvalstybėjo, ir kiekvienas dvarininkas rados valdovas, juo labiau – daugelio dvarų, kaimų bei miestų savininkas ir karalius. Valdydamas savo žemes, Kapetingas šeimininkavo, bet ir šeimininkaudamas valdė. Negi galėjo šeimininkauti nesuvaldydamas savo vasalų, nekovodamas su jų plėšikavimu, nuo kurio visi, pirmiausia jis pats, kentėjo.

Pagal: L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 188.

3. **Iš Fulberto Šartriečio (apie 960–1028 m.) laiško Akvitānijos kunigaikščiui:**

Prisiekiantis ištikimybę turi nuolatos prisiminti šiuos šešis žodžius: nepavojingas, patikimas, doras, geras, nuolaidus ir pakantus. Nepavojingas, kad nieko bloga nepadarytų senjoro kūnui; patikimas, kad neišduotų jo arba jo pilies paslapčių; doras, kad nesumažintų jo teisingumo ir kitų su garbe susijusių teisių; geras, kad nesikėsintų į jo turtus; nuolaidus ir pakantus, kad netrukdytų senjorui daryti gera ir nekliudytų jam, kai jis gali veikti.

Labai svarbu ištikimai teikti savo senjorui pagalbą ir patarimus, jeigu tik vasalas nori atrodyti vertas senjoro beneficijos ir likti ištikimas duotai priesaikai.

Senjoras savo ruožtu visais atvejais turi panašiai elgtis su vasalu. Jeigu jis to nedaro, gali būti teisėtai apkaltintas bloga valia; taip pat ir vasalas, vengiantis savo pareigų – ką nors ne taip darantis ar visai nedarantis, – gali būti apkaltintas klasta ir priesaikos laužymu.

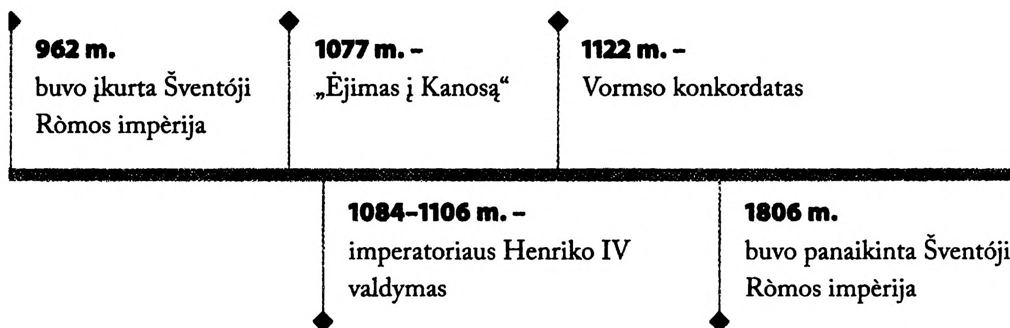
Pagal: *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 20.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Pagalvokite, kodėl riterių turnyrai buvo svarbi feodalų gyvenimo dalis (1 šaltinis).
2. Kokia pagrindinė kliūtis iškyla sėkmingai valstybę valdančiam valdovui (pagal 2 šaltinį)? Kodėl valdovas viduramžiais neturėjo nei didelių išteklių, nei didelės kariuomenės?
3. Kokias vasalo ir senjoro pareigas nurodo 3 šaltinio autorius? Kodėl autorius pabrėžia, kad svarbu neišduoti ir pilies paslapčių? Tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis? Kodėl taip manote?
4. Kurie iš pateiktų šaltinių yra pirminiai? Savo atsakymą pagrįskite.

28. ŠVENTOJI ROMOS IMPERIJA

- *Šventóji Ròmos impèrija – idealaus krikščioniškos imperijos modelio įgyvendinimas*
- *Imperatoriai ir popiežiai varžėsi dėl didesnių galių: XI–XII a. tai peraugo į kovas dėl investitūros*
- *Nuo XIII a. imperatorių rinko 7 kurfiurstai*

911 m. Karolio Didžiojo įkurtos imperijos rytuose mirė paskutinis Karolingų dinastijos karalius. X a. pradžioje vokiečių žemėse iškilo Saksų dinastija (IX a. pab.–XI a. pr.) ir 936 m. vokiečių hercogai karaliumi išrinko jos atstovą **Otoną I (valdė iki 973 m.)** (**1**). Jis užėmė Šiáurės Itãliją, nugalėjo slavus ir siuntė ten vienuolius skelbti krikščionybę. 955 m. Augsburgo mūšyje Otonas I sumušė vengrus ir sustabdė jų puolimus, o 962 m. Ròmoje popiežius jį vainikavo imperatoriumi (**2**). Pasiskelbęs Karolio Didžiojo įpėdiniu, Otonas I siekė įkurti visuotinę Ròmos impèriją – valstybę, kuri jungtų visą Europos krikščioniškąjį pasaulį.

Otono I laikais Šventóji Ròmos impèrija buvo tvirtas politinis junginys. Imperatoriai rėmėsi Bažnyčia. Karolingų laikais atsiradęs posakis, kad imperatoriaus valdžia kyla tiesiai iš Dievo, buvo visuotinai pripažintas. Iki XI a. imperatorius skirdavo vyskupus (kandidatus į juos, pagal bažnytinę **kanònų téisę**, siūlydavo vyskupijos dvasininkai). Jis turėjo teisę ir pareigą prižiūrėti, kad vyskupais netaptų blogi sielų ganytojai. Vokietìjoje (iš dalies ir Itãlijoje) vyskupai gaudavo grafo titulą. Kadangi vyskupijai priklausė žemių ir kito nekilnojamojo turto, jie turėjo ir pasaulietinę valdžią. Taigi įsigalėjo paprotys, kad valdovas skiria vyskupą ir įteikia jam lazdą, žiedą ir skeptrą; pirmieji du simbolizavo bažnytinę, trečiasis – pasaulietinę valdžią.

Santykiai tarp popiežiaus ir Šventõsios Ròmos imperatoriaus darėsi vis sudėtingesni. Imperatorius privalėjo gauti karūną iš popiežiaus rankų. Vadinasi, jis turėjo rūpintis, kad popiežiaus rinkimų nelemtų Ròmos aristokratija, ir kištis į pačią rinkimų eigą, t. y. nurodyti asmenį, labiausiai vertą eiti šias pareigas.

1. Grigalius VII

X a. prasidėjo Bažnyčios pertvarkymo sąjūdis, kurį inicijavo Kliuni vienuolynas. Sąjūdžio dalyviai rodė nepasitikėjimą tradicinės Bažnyčios dvasininkais ir kaltino vyskupus, kad jie yra paveikti politinės valdžios, kritikavo bažnytinių pareigų pirkimo praktiką (simòniją). Didžioji dalis kunigų buvo kaltinami **celibãto** reikalavimo, įvesto dar 325 m. Nikėjos bažnytiniame susirinkime, negerbimu, o visiems popiežiams priekaištauta dėl bendradarbiavimo su karaliais. Šventõsios Ròmos imperatorius Henrikas III (valdė 1039–1056 m.) palaikė bažnyčios pertvarkymo idėją. Jis pašalino „blogus“ popiežius ir nurodė, kokius reikia rinkti (3). Kaip tik tuo metu, 1059 m., Mikalojaus II (popiežiavo 1059–1061 m.) sušauktas Ròmos susirinkimas popiežių rinkti patikėjo kardinolų kolegijai, kurią sudarė 7 Ròmos diecezijų vyskupai ir 4 didžiausių šio miesto bažnyčių dvasininkai. Nuo tada kova tarp Bažnyčios pertvarkos šalininkų ir imperatoriaus paskirtų vyskupų vis stiprėjo ir pasiekė apogėjų, kai popiežiumi tapo aktyvus reformų šalininkas Grigalius VII (popiežiavo 1073–1085 m.) (1). 1075 m. prasidėjo lemtinga kova tarp popiežiaus ir imperatoriaus Henriko IV (valdė 1084–1106 m.). Dar būdamas Vokietìjos karaliumi, Henrikas IV pradėjo kovą su nepaklusniais vasalais ir popiežiumi. Popiežius Grigalius VII atskyrė Henriką IV nuo Bažnyčios (jo vasalus atleido nuo ištikimybės priesaikos), tai galėjo sukelti vokiečių kunigaikščių maištą. Todėl Henrikas IV nutarė priešus supykdyti – paprašė Toskãnos kunigaikštienę Matildą tarpininkauti, kai jis kreipsis į Bažnyčios vadovus dėl bausmės panaikinimo (2). 1077 m. žiemą tris dienas ir naktis Henrikas IV vienmarškinis laukė priešais Grigaliaus VII rezidenciją Kanosoje, kad gautų atleidimą. Popiežius atleido atgailaujančiam nusidėjėliui.

Netrukus Henrikas IV atgavo savo ankstesnę galią Vokietìjoje. 1080 m. jis buvo vėl ekskomunikuotas, bet tais pačiais metais paskyrė sau palankų antipopiežių Klemensą III. Pastarasis 1084 m., po sėkmingo žygio į Ròmą, karūnavo jį imperatoriumi. Popiežius Grigalius VII pabėgo į Itãlijos pietus ir netrukus (1085 m.) mirė Salerme.

2. Imperatorius Henrikas IV prašo Toskãnos kunigaikštienę Matildą tarpininkauti (XII a. pradžios miniatiūra)

Po tokių įvykių kova dėl **investitū̃ros** baigėsi kompromisu: 1122 m. buvo pasirašytas Vormso **konkordãtas**, kuris skelbė, kad pasaulietinė valdžia negali skirti vyskupų. Vokietìjoje Šventõsios Ròmos imperatorius gavo teisę dalyvauti vyskupų rinkimuose ir, nesutapus dvasininkų nuomonėms, tarti lemiamą žodį (**4**).

Ilgai trukusi imperatoriaus ir popiežiaus kova susilpnino imperatoriaus valdžią. Nuo XIII a. imperatorius buvo renkamas septynių pasaulietinių ir bažnytinių kunigaikščių – **kùrfiurstų**. Galutinai imperatorių rinkimo tvarką ir kurfiurstų teises bei pareigas nustatė 1356 m. imperatoriaus Karolio IV Liuksemburgo (valdė 1355–1378 m.) Aukso bulė. Kurfiurstams labiausiai rūpėjo sustiprinti savo valdžią kunigaikštystėse, todėl jų veikla buvo nukreipta prieš imperatoriaus valdžios stiprinimą. Panašiai nusiteikusių buvo apie 360 kunigaikštysčių, grafysčių, miestų, vyskupijų ir abatijų atstovų, kurie dalyvavo vokiečių **reĩchstage**. Jie priešinosi bendriems valstybės įstatymams ir tik kartais leisdavo imperatoriui reikalauti mokesčių ne savo žemėse. Imperatorius jiems perleido nemažai teisių: neribotą teisminę valdžią, kariuomenę, muitines, teisę rinkti kelių mokesčius, kalti monetas. Imperija buvo panaši į įvairaus dydžio ir įvairios padėties miestų ir kunigaikštysčių mozaiką, kurią imperatorius valdė iš tolo. Ypač formali imperatoriaus valdžia buvo Šiáurės Itãlijoje, nes Venècijos, Gènujos, Floreñcijos ir Milãno miestuose tikroji valdžia priklausė miesto valdybos nariams. XIV a. pabaigoje imperatorius Karolis IV Liuksemburgas netgi formaliai sudarė sutartį su popiežiumi ir atsisakė pretenzijų prie savo Imperijos prijungti Itãliją.

Taigi tuo metu, kai Europoje (ypač Prancūzìjoje, Ispãnijoje) karalių valdžia nepaliaujamai stiprėjo, o Šventõsios Ròmos impèrijos valdovo autoritetas menko, imperatoriui buvo sunku sukurti stiprią kariuomenę ir veiksmingą centralizuotos valdžios aparatą. Stipresnė valdžia buvo atskirose valstybėse, įėjusiose į Šventõsios Ròmos impèrijos sudėtį. Šventõsios Ròmos impèrija egzistavo iki 1806 m., kada Prancūzìjos imperatorius Napoleonas I Bonapartas nugalėjo Áustrijos imperatoriaus, kuris turėjo ir Šventõsios Ròmos imperatoriaus titulą, kariuomenę ir panaikino šią beveik tūkstantį metų formaliai egzistavusią valstybę.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokiais istoriniais argumentais Otonas I grindė savo imperijos teisėtumą?
2. Pasvarstykite, kokią įtaką Šventõsios Ròmos impèrijos gyvavimas padarė prekybai, miestams ir amatams.
3. Kodėl galima teigti, kad Šventõsios Ròmos impèrijos imperatoriai kovą dėl investitūros pralaimėjo?
4. Dėl kokių dviejų pagrindinių priežasčių XIII–XIV a. susilpnėjo Šventõsios Ròmos impèrijos imperatoriaus valdžia?
5. Kodėl XIV a. Šiáurės Itãlijos miestai tapo beveik savarankiškomis valstybėmis?

ŠALTINIAI:

1. Šventóji Ròmos impèrija (XII–XIII a.)

2. Otonas I (912–973 m.) (miniatiūra, XIII a.)

3. Petras Damianas (1007–1072 m.) savo kūrinėlyje „Liber gratissimus"[1], parašytame apie 1050 m., pasakoja apie Šventõsios Ròmos imperatorių Henriką III (1039–1056 m.):

Visi žino, kad iki pradedant valdyti maloningiausiajam imperatoriui Henrikui ir popiežiauti neprilygstamam Klemensui II (1046–1047 m.), o paskui švenčiausiajam Leonui IX (1049–1054 m.) [abu jie vokiečiai, tiesiogiai skirti Henriko III], kurio valdymu džiaugiasi Šventoji Bažnyčia, visose Vakarų karalystėse klestėjo pragaištingas simonijos erezijos blogis.

Galima sakyti, kad iš simonijos erezijos slibino nasrų mus išgelbėjo pirmiausia Dievas, o paskui jis, nes iš tikrųjų šitai hidrai galvas su dieviškos dorybės kalaviju nukirto jis.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 140.

4. Vormso konkordatu Kalikstas panaikino priklausomybės Bažnyčiai simbolius: lazdą ir žiedą, valdovo investitūrą, suteikiančią vyskupui žemių, formaliai išvadavo bažnytinę hierarchiją iš pasaulietinės valdžios. Tiesa, žiedo imperatorius vyskupams nebeduodavo, bet vietoj lazdos įteikdavo skeptrą. Taigi ne visai pralaimėjo ir imperatorius: nebeskyrė savo noru vyskupų, nebemindžiojo kojomis kanoniškųjų rinkimų, bet kai kada dalyvaudavo vyskupo rinkimuose.

Pagal: L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 3, Vilnius, 1992, p. 91–92.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu nurodykite, kokių šalių teritorijos ar jų dalys priklausė Šventõsios Ròmos impèrijai XII–XIII a. Palyginkite su dabartiniu politiniu žemėlapiu.
2. Kokie imperatoriaus Otono I valdžios simboliai matyti 2 šaltinyje? Kokio luomo žmones jis priima? Kodėl taip manote? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Kodėl?
3. Kodėl 3 šaltinio autorius simoniją tapatina su hidra? Koks autoriaus požiūris į imperatorių Henriką III?
4. *Remdamiesi šios pamokos medžiaga, pagrįskite 4 šaltinio autoriaus mintį, kad imperatorius „kartais dalyvaudavo vyskupo rinkimuose". Įrodykite, kad Vormso konkordatu buvo siekiama kompromiso. Koks šioje situacijoje popiežiaus Kalikso II vaidmuo?

---

[1] *Liber gratissimus* – nuostabiausia knyga.

29. VIKINGAI – DIDIEJI VIDURAMŽIŲ KELIAUTOJAI

- *Svarbiausi vikingų verslai jų galybės laikotarpiu: prekyba, plėšikavimai, karai*
- *Vikingų ekspansiją lėmė skurdi gamta ir gyventojų perteklius*
- *Vikingai buvo sumaniausi savo meto jūrininkai, jų laivai pasiekė Šiaurės Ameriką*

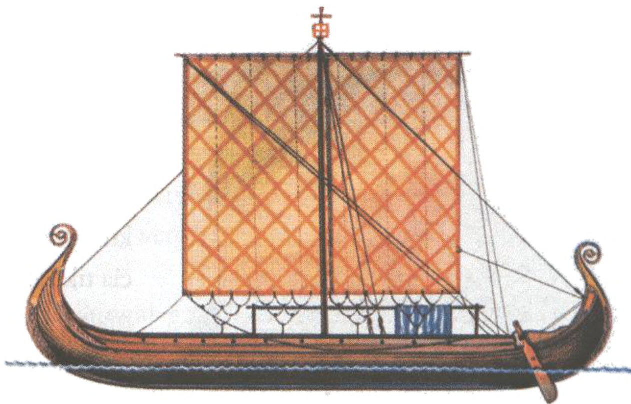
VIII a. pabaiga – vikingų žygių pradžia

Apie 870 m. vikingai atrado Islándiją ir pradėjo joje kurtis

Apie 1000 m. vikingai lankėsi Amerikoje

XI a. vidurys – normanų žygių pabaiga

VIII a. pabaigoje iš šiaurės pradėję veržtis vikingai (europiečiai juos vadino normãnais – „šiaurės žmonėmis") puolė, naikino, plėšė Europos valstybes, ėmė žmones į vergiją ir žudė. Europa tam nebuvo pasiruošusi – joje vyravo feodalinis susiskaldymas, ir tai kėlė dar didesnę baimę. Iš tiesų iki pat VIII a. pabaigos–IX a. pradžios europiečiai beveik nieko nežinojo apie žmones iš šiaurės – norvegų, danų ir švedų protėvius, kurių kraštas buvo gana skurdus, ištekliai menki, gamtos sąlygos atšiaurios. Vikingų žygiai prasidėjo 793 m., kai jie užpuolė Ánglijos vienuolyną, ir pasibaigė 1066 m., kai Norvègijos karalius Haraldas Rūstusis (valdė 1045–1066 m.) bandė užimti Ánglijos sostą, bet žuvo (tiesa, po kelių savaičių vikingų palikuonis Normándijos hercogas Vilhelmas užgrobė Ángliją (**2**)). Laivais plokščiu dugnu (1) vikingai atvykdavo į pakrantes. Nedidelis būrys stiprių vyrų tuoj pat užpuldavo artimiausią gyvenvietę, dažniausiai vienuolyną, išžudydavo besipriešinančius, išplėšdavo namus, tvartus, svirnus, pinigų saugyklas, o paskui tuščius pastatus padegdavo (**5**). Jie išsiveždavo viską: auksą, sidabrą, juvelyrinius dirbinius, gyvulius ir žmones (vergauti). Taip buvo siaubiamos ne tik jūrų, bet ir didesnių upių (Reino, Senos, Luaros ir kt.) pakrantės. Vikingų laivai galėjo plaukti ir jūromis (stiprus korpusas iš apvalių rąstų, laivas 30–40 metrų ilgio, su dryžuotomis keturkampėmis burėmis), ir negiliais vandens telkiniais (nedidelė grimzlė – 1,2 metro, irklai), pučiant šoniniam vėjui.

1. Vikingų laivas – drākaras, IX a. (rekonstrukcija)

Vikingai ne tik puldinėdavo, bet ir prekiaudavo – per rytų slavų žemes upėmis jie pasiekdavo Bizántiją ir kitas Viduržemio jūros pakrantės šalis. Į jas atgabendavo prisiplėštų gėrybių ir vergų. Ten patys įsigydavo drabužių, papuošalų, ginklų. IX–XII a. jie, kaip ir arabai, buvo geriausi prekeiviai. Todėl šiaurėje atsirado gausybė auksinių ir sidabrinių įvairių šalių – nuo Arãbų kalifãto iki Ánglijos – monetų. Dalis jų buvo naudota prekyboje, kitos užkastos kaip lobis. Lobiai buvo slepiami ne tik žemėje, bet ir upių, pelkių dugne. Vikingai dėdavo į kapą kartu su mirusiuoju tauriųjų metalų, nes tikėjo, kad jie simbolizuoja žmogaus sėkmę.

Vikingai kolonizavo naujus regionus, kūrė savo valstybes, pavyzdžiui, IX a. švedų vikingai – Kìjevo Rùsią prie Dniepro upės, X a. vikingai danai – Normándijos kunigaikštỹstę Šiáurės Prancūzìjoje, pajungė sau Pietų̃ Itãliją ir įkūrė čia Abiejų̃ Sicìlijų karalỹstę. Nuotykių ieškotojai (pvz., Ingolfuras Arnarsonas, Eirikas Rudasis) atrado naujų žemių ir pradėjo jas kolonizuoti. Apie 870 m. Ingolfuro Arnarsono vadovaujami išeiviai iš Norvègijos pasiekė ledo šalimi vadinamą Islándiją (**4**), kurioje rado tinkamų plotų ganykloms. Į šios salos pakraščius kėlėsi ir kiti jų tėvynainiai, nepakentę šalį vienijusio karaliaus Haraldo I Gražiaplaukio (apie 855–apie 933 m.) savivalės. O trejiems metams už žmogžudystes iš Islándijos ištremtas Eirikas Rudasis (950–1002 m.) 982 m. atkeliavo į Grenlandijos salą, apie kurią po tremties papasakojo neįtikėtinų dalykų ir priviliojo kolonistų, kurie vėliau iš šios salos gabeno įvairias prekes (pvz.: kailius, narvalus, vėplių iltis, vadintas vienaragio ragais).

Manoma, kad vikingai pirmieji iš europiečių išsilaipino Amerikoje. Oficialiai teigiama, kad apie 1000-uosius metus Niūfaundlendo saloje lankėsi Leifas Eiriksonas (apie 975–apie 1022 m.) ir jo bendražygiai. Pirmasis rašytinis šaltinis, patvirtinantis šį faktą, buvo ne skandinavų **sãgos**, užrašytos tik XII–XIV a., o metraštininko Adomo Bremeniečio (mirė po 1081 m.) 1075 m. įrašas.

Žinių apie vandenyne atrastą salą, vadinamą Vinlandu (nes ten auga laukinės vynuogės), Adomas Bremenietis teigia gavęs iš patikimų danų šaltinių. Paslaptinga Vinlando

sala minima dar kituose trijuose šaltiniuose, bet kur ji buvusi – neaišku. XX a. šiaurinėje Niūfaundlendo salos dalyje archeologinių kasinėjimų metu buvo rasta pailgų namų, kurių stogai dengti velėna, pamatų ir daiktų, kuriais remiantis galima daryti išvadą, kad čia tikriausiai gyvenę vikingai. Jų gyvenvietė, matyt, gyvavo trumpai, o kolonistai išmirė arba grįžo į Europą. Tai, kad Ameriką atrado vikingai, neturėjo jokios reikšmės nei Amerikos, nei Europos žemyno raidai.

2. Odinas atvyksta į Valhalą (IX a. akmens raižinys, Gotlando sala, Švėdija)

Vikingai savo žygių tarpusavyje nederino, nes tuo metu jie neturėjo jokių tvirtesnių politinių junginių. Pirmosios didesnės valstybės Skandinavijoje atsirado X–XI a. Didžiausia buvo dano **Knuto Didžiojo (valdė Dãniją 1018–1035 m.)** (3) laikų karalystė, kuri apėmė Dãniją, Norvègiją, Ángliją. Visus vikingus jungė tik bendra kultūra.

3. Runų akmuo (XI a., Švėdija)

Vikingų religijai būdingas politeizmas (garbinti jėgos ir išminties dievas Odinas (2), griaustinio dievas Toras ir kt.), kritę mūšyje kariai buvo laidojami iškilmingai (manyta, kad jie patenka į Valhalą – karių rojų), kulto reikmėms buvo naudojami saviti rašmenys – **rùnos** (3). Vikingai sukūrė auksakalystės šedevrų, vėliau – sagų poeziją. Jų visuomenės pagrindą sudarė laisvi žmonės – žemės, galvijų ir laivų savininkai, susibūrę į šeimyninius klanus. Vikingai rinkdavosi į sueigas, kuriose spręsdavo visos bendruomenės gyvenimo klausimus. Šiaurės žmonės turėjo vergų (karo belaisvių ar pagrobtų žmonių), kurių reikėjo kaip darbo jėgos, nes daug vyrų išplaukdavo į jūrą. Berniukai buvo auklėjami taip, kad taptų gerais kariais, jūreiviais ir prekeiviais (klausydavosi pasakojimų apie vyresniųjų žygdarbius).

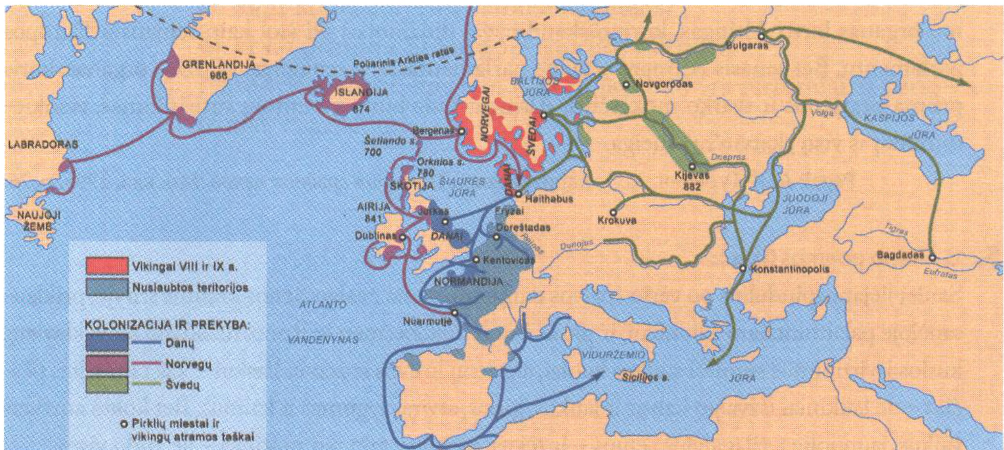
Vikingai paveikė įvairių tautų gyvenimus. Atvykę iš šiaurės, šie žmonės užmezgė ryšius tarp skirtingų kultūrų ir, nors daug ką sugriovė, išplėtojo prekybą ir atnešė **navigãcijos** naujovių.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokių tautų protėviai yra vikingai?
2. Koks svarbus vikingų prekybos kelias minimas tekste? Kokios buvo svarbiausios vikingų prekės?
3. Kokia didžiausia vikingų valstybė buvo įkurta Skandinavijoje?
4. Kodėl vikingai prekiavo ir vergais? Iš kur vikingai juos gaudavo ir kam parduodavo?
5. Pasidomėkite, kaip vikingai galėjo pasiekti Ameriką. Kuo ypatingi buvo jų laivai?
6. Apibūdinkite vikingų visuomenės struktūrą.

ŠALTINIAI:

1. Vikingai: kilmė, klajonių keliai, kolonizacijos židiniai, VIII–XI a.

2. Vilhelmas I Užkariautojas, pavaizduotas vadinamajame Bajò kilime – apie 70 metrų ilgio siuvinėtame paveiksle, skirtame Vilhelmo pergalei Hastingso mūšyje (1066 m.) įamžinti

3. Konungas[1] Knutas susiruošė keliauti iš šalies ir išvyko į pietus, į Ròmą, ir toje kelionėje turėjo tiek daug išlaidų, kad niekas nežinojo nei markių, nei svarų skaičiaus. Nuo Fleming-jalando iki Ròmos miesto konungas Knutas nuėjo pėsčias. Konungas Knutas įsteigė prieglaudą, kur visi žmonės, kalbėję danų kalba, gaudavo nakčiai pavalgyti. Be to, jis dosniai aukodavo pinigų vienuolynams ar kitoms svarbioms vietoms.

Sugrįžęs į savo karalystę Ángliją, Knutas susirgo liga, kuri vadinama geltlige. Jis išgulėjo visą vasarą, o rudenį per lapkričio idas[2] numirė. Tada jis buvo dviejų dešimčių ir septyniolikos žiemų. Jis išbuvo Dãnijos konungu dvidešimt septynias žiemas, Ángliją valdė dvidešimt keturias, o Norvègiją – septynias žiemas. Visi žmonės sako, kad konungas Knutas buvo galingiausias ir turėjo daugiausia žemių iš visų Šiaurės kraštų valdovų.

Pagal: *Kniutlingų saga*, Vilnius, 2002, p. 27–28.

4. Iki 930 m. sala iš esmės buvo apgyvendinta ir padalyta į keturis „ketvirčius"; kiekviename iš jų buvo savas Tingas – vietinių gyventojų teisminis susirinkimas. Vienintelis bendras valdymo organas buvo Altingas, kuriuo skandinavai didžiuojasi iki šiol kaip seniausiu Europos parlamentu. Bet senasis Altingas – tai ne parlamentas, t. y. renkamas valdžios organas, kuris priima įstatymus ir tvarko mokesčius. Altingas tada buvo gyventojų susirinkimas, vienkiemininkų iš visų „ketvirčių" sueiga.

Pagal: А. Я. Гуревич, Д. Э. Харитонович, *История средних веков*, Москва, 1995, p. 76.

5. **Iš Abono poemos (IX a.):**

Saulei liejant spindulius po vario spalvos dangumi, danai žvalgo Senos krantus srityje, priklausančioje palaimintajam Dionizui, ir pluša netoli Sen Žermen le Rono, ruošdami stovyklavietę, kurios įtvirtinimus sumišai sudaro kuolai, akmenų krūvos ir žemė. Paskui – kas raitas, kas pėsčias – tie laukiniai iššvalgo kalvas ir laukus, girias, atviras lygumas ir kaimus. Bet kokio amžiaus vaikus, jaunuolius, žilagalvius senius – ir tėvus, ir sūnus, taip pat motinas – jie žudo visus.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 111.

[1] Kònungas – vikingų karaliaus titulas.

[2] Ìdos – pagal senovės Ròmos kalendorių, mėnesio trylikta arba penkiolikta diena.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokias naujas žemes atrado ir kolonizavo vikingai (1 šaltinis)?
2. Kaip 2 šaltinis susijęs su vikingais?
3. Kokius vikingų valdovo Knuto asmens bruožus atskleidžia 3 šaltinis? Kokias šalis jis valdė? Kelių metų būdamas, pasak šaltinio, jis tapo valdovu? Ar tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis? Kodėl taip manote?
4. Apie kokios salos apgyvendinimą rašoma 4 šaltinyje? Kuo šios salos gyventojų visuomeninis gyvenimas skyrėsi nuo kitų šalių žmonių gyvenimo? Ką žinote apie Altingą?
5. Remdamiesi 5 šaltiniu, nustatykite:
   a) kurios šalies teritorijoje vyko aprašomi įvykiai?
   b) kaip vikingai įrengdavo įtvirtinimus ir kodėl?
   c) ką ir kodėl autorius vadina laukiniais?
   d) ar tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis?
6. Nurodykite, kurie šios temos šaltiniai (1–5) yra pirminiai, o kurie – antriniai. Pagrįskite.

30. KRIKŠČIONIŲ BAŽNYČIA

- *Viduramžiais Krikščionių bažnyčia buvo visuomenės gyvenimo pagrindas*
- *Krikščionių bažnyčia skilo dėl skirtingų kultūrinių ir politinių sąlygų, kuriomis veikė Rytų ir Vakarų bažnyčios*
- *XIV a. pabaigoje–XV a. Katalikų bažnyčia išgyveno krizę*

Ankstyvaisiais viduramžiais Ròmos bažnyčia tarp Vakarų Europos barbarų skleidė lotynų kalbą ir romėnų kultūrą. Krikščionybės plitimas I tūkstantmečio antrojoje pusėje Vakarų, Vidurio ir Šiaurės Europoje sustiprino Ròmos popiežiaus galią. Tuo metu Konstantinòpolio patriarcho įtaka mažėjo dėl arabų užkariavimų ir didelės Bizántijos imperatoriaus įtakos Rytų krikščionių Bažnyčiai.

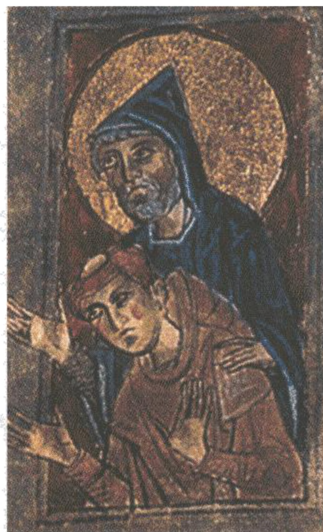
Ėmė ryškėti skirtumai tarp Rytų ir Vakarų krikščionių bažnyčių: Vakaruose visuotinė pamaldų kalba buvo lotynų, o Rytuose vyravo graikų, nors ji nebuvo privaloma (priėmusiuose krikštą iš Konstantinòpolio slavų kraštuose įsivyravo bažnytinė slavų kalba). Taip pat buvo ir teologijos bei **litùrgijos** skirtumų (Šv. Trejybės aiškinimas, komunijos priėmimas, žegnojimosi būdai ir kt.), bet I tūkstantmetyje šiuos skirtumus pavyko suderinti.

I tūkstantmečio viduryje ėmė kurtis krikščionių vienuolių bendruomenės. Jos gyveno asketiškai ir siekė išsaugoti krikščioniškąsias vertybes. Seniausias vienuolių bazilijonų ordinas buvo įsteigtas rytinėje Ròmos impèrijos dalyje dar IV a. **Benediktas Nursietis (apie 480–543 m.)** (1), benediktinų ordino įkūrėjas, sukūrė vakarietiško vienuolyno modelį. Pagal jo **règulą** vienuoliai privalėjo gyventi vienuolyne, būti skaistūs ir neturtingi, paklusti **abãtui**, svarbiausia – melstis ir dirbti.

Apie 1000-uosius metus didžioji Europos dalis jau buvo krikščioniška. Tik rytiniame jos pakraštyje dar gyveno pagonių baltų ir finougrų genčių. Viduramžiais

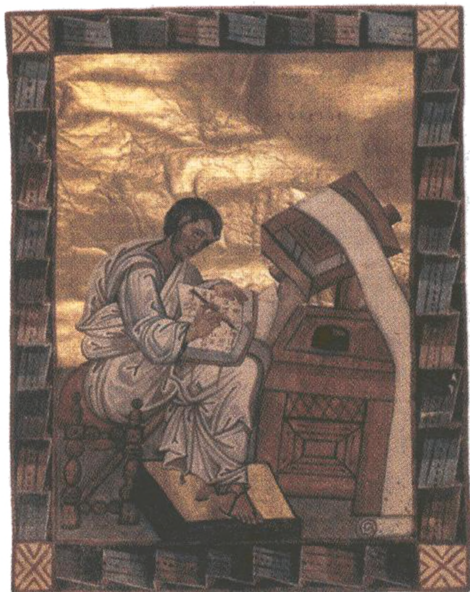
krikščionybė buvo itin svarbi, nes siejo visus Europos gyventojus.

Antikos pasaulyje Krikščionių bažnyčia ilgainiui buvo pripažinta, bet dar nebuvo tokia stipri ir reikšminga kaip viduramžiais. Būtent šiuo laikotarpiu galutinai susiformavo visuotinė bažnyčios organizacija. Pagrindinis administracinis vienetas buvo vyskupija, o kelios vyskupijos sudarė vieną arkivyskupiją, tiesiogiai pavaldžią popiežiui. Bažnyčios ir vienuolynai steigė ir išlaikė pirmąsias mokyklas, vienuoliai rašė ir perrašinėjo knygas (2), slaugė ligonius, priglausdavo piligrimus, plėtojo ūkį ir kultūrą. Kita vertus, glaudus Bažnyčios ir valstybės ryšys kėlė daug problemų.

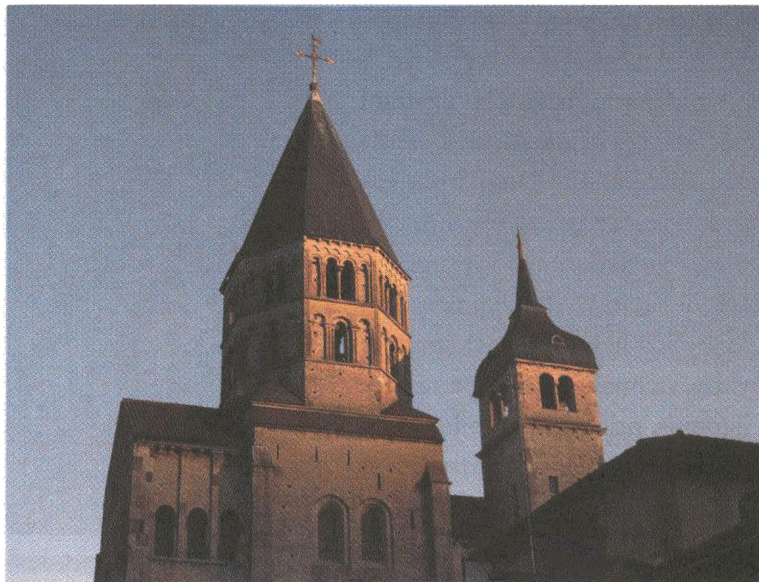

1. Šv. Benediktas budi prie Kapuos vyskupo Germano (XI a. miniatiūra)

Ròmos popiežius Bažnyčios hierarchijoje užėmė ypatingą padėtį. Jis save laikė apaštalo Petro, Ròmoje mirusio kankinio mirtimi, įpėdiniu. Žlugus Vakarų Ròmos impèrijai, daliai jos gyventojų popiežius buvo ne tik religinis, bet ir politinis vadovas. Karolio Didžiojo tėvas Pipinas Trumpasis (valdė 751–768 m.) popiežiui perdavė žemes aplink Ròmos miestą. Taip 756 m. buvo įkurta Popiežiaus valstybė ir dabar tebeegzistuojanti Ròmos mieste kaip Vatikãnas. Karolis Didysis pasirūpino, kad Popiežiaus valstybė būtų išplėsta. Ir Fránkų, ir vėliau įsikūrusios Šventõsios Ròmos impèrijos imperatoriai Bažnyčią stengėsi kontroliuoti. Tačiau, remdamiesi Bažnyčia ir jos nuostatais, jie stengėsi įgyvendinti savo politiką. Dvasininkai tapo feodalais: Bažnyčia gaudavo žemių iš karalių, didikų, kad dvasininkai melstųsi už jų sielas. Ilgainiui Bažnyčia tapo stambiausiu žemvaldžiu Vakarų Europoje, tačiau jai reikėjo apsaugos. Todėl dalį savo valdų ji perduodavo valdyti didikams, iš kurių, kilus nesutarimams, galėjo tikėtis karinės paramos. Savo ruožtu karaliai, kunigaikščiai stengėsi patys skirti vyskupais, abatais savo kandidatus. Taip senjorai užsitikrindavo

2. Knygų perrašinėtojas (miniatiūra)

3. Kliuni vienuolynas (šių laikų vaizdas)

jų ištikimybę. Net popiežius kartais turėdavo paklusti imperatorių norams, kitaip galėjo būti nušalintas. Tai silpnino Bažnyčią ir menkino jos autoritetą. Didelė dalis dvasininkų, ypač aukštųjų, buvo supasaulėję, neturintys pašaukimo asmenys.

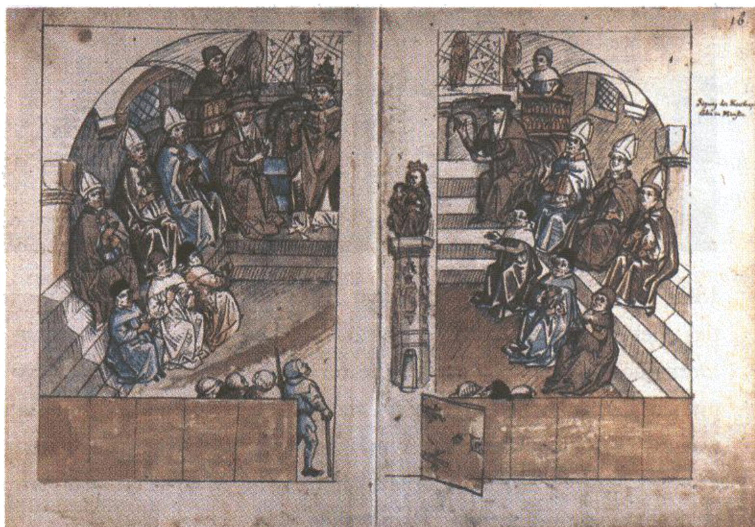
1054 m., vėl paaštrėjus santykiams tarp Ròmos popiežiaus ir Konstantinòpolio patriarcho, Krikščionių bažnyčia galutinai skilo (**schizmà**) – susikūrė Katalikų ir Stačiatikių bažnyčios. Tai atsitiko po to, kai Ròmos popiežius ir Konstantinòpolio patriarchas, susipykę dėl įtakos Sicilijos saloje, vienas kitam paskelbė **anatemàs**, kurios buvo atšauktos tik 1965 m.

Įvykus šiam skilimui, Katalikų bažnyčia pradėjo keistis: net jos atstovai ėmė reikšti nepasitenkinimą dvasininkų priklausomybe nuo pasaulietinių valdovų. Dar X a. Burgùndijoje, Kliuni vienuolyne (įkurtame 910 m.) (3), prasidėjo Bažnyčios pertvarkymo judėjimas, prie kurio iki XII a. vidurio prisijungė virš 1000 vienuolynų. Buvo siekiama sugriežtinti vienuolynų vidaus drausmę ir galutinai įvesti visų dvasininkų celibatą (paskelbtą dar 325 m.). Norėta sustabdyti feodalų tarpusavio kovas, todėl reikalauta bent prieš didžiąsias šventes laikytis taikos. Pasisakyta prieš pasauliečių dalyvavimą skirstant bažnytines pareigas ir prekybą bažnytinėmis pareigomis (simoniją).

Reformuoti Bažnyčią ėmėsi du popiežiai – Mikalojus II (popiežiavo 1059–1061 m.), kuris popiežių rinkimų teisę suteikė tik kardinolams, ir **Grigalius VII (popiežiavo 1073–1085 m.)**, buvęs Kliuni vienuolyno vienuolis (Hildebrandas Soanietis). Pastarasis tvirtino, kad Bažnyčia turi užimti aukštesnę padėtį nei karalius ir kunigaikščiai, o jei valdovas nepanorės paklusti Bažnyčios valiai, jam turi būti skirta griežčiausia

Bažnyčios bausmė – **ekskomùnika**. Dėl šių nuostatų 1075 m. kilo kova tarp Vokietìjos karaliaus Henriko IV (valdė 1054–1106 m.) ir popiežiaus Grigaliaus VII (**4**). Kova tarp imperatorių ir popiežių dėl vadovavimo su pertraukomis tęsėsi iki XIII a.

Po Grigaliaus VII reformos Bažnyčia siekė visuotinai viešpatauti (**6**), taip pat įvesti popiežiaus **teokrãtiją**. Laikytasi teorijos, pagal kurią tik popiežius gali skirti valdovui imperatoriaus titulą (**3**). Tų pačių tikslų kaip Bažnyčia siekė ir popiežius Inocentas III (popiežiavo 1198–1216 m.), kuris nuo Bažnyčios atskyrė stipriausius to meto Europos valdovus – Ánglijos ir Prancūzìjos karalius bei Šventõsios Ròmos impèrijos imperatorių – ir privertė juos paklusti. XIV a. pradžioje padėtis iš esmės pasikeitė. Po to, kai popiežius Bonifacas VIII (popiežiavo 1295–1303 m.), susipykęs su Prancūzìjos karaliumi Pilypu IV Gražiuoju (valdė 1285–1314 m.), netrukus mirė (1303 m.), jo įpėdinis Klemensas V (popiežiavo 1305–1314 m.), anksčiau buvęs Bordo arkivyskupas, 1309 m. įsikūrė ne Ròmoje, kurioje jautėsi nesaugus, o Prancūzìjos mieste Avinjone (**1**, **5**). Ròmoje šis popiežystės laikotarpis buvo vadinamas antrąja Babilònijos nelaisve (1305–1377 m.). Prancūzìjos popiežiai šiuo laikotarpiu tapo priklausomi nuo karalių. Po vadinamosios Avinjono nelaisvės prasidėjo Vakarų Bažnyčios skilimas (1378–1417 m.), atsirado du popiežiai, vienas jų, palankus Prancūzìjos karaliui, rezidavo Avinjone, kitas Ròmoje. Dvi popiežių linijos akivaizdžiai rodė Šventojo sosto, kaip nepriklausomo ir negincijamo lotyniškojo krikščionių pasaulio lyderio, nuosmukį. Šiuo laikotarpiu vienu metu krikščionių pasaulį valdė du, o kartais ir trys popiežiai, vienas kitą eskomunikuodavę. Ispãnija, Portugãlija, Prancūzijà, Neãpolio karalỹstė ir Škòtija rėmė Avinjono, o kitos šalys – Ròmos popiežių. Tik popiežiumi išrinkus Martyną V (popiežiavo 1417–1431 m.) baigėsi didysis Bažnyčios skilimas, bet ne Bažnyčios krizė. Nors Konstanco bažnytiniame

4. Vyskupai diskutuoja su popiežiumi Konstanco susirinkime

susirinkime (1414–1418 m.) (4), sušauktame Šventõsios Ròmos imperatoriaus Zigmanto I (valdė 1410–1437 m.) iniciatyva, buvo nustatyta, kad bažnytiniai susirinkimai turėtų būti lemiami, tačiau ši nuostata nebuvo įgyvendinta. Bažnyčios autoritetas ir toliau menko. Pokyčių įvyko tik XVI a. pradžioje kilus Reformacijos judėjimui.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Ròmos popiežius nuo V a. buvo ne tik religinis, bet ir politinis europiečių vadovas?
2. Kodėl ir kaip Bažnyčia viduramžiais tapo didžiausiu Vakarų Europos žemvaldžiu?
3. Kodėl XI a. buvo vykdomos Bažnyčios reformos? Kokia Kliuni reformų esmė?
4. *Kodėl 1305–1377 m. laikotarpis vadinamas antrąja Babilònijos nelaisve? Su kuo susijusi pirmoji Babilònijos nelaisvė? Kodėl gretinami šie du reiškiniai?
5. Kodėl XIV a. gerokai sumenko Popiežiaus valstybės ir popiežiaus, kaip institucijos, autoritetas?

ŠALTINIAI:

1. Popiežių rūmai Avinjone (šių laikų vaizdas)

1309 m. Klemensas V (popiežiavo 1305–1314 m.) įsikūrė Avinjone. Bet tik po trisdešimties metų Benediktas XII (popiežiavo 1335–1342 m.) nusprendė pastatydinti rūmus ant Domo uolos. Tai rūsti tvirtovė, prie kurios Klemensas VI (popiežiavo 1342–1352 m.) prišliejo prabangius rūmus. Rūmai, baigti statyti 1362 m., subūrė rafinuotą dvarą, tapo prieglobsčiu visiems persekiojamiesiems. Avinjonas, nupirktas 1348 m. iš Joanos, Neãpolio karalienės ir Provánso grafienės, išliko popiežių nuosavybė iki 1791 m., kai Avinjono miestas ir Venãsko grafỹstė buvo prijungti prie Prancūzìjos.

2. Krikščionių bažnyčia IX–XIV a.

3. Bažnyčios reformos šalininkų supratimu, Ròmos bažnyčia buvo ne tik vienybės centras, bet ir visos Bažnyčios šaltinis ir pagrindas, Bažnyčios, kuri nors ir kilo iš Kristaus, bet buvo statoma ant Petro – Uolos – ir jo įpėdinių hierarchinio statinio viršūnės. Kadangi pasaulietinė valdžia esanti pajungta dvasinei, o jos abi atiduotos Petrui („dviejų kalavijų“ teorija pagal Luką (22,38): Apaštalai tarė: „Viešpatie, štai čia pora kalavijų.“ Jis atsakė: „Gana.“), tai popiežiai esą ir pasaulietinės valdžios viršūnė. Šiai pretenzijai, nors ji niekuomet nebuvo visuotinai pripažįstama, priešinosi jaunos nacionalinės valstybės, ir tik XX amžiuje jos buvo atsisakyta, tačiau perdėtos Bažnyčios pretenzijos didžiąja dalimi buvo realizuotos. Jos darė kiekvieną reformą priklausomą nuo popiežiaus pritarimo netgi tuo atveju, kai popiežija buvo didžiausias Bažnyčios negerovių kaltininkas.

Katalikų bažnyčios istorija, d. 1, Vilnius, 1996, p. 292.

4. Nemaža buvo žmonių ir nežinančių, kieno teisybė: popiežiaus ar karaliaus. Dauguma pripažino, kad popiežius turi teisę atskirti karalių nuo Bažnyčios, bet abejojo arba net neigė, kad teisingai Grigalius ekskomunikavo Henriką IV. Kai kurie stengėsi sutaikyti popiežių

su valdovu. Kiti tiesiog nežinojo, ką sakyti: „Apaštališkasis Tėvas nori atimti iš karaliaus karalystę; karalius, priešingai, siautėja ir nori nuversti popiežių. Kad bent atsirastų kas trečias ir taip pabaigtų ginčą, kad karalius turėtų karaliaus, o popiežius – popiežiaus valdžią ir kad, užuot kovojusios, būtų tos dvi valdžios viena nuo antros gražiai skiriamos."

Pagal: L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 64.

5. Avinjonas pagal prancūzų rašytoją Alfonsą Dodė (*Daudet*, 1840–1897 m.) („Laiškai iš mano malūno"):

Kas nėra matęs popiežių laikų Avinjono, tas nėra nieko matęs. Joks miestas neprilygo jam linksmybe, judrumu, džiaugsmu ir švenčių iškilmėmis. Nuo ryto iki vakaro procesijos, maldininkų eisenos, gatvės nubarstytos gėlėm, išklotos kilimais. Namai, susispietę apie didžiuosius popiežiaus rūmus, gaudžia nuo viršaus iki apačios tartum bitės aplink savo avilį: dūzgia mezgyklos, bilda staklės, audžiančios auksinius arnotus, tuksi plaktukai, kalą bažnyčios indus, skamba dekos, meistrų taikomos prie muzikos instrumentų, gieda audėjos.

Pagal: *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 185.

6. Iš popiežiaus asmeninių užrašų (XI a.):

2. Vien tik Ròmos popiežius teisėtai vadinamas viso pasaulio vyskupu.
8. Tik jis gali naudoti imperijos ženklus.
9. Tik popiežiui kunigaikščiai bučiuoja kojas.
12. Jis gali šalinti imperatorių.
22. Ròmos bažnyčia niekad neklydo ir niekad neklys, kaip parašyta Šventajame Rašte.

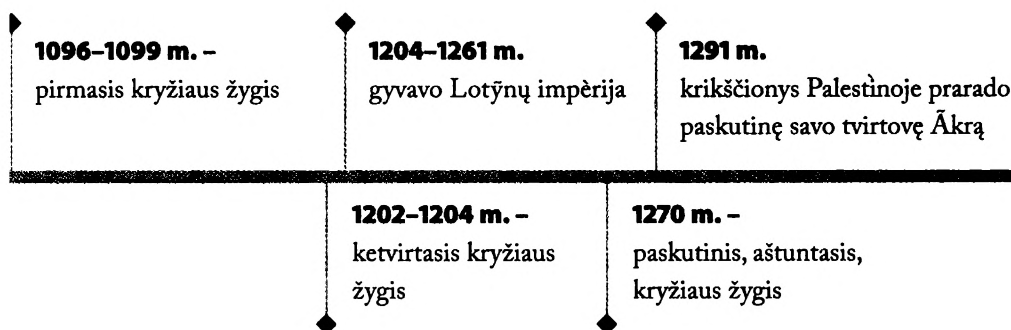
Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 141.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokios buvo krikščionybės plėtros kryptys II tūkstantmečio pirmaisiais šimtmečiais? Kuri krikščionybės kryptis buvo labiausiai išplitusi tuo metu? Kokias kitas religijas ji išstūmė? Remkitės 2 šaltiniu.
2. Kuris popiežius XI a. galėjo parašyti 6 šaltinyje cituojamas tezes? Kodėl taip manote? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Kodėl?
3. Kas viduramžiais trukdė įgyvendinti 4 šaltinio autoriaus mintį, esą reikia, „kad karalius turėtų karaliaus, o popiežius – popiežiaus valdžią"?
4. Kaip suprantate „dviejų kalavijų" teoriją? Remdamiesi 3 šaltiniu paaiškinkite, kaip tai galėjo veikti Bažnyčios reformas.
5. Kodėl 5 šaltinio autorius rašo, kad „kas nėra matęs popiežių laikų Avinjòno, tas nėra nieko matęs"? Kada buvo tie laikai? Kas būdinga to laikotarpio Avinjòno miestui? Kaip tai veikė Bažnyčios autoritetą? Remkitės ir 1 šaltiniu.

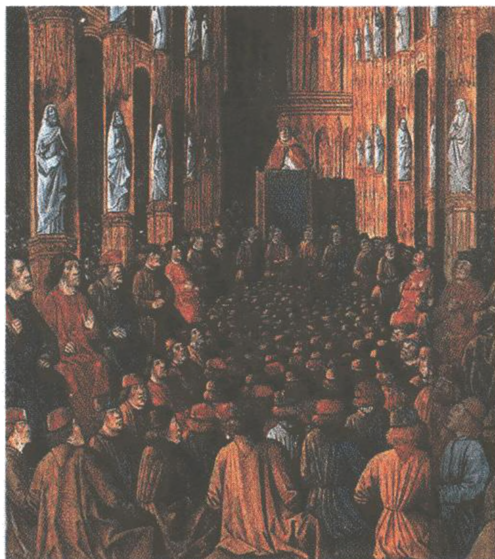
31. KRYŽIAUS KARAI

- *Kryžiaus karai – tai XI a. pabaigos–XIII a. karai, kuriuos vykdė Vakarų Europos valstybės, siekdamos iš musulmonų atkariauti krikščionių šventas vietas Palestìnoje.*
- *Kryžiaus karų dalyviams Palestìnoje pavyko pasiekti tik laikinų pergalių, galiausiai jie visas užkariautas teritorijas prarado*
- *Kryžiaus karai lėmė ekonomikos ir kultūros pokyčius Europoje*

XI a. sustiprėjusi Katalikų bažnyčia prieš kitatikius ir pagonis pradėjo rengti vadinamuosius kryžiaus žygius į Artimuosius Rytus, rytų Baltijos kraštus, kitas Europos vietas. Tam įtakos turėjo ir pasikeitę krikščionių šventųjų žemių (Palestìnoje) valdytojai: iki XI a. vidurio jos priklausė arabams, o vėliau – krikščionių religijai nepakantiems turkams seldžiukams, kurie apiplėšdavo į Šventąją žemę keliaujančius maldininkus (tuo metu maldininkų kelionės buvo labai populiarios). Bizántijos imperatorius Aleksijus I Komninas (valdė 1081–1118 m.), jausdamas, kad turkai seldžiukai kelia pavojų valstybei, kreipėsi į Ròmos popiežių Urboną II (popiežiavo 1088–1099 m.) ir prašė padėti apsaugoti Kristaus kapą ir šventas vietas. Taigi popiežius pats leidosi į kelionę po Prancūzìją ir kvietė žmones į kryžiaus žygį. 1095 m. Klermono mieste Urbonas II pasakė kalbą (**1**, **4**), kuri paskatino apsispręsti tikinčiuosius – tiek vargšus, tiek riterius – dalyvauti žygyje. Tam įtakos turėjo ir daug kitų priežasčių (**5**).

Pagal tuo metu galiojusią **majorãto** teisę, kuria buvo siekiama pagaliau pabaigti žemės valdų dalijimą, žemę paveldėti galėjo tik vyriausiasis sūnus (kiti patys turėjo ieškoti, kuo užsiimti), todėl daugelis Vakarų Europos riterių neturėjo savo žemės ir buvo vadinami bežemiais riteriais. Baudžiauninkai, išgirdę apie turtingus Rytų kraštus,

1. Popiežius Urbonas II Klermono bažnytiniame susirinkime kviečia į kryžiaus žygį (XV a. pabaigos miniatūra)

tikėjosi išėję į žygį ne tik išsivaduoti iš baudžiavos, bet ir prasigyventi. Popiežiaus žodžiai apie tai, kad kryžiaus žygių dalyviams bus atleistos nuodėmės, stiprino religinį entuziazmą ir buvo ne menkesnė priežastis rengtis į žygius.

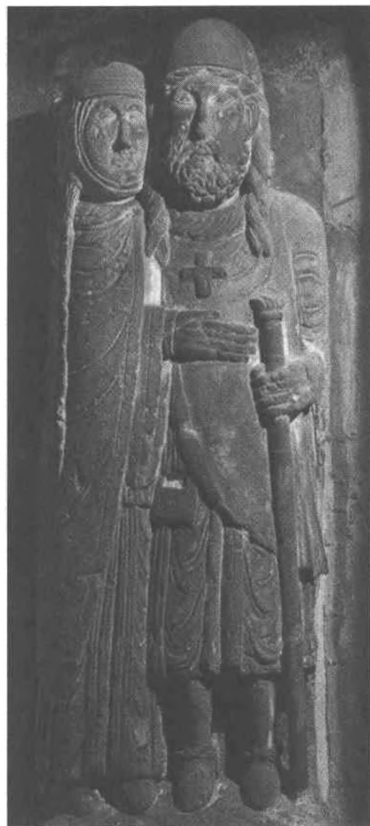
1096 m. pavasarį į pirmąjį žygį išėję 12 tūkstančių vargšų mirė iš bado, nuo ligų, per apiplėšimus pakeliui į Konstantinòpolį. Tuos, kuriuos siekdama atsikratyti pavojaus, Bizántija nemokamai perkėlė per Bosforo sąsiaurį, turkai seldžiukai netrukus sumušė prie Nikėjos.

Tų pačių metų rudenį apie 30 tūkstančių riterių kariuomenės pradėtas kryžiaus žygis po beveik trejų metų baigėsi sėkmingai (2): 1099 m. liepos 15 d. po didelių patirtų nuostolių kryžininkai (3) pasiekė galutinį žygio tikslą – užėmė Jerùzalės miestą, kuriame žudė žydus, musulmonus (**3**, **6**), grobė jų turtą. Užimtose teritorijose buvo įkurtos 4 valstybės: Jerùzalės karalỹstė, Edèsos ir Trìpolio grafỹstės, Antiòchijos kunigaikštỹstė (**2**). Jose įsigalėjo panaši į Europos feodalinė santvarka. Daugelis kryžininkų pasiliko gyventi šiose krikščioniškose valstybėse, perėmė miestų valdymą, kūrė naujas gyvenvietes (4). Buvo įkurti 3 vienuolių riterių **òrdinai** – Tamplierių, Joanitų (arba Hospitaljerų) ir Vokiečių (arba Teutonų), – kurie turėjo kovoti su musulmonais ir saugoti piligrimus. Ginti krikščioniškas valstybes, įsikūrusias siaurame Viduržemio jūros rytinės pakrantės ruože, nuo nuolat puldinėjančių vieningų turkų seldžiukų buvo sunku. 1144 m. šiems užėmus Edèsą, buvo surengtas antrasis nesėkmingas žygis. 1187 m., kai musulmonai užėmė Jerùzalę, prasidėjo trečiasis žygis, kuriam pirmą kartą vadovavo Europos valstybių valdovai, linkę verčiau varžytis negu vienytis. Tai Ánglijos karalius Ričardas I Liūtaširdis (valdė

2. Antiòchijos paėmimas (1097 m.)

1189–1199 m.), Prancū̃zijos karalius Pilypas II Augustas (valdė 1180–1223 m.) ir Šventõsios Ròmos imperatorius Frydrichas I Barbarosa (valdė 1152–1190 m.), kuris žygio metu nuskendo. Per trečiąjį žygį buvo užimta Kipro sala ir įkurta Kìpro karalỹstė, susigrąžinta dalis valdų Palestìnoje, bet Jerùzalė liko valdoma musulmonų. Į pirmuosius tris kryžiaus žygius dalyviai vyko prastais sausumos keliais, įveikdami įvairias gamtos kliūtis labai išvargdavo. XIII a. pradžioje Itãlijos miestai Gènuja ir Venècija jau turėjo pakankamai didelius laivynus, todėl kryžininkai į Rytus pradėjo vykti ir laivais. 1202–1204 m. įvyko ketvirtasis kryžiaus žygis. Nors buvo planuota vykti į Egìptą, kurio valdovas Saladinas (valdė 1171–1193 m.) sužlugdė planus atsiimti Jerùzalę), kryžininkai, papirkti venecijiečių (Bizántijos konkurentų prekyboje), nukrypo nuo pirminio tikslo ir užėmė Konstantinòpolį, o Bizántijos teritorijoje įkūrė Lotỹnų impèriją, kuri gyvavo 1204–1261 m. Užgrobus Konstantinòpolį, kryžiaus karais buvo nusivilta.

3. Kryžininko sugrįžimas (XII a. skulptūra)

Kiti keturi žygiai į Rytus taip pat buvo nesėkmingi, o XIII a. pabaigoje jie visai nustoti rengti. Europoje pradėjo kurtis centralizuotos valstybės, kuriose riteriai turėjo galimybę gauti tarnybą kariuomenėje. Visos kryžiuočių užkariautos teritorijos Palestìnoje ir Sìrijoje buvo prarastos (paskutinė tvirtovė Akrà – 1291 m.).

Kryžiaus žygių padariniai vertinami įvairiai. Pirmiausia jie buvo nesėkmingi, nes tarp krikščioniškų Europos valstybių vyravo nesantaika, tarpusavyje varžėsi įvairios tautos – prancūzai, vokiečiai, anglai. Rytų krikščionimis (stačiatikiais) buvo nepasitikima, jiems rodoma nepagarba, todėl tarp katalikų ir stačiatikių atsirado nesantaika, jaučiama ir šiandien. Neigiamą krikščionių įvaizdį kūrė ir grobikiški, savanaudiški kryžininkų tikslai. Nepakantumas kitatikiams po kryžiaus žygių buvo nukreiptas prieš Europos žydus. Europoje jie pradėti persekioti, imta rengti **pogromùs**.

Teigiamai kryžiaus žygiai paveikė Europos ekonominį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą, savo prekybines pozicijas sustiprino ir vadovaujamą vaidmenį Viduržemio jūroje užsitikrino Šiáurės Itãlijos miestai (ypač Venècija ir Gènuja). Europinėje Viduržemio jūros pakrantėje imta auginti kai kurias iš Rytų atvežtas žemės ūkio kultūras: citrinas,

4. Kryžininkų tvirtovė Sìrijoje, pastatyta XII a.

abrikosus, ryžius, moliūgus. Vis daugiau žmonių pamėgo rytietiškas prekes: prieskonius, kvepalus, puošnius meno dirbinius. Šių ir kitų prekių paklausa Europoje skatino amatų ir miestų raidą – pradėti austi šilkiniai audiniai, gaminti veidrodžiai, geriau apdoroti metalai, statyti geresni vandens malūnai, atsirado pirmieji vėjo malūnai.

Įvyko pokyčių ir visuomenės gyvenime – vis dažniau feodalai, norėdami gauti grynųjų pinigų, valstiečius paleisdavo iš baudžiavos už piniginę rentą. Europos miestams taip pat buvo lengviau išsipirkti laisvę iš feodalų, kurie nusigyveno per kryžiaus žygius. Išaugo Bažnyčios reikšmė, popiežius buvo pripažintas aukščiausiu krikščionių autoritetu. Tai sustiprino jo pozicijas kovojant su kunigaikščiais: Bažnyčia net sugebėjo išsireikalauti atskirą karo žygių mokestį dvasininkijos reikmėms.

Šiek tiek keitėsi ir kultūrinės europiečių nuostatos ir įpročiai: nublanko religiniai idealai ir iškilo damos kultas, plito švara, tvarka, imta praustis pirtyse, karštose voniose, plautis rankas prieš valgį, skustis barzdą ir t. t.

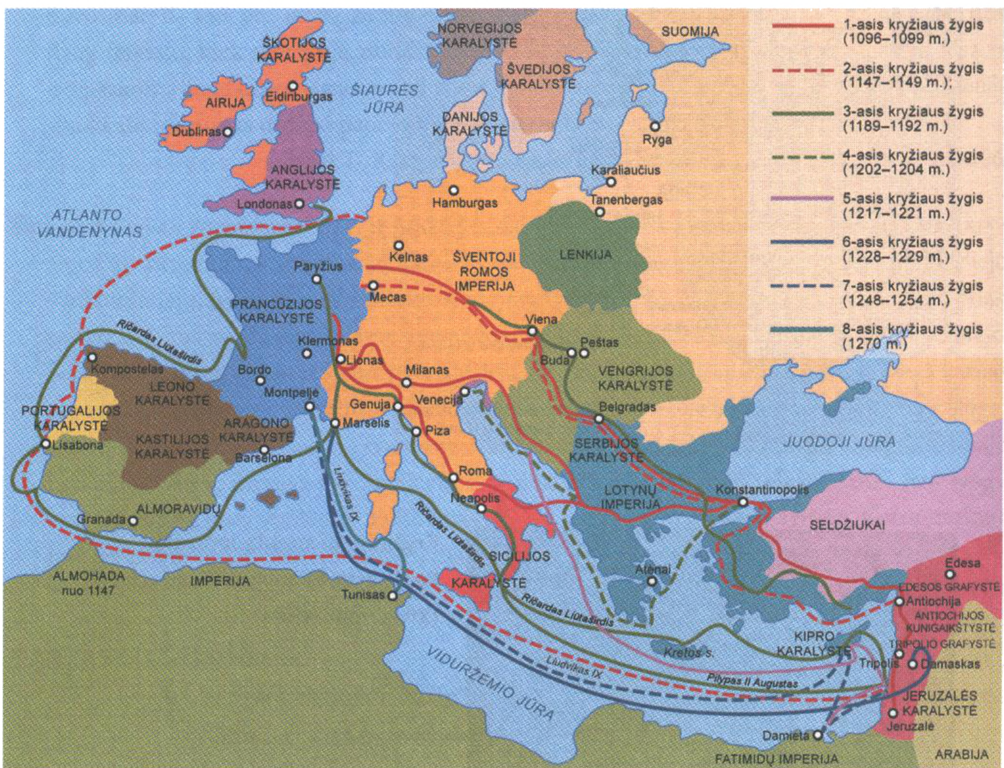
Nuo XIII a. pradžios pradėti rengti kryžiaus žygiai prieš pagoniškas rytų Baltijos tautas ir prieš eretikus Europoje. XV a. pirmojoje pusėje ypač smarkiai kovota su **husìtais** Čèkijoje.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

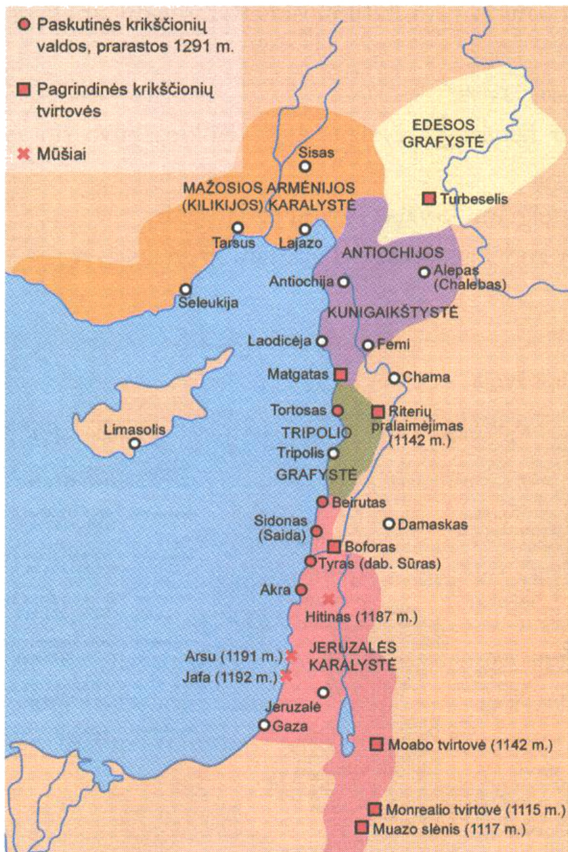
1. Kodėl Europos feodalų žygiai į Artimuosius Rytus vadinami kryžiaus žygiais?
2. Kokios šių žygių priežastys?
3. Kas nukentėjo per ketvirtąjį kryžiaus žygį? Kokios buvo šio žygio pasekmės?
4. Kokie teigiami ir neigiami kryžiaus žygių padariniai?
5. *Kuris popiežius ir kodėl atsiprašė dėl vykdytų kryžiaus žygių?

ŠALTINIAI:

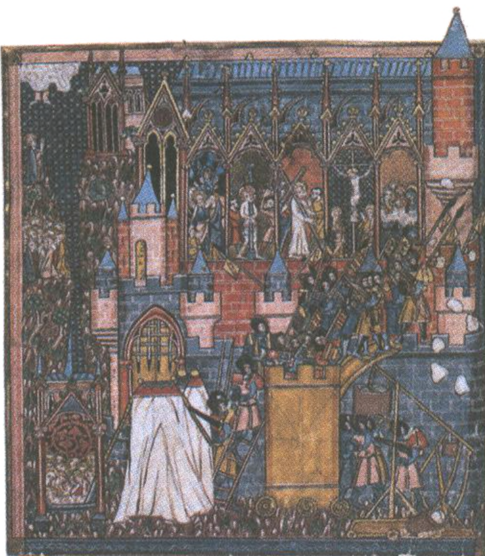
1. Vakarų Europa apie 1100 m. ir kryžiaus žygiai

2. Katalikiškosios Rytų valstybės kryžiaus žygių laikais

3.

Kryžininkai apgula Jerùzalę. Rankraštinės knygos iliustracija (XIV a. miniatiūra)

4. Ištrauka iš Urbono II kalbos:

Jus ragina ir šaukia į žygius, vertus jūsų protėvių, karaliaus Karolio Didžiojo ir kitų jūsų valdovų didybės ir šlovės. Ir ypač jus turi šaukti mūsų Išganytojo ir Viešpaties Šventasis karstas, kuris dabar yra nedorų žmonių rankose. Žemė, kurioje gyvenate, yra suspausta jūrų ir kalnagūbrių iš visų pusių, ir dėl to pasidarė per ankšta, kai jūsų tiek daug: didelių turtų ji neturi ir vos išmaitina ją dirbančiuosius. Dėl to jūs vienas kitą kandžiojate ir ryjate, tarpusavyje kariaujate ir mirtinai vienas kitą žeidžiate. Keliaukite prie Šventojo karsto; atimkite tą žemę iš nedorėlių ir pajunkite ją sau.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 1, Kaunas, 1976, p. 227–228.

5. Feodalai patys nesuprato, koks buvo jų istorinis uždavinys. Iš esmės smarkūs kovotojai buvo ir, tik pasibaigus karui, trokšdavo naujo arba tarpusavyje kovodavo. Juo toliau, juo aiškiau buvo matyti, kad per maža žemių ir per daug feodalų. Valstybei tvarkyti reikėjo ne tiek daug feodalų, kiek reikėjo jų nuo barbarų apsiginti. Kam gi galima buvo pritaikyti visą tą neapsakomą feodalinės visuomenės energiją? Nepaprastas feodalų, na, ir kitų visuomenės sluoksnių judrumas didžiai padėjo kryžiaus karo skelbėjams ir organizatoriams.

Pagal: L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 105–106.

6. Greit iš visur surinkta medžio ir pridaryta daugybė kopėčių. Septintą dieną pasistengė kryžiuočiai antpuoliu paimti miestą. Drąsiai lipo į mūrus, o muslinai mėtė į juos akmenis, liejo verdantį aliejų. Antpuolis nepasisekė. Kiek įmanydami ėmė krikščionys daryti karo mašinas, statyti aukštus medinius judamuosius bokštus. Viską paruošę, vėl puolė ir šįkart laimėjo. Įsibrovė į miestą, tačiau ir siaurose jo gatvėse pasiutusiai gynėsi muslinai. Kiekvienas namas tapo tvirtove. Saliamono šventovė buvo pilna karių ir priglūdusių čia miestelėnų; net stogai lūžo nuo žmonių. Galiausiai į šventovę įsibrovė kryžiuočiai. Be pasigailėjimo riteriai kapojo netikėlius; žirgai žvengė, jojo bedievių saracėnų kraujyje iki kelių telkšnodami. Ant stogo esančius pirmiausia strėlėmis nušaudavo, paskui paprastai mėtydavo žemėn. Karių neskyrė nuo šiaip žmonių, nežiūrėjo moterų nei vaikų.

Pagal: L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 118.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Naudodamiesi 1 šaltiniu, nurodykite, kurios Europos šalys daugiausia dalyvavo kryžiaus žygiuose.
2. Kokios kryžiaus žygių priežastys paaiškėja iš 4 šaltinio? Kas pasakė šią kalbą? Tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis? Kodėl taip manote?
3. Kokią kryžiaus žygių priežastį, įvardytą 4 šaltinyje, papildo 5 šaltinis?
4. Kokio miesto paėmimas aprašytas 6 šaltinyje? Kodėl taip manote? Raskite jį 2 šaltinyje.
5. Kokias kovos priemones šturmuodami šį miestą naudojo kryžininkai ir kokias – jų priešai? Kurias iš jų matote 3 šaltinyje?
6. Kas 6 šaltinyje vadinama muslinais ir saracėnais?

32. VALDŽIA IR VALSTYBĖ

- *Viduramžių valstybės nebuvo teritorinės, asmeniniais santykiais pagrįstoms vasalų sąjungoms vadovavo monarchas*
- *Šventóji Ròmos impèrija – pasaulinės krikščioniškos valstybės fikcija*
- *Teritorinės valstybės pradėjo kurtis atsiradus miestams-respublikoms ir centralizuotoms valstybėms*

1066 m.
Vilhelmas I Užkariautojas tapo Ánglijos karaliumi

1086 m.
Ánglijoje buvo sudaryta žemės nuosavybės knyga („Paskutiniojo teismo knyga“)

1215 m.
priimta Didžioji laisvių chartija

Prasidėjus krikščioniškajai erai, Ròmos impèrija į vieną valstybę sujungė Viduržemio jūrą supančius kraštus, kuriuose beveik 200 metų vyravo taika. Germanų gentys užplūdo vakarinę Imperijos dalį, taip paspartino jos žlugimą. Vakarų Europoje vyravo politinė netvarka, tačiau krikščionybė padėjo užtikrinti drausmę ir dorovę. Nuo V a. kūrėsi naujo tipo valstybės, kurios rėmėsi Ròmos teisės palikimu. Nauji valdovai ir jų aplinka stengėsi perimti romėnų papročius, patirtį, vartojo lotynų kalbą. Vis dėlto suprastėjo valdymo sistema, mokesčių administravimas. Tik vienoje barbarų valstybėje – Fránkų karalỹstėje – valdžia buvo stipresnė: valdovą rėmė kariauna ir didikai, kurię už tarnybą iš valdovo gaudavo žemės sklypų su priklausomais žmonėmis.

1. Didžiosios laisvių chartijos puslapio fragmentas

Viduramžių Europos valstybių ribos skiriasi nuo šiandieninių. To meto valstybė neturėjo aiškiai apibrėžtų teritorijų ir sienų, bet buvo monarcho vadovaujamų vasalų, kuriuos su val-

dovu siejo asmeninė tarnyba ir ištikimybė, sąjunga. Paprasti žmonės, pirmiausia valstiečiai, priklausė nuo feodalų ir buvo priskiriami tai valstybei, kurios valdovui tarnavo jų ponai. Tokios visuomeninių ir politinių santykių sistemos neribojo konkreti teritorija: tas pats didikas savo vasalų ir valdinių turėjo skirtingose šalyse ir įvairiose vienos šalies srityse. Pavyzdžiui, Plantagenetai (valdė 1154–1399 m.) turėjo daug valdų Prancūzìjoje ir buvo Ánglijos karaliai. Kaip prancūzų hercogai, jie buvo Prancūzìjos karaliaus vasalai, bet kaip Ánglijos karaliai, dėl šalies interesų ilgai kariavo su Prancūzijà. Taigi tuo metu valstybė gyvavo remdamasi ne teritoriniais, o asmeniniais ryšiais.

Stiprėjantys karaliaus vasalai – didikai, kurie rinko mokesčius, vadovavo kariuomenei ir teismams, – siekė vykdyti savarankišką politiką (**4**). Kadangi to meto ekonominės sąlygos buvo labai palankios įsitvirtinti separatizmui (nebuvo gerų kelių, išplėtotų glaudžių ekonominių ir prekybinių ryšių, vyravo natūrinis ūkis, vienoje valstybėje gyveno skirtingų tautybių gyventojai ir t. t.), sričių valdytojai – kunigaikščiai, hercogai, grafai – realiai perėmė valdžią. Naujose valstybėse nesusikūrė **biurokrãtinis** valdininkų aparatas, nebuvo pilietybės sampratos, valdžia buvo paremta tik asmenine ištikimybės priesaika valdovui, dažnai grėsė pavojai iš išorės, todėl prasidėjo feodalinis valstybių susiskaldymas. Ankščiausiai (IX a.) į mažesnes sritis suskilo Fránkų valstybė.

2. Frydrichas Barbarosa

Nepaisant susiskaldymo, siekta įkurti kuo didesnę (netgi pasaulinę) valstybę. Ypač tai buvo pastebima Fránkų impèrijos laikais, kai Karolis Didysis titulavo save Ròmos impèrijos imperatoriumi. Šį titulą atkūrė Vokietìjos karalius Otonas I (valdė 936–973 m.), kuris 962 m. Ròmoje vainikavosi imperatoriumi. XII a., Imperiją valdant Hohenštaufenų dinastijai (valdė 1138–1254 m.), Frydrichas Barbarosa (2) prie Ròmos vardo pridūrė žodį „šventoji“. Šventõsios Ròmos impèrijos valdovai Hohenštaufenai skelbėsi valdą visus lotyniškojo krikščioniškojo pasaulio monarchus. Pasaulinės valstybės kūrimo idėją labai palaikė Ròmos Katalikų bažnyčia, tačiau šie užmojai niekada nebuvo įgyvendinti.

Kaip priešpriešа šiam valstybės kūrimo būdui kilo mažos valstybės idėja, kurią ypač sustiprino miestų-valstybių atsiradimas Šiáurės Itãlijoje. Tai buvo laisvos kai kurių Itãlijos miestų respublikos, susikūrusios iš tų miestų bendruomenių. Viduramžiais

Europoje šie du – pasaulinės imperijos ir vietos teritorinės – valstybių kūrimo būdai buvo nuolat priešinami – tai skatino tiek išorinę ekspansiją (kryžiaus žygius, kovas su pagonimis Rytų Baltijos kraštuose ir kt.), tiek vidinę anarchiją. XII–XIII a., kai imperatoriai nebepajėgė užtikrinti savo valdiniams politinio stabilumo, Ánglijos ir Prancūzìjos raidoje išryškėjo karaliaus valdžios stiprėjimo tendencijos. 1066 m. Vilhelmas I (valdė iki 1087 m.) užkariavo Ángliją (3, **1**, **2**), gavo karūną ir pradėjo centralizaciją. Jis padalijo šalį į **šerìfų**, kurie buvo įpareigoti teisti žmones ir rinkti mokesčius, vadovaujamas grafystes ir pareikalavo sudaryti visų karališkųjų pajamų inventorių (**3**) – žemės knygą (abėcėlinį visų XI a. pab. Ánglijos dvarų sąrašą). Kitus du šimtmečius Vilhelmo I Užkariautojo pradėtą veiklą tęsė kiti monarchai. Grafystės išliko, o karaliaus atstovai visuomet buvo svarbūs tvarkant vietos reikalus. Pagrindiniame karaliaus dvare buvo sukurta valdymo komitetų, o XII a. pabaigoje atsirado karališkųjų teismų sistema. 1215 m. Ánglijos karalius Jonas Bežemis (valdė 1199–1216 m.) buvo priverstas pasirašyti Didžiąją laisvių chartiją (1), kuri apribojo karaliaus valdžią, apibrėžė įvairių visuomenės sluoksnių teises ir laisves.

3. Vilhelmo I karūnavimas

Prancūzìjoje veiksmingą valdžią sukūrė trys Kapetingų dinastijos kartos (1180–1314 m.). Susidarė vietinių pareigūnų sluoksnis. Jie buvo tiesiogiai skiriami karaliaus ir apmokami iš jo iždo. Šie pareigūnai iš pradžių svarstė bylas, vėliau ėmė rinkti mokesčius, prižiūrėjo karaliaus žemes ir skverbėsi į kaimyninius lenus, kur vietiniai baronai buvo per silpni priešintis. Buvo įkurtas Vyriausiasis karališkas teismas, kaip ir Ánglijoje, atsirado luomų atstovų susirinkimas. Centriniuose ir vietos valdymo organuose ėmė dirbti vis daugiau žmonių, kurie išmanė romėnų teisę. Veikli biurokratija padėjo sukurti veiksmingą valdymą, tačiau tiek Ánglija, tiek Prancūzijà iki XV a. pabaigos buvo mažai kuo panašios į šiuolaikinę centralizuotą valstybę su aiškiai apibrėžtomis sienomis ir valdžios aparatu.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl viduramžių pradžioje susikūrusios valstybės rėmėsi romėnų istorine patirtimi? Kaip joms pavyko? Kodėl?
2. *Kaip suprantate teiginį, kad Vakarų Europos gyventojus vienijo krikščionybė?
3. Kodėl pirmąsias viduramžių valstybes labai sunku tiksliai apibrėžti? Palyginkite jas su šių laikų valstybėmis.
4. Kodėl viduramžiais, anot politologo Raimundo Lopatos, „konkurencija vyko dėl valstybės: pasaulinė imperijos valstybė ar teritorinė vietos valstybė"? Kaip buvo sprendžiama ši problema?
5. Kokią reikšmę viduramžiais turėjo valdovo kariuomenė? Kas ją sudarydavo?

ŠALTINIAI:

1. Ánglijos riteriai Hastingso mūšyje (1066 m.). Bajò kilimas

2. Iš Motiejaus Paryžiečio „Didžiosios Ánglijos istorijos, arba kronikos, nuo 1066 iki 1259 m.":

Anglai, pėsti, apsiginklavę dviašmeniais kirviais ir suglaudę skydus, sudarė neperskiriamą sieną. Haroldas – taip pat pėsčias – stovėjo kartu su broliais prie savo vėliavos, kad niekas negalėtų net pagalvoti apie pabėgimą. Vilhelmas savo priešakinį būrį, sudarytą iš pėstininkų, apginklavo lankais ir trumpomis ietimis, o raiteliai jojo jiems iš paskos. Kovėsi įnirtingai, abi pusės nenorėjo nusileisti. Staiga pasirodė Vilhelmas ir davė savo kariuomenei ženklą apsimesti, kad bėga. Tai matydami anglai suardė savo darnių gretų tvarką ir pasileido vytis bėgančiuosius. Tada normanai apsigręžė atgal ir savo ruožtu privertė bėgti anglus. Vis dėlto pergalė nekrypo nei vienų, nei kitų pusėn. Pagaliau Haroldas, sužeistas strėle į galvą, krito kovos lauke, ir taip pergalė teko normanams.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 1, Kaunas, 1976, p. 283.

3. Karalius Vilhelmas išsiuntinėjo po visą Ánglija teisėjus ir įsakė jiems ištirti, kiek akrų (dešimtinių) žemės kiekviename dvare gali būti apdirbama kasmet vienu plūgu ir kiek reikia galvijų vienam gidui įdirbti. Be to, jie privalėjo surinkti žinias apie metines pajamas, gaunamas iš miestų, pilių, kaimų, miestelių, upių, pelkių, miškų, ir apie ginkluotų žmonių, esančių kiekvienoje vietovėje, skaičių. Tas aprašas buvo nusiųstas į Vestminsterio karališkąjį iždą ir ten turėjo būti laikomas.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, t. 1, Kaunas, 1976, p. 284–285.

4. **Iš karaliaus Pilypo II (valdė 1270–1285 m.) įsako:**

Nuo seno mūsų pirmtako, šviesaus atminimo Prancūzìjos karaliaus Liudviko Šventojo, jam gyvam esant įsakais nustatyta ir liepta, kad kiekvieną kartą, kai tarp mūsų karalystės baronų iškils kokia nesantaika, ginčas, muštynės ar riaušės, pradėtos klastingai ir tyčiomis, dėl ko dažnai padaroma daug žmogžudysčių, sužalojimų ir kitokių sunkių skriaudų, – tuos dalykus pradėjusiųjų artimieji giminaičiai bus ir privalės būti taikūs 40 dienų nuo minėtojo užpuolimo ar piktadarystės dienos.

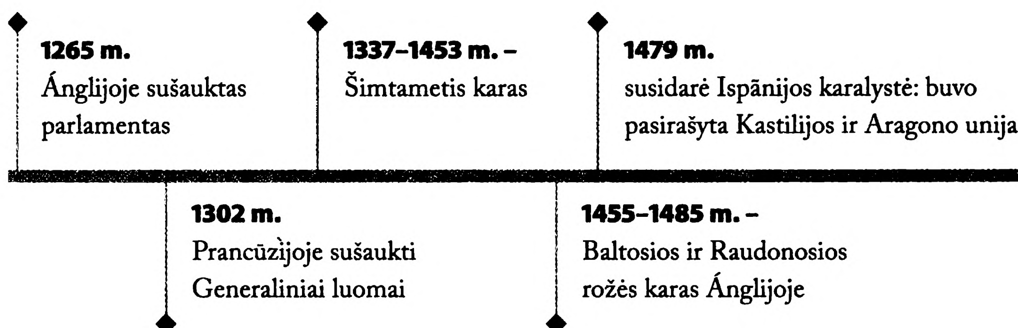
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 1, Kaunas, 1976, p. 248.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kuo ypatingi 1 šaltinyje pavaizduoti hercogo Vilhelmo kariai? Kokia jų ginkluotė? Ar tai pirminis istorijos šaltinis?
2. Remdamiesi 2 šaltiniu įvertinkite, ar lengvai hercogas Vilhelmas pasiekė pergalę prieš anglus. Kokių jis ėmėsi taktinių gudrybių?
3. Koks Ánglijos istorijos epizodas aprašytas 3 šaltinyje?
4. Kokios valstybių gyvavimo problemos atsiskleidžia 4 šaltinyje? Kodėl buvo įteisintas 40 dienų susilaikymo nuo karo laikotarpis?
5. Kurie iš pateiktų šaltinių yra pirminiai? Atsakymą pagrįskite.

33. CENTRALIZUOTŲ VALSTYBIŲ KŪRIMASIS

- *Centralizuotos valstybės kūrėsi stiprėjant monarcho valdžiai ir į valstybės valdymą įtraukiant luomų atstovus*
- *Sėkmingą Prancūzìjos centralizaciją pristabdė Šimtametis karas*
- *Luomų atstovų susirinkimai šalių gyvenime darėsi vis svarbesni*

Vėlyviesiems viduramžiams būdingas karalių valdžios stiprėjimas ir centralizuotų valstybių kūrimasis. Valstybių centralizacija vyko jau nuo XI a., sustiprėjo XIII a., o XV a. pabaigoje kai kuriose šalyse ir pasibaigė. Feodalinių monarchijų jungimasis, karaliaus valdžios stiprėjimas lėmė tautinių valstybių susikūrimą. Tokios valstybės valdžios pagrindas – ne prisiekti ištikimybę konkrečiam vasalui, bet paklusti vienam monarchui. Centralizacijos procesas įvairiose valstybėse vyko skirtingu metu. Jį lėmė stiprėjanti valdovo valdžia ir tai, kad į valstybės valdymą buvo įtraukti ir luomų atstovai. Monarchas tapo valstybės vadovu ir rėmėsi ne feodaline hierarchija, bet tik nuo jo priklausančiais valdininkais. XIII–XIV a. į valstybės valdymą įtraukus įvairių sluoksnių atstovus, valstybė iš dalies ėmė atsižvelgti į tų sluoksnių interesus.

Viduramžiais susiskaldęs Pirėnų pusiasalis XV a. pabaigoje, sėkmingai pasibaigus **rekonkìstai**, tapo dviejų karalysčių – Portugālijos ir Ispānijos – teritorija. Vokiečių žemių padėtis buvo kitokia – čia buvo daugybė beveik savarankiškų valstybėlių, bet, kaip ir šiaurinė Itālijos žemė, jos bent formaliai priklausė Šventõsios Ròmos impèrijai, kuri niekada netapo centralizuota valstybe. Skandinavijos šalys buvo beveik centralizuotos, daugelį jų valdė vienas valdovas. Ypač permainingai centralizacijos procesas vyko Ánglijoje ir Prancūzìjoje.

Nuo XII iki XV a. valstybių teritorijos gerokai pakito. XII a. pabaigoje Prancūzìją sudarė didesnės ir mažesnės valdos, o karaliaus **domènas** užėmė tik nedidelę teritoriją tarp Parỹžiaus ir Orleãno. XV a. pabaigoje beveik visa Prancūzijà jau buvo pavaldi vienam monarchui. To per kelis šimtmečius pasiekta kariaujant, vedybomis, perimant iš mirusių savininkų turtą, pasisavinant žemes už sulaužytą priesaiką ir pan. Jau nuo XII a. karaliaus sąjungininkai buvo smulkūs riteriai, siekę būti priklausomi ne nuo vietinės, bet nuo aukščiausios valdžios, kuri buvo toliau nuo jų. Bažnyčia norėjo išsivaduoti iš vietinių kunigaikščių valdžios, todėl iš pradžių rėmė karalių. Be to, ji monarchams parengdavo išsilavinusių, gabių, šalies reikalus galinčių tvarkyti žmonių (pvz., XII a. valstybės **káncleris** buvo Sen Deni kunigas Sugerijus, XVII a. – kardinolas Rišeljė). Viena iš Prancūzìjos vienijimosi priežasčių buvo ir nuolatiniai karai su Ánglija. Kai Normándijos hercogas Vilhelmas užvaldė Ángliją, jis prisijungė ir kai kurias anglams priklausiusias Prancūzìjos žemes. Vilhelmo įpėdiniai Plantagenetai Prancūzìjos žemių prijungė dar daugiau, nes jas valdė Vilhelmo provaikaitis Henrikas iš Anžù (Prancūzijà). Vėliau vedybomis buvo prijungta ir Akvitãnija. Tada Ánglijos karaliui priklausė net du trečdaliai Prancūzìjos žemių. XII a. Ánglijos karaliai išsikovojo, kad karaliaus teismas būtų aukščiausia teisminė šalies institucija, kad visoje šalyje iš karinės tarnybos vengiančių vasalų būtų renkami ypatingi mokesčiai – skydo pinigai – ir už juos valdovas įsigytų riterių, tarnaujančių ne už žemę, o už pinigus. Gerai tuo metu dirbo ir karaliaus administracija. Bet XII a. pabaigoje–XIII a. pradžioje valdant Pilypui II Augustui (valdė 1180–1223 m.), Prancūzijà pradėjo atsiiminėti savo sritis iš anglų. 1215 m. ji užvaldė Normándiją, Anžù, didžiąją dalį Akvitãnijos, prisidengus erezijų naikinimo dingstimi, prijungtos ir Pietų̃ Prancūzìjos žemės. Valdant Liudvikui IX (valdė 1226–1270 m.), šalis buvo centralizuojama teisiškai ir finansiškai: įsteigtas aukščiausias teisminis organas – Parỹžiaus parlamentas, valdovo įstatymai tapo privalomi visai šaliai, visoje valstybėje į apyvartą buvo paleistos karaliaus monetos. 1302 m. sušauktas pirmasis luomų atstovų susirinkimas – **Generãliniai lúomai**. Prancūzìjos centralizacijos procesą pristabdė prasidėjęs Šimtametis karas (1337–1453 m.) (**1**) su Ánglija: Prancūzijà norėjo prisijungti visas Ánglijos valdas, esančias joje (dalį Akvitãnijos), ir formaliai vasalinę, bet iš tikrųjų nepriklausomą Flándriją.

Karo dingstis buvo ginčas, kilęs dėl Prancūzìjos sosto paveldėjimo. Kadangi Prancūzijà, remdamasi dar Salijų teisynu, nepripažino paveldėjimo teisės pagal moteriškąją liniją (į Prancūzìjos sostą pretendavęs Ánglijos karalius Eduardas III (valdė 1327–1377 m.) buvo mirusio karaliaus Pilypo IV (valdė 1285–1314 m.) vaikaitis pagal moteriškąją liniją), tai Ánglija ir Prancūzijà pradėjo karą, kuris buvo labai permainingas, pareikalavo daug aukų, sukėlė ne vieną krizę. Jau karo pradžioje laisvieji anglų lankininkai pasirodė pranašesni už nedrausmingus prancūzų riterius. Pirmame

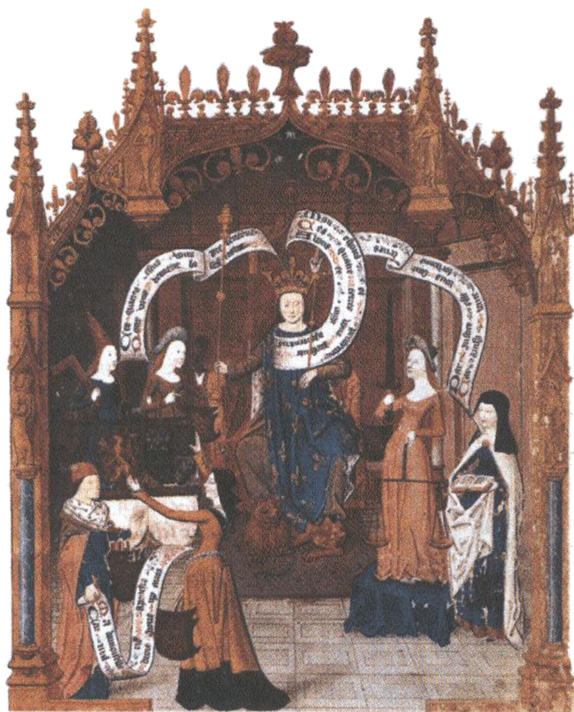

1. Kresi mūšio scena

didesniame mūšyje – Kresi (1346 m.) (1)– žuvo net 1500 prancūzų riterių. Prancūzų kariuomenėje nebuvo pėstininkų, vyravo bloga drausmė, veiksmai buvo nesuderinti. Dėl to 1356 m. prancūzai patyrė antrą skaudų pralaimėjimą prie Puatjė. Karalius Jonas II (valdė 1350–1364 m.) buvo paimtas į nelaisvę. Ánglija užvaldė vakarines ir šiaurines Prancūzijos teritorijas: Gijėnę, Akvitãniją, Kalẽ. Ir nors XIV a. pabaigoje Prancūzijai pavyko atsikovoti kai kurias žemes, vėlesni karo veiksmai, iš dalies ir dėl vidinių prieštaravimų, buvo visai nesėkmingi (3). Karo eiga iš esmės pasikeitė, kai iš Lotaringijos kaimo prie Orleãno atvyko aštuoniolikmetė mergina **Žana d'Ark (apie 1412–1431 m.)** (2), kuri teigė girdėjusi Dievo balsą, kuris ragino gelbėti tėvynę. Jos įkvėpta Prancūzijos kariuomenė 1429 m. išvadavo Orleãną ir toliau žygiavo į šiaurę. Netoli

2. Žana d'Ark bando atsiimti Parỹžių

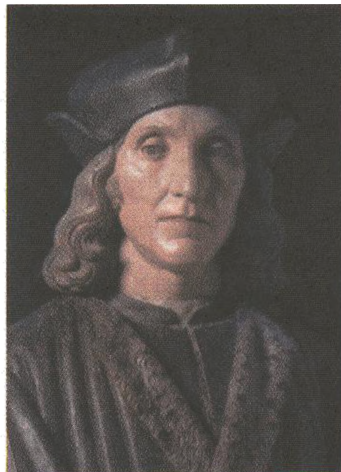

3. Liudvikas XI Burgùndijos herbą įteikia Marijai Burgundietei

Parỹžiaus Žana d'Ark pateko į anglų sąjungininkų burgundų nelaisvę, buvo perduota anglams, nuteista ir sudeginta kaip ragana. Galiausiai prancūzai karą laimėjo, todėl anglams Prancūzìjoje liko tik Kalẽ uostas. Prancūzìjos karalius po šio karo įgijo daugiau galių, be senosios riterių kariuomenės, jis sukūrė nedidelę reguliariąją pėstininkų armiją, įvedė pastovius mokesčius gyventojams. Tai buvo svarbu kuriant centralizuotą valstybę. XV a. pabaigoje po karo su Burgùndijos hercogu Karoliu Drąsiuoju (valdė 1467–1477 m.) Prancūzìjos karalius **Liudvikas XI (valdė 1461–1483 m.)** (3) prisijungė ilgai buvusią nepriklausomą Burgùndijos kunigaikštỹstę, o jo sūnus Karolis VIII (valdė 1483–1498 m.) po vedybų gavo Bretanę ir galutinai suvienijo valstybę.

Ánglijoje centralizacija sėkmingai vyko nuo XI a. (**2**). 1215 m. Ánglijos karalius buvo priverstas pasirašyti Didžiąją laisvių chartiją (**5**), kuri tapo Ánglijos konstitucinės santvarkos pagrindu. Ji apribojo karaliaus valdžią ir apibrėžė visuomenės narių teises bei laisves. 1265 m. Ánglijoje atsirado nuolat veikiantis luomų atstovaujamasis organas parlamentas (**4**), kurį nuo XIV a. sudarė dveji rūmai (Lordų ir Bendruomenių). Bet dėl karalių ambicijų šalis įsitraukė į Šimtametį karą su Prancūzijà, todėl monarchija silpnėjo. Pralaimėjimas kare sukėlė dar daugiau vidaus prieštaravimų: dėl karūnos kovojo kunigaikščių grupuotės – kilo Baltosios ir Raudonosios rožės karas (1455–1485 m.). Jorkai (Baltoji rožė) ir Lankasteriai (Raudonoji rožė) padalijo šalį į du priešiškus klanus. Karą laimėjo Lankasteriai, karaliumi tapo Lankasterių šakos atstovas **Henrikas VII**

(valdė 1485–1509 m.) (4), pradėjęs Tiudorų dinastiją (valdė 1485–1603 m.). Jis vedė mirusio Jorkų dinastijos karaliaus Eduardo IV (valdė 1461–1483 m.) dukterį ir sujungė abi dinastines šakas. Henrikas VII uždraudė feodalams turėti karinių būrių, o nepaklusniųjų pilis sugriovė patrankomis. XV a. pabaigoje Ánglijos karaliaus valdžia smarkiai sustiprėjo. Ánglija, kaip ir Prancūzijà, tapo centralizuota valstybe.

4. Henriko VII biustas (Floreñcija, XVI a.)

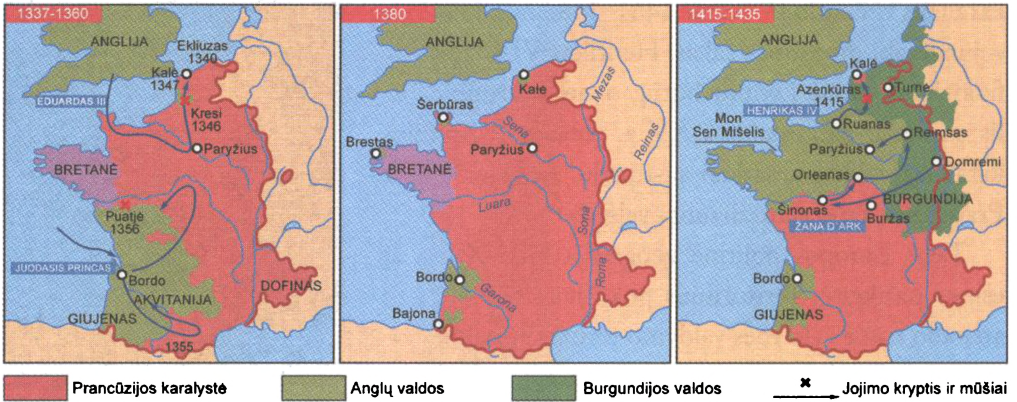
Taigi Europos politinė geografija XIV–XV a. iš esmės pasikeitė. Teritorinius pokyčius lėmė tai, kad atsirado nauja valstybės valdymo forma (luominė monarchija). Svarbūs tapo luomų susirinkimai, kuriuose dalyvavo ir trečiojo luomo, daugiausia **buržuãzijos**, atstovai. Išaugo karališkųjų valdymo institucijų įtaka, vis didesnę reikšmę turėjo išsilavinę žmonės, buvo kuriama nuolatinė kariuomenė.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl vėlyvaisiais viduramžiais kūrėsi centralizuotos valstybės?
2. Kas ir kodėl rėmė valdovus centralizuojant šalį?
3. Kas prieštaravo šalių centralizacijos procesui ir kodėl?
4. Kas rodo, kad luomų atstovai buvo įtraukti į valstybės valdymą vykstant centralizacijai? Kaip tai veikė valstybės valdymą?
5. Kodėl Šventõsios Ròmos impèrijos negalima vadinti centralizuota valstybe? Kuo ji skyrėsi nuo kitų to meto Europos valstybių?

ŠALTINIAI:

1. Šimtametis karas

2. Lòndono Tauerio vaizdas. Iki XVII a. Taueris buvo viena iš Ánglijos karalių rezidencijų

3. Iš Sen Deni kronikos:

Priemiesčių ir kaimų gyventojai verčiau ieškojo prieglobsčio uždaruose miestuose arba slėpėsi miškų gilumoje kaip laukiniai žvėrys su žmonomis, vaikais ir visu savo geru, negu rizikavo susidurti su karaliaus žmonėmis (mokesčių rinkėjais), kurių bijojo labiau negu paties priešo. Jie, savo nelaimei, netrukus suprato, kad tarp tų žmonių ir anglų nėra jokio skirtumo arba, tiksliau, pirmieji labiau lupa iš jų pinigus, apgrobia juos ir plėšikauja dar nepakenčiamiau.

Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 174.

4. Iš 1295 m. dokumento:

Karalius Northamptonširo šerifui.

Kadangi mes norime surengti pasitarimą ir svarstymą su grafais, baronais ir kitais mūsų karalystės didikais, kad būtų pasirūpinta priemonėmis prieš pavojus, kurie šiomis dienomis gresia mūsų karalystei, dėl to paliepėme jiems, kad jie atvyktų pas mus į Vestminsterį ap-

svarstyti, nutarti ir vykdyti tai, kam padedant turės būti pašalintas tas pavojus. Mes liepiame tau, kad tu nedelsdamas įsakytumei išrinkti ir minėtą dieną į nurodytą vietą pas mus atsiųsti iš minėtos grafystės du riterius ir iš kiekvieno minėtosios grafystės miesto du piliečius, ir iš kiekvienos pilies du miestiečius, įžymiausius ir tinkamiausius darbui.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 290.

5. 1. Davėme savo sutikimą ir šia mūsų chartija patvirtinome už mus ir mūsų paveldėtojus visiems laikams, kad Ánglijos bažnyčia būtų laisva ir naudotųsi savo teisėmis.

12. Nei skydo pinigai, nei [kokia nors kita] rinkliava neturi būti imama mūsų karalystėje kitaip, kaip tik bendrai nutarus mūsų karalystei.

13. Ir Lòndono miestas privalo turėti visas senąsias laisves ir laisvuosius savo papročius tiek sausumoje, tiek ir vandenyse. Be to, mes pageidaujame ir maloniai leidžiame, kad visi kiti miestai ir pilys, ir miesteliai, ir uostai turėtų visas laisves ir savo laisvuosius papročius.

39. Nė vienas laisvasis žmogus nebus suimtas ir pasodintas į kalėjimą arba atimtas iš jo turtas, arba paskelbtas už įstatymo ribų, arba ištremtas kitaip, kaip pagal teisėtą šalies įstatymą.

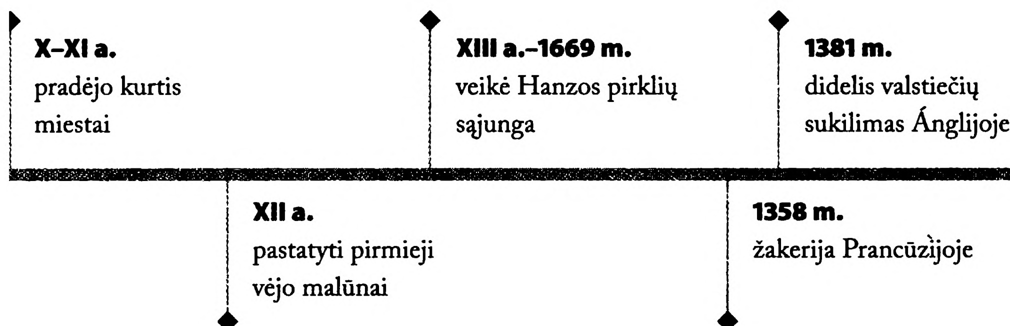
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 287–288.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Naudodamiesi 1 šaltiniu, apibūdinkite Prancūzìjos padėties kaitą per Šimtametį karą. Kokius svarbius mūšius laimėjo anglai pirmuoju karo etapu? Kas buvo anglų sąjungininkas šiame kare? Koks asmuo pakėlė prancūzų kovinę dvasią kritišku karo momentu?
2. Pagalvokite, kodėl Ánglijos karaliams reikėjo tokios rezidencijos kaip Taueris (2 šaltinis). Pasidomėkite, kokias dar funkcijas jis atliko.
3. Kokie įvykiai aprašyti 3 šaltinyje? Kokioje šalyje jie vyko? Kodėl taip manote? Kodėl žmonės mokesčių rinkėjų „bijojo labiau negu paties priešo“? Kas tas priešas? Kam buvo renkami mokesčiai?
4. *Kokioje šalyje parašytas 4 šaltinis? Kodėl taip manote? Kur ir kodėl kviečiami atvykti šaltinyje minimi atstovai? Kaip jie turi būti atrinkti? Kada pirmą kartą šioje šalyje rinkosi tokie atstovai? Kokia buvo tokio susirinkimo reikšmė šiai ir kitoms šalims?
5. Kokio dokumento ištrauka pateikta 5 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kokias gyvenimo sritis jis reguliuoja?
6. Kuris šaltinis – 4 ar 5 – atsirado anksčiau? Atsakymą pagrįskite. Kaip jie susiję? Tai pirminiai ar antriniai istorijos šaltiniai?
7. Kurie pateikti šaltiniai (1–5) susiję su Ánglija? Kurie iš jų pirminiai? Atsakymą pagrįskite.

34. KAIMAI IR MIESTAI

- *X–XIII a. ūkio pažanga lėmė gyventojų prieaugio didėjimą*
- *XIV a. ūkį ištiko krizė (ją paaštrino karai ir epidemijos), todėl valstiečiai sukildavo*
- *Viduramžių miestai turėjo savivaldą, jie buvo amatų ir prekybos centrai*

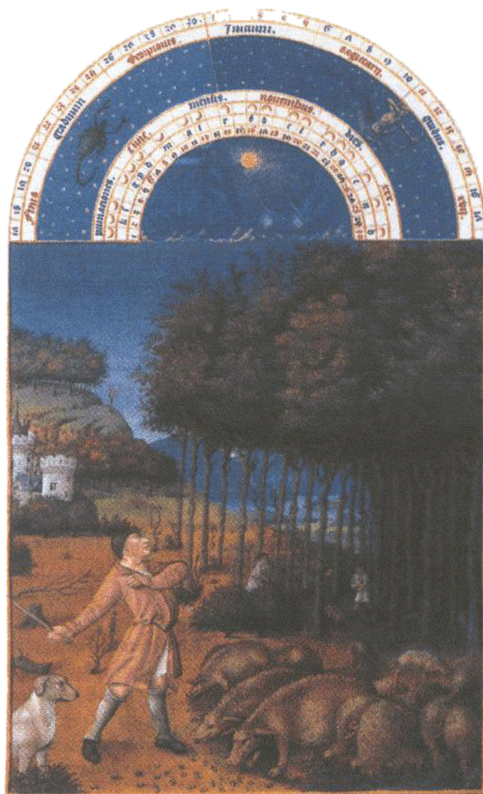
Ankstyvaisiais viduramžiais žemė buvo dirbama neintensyviai, menkai tręšiama, nes gyvulių auginta nedaug (1). Pusė žemės kasmet pūdymuodavo, padargai buvo labai primityvūs, o iš vieno javų grūdo išaugdavo 2–3 grūdai. Nuo X a. vidurio gyventojų skaičius pradėjo sparčiai augti (3), todėl reikėjo daugiau maisto produktų. X–XIII a. atsirado naujovių, kurias pritaikius naujoms žemėms įdirbti buvo galima patenkinti augančio gyventojų skaičiaus poreikius. Suklestėjus metalurgijai, pradėti gaminti geri darbo įrankiai – metalinės plūgų dalys, sunkieji plūgai su noragais ir verstuvais, todėl buvo galima įdirbti sunkiau įdirbamas derlingesnes žemes. Įsivyravo trilaukė sėjomaina. Dėl to pūdymų plotų sumažėjo nuo 50 iki 30 procentų, pradėti auginti vasariniai javai, pavyzdžiui, avižos, ūkiuose imta laikyti daugiau arklių, nors pagrindiniai kinkomi gyvuliai išliko jaučiai (2). Pagausėjus gyventojų ir atsiradus geresnės technikos, imta masiškai kirsti miškus (3). Vėliau išplito nauja pakinktų sistema, kuri leido gyvuliui lengviau kvėpuoti, buvo statomi vandens, o nuo XII a. – ir vėjo malūnai, kurie išlaisvino nemažai darbo jėgos. Didesni dirbamos žemės plotai ir technikos pažanga lėmė gyventojų skaičiaus augimą (X a. Europoje gyveno apie 38 mln. gyventojų, o XIV a. pradžioje – jau apie 75 mln.).

Viduramžiais feodalai Vakarų Europoje buvo beveik visos žemės savininkai. Taigi VI–IX a., pirmiausia Frankų valstybėje, atsirado stambiųjų žemvaldžių ir nuo jų priklausomų valstiečių, arba baudžiauninkų. Feodalo žemė buvo dalijama į dvi dalis.

Vieną jos dalį, feodalo valdą – domeną, įdirbdavo baudžiauninkai eidami **lãžą**, kitą dalį feodalas atiduodavo baudžiauninkams, kad šie galėtų išgyventi, bet už tai jie turėjo mokėti žemės mokestį (pinigais arba duoklę natūra). Feodalai ir kitais būdais varžė baudžiauninkų laisves: reikalavo mokesčio už leidimą tuoktis, vertė malti grūdus, kepti duoną ar spausti vyną tik feodalui priklausančiais įrenginiais, eiti į talkas.

Ėmus sparčiai gausėti gyventojų, padidėjo konkurencija dėl žemės, ūkiai buvo dalijami į vis mažesnius, kilo žemės nuomos kainos. Nualinta žemė davė vis mažesnį derlių, dėl miestų plėtros išaugo maisto produktų kainos. Daugumos žmonių gyvenimo sąlygos pablogėjo. XIV a. viduryje siautė didžiulė maro epidemija (**pandèmija**) mirė trečdalis europiečių (**6**).

XIV a. Europoje kilo net trys valstiečių sukilimai, ypač dėl Šimtamečio karo nuostolių, didėjančių mokesčių. Tai Flándrijos valstiečių sukilimas 1323–1328 m., žakerija Prancūzìjoje 1358 m. (žãkais diduomenė niekinamai vadino kaimiečius), Voto Tailerio (*Tàyler*) ir Džono Bolio (*Ball*) vadovaujamas valstiečių sukilimas 1381 m. Ánglijoje. Valstiečiai iš feodalo valdų išvykdavo į kryžiaus žygius, besikuriančius miestus, todėl šie darė nuolaidas likusiems valstiečiams: mažino prievolių arba atleisdavo nuo baudžiavos. Daugelyje vietų baudžiava tuo metu buvo naikinama: anksčiausiai – XV a. pabaigoje – Ánglijoje ir Prancūzìjoje.

1. Valstiečiai gano kiaules ąžuolyne. Beri kunigaikščio maldaknygė (XV a.)

2. Arimas jaučiais (XIII a.)

3. Žmogus puola mišką (gobelenas, XV a.)

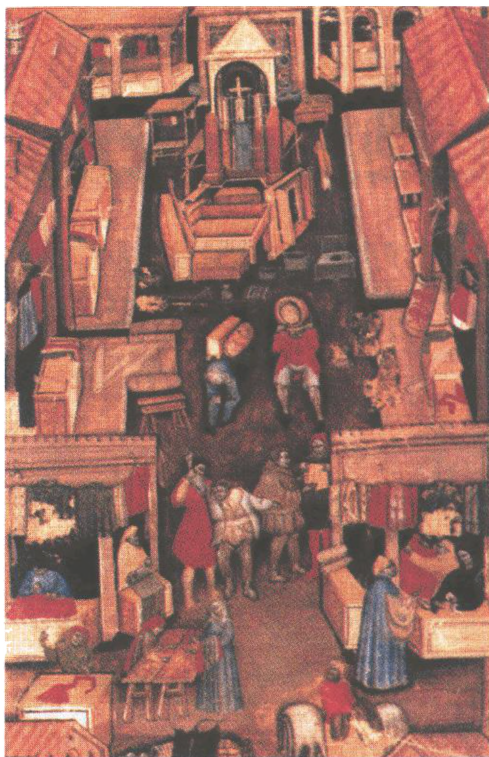
Miestai, kaip prekybos ir amatų centrai, Vakarų Europoje pradėjo kurtis tik X–XI a. (anksčiausiai viduramžių miestai atsirado Itãlijoje – VIII–IX a.). Tai daugiausia lėmė žemės ūkio pakilimas ir prekybos augimas (1).

Feodalai gaudavo vis didesnių pajamų, jiems reikėjo ir daugiau prekių, ypač prabangos, kurias pirkliai atgabendavo iš kitų kraštų. Todėl pirmieji miestai pradėjo kurtis žmonių susibūrimo ar intensyvaus judėjimo vietose: prie pilių, vienuolynų, bažnyčių, upių perkėlų ir brastų, jūrų įlankų, prekybos kelių susikirtimų, senųjų Ròmos impèrijos miestų vietose. Iš pradžių miestų gyventojai – pirkliai, amatininkai ir jų pagalbininkai – buvo priklausomi nuo pasaulietinių ar dvasinių valdytojų. Išsipirkę ar ginklu išsikovoję asmeninę laisvę, miestiečiai ir miestai iš feodalų gaudavo privilegijų, kurios buvo surašomos **chártijose** (5). Tokie miestai turėjo savivaldą: miesto tarybą (**magistrãtą**), kuri posėdžiaudavo rotušėje, renkamą **bùrmistrą** (merą), savo iždą, teismą, kariuomenę.

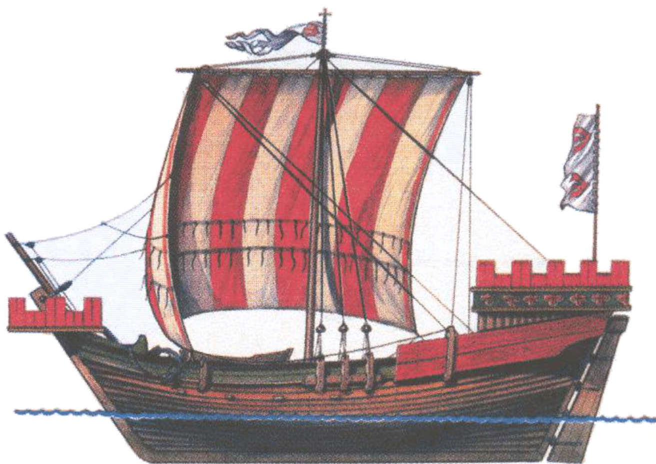
Miesto gyventojai jungėsi į sąjungas: pirkliai – į **gìldijas**, kad bendrai apsisaugotų nuo plėšikų, konkurentų ir feodalų, padėtų savo nariams ir jų šeimoms, o amatininkai – į **cechùs**, kurie apgintų jų ekonominius interesus. Cechai nariams nustatydavo tam tikrus prekių kokybės ir kainų reikalavimus, todėl konkurencija (4) tarp cecho narių mažėjo. Miestuose daugiausia prekių būdavo pagaminama amatininkų dirbtuvėse, kuriose dirbo meistras, pameistrys ir amato ilgai mokęsi mokiniai. Amatininko šeima dažniausiai gyveno tame pačiame name (antrame ir trečiame aukštuose) (4).

Viduramžiais miesto gyventojų padėtis buvo nevienoda: amatininkai, pirkliai, teisininkai, palyginti su vargšais, dirbusiais pagal vienetinį apmokėjimą, arba padieniais darbininkais, turėjo gana daug privilegijų. Miestuose buvo ir visiškų vargšų, elgetų, raupsuotųjų, žydų. Tačiau visi miesto gyventojai buvo laisvi, nuo pavojų juos saugojo miesto siena su naktį uždaromais vartais. Baudžiauninkas ar kitas nelaisvas žmogus, daugiau nei metus gyvenęs mieste, irgi tapdavo laisvas.

Brandžiaisiais viduramžiais kai kurie miestai labai praturtėjo. Šiáurės Itãlija ir Šiáurės Vokietijà garsėjo dideliais prekybos uostais (2). Kai kurie Šiáurės Itãlijos miestai (Floreñcija, Venècija, Milãnas, Gènuja), kuriuose Šventõsios Rómos impèrijos imperatoriaus valdžia dažnai buvo netvirta, sustiprėjo, tapo miestais-valstybėmis. Šiaurės Europoje nė vienas miestas nebuvo pajėgus atsilaikyti prieš stiprius priešus, todėl jungėsi į sąjungas. Didžiausia iš jų buvo Šiáurės Vokietìjos miestų prekybinė sąjunga – Hanza, į kurią jau nuo XIII a. jungėsi Šiaurės Europos (Hamburgo, Liubeko, Dancigo (dabar – Gdanskas), Rygõs ir kitų miestų) pirkliai (5). Jie sudarinėjo sąjungas su kunigaikščiais, kurie užtikrindavo prekybos laisvę. Savo prekybos kontorų ši sąjunga turėjo ir Lietuvojè (Kaunè).

4. Gelumbininkų ir siuvėjų gatvė (Bolònija, Viduramžių miesto muziejus)

5. Hanzos kògas (rekonstrukcija)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios X–XIII a. naujovės žemės ūkio gamybą padarė našesnę? Kodėl?
2. Kaip suprantate teiginį, kad vandens ir vėjo malūnai išlaisvino nemažai darbo jėgos?
3. Kodėl ne visą žemę feodalai perdavė priklausomiems valstiečiams?
4. Kodėl XIV a. kilo dideli valstiečių sukilimai?
5. Kur ir kodėl viduramžiais kūrėsi miestai?
6. *Kodėl net nusikaltėliai galėjo pasislėpti mieste? Kuo miestams tai buvo naudinga?

ŠALTINIAI:

1. Europos prekybos keliai ir centrai XIII a.

2. **Hanzos uostas (XV a. pabaigos miniatiūra)**

Į uostą ką tik atplaukė trys karakai[1]. Prekės perkraunamos į valtis, o jas iškelti padeda kranas atidžiai stebint laivų prižiūrėtojui. Kairėje kapitonas duoda įsakymus. Dešinėje prabangiai apsirengę pirkliai su „šapkomis“[2] ant galvų tariasi dėl būsimų pirkinių. Toks vaizdas būdingas visiems Europos uostams XIV ir XV a.

3. Miestuose viduramžių epochos viduryje vidutiniškai gyveno apie 10 proc. visuomenės narių. Europoje, ypač Flandrijos ir Lombardijos regionuose, net ir suklestėjus miestams, žemdirbystė tebeliko labai svarbi, nes valstiečiai sudarė didžiausią visuomenės dalį. Nors daugelis miestų išaugo tik dėl pagyvėjusios prekybos, negalima neigti ir žemės ūkio įtakos. Kolonizacijos banga ir spartus gyventojų gausėjimas miestams buvo lygiai taip pat svarbūs kaip ir prekybos bei amatų augimas. Iš tiesų neįmanoma atskirti dviejų pasaulių, kurie plėtojasi paraleliai: miestas išauga iš kaimo ir savo ruožtu veikia kaimo gyvenimą. Nors užsienio prekyba klestėjo ir turėjo nemažą reikšmę miestams, ekonominiu požiūriu pabrėžtina, kad demografinis ir ekonominis augimas vyko tiek kaime, tiek ir mieste, o techninės permainos tuo pačiu metu pakeitė ir kaimo, ir miesto ūkį.

Pagal: W. Rösener, *Valstiečiai Europos istorijoje*, Vilnius, 2000, p. 69.

---

[1] Karākas – XV–XVI a. burlaivis, naudotas karo ir prekybos reikalams.

[2] Šapka – kepurė.

4. **Iš XIV a. išleistų taisyklių:**

4. Joks šukuotojas negali šukuoti, jei jo šukos nuo šiolei neturi 21 danties, antraip jam gresia 20 su pabauda ir šukų konfiskacija.

5. Jokia šukuotoja negali šukuoti už Briuselio ribų, antraip jai gresia 2 su pabauda ir šukų konfiskacija; visa tai pameistrio, kuris ją apskundė, naudai.

8. Audėjas, turintis darbo ir einantis išgerti dienos metu, turės sumokėti 4 svarus.

Kiekvienas mokinys vėlėjas, norįs išmokti šio amato, turi sumokėti cechui vieną senąjį ekiu[3].

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 165.

5. **Iš XII a. pabaigos miesto įstatymo:**

1. Pagal kitų miestų pavyzdį įkurtas Strasbūras su tokia lengvata, kad kiekvienas žmogus, tiek svetimas, tiek čionykštis, visuomet ir dėl visų jaustųsi jame ramus.

2. Kas padarė nusikaltimą už miesto ribų ir, bijodamas bausmės, atbėgo į miestą, tegyvena saugiai. Niekas savavališkai tenesikėsina į jį, o jis paklusniai ir savo noru tegul stos prieš teismą.

3. Tegul niekas neatsigabena į miestą grobio ar prisiplėšto turto ir tegul nedrįsta jo laikyti čia, jeigu jis nežada atsakyti prieš bet kurį ieškovą.

5. Visi šio miesto pareigūnai yra valdomi vyskupo, tad juos skiria arba jis pats, arba tie, kuriems jis paves.

82. Niekas neturi versti mėšlo arba atliekų priešais savo namą, jeigu tik jis nenumato tuoj pat jo išvežti.

86. Niekas neturi laikyti mieste kiaulių, jeigu jų nepaveda ganyti piemeniui.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, t. 1, Kaunas, 1976, p. 171–172.

6. Montaju – nedidelė parapija. Tuo metu buvo apie 200–250 vietos gyventojų. XIV amžiaus pabaigoje, po juodojo maro ir tiesioginių ar netiesioginių karo su anglais padarinių, Fua grafystės sąraše ir dvaro knygose toje pačioje bendruomenėje rasta tik šimtas sielų, išsibarsčiusių 23 sodybose.

Tuo laikotarpiu žemė prie Montaju panešėjo į šaškių lentą, kurios langeliai *grosso modo* buvo didoki stačiakampiai lopinėliai. Jie dengė antrines plokščiakalnio klintis ir šiaip ne taip ropštėsi į artimiausią kalną. Kiekvienas jų užėmė tik dalį hektaro (20–30 arų). Vietiniai ūkininkai turėjo po keletą tokių žemės gabalų, išmėtytų po visą apylinkę. Juos įdirbdavo jaučių, mulų arba asilų traukiamais arklais. Tuos sklypelius vieną nuo kito skyrė žemės ežios, ypač aiškiai matomos šaltuoju metų laiku pasnigus. Laukelių pakraščiuose matėsi beveik nuolatos auginamos kultūros ir pūdymai (*versaines*), taip pat laikinai dirbami ploteliai (*bouzigues*), retkarčiais suariami arba išdeginami pūdymams skirtoje žemėje.

Pagal: E. Le Roy Ladurie, *Oksitanijos kaimas Montaju: 1294–1324 metai*, Vilnius, 2005, p. 20–21.

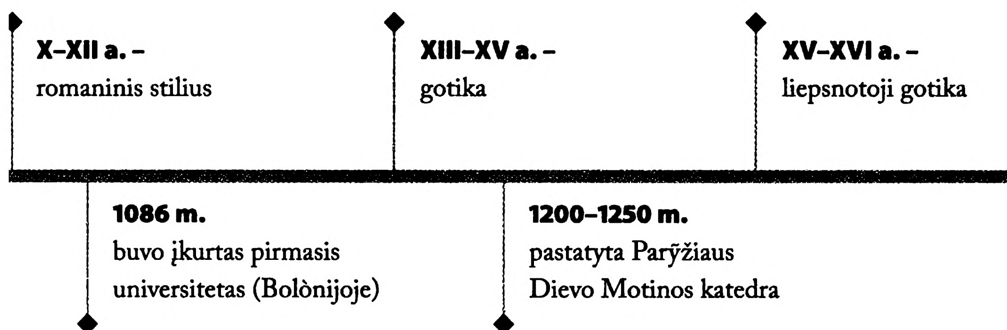
[3] Ekiù – senovinė Prancūzijos auksinė, XVII–XVIII a. ir sidabrinė moneta.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Naudodamiesi 1 šaltiniu, nurodykite, kur Europoje buvo daugiausia prekybos centrų ir kelių. Pagalvokite, kuriais – sausumos ar jūrų – keliais buvo patogiau ir pigiau keliauti į tokias šalis.
2. Naudodamiesi 2 šaltiniu, nurodykite, ar laivų savininkai plaukiodavo laivais. Kodėl taip manote?
3. Kokias dvi pagrindines miestų didėjimo XII–XIII a. priežastis nurodo 3 šaltinio autorius? Kokios technikos permainos vyko to meto kaime?
4. Kokio dokumento ištrauka pateikta 4 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kodėl dokumente nurodomas net šukų dantų skaičius? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
5. Kokios neigiamos miesto gyvenimo pusės aprašomos 5 šaltinyje? Ar tai pirminis šaltinis?
6. Remdamiesi 5 šaltiniu, nurodykite, kokios turėjo būti Strasbūro miesto kūrimo aplinkybės. Ar šis miestas jau turėjo savivaldos teises? Kodėl taip manote? Koks tai istorijos šaltinis?
7. Kokias viduramžių kaimo gyvenimo ypatybes atskleidžia 6 šaltinis? Kiek maždaug žmonių tuo metu gyvendavo sodybose? Kodėl valstiečių žemės sklypai tekste lyginami su šaškių lenta? Ar taip gali būti mūsų laikais? Kodėl taip manote?

35. VIDURAMŽIŲ KULTŪRA

- *Viduramžiais atsirado naujo tipo mokyklų, ypač svarbūs buvo universitetai*
- *Susiformavo nauji literatūros žanrai: herojinis epas, kurtuaziniai ir riterių bei miestiečių romanai*
- *Architektūroje ir dailėje vyravo romaninis ir gotikinis stiliai*

Vėlyvojoje Ròmos impèrijoje įsitvirtinusi Krikščionių bažnyčia darė vis didesnę įtaką kultūros raidai. Ankstyvaisiais viduramžiais prasidėjo aiškus kultūros nuosmukis, didelė dalis antikos palikimo buvo pamiršta. Žmonių sąmonėje vyravo religiniai vaizdiniai, visi reiškiniai aiškinti kaip Dievo valia. Bet XII a. sparčiai augantys miestai ir pagyvėjusi prekyba sudarė palankias sąlygas plisti naujoms žinioms, arabų ir bizantiečių surinkti ir išsaugoti antikiniai graikų veikalai pasiekė Vakarus per Itãliją ir Ispãniją, dvi pagrindines kultūrinių ryšių su Rytais sritis. Miestuose vyskupai steigė ir prižiūrėjo naujas mokyklas. Jose dirbo gerų mokytojų, kai kuriose iš jų buvo ištobulinti vienos krypties mokslai, pavyzdžiui, Parỹžiaus mokykla garsėjo filosofijos, Bolònijos – teisės, Salèrno – medicinos mokymu, tai pritraukė daug studentų. Mokytojai ir mokiniai, kaip ir amatininkai, susijungė ginti savo interesų ir sukūrė nepriklausomą organizaciją – universitetą. Pirmasis universitetas 1086 m. buvo įsteigtas Bolònijoje ir turėjo tik teisės fakultetą. Svarbus viduramžių universitetas, kuriame pradėta dėstyti filosofija ir teologija, apie 1180 m. buvo įsteigtas Parỹžiuje. 1257 m. neturtingiems studentams buvo įkurta vėliau išgarsėjusi Sorbònos teologinė kolegija (jos vardu XVII a. pavadintas visas Parỹžiaus universitetas) (6). Kiekvieną universitetą sudarė keturi fakultetai: Laisvųjų menų, Teologijos, Teisės, Medicinos. Universitetuose buvo mokoma daugiausia žodžiu, lotynų kalba. Pagrindinė mokymo forma – paskaita, buvo skaitomi ir

komentuojami tekstai. Iš XII–XIII a. į lotynų kalbą išverstų Aristotelio raštų Europos universitetuose buvo studijuojama ne tik logika, bet ir fizika, moralė, **metafizika**. Garsus filosofas ir teologas **Tomas Akvinietis** (1225–1274 m.) Aristotelio filosofiją pritaikė krikščionybei. Buvo studijuojami arabų mokslininkų raštai ir atradimai, o anglų mokslininkas Rodžeris Beikonas (*Bacon*, 1220–1292 m.) įrodė eksperimento svarbą mokslui (**4**). Diskutuodami idėjomis keisdavosi mokytojai, paskui – gabiausi studentai. Gamtos mokslai ir medicina Europoje daugiausia rėmėsi Rytų šalių sukaupta patirtimi ir padarė nedidelę pažangą. Net po Venėcijos pirklio Marko Polo (*Polo*) kelionės (1271–1295 m.) (1) į Kìniją ir atgal nelabai pasikeitė europiečių pasaulėvaizdis: manyta, kad nejudanti Žemė yra pasaulio centras, kad yra trys žemynai – Europa, Azija ir Afrika.

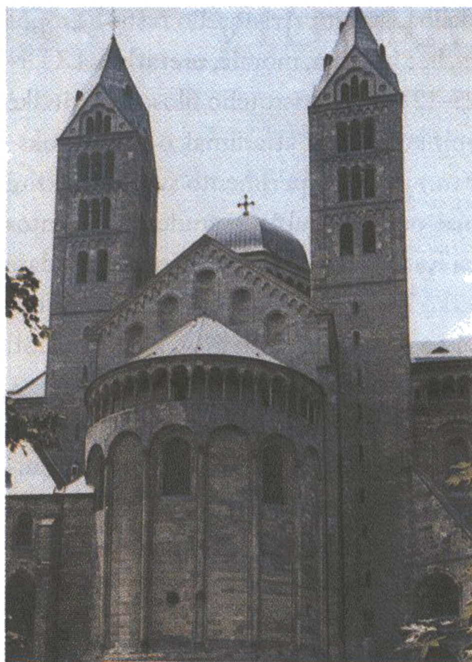
Viduramžių pradžia - ypač tamsus literatūros laikotarpis. Knygos dažniausiai buvo ne rašomos, o perrašinėjamos vienuolių (**5**). Atsiradus mokyklų, ypač universitetų, gausėjo ir išsilavinusių žmonių, kurie ėmė kurti literatūrą. Viduramžiais susiformavo trys nauji literatūros žanrai: herojinis epas, kurtuaziniai ir riterių bei miestiečių romanai.

Heròjinis èpas – tai dainuojamosios epinės poemos, sudarytos iš ilgų vienu atsikvėpimu išdainuojamų posmų. Garsiausiame herojiniame epe – „Rolando giesmė“ (**3**) – pasakojama apie frankų kariuomenės, kuriai vadovavo Karolio Didžiojo sūnėnas Rolandas, susidūrimą su musulmonais ir Rolando žūtį dėl patėvio išdavystės. Šiame kūrinyje vaizduojama ištikimybė imperatoriui, žūtbūtinė kova su kitatikiais, meilė tėvynei.

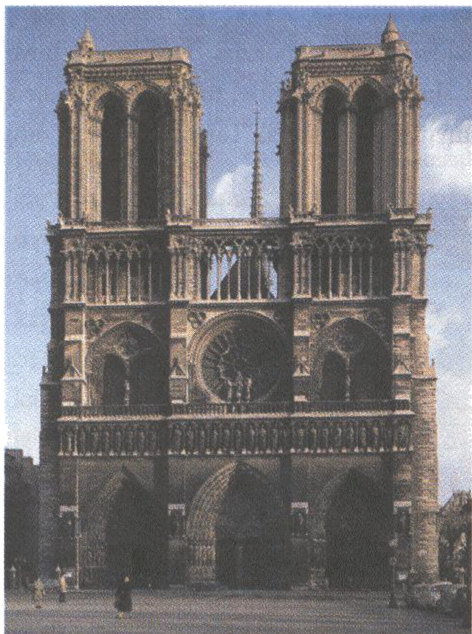
Trubadū̃rų (klajojančių dvarų poetų) poezija atsirado XI a., pirmiausia Pietų̃ Prancūzì̀joje. Jai daugiausia įtakos turėjo Andalūzijos arabų poezija. Trubadūrai buvo kilę iš įvairių socialinių sluoksnių, o jų poezija šlovino kurtuazinę, tobulą meilę, kurią įsimylėjėlis išsako kilmingesnei nepasiekiamai mylimajai – damai. Tai yra vienas tų retų

1. Broliai Polai atvyksta į Ormūzą (stebuklų knygos miniatiūra, XV a.)

2. Romaninė Špejerio katedra, pradėta statyti apie 1030 m.

3. Gotikinė Paryžiaus Dievo Motinos katedra, pastatyta XII–XIII a.

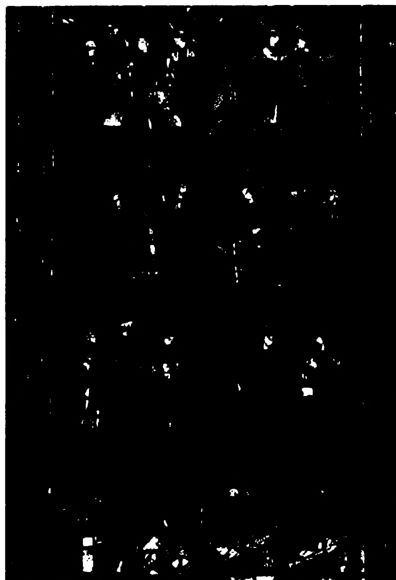
literatūros laikotarpių, kai moteris užėmė tokią reikšmingą vietą (vėliau damos kultą pakeitė Mergelės Marijos garbinimas). Trubadūrų poezija aukštino rafinuotas manieras, eleganciją ir kilnius jausmus.

Pirmasis ne dainuojamosios, o garsiai skaitomos literatūros žanras buvo romanas. Vadinamuosiuose Artūro romanuose (pavadinimas kilęs nuo VI a. valdžiusio britų karaliaus Artūro vardo) pasakojama apie stebuklingus riterių nuotykius (herojus susiduria su vilkolakiais, stebuklingais šernais, žaliais žirgais, fėjomis ir kt.), juose vaizduojamas realus ir fantastinis keltų pasauliai. Daug romanų parašyta remiantis legenda apie šventąjį Grālį (brangaus akmens taurę, kurią Kristus naudojo per Paskutinę vakarienę). Žymiausias iš jų – XIII a. Volframo fon Ešenbacho (*Eschenbach*, apie 1170–1220 m.) romanas „Parcifalis". Viduramžių miestų literatūrai būdinga ryški socialinė satyra: gyvūnų elgsena ir nuotykiai atskleidžia visuomeninius santykius. Garsiausias tokio tipo kūrinys yra apie 1100 m. sukurtas „Lapino romanas", kuriame aprašyti miestiečių ir feodalų santykiai.

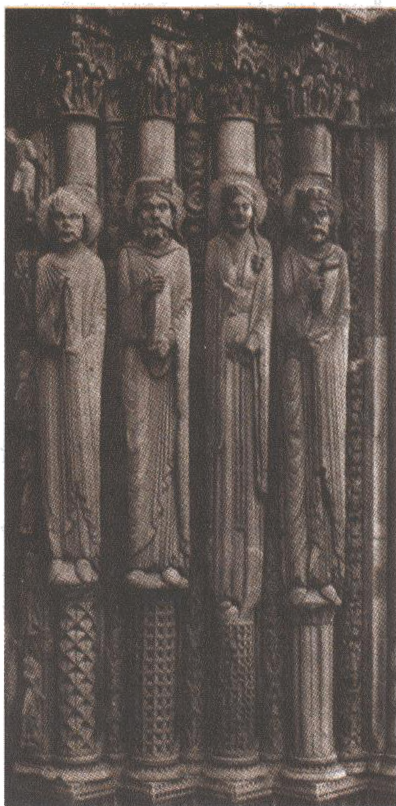
Viduramžiais gyveno italų poetas ir mąstytojas **Dantė Aligjeris** (*Dante Alighieri*, 1265–1321 m.), parašęs garsiąją „Dieviškąją komediją", kurioje daug užburiančių vaizdų, vykusiai susietas krikščionybės ir antikos palikimas. Filosofiniame traktate „Apie monarchiją" Dantė Aligjeris įrodinėjo, kad valstybė turi būti nepriklausoma nuo Bažnyčios, o imperatorius – nuo popiežiaus. Viduramžių literatūra nėra labai gausi, bet reikšminga pasaulio literatūros

raidai. Jos legendos ir siužetai gyvi net XXI a. kultūroje.

Viduramžių architektūra ir menas dėl religinių, ekonominių ir socialinių priežasčių suklestėjo XI–XIII a. Šiuo laikotarpiu pastatyta tūkstančiai bažnyčių ir vienuolynų, kurie rodo tvirtą žmonių tikėjimą. X–XII a. vyravo **romãninis** stilius (1, 2), XIII–XV a. – **gotikìnis** (2, 3). Romaninės bažnyčios yra masyvios. Tai daugiausia lėmė techninės priežastys: medinius stogus pakeitė sunkūs akmeniniai arkiniai skliautai, juos laikė storos atraminės sienos su angomis. Bažnyčių vidui gyvumo suteikdavo kolonų ir tarpatramių kaita, aũkštai. Puošyba, dažniausiai bibliniais motyvais (skulptūros, **bareljèfai**), turėjo auklėti beraščius tikinčiuosius. Gotikos meno raida susijusi su miestų augimu, nors pirmiausia tai – triumfuojančios Bažnyčios menas. Vyskupai vadovavo bažnyčių, ypač katedrų, statybai. Katedros buvo centrinė tuo metu sparčiai augančių miestų vieta. Gotikos menas iš Prancūzìjos pasklido Vokietìjoje ir visoje Europoje, bet nesuskilo į tiek daug regioninių variantų kaip romaninis. Gotikos architektūra pasiekė ir Líetuvą. Vėlyviausiuoju periodu (XV–XVI a.) atsirado liepsnotoji gotika, taip pavadinta dėl angas puošiančių liepsnos formos elementų. Gotikiniuose pastatuose – bažnyčiose, rotušėse ir rūmuose – naudotos smailėjančios langų ir durų arkos, **nerviũriniai** skliautai, besiremiantys į **piliõrius, kontrafòrsus** ir **arkbutãnus** buvo kaip atramos, dideli vitražai (4) suteikė kilimo aukštyn ir neįtikėtinai šviesaus vidaus įspūdį. Kaip puošybos elementai naudoti bareljefai, iš antikos perimti reljefai, gana tikroviškos skulptūros su meniškomis **drapiruõtėmis** (5), gobelenai. Plito ir mažesni meno kūriniai: dramblio kaulo dirbiniai, miniatiūros.

4. Šartro katedros vitražai

5. Šartro katedros skulpturos

6. Žymesnieji seniausieji Europos universitetai

Universitetas	Įkūrimo metai	Dabartinė šalis
Bolònijos	1086 m.	Itãlija
Parýžiaus (nuo XVII a. Sorbònos)	Apie 1150 m.	Prancūzijà
Oksfordo	1167 m.	Didžiòji Britãnija
Salerno	1173 m.	Itãlija
Kembridžo	1209 m.	Didžiòji Britãnija
Salamankos	1218 m.	Ispãnija
Paduvos	1222 m.	Itãlija
Neapolio	1224 m.	Itãlija
Tulūzos	1229 m.	Prancūzijà
Sienos	1240 m.	Itãlija
Sevìlijos	1254 m.	Ispãnija
Monpeljė	1289 m.	Prancūzijà
Koimbros	1290 m.	Portugãlija
Prãhos	1348 m.	Čèkija
Krokuvos	1364 m.	Lénkija
Víenos	1365 m.	Áustrija
Pèčo	1367 m.	Vèngrija
Heidelbergo	1386 m.	Vokietijà

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

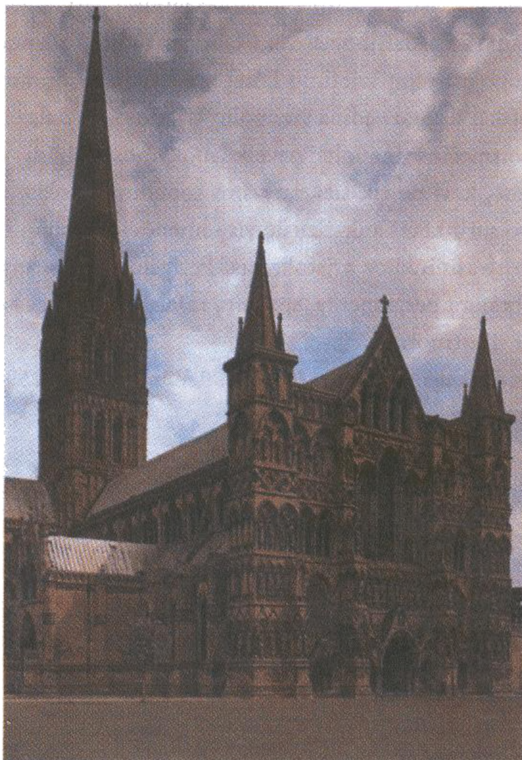
1. Kokiose kultūros srityse ir kokių didžiausių laimėjimų buvo pasiekta viduramžiais? Kodėl būtent jose?
2. Ar kurie nors viduramžių literatūros žanrai yra populiarūs ir šiandien? Kodėl?
3. Į kokius du didelius laikotarpius galima skirti viduramžių meną? Kokie šių laikotarpių panašumai ir skirtumai?
4. *Kodėl viduramžių meno, ypač bažnytinio, kūriniai pirmiausia turėjo auklėjamąją reikšmę? Kaip suprantate kultūros istoriko L. Karsavino žodžius, kad „Bažnyčia žmonėms buvo Biblija“?
5. Kodėl viduramžiais pastatyta daug religinės paskirties pastatų? Kaip tai susiję su feodalizmo raida Europoje?

ŠALTINIAI:

1. Benediktinų vienuolynas prie Luaros

2. Solsberio katedra Ánglijoje

3. **Iš „Rolando giesmės":**

Netikėlių pulkai jau mūšiui ruošias: saracėnietiškus ginklus mėgina,
Užsideda saragosietiškus šalmus. Kardai nukaldinti iš Víenos plieno,
O ietys – iš Valensijos metalo. Jau plazda vėliavos – raudonos, žydros, baltos.
Kelionės arklius ir vangius mulus eikliais arabiškais žirgais pakeičia.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 66.

4. **Iš Rodžerio Beikono veikalo:**

Keturi aukščiausio papeikimo verti dalykai trukdo pažinti tiesą. Jie kenkia kiekvienam mąstytojui ir vargu ar leidžia bet kam pasiekti tikrąją išmintį. Štai tos kliūtys: nuolankumas nerimtiems ir pasitikėjimo nevertiems autoritetams, ilgalaikis prisirišimas prie pagarsėjusių nuomonių, minios sprendimų nepagrįstumas ir pagaliau slėpimas savo nemokšiškumo, vietoj kurio žmonės viešai rodo tariamą išmintį. Iš šių ydų kyla visos žmonių giminės blogybės: žmonės lieka nesusipažinę su naudingiausiais, įžymiausiais ir puikiausiais išminties paminklais ir visų mokslų bei menų paslaptimis.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 63.

5. Chaotiškų ankstyvųjų Viduramžių epochoje mokymo pareigą prisiėmė vienuoliai. Iš tikrųjų vienuolynai puikiai tiko kultūrai saugoti nepastoviais laikais. Pavaldūs tik savo abatui, jie buvo nepriklausomi nuo politinės santvarkos. Įsikūrę kaime ir naudodamiesi laisvos žemės ištekliais, jie buvo ekonomiškai savarankiški. Atsiribojusi nuo laiko spaudimo vienuolių bendruomenė buvo lyg kokonas, apsaugojęs trapų švietimo kūną ankstyvųjų Viduramžių žiemą. Laikotarpį nuo VI iki XI a. istorikai dažnai vadina vienuolių švietimo amžiais.

Per ilgus ankstyvųjų Viduramžių šimtmečius vienuoliai paveikė mokymosi pobūdį. Vienuolynai priglaudė elitinę bendruomenę, kuri ne tik siekė dvasios tobulumo atokiai nuo šiurkštaus netobulo pasaulio, bet ir buvo surinkta iš aukščiausių visuomenės sluoksnių. Tiek dvasiškai, tiek socialiai vienuolis buvo dvasininkijos aristokratas. Perrašinėdamas knygas savo bibliotekai, vienuolis naudodavo brangų pergamentą, spalvotą rašalą ir auksines sąsagas joms rūpestingai perrašyti, taisyti ir iliustruoti.

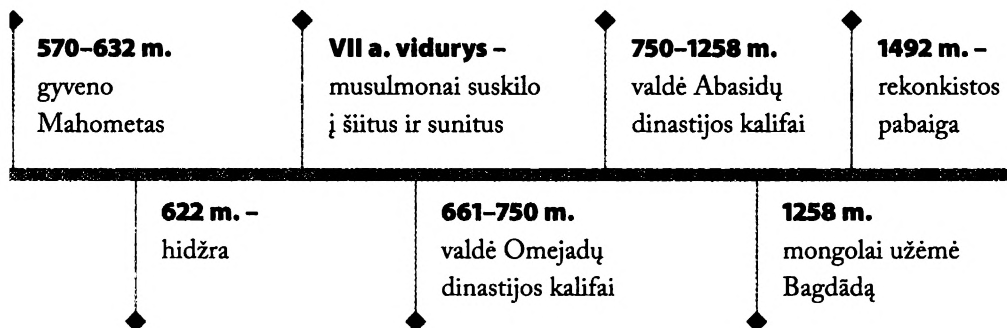
Pagal: J. W. Baldwin, *Viduramžių kultūra, 1000–1300*, Vilnius, 1996, p. 59–61.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Palyginkite 1 ir 2 šaltinius. Kokio stiliaus pastatas pavaizduotas 1 šaltinyje ir kokio – 2? Nurodykite pagrindinius bruožus.
2. Kada galėjo vykti 3 šaltinyje aprašyti įvykiai? Kodėl taip manote? Kas jame vadinama netikėliais (saracėnais)? Kuo jie ginkluoti? Kodėl tekste minima tiek daug ispaniškų vietovių? Kodėl priešai kelionės arklius ir mulus pakeitė žirgais?
3. *Kaip manote, kodėl Rodžeris Beikonas (4 šaltinis) nurodo tokius 4 dalykus, trukdančius pažinti tiesą? Kas, jo nuomone, svarbiausia nustatant tiesą?
4. Kokius vienuolynų nuopelnus viduramžių kultūrai atskleidžia 5 šaltinis? Kuriuo viduramžių laikotarpiu ir kodėl tada nuopelnai buvo didžiausi? Kodėl šaltinyje vienuolių bendruomenė lyginama su kokonu? Kokius dar žinote vienuolynų nuopelnus viduramžiais?

36. ARABAI IR ISLAMAS

- *Islamo religijos mokymui didelę įtaką padarė judaizmas ir krikščionybė*
- *Islamo paplitimą lėmė arabų užkariavimai*
- *Arabai perėmė ir išplatino užkariautų kraštų kultūrą*

Viena legenda pasakoja, kad 628 m., kai Bizántijos imperatorius Heraklėjas vyko namo po kovų su Pèrsija, į jo palapinę užėjo arabų klajoklis. Jis atnešė pranašo Mahometo laišką, kuriame buvo parašyta, kad šis įtikėjęs tikrąjį Dievą ir, jeigu Bizántijos imperatorius priimsiąs šį tikėjimą, tai nugalėsiąs visus savo priešus ir jo valstybė amžinai gyvuosianti, o jeigu ne – tai jo valdas Dievas atiduosiąs į tikratikių rankas. Heraklėjas į šį laišką nieko neatsakė, nes žygūną palaikė bepročiu. Bet dar Heraklėjui gyvam esant arabai užgrobė Bizántijai priklausiusias Sìrijos ir Egìpto sritis ir mažiau nei per šimtmetį užvaldė teritorijas nuo Indijos iki Atlanto vandenyno, nuo Kaukazo iki Sacharos ir Arabijos jūros.

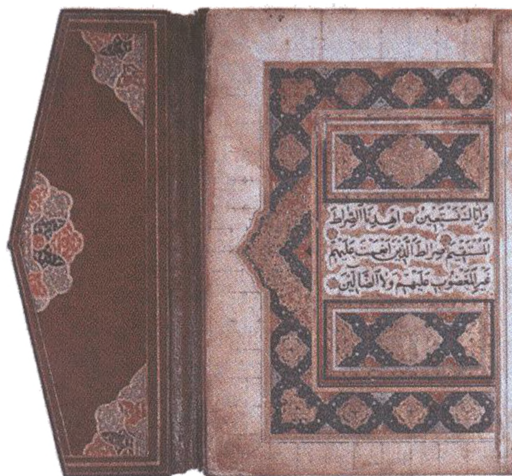
Tūkstančius metų Arabijos pusiasalyje gyveno arabų klajoklių (beduìnų) gentys. Iš šio pusiasalio pietų į šiaurę ėjo karavanų keliai, kuriais buvo gabenami smilkalai, prabangos prekės. Ilgainiui prie tų kelių išaugo miestai – prekybos centrai – Mekà, Jatrìbas, Tìfas. Miestų gyventojai vertėsi karavanine prekyba, amatais, sėslia gyvulininkyste, kartais plėšikaudavo. Arabai buvo politeistai, bet, kadangi šalia jų gyveno monoteistai judėjai ir krikščionys, ir tarp arabų atsirado monoteizmo šalininkų. Nuo seno Mèkoje buvo pagrindinė arabų šventykla ir maldininkų lankoma vieta – Kaaba, kurios sienoje buvo įmūrytas juodas akmuo (galbūt meteoritas ar vulkaninės kilmės akmuo). Šiame mieste apie 570 m. gimė naujos (paskutinės monoteistinės) religijos pranašas **Mahometas** (1). Netrukus aplink esančiose nederlingose žemėse įsitvirtino nauja pa-

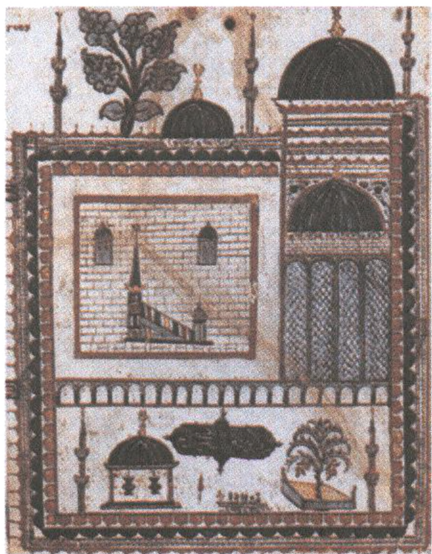
1. Mahometas Kaabos šventykloje (miniatiūra iš XIV a. persų rankraščio)

saulinė religija – islamas, ir susikūrė nauja pasaulinė valstybė, kurioje, pasak vieno arabų istoriko, „pirkliai buvo galva, o beduinai – kūnas“. Mahometas gimė kilmingoje, bet nelabai turtingoje šeimoje, anksti liko našlaitis, dirbo sunkų kupranugarių varovo darbą. Jo gyvenimas pasikeitė vedus turtingą vyresnę našlę. Dar būdamas jaunas Mahometas apmąstydavo tikėjimo dalykus, nuo visų atsiskyręs meldėsi. Teigiama, kad 610 m. Hiros kalne netoli Mèkos jam apsireiškė angelas Gabrielius, kuris liepė skaityti, ir jis, beraštis, sugebėjo suprasti jam duotus nurodymus (nors Mahometas ir mirė neišmokęs rašyti). Jis įtikėjo, kad yra pranašas, o jo misija – skelbti vieno dievo (Alacho) valią. Būta ir daugiau apreiškimų. Jie visi vėliau buvo surašyti į musulmonų šventąją knygą Koraną (2, **2**), kurį sudaro 114 skyrių (sùrų). Musulmonai atsisakė politeizmo ir ėmė garbinti vienintelį dievą Alachą.

Mèkoje Mahometas įgijo pasekėjų tarp neturtingųjų (prekeivių, darbininkų, vergų ir kt.), o aristokratija, pirmiausia pirkliai, jam priešinosi, nes Korane buvo kritikuojami jų pagoniški papročiai ir grėsė pavojus, kad sumažėjus pagonių maldininkų srautams į Kaabą bus

2. Korano skyriai (XVI a. arabų kaligrafija)

3. Mahometo kapas Medinos Al Haramo mečetėje

prarasta pajamų. Baimintasi ir dėl to, kad Mahometas, kaip Dievo pranašas žemėje, gali užimti valdžią Mèkoje. Todėl Mahometui ir 70 jo pasekėjų su šeimomis teko bėgti į gretimą Medìnos miestą. (Tai įvyko 622 m. liepos 16 d. naktį.) Šis priverstinis persikėlimas vadinamas **hidžrà** ir yra islamiškosios eros ir jos metų skaičiavimo pradžia.

Medìnoje Mahometas įsteigė musulmonų („nuolankiųjų Alachui") bendruomenę (3), islamas (arabiškai – „nuolankumas") tapo religija, kurios pagrindiniai reikalavimai yra šie: pripažinti vienintelį dievą Alachą ir jo pranašą Mahometą; melstis (5 kartus per dieną); pasninkauti **Ramadãno** mėnesį, duoti išmaldos, bent kartą gyvenime vykti į piligriminę kelionę į Mèką. Numatyti ir draudimai: nevalgyti kiaulienos, negerti alkoholio, nežaisti azartinių žaidimų ir kt. Taigi musulmonų religija paprasta, nėra tarpininkų tarp Dievo ir žmogaus, atskiro dvasininkų luomo, pasidalijimo į dvasinę ir pasaulietinę valdžią. Pats Mahometas buvo ir religinis, ir politinis arabų vadovas. Islamo teisė – **šariãtas** – apima pasaulietinę ir dvasinę sritis: jeigu poelgis pripažįstamas nuodėmingu, jis lemia ir baudžiamąją atsakomybę.

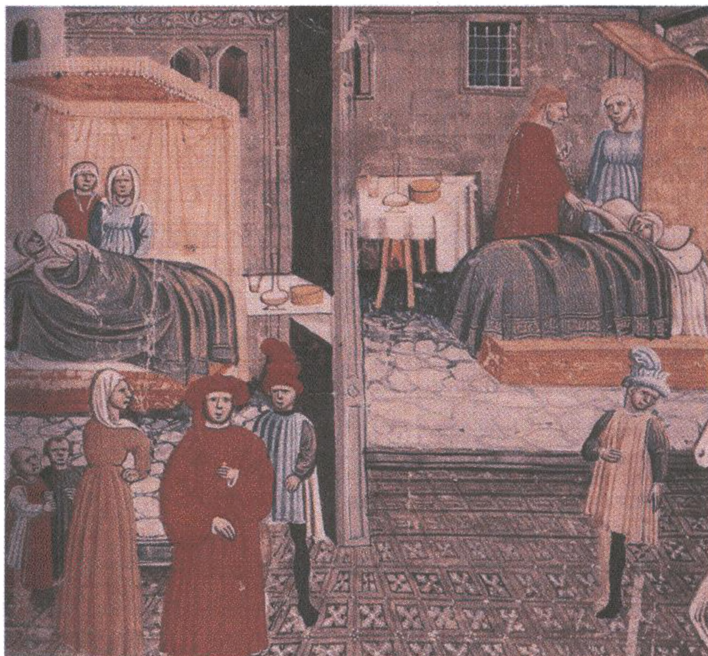
630 m. Mahometas ir jo šalininkai sustiprėjo taip, kad sugebėjo užimti Mèką: Kaaba buvo paskelbta šventa musulmonų vieta, o Mekà tapo naujosios religijos centru. 622–632 m. daugelis Arabijos pusiasalio genčių pripažino naująją religiją ir Mahometą. Mahometas tapo pirmosios arabų valstybės vadovu, tačiau jo sukurta valstybė buvo silpna. Po pranašo mirties, 632 m., iškilo pavojus, kad viso jo gyvenimo darbas nueis veltui. Pirmieji keturi Mahometo įpėdiniai (**kalìfai**) buvo renkami iš artimiausių bendražygių. Jie sustabdė valstybės skilimą. Klajoklių arabų gentys nuolat puldinėjo kaimynus, todėl Mahometas ir pirmieji kalifai suvokė, kad jų valstybėje (**kalifatè**) niekuomet neįsivyraus taika, jeigu genčių vyrai neturės kur išlieti energijos. Todėl jie ėmė organizuoti raitelių žygius į Sìriją ir dabartinio Irãko teritoriją, siekdami prisiplėšti grobio, ypač naminių gyvulių. Tai daryti sekėsi lengvai, nes dvi galingiausios to meto valstybės – Bizántija ir Pèrsija – nusilpo nuolat kariaudamos tarpusavyje ir nepajėgė kontroliuoti minėtų teritorijų.

Prasidėjo beveik 100 metų trukusi bebaimių karių, gerų raitelių ekspansija į tris žemynus (1). 632–732 m. Mahometo pasekėjai išplito nuo Pirėnų iki Himalajų – te-

ritorijoje (**4**), kurios plotas buvo didesnis už Ròmos impèrijos jos didžiausios ekspansijos metais. Po keturių pirmųjų kalifų 661–750 m. arabų valstybę valdė Omejadų dinastija, kuri sostinę iš Mèkos perkėlė į Damãską ir sustiprino pasaulietinę valdžią (perėmė senovės persų valdymo tradicijas). Omejadų valdžios nepripažino dalis musulmonų – **šiìtai**. Jie teisėtais kalifato įpėdiniais laikė tik ketvirtojo kalifo – Alijaus (valdė 656–661 m.) – palikuonis (**3**). Vėliau valdė Abasidai (750–1258 m.). Nuo 762 m. jų sostinė buvo Bagdãdas. IX a. arabų kalifatas suskilo į smulkesnes valstybes.

Vadinamoji arabų kultūra iš tikrųjų apėmė sirų, egiptiečių, persų, Vidurinės Azijos tautų kultūras. Jas visas siejo arabų kalba ir islamo religija. Arabų kultūra veikė net Pietų̃ Prancūzìjos lyriką (klajojantys muzikantai grojo iš arabų perimtomis gitaromis, liutniomis, fleitomis), viduramžių Europos architektūrą. IX–XIV a. arabų filosofų ir gamtos mokslų laimėjimai davė pradžią šiuolaikiniam mokslui: į įkurtas bibliotekas buvo atgabenta graikų, persų, indų rašytojų knygų, jos buvo verčiamos, sukaupta patirtis nagrinėjama, perkuriama, plėtojama. Kelią į pasaulio pažinimą islamas pradėjo vadovaudamasis graikų įsitikinimu, kad už regimojo pasaulio netvarkos slypi darna, paklūstanti bendriesiems dėsniams, kuriuos žmogaus protas gali suprasti. Taigi mokslinės pastangos pirmiausia buvo kreipiamos į filosofiją, siekta atskleisti esminius pasaulį valdančius dėsnius.

Arabų gydytojai perėmė senovės persų patirtį ir žinias. Jie perprato kraujo cirkuliacijos principą, išmoko gydyti raupus, naudodami anestetikus (hašišą) – atlikti

4. Gydytojo vizitas (miniatiūra iš Avicenos „Medicinos kanono")

beskausmes operacijas (gydytojo ir filosofo **Avicenos (apie 980–1037 m.)** vadovėlis „Medicinos kanonas“ (4) iki XVII a. buvo studijuojamas Europos universitetuose). Matematikos arabai mokėsi iš indų, iš jų perėmė dešimtainę skaičiavimo sistemą ir nulį, patys sukūrė algebrą, tobulino astronomiją, geografiją. Arabų kultūra paplito plačiai, o patys arabai perėmė ir pritaikė daugelio tautų pasiekimus, ypač taikomųjų menų, **kaligrāfijos**, keramikos. Per arabų civilizaciją krikščioniškąją Europą pasiekė senovės graikų, indų ir persų mokslo žinios.

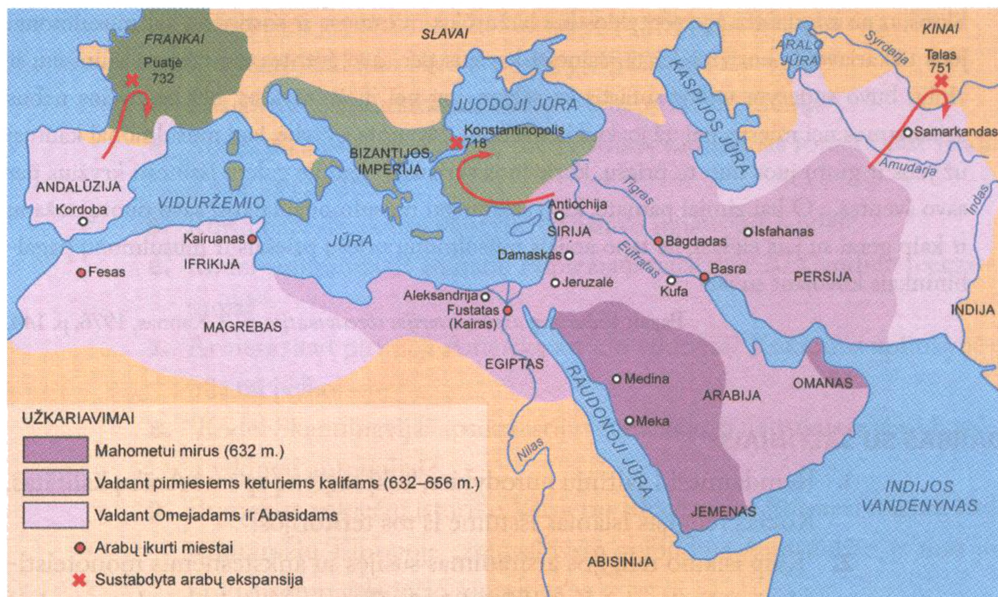
1258 m., Bagdādą užėmus mongolams, prasidėjo bendras musulmoniškojo pasaulio nuosmukis, sustojo meno, kultūros, mokslo pažanga. Dar vieną smūgį islamas patyrė 1492 m., kai per rekonkistą iš arabų buvo visiškai atkariautas Pirėnų pusiasalis.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kuo islamo religija yra paprasta? Kodėl ji laikoma stepių ir dykumų gyventojų religija?
2. *Kodėl išplisti krikščionybei prireikė beveik tūkstantmečio, o islamui užteko ir šimtmečio?
3. Kodėl islamo įtaka viduramžių pabaigoje susilpnėjo tik Ispānijoje?
4. Kokios įtakos Europa turėjo arabų kultūrai ir kaip patys arabai veikė Europos kultūrą?
5. Kodėl viduramžiais arabai mokslo srityje pasiekė daugiau nei europiečiai?

ŠALTINIAI:

1. Arabų kalifatas

2. Iš Korano:

58. Visi tie, kuriems Dievas suteikė malonę, pranašai, kilę iš Adamo (Adomo) sėklos, ir tie, kuriuos Mes gabenome kartu su Nuchu (Nojumi), ir kilusieji iš Ibrahimo ir Israilo sėklos, ir iš tų, kuriuos Mes vedėme tiesiu keliu ir kuriuos išsirinkome. Išgirdę skaitomus Mielaširdingojo apreiškimus, jie parklupę lenkiasi iki žemės melsdamiesi ir vaitodami.

59. Tačiau po to atėjo sugedusi karta, kuri paneigė maldą ir pasidavė aistroms. Ir išties ji pražus.

Pagal: *Religijų istorijos antologija*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 30.

3. Islamas suskilęs į dvi pagrindines atšakas – sunitus ir šiitus. Šis pasidalijimas siekia tuos laikus, kai pirmoji musulmonų karta susidūrė su klausimu: kas musulmonų bendruomenėje turi būti Mahometo pasekėjas. Musulmonams šis klausimas turėjo tiek religinę, tiek politinę prasmę. Sunitai, sudarantys musulmonų daugumą (90 proc.), į minėtą klausimą atsako taip: Mahometas, pagal savo, kaip pranašo, prigimtį ir ypatybes, negalįs turėti pasekėjų, nes Koranas, dieviškojo vadovavimo apreiškimas, esąs užbaigtas ir tobulas. Tad Mahometo pasekėjas tegalįs būti tik jo, kaip pranašo, palikimo sergėtojas. Tai būsiąs kalifas... Musulmonų šiitų supratimu, aukščiausią religinę valdžią turi imamas. Mahometas užbaigė pranašo kelią kartu išsemdamas ir tolesnio dieviškojo apreiškimo galimybę. Tačiau musulmonai šiitai tiki, kad Mahometas pradėjo „iniciacijos ciklą“, kad toliau vadovautų bendruomenei per savo pasekėją imamą. Imamui buvo priskiriamas sugebėjimas įkvėptai ir neklystamai interpretuoti Koraną.

Pagal: *Pasaulio religijos. Populiarus žinynas*, Vilnius, 1994, p. 330–331.

4. Iš Abu Ibrahimo (731–798 m.) „Charadžų[1] knygos":

Kai dėl tavo klausimo, tikratikių vadove, apie zinijus [nukariautuosius], kuriems buvo paliktos, o ne sugriautos jų šventyklos bei bažnyčios miestuose ir sostinėse, kai musulmonai juos užkariavo, ir kuriems leista išsinešti kryžius per savo šventes, tai tarp musulmonų ir zinijų buvo sudaryta taikos sutartis su sąlyga, jog nei jų šventyklos, nei bažnyčios nebus griaunamos nei mieste, nei už jo, kad jiems būtų dovanota gyvybė, kad musulmonai kautųsi už juos ir gintų juos nuo tų priešų, kurie juos skriaus, ir kad jie galėtų išsinešti kryžius per savo šventes... O kai zinijai pamatė, kaip sąžiningai musulmonai laikosi savo duotų pažadų ir kaip gerai su jais elgiasi, jie tapo aršiais musulmonų priešų priešais ir musulmonų pagalbininkais kovojant su jais.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1976, p. 144.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu nurodykite, kokį regioną apėmė Arābų kalifātas. Kokias religijas islamas išstūmė iš tos teritorijos?
2. *Kaip islamo religijos atsiradimas susijęs su ankstesnėmis monoteistinėmis religijomis? Kodėl 2 šaltinyje (Korane) minimi žydų pranašai? Kas jame vadinama „sugedusia karta"? Koks jos likimas?
3. Kodėl islamas labai greitai suskilo į dvi šakas? Kaip tai veikė ir tebeveikia arabų pasaulį? Remkitės 3 šaltiniu.
4. Kaip arabų karai susiję su religija? Kokios buvo sėkmingų jų žygių priežastys? Kokia priežastis aiškinama 4 šaltinyje? Kokios šaltinio autoriaus pažiūros? Koks tai istorijos šaltinis – pirminis ar antrinis?

---

[1] Charādžas – valstybinis žemės mokestis.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kodėl Aronas Gurevičius apie viduramžius pasakė taip: „Viduramžiai – tai istorijos posūnis, istorinė atmintis su jais pasielgė neteisingai"?
2. Kas lėmė, kad nuo XVI a. pasaulyje pirmauja Europa?
3. Kas atsiradę viduramžiais išliko svarbaus iki šių dienų?
4. Kodėl pirmasis viduramžių meno stilius vadinamas romaniniu? Kada ir kur jis egzistavo?
5. Kurių barbarų įkurta valstybė egzistavo ilgiausiai? Kodėl?
6. Kodėl viduramžiais atsirado Popiežiaus valstybė? Ar šiandien ji egzistuoja?
7. Ar tiesa, kad pirmieji Ameriką atrado vikingai? Kokiomis aplinkybėmis tai įvyko?
8. *Kodėl Skandinavijai apsikrikštijus sumažėjo, o netrukus ir visai liovėsi vikingų antpuoliai?
9. Pagrįskite vokiečių istoriko Vernerio Riosenerio (*Rösener*) teiginį, kad viduramžių Europoje „žemvaldystė apibūdina žemvaldžio ir nuo jo priklausomo valstiečio santykius".
10. Kodėl viduramžiais žydai daugelio valdovų rūmuose ir miestų tarybose būdavo pageidaujami, o paprasti žmonės į juos žiūrėjo įtariai?
11. Kodėl būtent Šiáurės Itālijoje anksčiausiai atsirado laisvieji miestai-respublikos? Kokiam politiniam dariniui jie priklausė iki tol?
12. Kodėl V–X a. Vakarų Europoje miestai labai sumenko?
13. Kodėl viduramžiais, ypač ankstyvaisiais, didieji valdovai siekė Ròmos imperatoriaus titulo? Kuriems iš jų pavyko įgyti šį titulą?
14. Kodėl islamas atsirado tarp arabų?
15. Kaip suprantate penkių svarbiausių musulmono pareigų prasmę? Ar jų laikomasi dabar? Kodėl?
16. Kuo panaši ir kuo skiriasi krikščionybės ir islamo religijų įtaka visuomenei ir kultūrai viduramžiais?
17. *Žodis „scholastinis" reiškia dogmatišką, atitrūkusį nuo gyvenimo. Šiuo žodžiu kartais apibūdinama viduramžių filosofija. Ar taip buvo iš tikrųjų? Įrodykite.
18. Kodėl viduramžiais beveik kiekvienas žmogus priklausė kokiai nors sąjungai, korporacijai? Kodėl taip buvo ir kokioms sąjungoms priklausė daugiausia žmonių?
19. Kuri viduramžių asmenybė, jūsų manymu, yra svarbiausia? Kodėl?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Armstrong K., *Islamas: trumpa istorija*, Vilnius, 2003.

Baldwin J., *Viduramžių kultūra, 1000–1300*, Vilnius, 1996.

Baltrušaitis J., *Fantastiškieji viduramžiai: Antika ir egzotizmai gotikos mene*, Vilnius, 2001.

Clare J. D., *Viduramžių miestai*, Vilnius, 1995.

Corbishley M., *Viduriniai amžiai*, Vilnius, 1998.

Čekalova A., Poliakovskaja M., *Bizantija*, Vilnius, 2003.

Derry T. K., *Skandinavijos istorija*, Vilnius, 1995.

Duby G., *Katedrų laikai: menas ir visuomenė, 980–1420*, Vilnius, 2004.

Gurevič A., *Individas viduramžių Europoje*, Vilnius, 1999.

Gurevičius A., *Viduramžių kultūros kategorijos*, Vilnius, 1989.

Huizinga J., *Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, Vilnius, 1996.

Le Goff J., *Viduramžių vaizduotė*, Vilnius, 2003.

Le Roy Ladurie E., *Oksitanijos kaimas Montaju: 1294–1324 metai*, Vilnius, 2005.

de Libera A., *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, 2001.

Nougier L. R., *Vikingų laikai*, Vilnius, 1996.

Olivje Ž., *Vikingų žygiai*, Vilnius, 1965.

Viduramžių žodynas, sud. P. Dinzelbacheris, Vilnius, 2004.

ŽODYNĖLIS

A

Abãtas – vienuolyno (abatijos) viršininkas.

Akvedùkas – tilto pavidalo vandentakis. Paprastai tai energetikos, drėkinimo, žuvivaisos ar kt. kanalo dalis, nutiesta virš natūralių ar dirbtinių kliūčių (slėnių, upių, kitų kanalų, kelių).

Alãnai – iranėnų kalbomis kalbėjusių sarmatų kilmės klajoklių gentys. Gyveno į šiaurę nuo Kaukazo, tarp Volgos žemupio ir stepių į šiaurę nuo Juodosios jūros.

Al̃kvietė – ikikrikščioniškoji lietuvių šventvietė (alkakalniai, šventos girios, ežerai, upės, šaltiniai, apeiginiai akmenys, laukai ir daubos).

Alòdas – Vakarų Europos ankstyvojo feodalizmo laikotarpio individuali šeimos žemės nuosavybė.

Ámfora – pailgas molinis arba metalinis senovės graikų ir romėnų indas su dviem vertikaliomis ąsomis skysčiams (aliejui, vynui) laikyti.

Anãlai – pamečiui suregistruotų istorinių įvykių aprašas, metraštis.

Anãtema – didžiausia Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių bausmė – viešas iškilmingas asmens, tikinčiųjų grupės religinės doktrinos pasmerkimas.

Animìzmas – pirmykštis tikėjimas, kad gyvūnai, augalai, gamtos reiškiniai turi sielą, galinčią daryti poveikį aplinkai.

Archeològinė kultūrà – tam tikros teritorijos ir laikotarpio vienarūšių archeologinių radinių, statinių, ritualų (laidojimo papročių) kompleksas. Dažnai ji siejama su kurios nors etninės grupės gyvenamąja vieta.

Archòntai – aukščiausi pareigūnai daugelyje senovės Graĩkijos polių; atėniečių kasmet renkami 9.

Areopãgas – Atėnų aukščiausiasis politinės valdžios organas, Periklio laikais jam priklausė tik teisminės funkcijos.

Aristokrãtija – privilegijuotų kilmingųjų visuomenės sluoksnis.

Arkbutãnas – išorinė atraminė pusarkė, konstrukcinis gotikinis architektūros elementas.

Asimiliãcija – etninės grupės ar tautos susiliejimas su kita, perimant pastarosios kalbą, kultūrą, papročius, savimonę.

Asketìzmas – griežta savęs varžymo praktika, juslinių potraukių ir pomėgių ribojimas, slopinimas.

Ãtrijus – romėnų gyvenamojo namo pagrindinė patalpa – vidinis kiemas, iš dalies uždengtas stogu. Dažniausiai buvo pastato viduryje, kitos patalpos dėstytos aplink jį.

Avãrai – genčių sąjunga, kurios pagrindą sudarė tiurkų gentys.

B

Bareljèfas – skulptūra arba ornamentas, iškilęs iš plokštumos mažiau kaip per pusę savo tūrio.

Baudžiáuninkai – į baudžiavą patekę valstiečiai. Teisiškai jie buvo ne žemės savininkai, o tik feodalo žemės sklypo naudotojai. Senjoras galėjo disponuoti jų darbu, turtu ir asmeniu.

Bazìlika – aukščiausio rango katalikų bažnyčia.

Beneficija – sąlyginė žemės valda, suteikta vasalui už tam tikrą tarnybą (dažniausiai karo) be paveldėjimo teisės.

Biurokrãtija – valstybės ar kitos visuomeninės organizacijos valdymo sistema su įtakingu valdininkų aparatu, kuris yra beveik nepriklausomas nuo organizacijos narių daugumos valios.

Bùčius – iš vytelių pintas krepšys su įgerkliu (siaura vieta) žuvims.

Bùrmistras – miestų savivaldybės vadovas, paprastai miesto tarybos renkamas ir centro valdžios tvirtinamas.

Buržuãzija – feodalinės Europos neprivilegijuotas miestiečių luomas.

C

Cèchas – feodalinio laisvojo miesto tos pačios specialybės amatininkų susivienijimas, reglamentavęs gamybą ir produkcijos realizavimą.

Celibãtas – katalikų dvasininkams privaloma viengungystė.

Chártija – politinis dokumentas, kuriame skelbiami kurios nors politinės grupuotės ar socialinio sluoksnio pagrindiniai reikalavimai, organizacijos principai.

Civilizãcija – 1. Tam tikras visuomenės raidos ir materialinės kultūros lygis, kurį pasiekus užtikrinama sąlyginė nepriklausomybė nuo gamtos. Jam būdinga raštas, valstybė, miestai, monumentalioji architektūra ir kt. 2. Konkretus sudėtingos visuomenės organizacijos formos, gebančios užtikrinti savo tęstinumą bei sąlyginę nepriklausomybę nuo gamtos, atvejis. Ji gali apimti ir vieną šalį, ir labai didelį regioną, pvz.: senovės Egìpto, Ìndijos, islamo.

D

Dantìraštis – ideografinis skiemeninis raštas, sudarytas iš pleišto pavidalo brūkšnelių junginių. Jis atsirado iš piktografinio rašto.

Dèmas – senovės Atėnų ir kai kurių kitų graikų polių teritorinis vienetas.

Demokrãtija – valstybės valdymo forma, kai visa valdžia faktiškai ar formaliai kyla iš visų piliečių valios.

Demòtinis rãštas – viena iš senovės egiptiečių rašto sistemų. Susiformavo iš hieratinio rašto VIII–VII a. pr. Kr. Vartotas iki V a. po Kr., daugiausia juo buvo rašomi dokumentai, laiškai, religiniai tekstai.

Despòtija – neapibrėžtos vienvaldystės forma: visa valstybės valdžia priklauso vienam asmeniui, jis paprastai remiasi kariniu biurokratiniu aparatu; pavaldiniai būna beteisiai.

Diadòchai – Aleksandro Makedoniečio kariuomenės vadai, kurie po jo mirties (323 m. pr. Kr.) pasidalijo imperiją.

Diasporà – svetur gyvenanti tautos dalis.

Diecèzija – senovės Ròmos administracinis vienetas.

Diktãtorius – senovės Ròmos pareigūnas, kuriam ypatingais atvejais (per karą, vidaus neramumus) senato nutarimu buvo suteikiama neribota valstybės valdžia, bet ne ilgiau kaip 6 mėnesius; vėliau buvo diktatorių, turėjusių įgaliojimus neribotam laikui.

Dogmà – kanonizuotas tikėjimo teiginys, skelbiamas tikintiesiems kaip nediskutuotina ir nekritikuotina tiesa.

Domènas – stambaus feodalo žemės valda, įdirbama lažą atliekančių valstiečių.

Dominãtas – senovės Ròmos valstybėje III a. po Kr. pabaigoje įsigalėjusi neribota monarchija.

Drãkaras – III–XI a. vikingų irklinis burlaivis. Buvo labai greitas ir manevringas.

Drapiruõtė – dailės kūrinyje vaizduojamas klostytas audinys arba drabužis. Dažna tapybos, grafikos, skulptūros kūriniuose, interjero, natiurmorto, portreto kompozicijose.

E

Edìktas – karaliaus, imperatoriaus norminis aktas, įsakas.

Efòras – senovės Spártoje ir kai kuriuose kituose dorėnų poliuose vienas iš 5 kasmet tautos susirinkimo renkamų valstybės pareigūnų, vykdžiusių aukščiausiąją administracinę ir teismo valdžią, tvarkiusių užsienio politiką.

Ekskomùnika – tikinčiojo atskyrimas nuo religinės bendruomenės.

Epigònai – Aleksandro Makedoniečio karvedžių, po jo mirties valdžiusių kurią nors jo buvusios imperijos dalį, vadinamųjų diadochų, įpėdiniai.

Erèzija – religinė srovė, kurios atstovai skelbia pažiūras, prieštaraujančias oficialiam bažnyčios mokymui, kartais pasireiškia kaip savita socialinio protesto forma.

Etnogenèzė – tautų ir kitų etninių bendrijų susidarymo procesas.

Etnonìmas – tautos, genties ar kurios kitos etninės grupės pavadinimas.

Eucharìstija – krikščionybės kulto aktas – mišios su Komunijos sakramentu; manoma, kad įsteigė Kristus per Paskutinę vakarienę.

Evoliùcija – kryptinga gyvosios gamtos, visuomenės raida.

F

Faktòrija – prekybos punktas tolimose retai gyvenamose vietose.

Falánga – senovės graikų ir makedonų sunkiai ginkluotų pėstininkų kautynių rikiuotė, sudaryta iš suglaustų eilių.

Feodalìzmas – pasak kai kurių istorikų, tai viduramžių politinė santvarka, paremta vasaline lenine sistema: monarchas perleisdavo feodo (leno) teise žemės ir dalį valdžios vasalams, o pastarieji – žemesniesiems savo vasalams.

Feòdas – paveldima žemės valda, kurią vasalas gaudavo iš senjoro už karinę tarnybą.

Fìlė – senovės graikų pirmykštės bendruomenės gentinis junginys, susidėjęs iš frãtrijų (bendros kilmės giminių arba klanų egzogaminė grupė), vėliau teritorinis vienetas senovės Aténuose.

Filistìnai – senovės tauta, manoma, kilusi iš Krètos. Nuo šio etnonimo kilo Palestìnos pavadinimas.

Fòrumas – senovės Ròmos svarbiausioji miesto aikštė, politinio, prekybinio ir visuomeninio gyvenimo centras.

G

Generãliniai lúomai – aukščiausia luomų atstovaujamoji, patariamoji karaliaus institucija. Buvo šaukiama Prancūzìjoje 1302–1789 m. Sudarė 3 luomų – dvasininkų, bajorų ir miestiečių – atstovai.

Geocentrìzmas – iki XVI a. gyvavusi pažiūra, kad Žemė yra nejudamas Visatos centras, aplink kurį skrieja Saulė ir kiti dangaus kūnai.

Gìldija – atskirų miestų pirklių susivienijimas, gynęs savo narių interesus ir privilegijas.

Gladiãtorius – senovės Ròmos vergas, karo belaisvis ar pasmerktas nusikaltėlis, kovojantis amfiteatro arenoje su kitais gladiatoriais arba laukiniais žvėrimis.

Gòtika (pagal germanų genčių – gotų – pavadinimą) – XII–XVI a. architektūros ir dailės stilius, kuriam būdinga aukšti, grakštūs, gausiai išpuošti pastatai, karkasinės konstrukcijos.

Grãfas – ankstyvųjų viduramžių pareigūnas, turintis administracinę, teisminę ir karinę valdžią jam pavestoje teritorijoje (grafystėje), vėliau aukštas aristokratijos titulas.

H

Hegemònas – vadovas, vadas, lyderis.

Heliocentrìzmas – pažiūra, kad Saulė yra Visatos centras, apie ją skrieja planetos.

Heráldika – pagalbinė istorijos disciplina, tirianti herbus kaip istorinius šaltinius.

Herùlai – senovės germanų gentys, atsikrausčiusios iš Skandinavijos. Pagal viduramžių istorikus, herulai buvo gotų sąjungininkai, plėšikavo palei Juodąją ir Egėjo jūras, puldinėjo Ròmos impèrijos miestus.

Hidronìmika – mokslas, tiriantis vandenvardžius.

Hidžrà – priverstinis Mahometo ir jo pasekėjų išsikėlimas 622 m. iš Mèkos į Medìną; islamiškojo kalendoriaus pradžia.

Hierárchija – daugiapakopė organizacinė struktūra, kurios grandys, einant iš viršaus į apačią, sudaro griežtai reglamentuotus pavaldumo ir priklausomybės laiptus.

Hierãtinis rãštas – viena senojo egiptiečių rašto sistemų. Susiformavo XIX a. pr. Kr. iš hieroglifų. Rašmenys paprastesni, neturi hieroglifams būdingų vaizdinių elementų, geriau pritaikyti rašyti odoje ar papiruse. Ši rašto sistema yra tarpinė tarp hieroglifų ir VIII–VII a. pr. Kr. susiformavusio greitraščio, vadinamo demotiniu raštu.

Hieròglifai – figūriniai ženklai, žymintys ištisas sąvokas ir žodžius arba skiemenis ir garsus (egiptiečių, kinų, japonų ir kt.).

Hominìdai – primatų būrio šeima, jungianti dabartinį žmogų (*Homo sapiens*) ir jo artimiausius biologinius protėvius. Hominidams priskiriami tik tiesioginiai žmogaus protėviai (pvz., australopitekai).

Hoplìtas – senovės graikų sunkusis pėstininkas, ginkluotas skydu, ietimi, kalaviju.

Humanìzmas – Renesanso epochos pasaulėžiūra, pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe.

Humanìstai – žmonės, propaguojantys humanizmo idėjas.

Konkordātas – valstybės sutartis su popiežiumi, nustatanti Katalikų bažnyčios padėtį toje valstybėje.

Konsolidācija – susivienijimas bendrai veiklai.

Kònsulas – senovės Ròmos respùblikos laikais dviejų 1 metams renkamų aukščiausių pareigūnų titulas.

Kontrafòrsas – vertikali išsikišusi mūrinės sienos atrama sienai sutvirtinti arba skliautinių perdangų skėtimo jėgoms atremti (dažnai per arkbutanus).

Kratèras – senovės graikų keraminis, marmurinis arba metalinis indas, naudotas vynui atskiesti vandeniu.

Krònika – metraštis.

Kùrfiurstas – Šventõsios Ròmos impèrijos pasaulietinis arba bažnytinis kunigaikštis, kurfiurstų kolegijoje turintis teisę rinkti imperatorių.

L

Latifùndija – didelė privati žemės valda.

Lãžas – priverstinis baudžiauninko darbas su savo darbo įrankiais feodalo dvare.

Legiònas – pagrindinis senovės Ròmos kariuomenės taktinis vienetas; iki VI a. pr. Kr. taip vadinta visa romėnų kariuomenė. Ją sudarė 4200–6000 karių.

Legitimùmas – teisėtumas.

Lènas – paveldima žemės valda, senjoro padovanota vasalui už tarnybą.

Litùrgija – Ròmos Katalikų bažnyčios oficialios maldos ir kulto apeigos.

Luõtas – iš medžio išskobtas laivelis, valtis.

M

Mãgija – apeigų, susijusių su žmogaus tariamu sugebėjimu paslaptingomis antgamtinėmis priemonėmis valdyti gamtos ir įsivaizduojamas jėgas, visuma.

Magistrãtas – Magdeburgo (savivaldos) teisę įgijusių miestų savivaldos institucija (miesto taryba).

Majorãtas – nuosavybės paveldėjimo principas, pagal kurį visas turtas tenka vyriausiam sūnui arba vyriausiam giminės asmeniui, paprastai vyrui.

Majordòmas – Fránkų valstybėje karaliaus rūmų valdytojas, VI–VIII a. viduryje aukščiausias valstybės pareigūnas.

Manèvras – kariuomenės pergrupavimas arba perkėlimas į naujos kovos veiksmų vietas.

Márkgrafas – Fránkų valstybėje Karolingų dinastijos valdymo laikotarpiu márkos (karinės pasienio teritorijos) valdytojas. Vėliau markgrafai tapo kunigaikštysčių valdovais.

Menhỹrai – neolito ir ankstyvojo bronzos amžiaus statiniai – vertikalūs neapdirbto akmens blokai; kai kurie papuošti iškaltomis reljefinėmis žmonių figūromis; daugiausia jų yra Šiaurės Vakarų Europoje; manoma, kad statyti kulto reikalams.

Mesianìstinis – susijęs su mesijo idėja.

Mesìjas – Dievo siųstasis žmonių gelbėtojas, kurį tiki kai kuriose religijose.

Metafìzika – kai kurių idealistinės filosofijos krypčių skiriama filosofijos dalis, tirianti vadinamuosius antjutiminius būties ir pažinimo pradus.

Metèkas – svetimšalis arba paleistas į laisvę vergas, neturintis politinių teisių.

Metropòlija – senovės Graĩkijos polis savo įkurtų kolonijų atžvilgiu (jų nevaldė, bet prireikus atliko globėjo arba arbitro funkcijas).

Metropolìtas – aukščiausias katalikų ir stačiatikių vyskupų titulas.

Mikrolìtai – smulkūs titnaginiai senovės dirbiniai, daugiausia naudoti mezolito laikotarpiu kaip kaulinių ir medinių darbo įrankių ašmenys, strėlių antgaliai.

Monocentrìzmas – antropologinė teorija, teigianti, kad šiuolaikinio tipo žmogus susiformavo viename Žemės areale ir yra visų dabar gyvenančių žmonių rasių bendras protėvis.

Monopòlis – išimtinė asmens, asmenų grupės, įmonės, bendrovės ar valstybės teisė veikti kurioje nors srityje.

Monoteìzmas – viendievystė.

Mozãika – taikomosios dailės technika, kai kūrinys kuriamas iš įvairių medžiagų (akmens, stiklo) gabaliukų.

N

Natūrinis ūkis – toks ūkio tipas, kai beveik viską, kas reikalinga pragyvenimui, pasigamindavo patys valstiečiai. Jų ūkių produkcija iš esmės buvo skiriama savoms reikmėms, o ne parduoti.

Navigãcija – reguliarus susisiekimas vandens keliais (jūrų laivyba, vidaus laivyba).

Nerviūrà – konstrukcinis arba dekoratyvinis architektūros elementas; išsikišusi profiliuota skliauto briauna; būdinga gotikai.

Numizmãtika – pagalbinė istorijos mokslo šaka, tirianti monetas, jų kaldinimo istoriją, pinigų apyvartą.

O

Oligárchas – negausios valdančiųjų asmenų grupės narys.

Oligárchija – valdymo forma, kai valstybinė valdžia priklauso nedidelei grupei žmonių, dažniausiai ekonomiškai galingiausių.

Òrderis – architektūrinis kompozicijos tipas, kurio svarbiausi elementai yra kolona, kapitelis ir antablementas (pastato perdanga).

Òrdinas – katalikų vienuolių riterių karinė organizacija, turinti savo įstatus, patvirtintus popiežiaus; uždara katalikų vienuolių organizacija.

Ortodòksas – asmuo, griežtai ir nenukrypdamas besilaikantis tam tikrų pažiūrų, teiginių, principų (paprastai taip vadinamas Stačiatikių bažnyčios tikintysis).

P

Paleoantropològija – mokslas, tiriantis iškastų hominidų griaučių liekanas, žmogaus, kaip rūšies, kilmę ir raidą.

Paleobotãnika – mokslas, tiriantis iškastinius augalus, jų liekanas ir fosilijas, įvairių geologijos periodų augalų pasiskirstymą Žemėje.

Paleogeogrãfija – mokslas, tiriantis Žemės geologinės praeities geografines sąlygas.

Paleogrãfija – mokslas, tiriantis senovės rankraščius, įrašus (paprastai jų išvaizdą, šifro rūšis, rašymo priemones) ir padedantis juos perskaityti, nustatyti atsiradimo laiką ir vietą.

Palestrà – sporto aikštė, taip vadinama ir paauglių berniukų (12–13 m.) sporto mokykla.

Pandèmija – užkrečiamosios ligos paplitimas keliose šalyse ar net žemynuose; visuotinė epidemija.

Panteònas – kurio nors religinio kulto dievų visuma.

Patriárchas – 1. Biblinis judėjų, krikščionių, musulmonų protėvis, pvz.: Adomas, Nojus, Abraomas, Izaokas, Jokūbas. 2. Aukščiausio rango stačiatikių dvasininkas.

Patrìcijus – senovės Ròmos visateisis pilietis, kilęs iš kurios nors senosios kilmingos aristokratų giminės ir priklausantis privilegijuotai visuomenės daliai.

Piktogrãfinis rãštas – daiktų, įvykių ir vaizdų vaizdavimas sutartiniais ženklais (piktogramomis).

Piliõrius – keturkampė arba daugiakampė atrama, stulpas; kaip ir kolona, kai kada turi bazę, kapitelį; remia perdangą, paramines arkas ir skliautus, skaido erdvę.

Plebė̃jai – senovės Ròmoje karalių ir ankstyvosios respublikos laikais nekilmingi nevisateisiai piliečiai; vėliau ilgainiui tapo visateisiais.

Plõkštinis kãpas – laidojimo paminklo forma. Pavadinimas kilęs nuo „plokščias kapas“, nes dabartiniu metu jokių antžeminių statinių nėra išlikę, nors anksčiau jų galėjo būti.

Pogròmas – veiksmai prieš kokią nors etninę grupę; jos turto naikinimas, gyventojų žudymas.

Politeìzmas – daugelio dievų kultas.

Pòrtikas – atviras prieangis su kolonomis.

Pozityvìzmas – XIX a. filosofijos kryptis, teigianti, kad filosofija, kaip mokslas, turinti remtis tiksliaisiais tyrimo metodais, atsisakyti bet kokios metafizikos.

Prekãriumas – turtingam žemvaldžiui adresuotas viduramžių nusigyvenusio alodo (valdos) savininko pagalbos prašymas, kuriuo būdavo prarandamos žemės nuosavybės (alodinės) teisės.

Presbìteris – katalikų arba stačiatikių kunigas.

Prìmas – katalikų ir anglikonų bažnyčiose kurios nors šalies pirmasis pagal rangą ir pagal savo teises vyskupas.

Primãtai – aukštesniųjų žinduolių (*Primates*) būrys. Prie jų priskiriami hominidai, pusbeždžionės ir beždžionės; gyvena (išskyrus žmogų) atogrąžų ir paatogrąžių juostose Afrikoje, Madagaskare, Azijoje, Centrinėje ir Pietų Amerikoje.

Prìncepsas (*princeps senatus*) – imperatoriaus titulas Ròmos valstybėje nuo I a. pr. Kr. pabaigos iki III a. po Kr. pabaigos.

Principãtas – senovės Ròmos (27 m. pr. Kr.–284 m. po Kr.) monarchijos forma: imperatorius, faktiškai būdamas vienvaldis, formaliai buvo laikomas tik pirmuoju tarp senatorių (princepsu); formaliai gyvavo ir respublikos institucijos.

Proletãrai – žemiausio laisvųjų senovės Ròmos gyventojų sluoksnio atstovai, duodantys valstybei tik palikuonis.

R

Radžà – senovės Ìndijos kunigaikščių titulas.

Ramadãnas – islamo kalendoriaus devintasis (pasninko) mėnuo.

Règula – vienuolių ordinų nuostatai.

Reĩchstagas – Šventõsios Ròmos impèrijos žemių valdovų ir miestų atstovų luominis organas.

Reinkarnãcija – daugelio religijų skelbiamas sielų persikūnijimas, labiausiai ši idėja išplėtota Ìndijoje kilusiose religijose (hinduizmas, budizmas ir kt.).

Rekonkistà – arabų užimtų teritorijų atkariavimas Pirėnų pusiasalyje (VIII–XV a.).

Reljèfas – skulptūrinis (iškilus arba įdubus) vaizdas arba ornamentas plokštumoje.

Respublikõnas – respublikos šalininkas.

Rìteris – asmuo, feodalizmo laikais Europoje priklausęs kariniam bajorų luomui.

Romãninis stìlius – X–XIII a. architektūros ir dailės stilius, kuriam būdinga masyvumas, griežtas geometrizmas.

Rùnos – seniausio germanų rašto ženklai, išrėžiami arba iškalami akmenyje, kaule, medyje, metale.

S

Sagà – prozinis pasakojamasis mitologinis senovės istorinės tematikos skandinavų kūrinys; didelis epinis kūrinys, kuriame pasakojama šeimos arba herojaus gyvenimo istorija.

Sanskrìtas – senovės (maždaug nuo 1500 m. pr. Kr.) ir viduramžių (iš dalies ir dabartinės) Ìndijos literatūrinė kalba; sanskritu parašyta didžioji dalis klasikinės, religinės, mokslinės senosios indų literatūros.

Schizmà – bažnyčių atsiskyrimas, religinės bendruomenės skilimas.

Senãtas – senovės Ròmos aukščiausioji valstybės taryba.

Senjòras – 1. Stambus žemvaldys, senjorijos savininkas. 2. Feodalas, nuo kurio buvo asmeniškai priklausomi smulkesni feodalai – vasalai.

Separatìzmas – siekimas atsiskirti, egzistuoti arba veikti savarankiškai.

Sfragìstika – pagalbinė istorijos disciplina, tirianti antspaudus.

Sinagogà – judėjų maldos namai.

Specializãcija – veiklos srities siaurinimas, suskaidymas į smulkesnes, specialias sritis.

Stupà – pusrutulio pavidalo monumentalus budistų statinys kulto relikvijoms laikyti; stovi atskirai arba kaip altorius šventyklos viduje.

Š

Šariãtas – musulmonų teisės, dorovės, religinių nurodymų ir ritualų visuma. Šariato šaltinis – Koranas ir Suna.

Šerìfas – viduramžių Ánglijoje grafystės tarnautojas, turintis didelių įgaliojimų.

Šiìtai – islamo krypties – šiizmo šalininkai.

Šiìzmas – viena iš 2 pagrindinių islamo krypčių. Teisėtais savo dvasiniais vadais musulmonai laiko imamus – kalifo Alijaus palikuonis, šventuoju raštu pripažįsta tik Koraną ir tik tas Sunos dalis, kur kalbama apie kalifą Aliją.

T

Tèmos – Bizántijos impèrijos kariniai administraciniai vienetai, kuriuose buvo suteikti paveldimi žemės sklypai kariams – stratiòtams.

Teokrãtija – valstybės valdymo forma, kurioje aukščiausią valdžią turi dvasininkai.

Tèrmos – viešosios romėnų pirtys.

Tetrárchija – Ròmos impèrijos valdymo sistema: valstybės teritorijos pasidalijimas tarp 4 bendravaldžių (tetrarchų).

Tirõnas – senovės Graĩkijoje valdovas, smurtu užgrobęs valdžią.

Tiùrkai – didelė Azijos tautų grupė, kalbanti gimingomis kalbomis (turkai, uzbekai, totoriai, turkmėnai ir kt.).

Torà (Penkiãknygė) – penkios pirmosios Senojo Testamento knygos.

Totèmas – gyvūnas, augalas arba negyvosios gamtos objektas, kurį pirmykščių žmonių grupė (gentis, giminė) garbino, laikė savo mitiniu pirmtaku, globėju.

Tranzìtas – prekių ir keleivių vežimas per tarpinius punktus, ypač kitose valstybėse.

Tribà – senovės Ròmos kiekviena iš 3 genčių (ramnų, ticijų ir lucerų), sudariusių Ròmos patricijų bendruomenę; vėliau – administracinė apygarda.

Tribū̃nas – senovės Ròmoje aukščiausias į pareigybes iš plebėjų renkamas asmuo, ginantis jų interesus.

Trijerà – irklinis karo laivas su trimis aukštais irklų, išdėstytų šachmatų tvarka.

Triùmfas – iškilmingas senovės Ròmos karvedžio, laimėjusio mūšį arba karą, įžengimas į sostinę.

Triumvirãtas – senovės Ròmos trijų politinių veikėjų, karvedžių sąjunga valdžiai užgrobti, valdyti.

U

Upanišãdos – senieji indų religiniai filosofiniai traktatai, paskutinė vedų dalis, sukurta VIII–VII a. pr. Kr.; kai kurių klasikinės indų filosofijos sistemų pagrindas.

V

Várna – senovės Ìndijoje kiekvienas iš 4 svarbiausių luomų (brahmanai, kšatrijai, vaišijai, šudros).

Vasãlas – feodalas, asmeniškai priklausomas nuo galingesnio feodalo – senjoro. Vasalas gaudavo iš senjoro paveldimą žemės valdą (feodą), už tai turėjo vykdyti prievoles (karo tarnybą ir kt.).

Vèdos – seniausieji indų raštijos tekstų rinkiniai, sudaryti iš eiliuotų ir prozinių religinių ir filosofinių tekstų (tikėjimo tiesų, apeigų ir papročių aprašymų, giesmių, teologinių ir filosofinių traktatų).

Výskupas – daugelio krikščionių bažnyčių aukšto rango dvasininkas. Valdo vyskupiją, turi išimtinę teisę teikti kai kuriuos sakramentus (kunigystės, sutvirtinimo).